SLAVENSKA KNJIŽNICA

POTAPENKO:

IZABRANE PRIPOVIESTI.

SLAVENSKA KNJIŽNICA.

IZDAJE

MATICA HRVATSKA.

KNJIGA TREĆA.

POTAPENKO:

IZABRANE PRIPOVIESTI.

ZAGREB.

TISAK KARLA ALBRECHTA.

1895.

I. N. POTAPENKO.

IZABRANE PRIPOVIESTI.

GENERALOVA KĆI. — SEOSKI ROMAN.

PREVEO

IVAN GOJTAN.

ZAGREB.
NAKLADA „MATICE HRVATSKE“.
1895.

I. N. POTAPENKO.

Danas u ruskoj literaturi najčešće susrećemo ime darovitoga pisca Ignjatija Nikolajevića Potápenka. On se rodio u prosincu god. 1856. u selu Fjodorovki u hersonskoj guberniji od otca sveštenika, koji je negda bio ulanski častnik, i od matere maloruskog seoskoga roda. Čitati se i pisati naučio kod kuće, a kao osmogodišnjega dječaka poslaše ga roditelji u Herson u duhovno učilište (staroga tipa), gdje se kroz dvie godine dana med ostalim dobrima naužio i dosta šiba. Iz Hersona je otišao u Odesu u duhovnu seminariju, a odatle prešao na novorosijsko, a s novorosijskoga na petrogradsko sveučilište na filoložski fakultet. No osvojen glasbom, ostavio je domala i sveučilište, pa se upisao na petrogradskom konzervatoriju kao redoviti slušalac. Tu je školu napokon srećno i dovršio kao pjevač i teoretičar. No ovo ga zvanje nije proslavilo. U njemu se krio drugi dar, pjesnički dar, koji nam je darovao mnoge krasne pripoviesti. Taj svoj novi rad odpočeo je Potapenko crticom: „Fjedjenjka", koja je bila štampana god. 1881. u 1. broju „Vjestnika Evropy". Do g. 1886. napisao je Potapenko nekoliko omanjih pripoviesti, ali te mu

GENERALOVA KĆI.

I.

Manjičko, je li još daleko? — upita Zinajida Petrovna, gledajući zdvojno prostrta polja s jedne i s druge strane, s kojih je bilo već odavna požeto i odvezeno žito.

— Ne znam, mamo! — odvrati djevojka mrko, namrštivši obrve i sveudilj gledajući nepomično u kočijaševa ledja, kao da je u tim plosnatim ledjima, obučenim u prljavoj košulji sa širokim znojnim mrljama, čitala odgonetku svega onoga, što joj se svalilo na glavu tako brzo i nenadano u posljednje dane.

A poljima, činilo se, kao da nema nigdje ni kraja ni konca. Sprieda, straga i s jedne i s druge strane — polja, sama polja. Eto već ciela dva sata kako ne vidiš ni sela, ni majura, pa ni ikakve trošne kolibice. Sve mrtvo; sve, što još do nedavna slikovito oživljavalo ravnicu, sprva zelenilom bezbrojnih nuansa, poslije zlatom dozrelih plodova, a onda posebnom arhitekturom hitro složenih stogova, sve je odvezeno kućama, i ravnina opustjela. Samo se gdjegdje iztiču brazde poznoga bostana, ali već i odanle skinuli kolibicu od trske i nigdje ne vidiš zgurena starca, kako revno maše rukama, nastojeći tom kretnjom i svojim hripljivim kašljem da odagna škodljive ptice, — čavke, čvorke. Na obzorju se tamni gadna siva mrlja. To je nečije „parče" ovaca, a nedaleko za njima

— stoji nepomično kao spomenik pastir s dugačkim štapom, koji se na kraju svinuo u kvaku. Štap taj zovu „girliga“.*

A južno sunce medjutim ne će da zahladi, i ma da je bio konac rujna, tako pali, da je kočijašu vruće u platnenoj košulji, a njegovo ubogo kljuse sve mokro. No kočijaš ipak sluša razgovor svojih suputnica i misli, da mora da rieši njihov nedoumak.

— Nemamo sad više toliko! — reče utješljivim glasom: — više od pola smo prevalili . . .

— A koliko je svega? — upita Zinajida Petrovna onim shrvanim glasom, kojim je u posljednje dane izražavala odlučno sve svoje misli.

— A tko zna! Ljudi kažu, da imade jedno četrdeset vrsta,** a ja mislim, da to nije istina. Ma nitko nije nikad mjerio . . . A možda i jest istina, tko zna! Mi sebi tako računamo: eto zdenac, a nad njim kabao. Ako si dakle stigo do tog zdenca, onda znaš, da si prevalio više od pô puta. Tako mi računamo . . .

„Dakle još tri sata treskanja!“ pomisli Zinajida Petrovna.

Ona je bila sva u crnini. Atlasni haljetak, skopčan množinom puceta, čvrsto joj prilegao uz punano tielo, kako se čini — dobro ugojeno i koje nije poznavalo nužde. Glava joj bila sakrivena u čipkastom gospojinskom šeširu s dugim krepovim velom, koji je slobodno lepršao na vjetru. Njeno lice crnomanjasto, s oštrim crtama, štono ga odmah zaboravljaš, lice od onih lica, što se u mladosti čine zanimljiva i zamamljiva, a tekom godina dobivaju nesimpatičan i odvratan izražaj, — odavalo neku stinutu i okamenjenu tugu, smiešanu s dubokim nedoumkom. Velike, tamne, gotovo ukočene oči kao da su govorile: „To je užasno! To je nečovječno! No

* Girliga je maloruska riečč.

** Versta je mjera prostoru, a ima 500 hvata.

kako se to dogodilo? Čega radi? Zašto? Nije moguće objasniti!“

Čudno je bilo, što je uporedo uz tu ženu, kojoj je i lice i odielo odavalo duboku žalost, sjedjela djevojka, koja ju je nazivala majkom, a u odielu njenu nije bilo baš ni značka žalosti. Vitka i tanka, crnomanjasta lica, kao i mati, no sasma drugoga tipa, držala se ravno i gledala mrko, dapače oštro, nabravši obrve i zaškiljivši očima, u kojima je plamsao prije bies nego tuga. Žuti slamnati šeširić s malom kiticom kao da nabacana cvieća, sivi vaterpruf, izpod kojega je virila smedja vunasta suknja, — to joj bilo odielo.

Širok prostor seljačkih kola bio pun puncat škatulja i svežanja. Na jedan se svežanj odupro kočijaš dosta neliepo laktom lieve ruke i ovda onda pucketao jezikom na svoje kljuse, koje se nije ni najmanje osvrtalo na tu pobudu, nego se i dalje gegalo hoćeš ne ćeš s noge na nogu. Zinajida Petrovna nekoliko puta odmaknula od njega svežanj, no kočijaš nije shvatio tu opomenu, nego ga je privlačio k sebi, pa se još jače odupirao na nj, jer mu je bilo tako udobno.

„Bože, kolike li prostote, neotesanosti i nepristojnosti! — mislila Zinajida Petrovna očajno: — Što li će to još biti? I što će biti? I kako se to dogodilo? I zašto?“

I njene misli prolazile po hiljadtiput jednom te istom logičnom stazom i svakiput se podjednako zbijale i zaplitale, ostajući svagda kao neriešena pitanja: kako se to dogodilo i zašto? Osjećala je samo jedno: da u njenoj duši stoje dva strašila jedno protiv drugoga, izcerivši biesno zube, — sramota prošlosti, neočekivana, nepredvidjena sramota i užas pred budućnošću. Ta strašila kao da se prepiru i kao da hoće proždrieti jedno drugo toga radi, koje da je dobije i koje da od njih smlavi u prašak, nagrdi, izjede ostatak njena života.

Kako je dosadan i tegoban put, kad znaš, da te ondje

čeka nešto mučno i neutješljivo, kad bi s nasladom pošao sasma na drugu stranu, a moraš da ideš onamo — moraš zato, jer ti drugo ništa više ne preostaje da učiniš. Ako si osudjen na smrt i konop ti bačen o vrat, to za cielo vjeruj, da će ga zategnuti i povući, i drugo ništa ne očekuj.

Tako se dakle prikazivao Zinajidi Petrovnoj njezin položaj — i pojmljivo je, da joj je bilo sve teže na duši, što se više približavala k cielji. Pokušala je da se razgovara s kćerkom, ali ova odgovarala kratkim frazama, kroz zube, zloba joj plamsala u očima, koje su još uz to gledale i u stranu, — da je Bog s njom, Bog s njom . . . A možda ima i pravo, ta ništa ne možeš da razabereš u toj cieloj zbrci. Bog s njom, bolje da se i ne misli na to.

— A eto i Marlovke, hvala ti Gospode! — uzkliknu kočijaš i pokaza bičem u daljinu izpred sebe. — Eno vid'te krst, — to je naša crkva . . . A eno se i zid bjelasa, — to je krčma. Isajka ga je iznova obielio pred Veliku gospu, jer je u nas na Veliku gospu proštenje . . . No, kad budemo prolazili, kazat ću vam, to je Isajka! Lukavo vižle!

I kočijaš okrenuo gospodjama svoje opaljeno lice, koje se lukavo smiešilo, želeći očevidno, da im pripovieda o nekom lopovluku lukavoga Isajke. Ali drveni izražaj lica njegovih suputnica posve ubi u njemu svaku veselost. On okrenu lice k repu svoga konja i pomisli: „Bog ih zna, što im je na duši . . . Nesreća kakva, a možda je tako, od važnosti . . . Tko bi ih razumio.“ Svom snagom zahvati konja bičem po nogama, ovaj poskoči i tegne skokom, al se odmah predomisli, pa se vrati u svoje prijašnje mudro geganje s noge na nogu.

A Marlovka se već vidjela sva kao na dlanu: tužna, siva, s jednoličnim crnim kućicama, s nekakvom napola izsušenom barom namjesto rieke, sa dva mlina, kojima bila krila kao podrezana i trepetljivo podrhtavala na vjetru.

„To je užasno! užasno!“ — nečujno šaptale usne Zinajide Petrovne. — „To je grobnica, u koju će nas žive da zakopaju! Zašto? Bože moj, zašto?“

Djevojka samo jače nabrala obrve, a tanke joj se usne stisnule čvršće jedna uz drugu.

Sunce se prevalilo na zapad. Starac u čizmama i petgodišnji dječarac samo u košuljici gonili k selu „krdo“, koje ostavljaše za sobom cio oblak prašine. Susretoše dvie žene, koje promatrahu putnike s velikom radoznalošću; sa strane ostaviše omalen, ali vrlo zapušteni vrtić; bunar, kućice, pa opet bunar; prodjoše i kraj crkve — onizke, sa već odavna neobojadisanim zelenim krovom i trošnim stienama; umalo da ne naletješe na svinju, koja se užasno roptajući provukla strjelimice kroz rupu u trskovoj ogradi; psi ih biesnim lavežem sprovadjahu od kuće do kuće, kao da ih predavahu s ruke na ruku susjedima svoje pasmine. A evo i kućice, koja stoji sama samcata i koja se od svih ostalih razlikuje time, što je pokrivena criepom, a ne trskom, a nema ni pletera, ni suše, ni dvorišta, — samo mala zapuštena baščica pred kućom sa tri bagrema i s nekoliko grmića jorgovana i georgina.

— No eto nas . . . Eto to je naša škola! — reče kočijaš, zaustavivši kola pred kućom samicom.

On sidje na zemlju, pridje k prozoru i pokuca u nj šakom.

— Ej, Hivrjo! Izidji! . . . Gospodje su došle! Ta jesi li umrla? — vikne vrlo glasno.

— Kakve gospodje? — čuo se ženski glas iz kuće. — Pa da sam i umrla?! Ja mislim, da se ne bi nitko ni prekrstio za pokoj Hivrjine duše . . . Oh, ži-ivot! I to se zove život! . . .

Za čas izidje ipak iz kuće neko mršavo, bliedo, kao navlaš izsušeno čeljade, koje se zvalo Hivrja. Lice joj bilo maleno, a koža na licu iztegnuta kao što se tiesto izvlači, kad se peče listnata pita, pa se nije moglo nikako opredieliti, koliko joj je

godina. Tako je omjerila pridošlice, kao da je od nje zavisilo, hoće li ih primiti u kuću ili ne.

— Vi ste nove učiteljice? — upita, a da nije ni pošla k svežnjima.

— Nego tko? Sigurno, učiteljice! Uzmi svežnje, budalo! — odgovori kočijaš umjesto svojih suputnica, koje su sjedjele u kolima kao prikovane.

— A koja? — nastavi Hivrja dalje da pita, približivši se kolima.

— Ta ne klopoći glupom jezičinom, gadna babetino! — izdere se kočijaš ljutito na nju. — Koja, koja? Sigurno, mlada je učiteljica, a oni su njihova mamica... Vuci svežnje, kusata vještice!

— Pa tako da ste kazali! — reče Hivrja podpuno zadovoljno i poče savjestno skidati svežnje.

„To je užasno! užasno! — mislila Zinajida Petrovna, idući k vratima sa škatuljama u objema rukama i bojeći se dapače i predočiti sebi taj kukavni okoliš, u koji će odmah dopasti kao stalna stanarica. — Eto groba. Eto!“

Vitka djevojka nije nosila u rukama ništa, nego je išla za njom ćutke, koracajući sigurno i ljutito.

II.

Škola, t. j. zgrada, pod tim imenom poznata u selu, imala dva odjela. Lievo iz tamnoga predsoblja, gdje je stajao „banak“, na kojem se kuhala laka hrana, vodila vrata u otiesnu sobu sa tri mala prozora. Soba bi posve naličila na običnu seljačku sobu, da nije bilo u njoj mjesto obične velike ruske peći u kutu okrugle visoke untermarkovske peći i mjesto običnoga seljačkog pokućstva, da nisu bile školske klupe i maleni stolić sa stolicom. Na stienama bile priliepljene sličice iz svete povjesti, iz bilinstva i životinjstva, a u kutu visjela

ikona bez kiota i bez kojekakvih uresa. To je i bila škola u pravom smislu te rieči. Iz predsoblja na desno bio učiteljičin stan od dvie maljušne sobice, a uz ove nešto nalik na komoricu, gdje je stanovala Hivrja.

Na svoje čudo nisu našle došljakinje svoje novo obitalište pusto. Zinajida je Petrovna mnogo razmišljala, na čem će spavati i jesti, a to se pitanje riešilo samo od sebe. U posljednjoj sobici bila uzana željezna postelja sa strunjačom, jorganom i jastukom, okrugao stolić, na kojem je ležala otvorena, izvrnuta knjiga, onda još jedan stol, koji je bio po svoj prilici pisaći stol, jer je na njem bila staklena tintarnica. Bilo nekoliko stolica i jedan meki, široki, no vrlo razklimani naslonjač. Na ležanci se kraj peći valjala bezredna rpa knjiga. U prednjoj sobi stajao ormarić s posudjem i stol, sigurno jedaći. Riečju, bilo sve, što je čovjeku potrebno u prvi mah: kad dodje, da žive.

— Čije je to sve? — upita Zinajida Petrovna Hivrju.

— Pokojnice, sve, što vidite, sve je mile moje pokojnice! . . . — odgovori Hivrja, uzdahnuvši duboko.

— Pokojnice? Kakve pokojnice? — upita Zinajida Petrovna s užasom.

— Što kakve? Bože, daj joj carstvo nebesko! Pokojnice Klavdije Antonovne, koja je bila prije vas učiteljica . . . Ah, to je bio zaista pravi andjeo! . . . I Bog je uze. Dobre eto i ondje trebaju . . .

— Je li ovdje umrla?

U velikim se i razvaljenim očima Zinajide Petrovne odrazivao strah. Očajanje joj se pretvorilo u srcu u neko smirenije čuvstvo, kad je vidjela uredjen stan. „Dakle to je ipak pravi pravcati grob, pravi pravcati!“ pomisli.

— Tu je, baš na tom istom krevetu izdahnula sirotica! — reče Hivrja žalošću punom ljubavi, pokazavši pogledom na krevet, pokriven prugastim pajskim pokrivalom. — Tu se

mučila, tu je i svoj život dokončala . . . Andjeo, baš pravi andjeo! . . .

— Na čem je bolovala?

— A tko to zna! Felčer kazivao, da je suha bolest, kaže, a što joj je zapravo bilo, zar se to može znati? Ginula sirotica i ginula i otišla! . . .

— Manjo! — izusti Zinajida Petrovna, a u glasu joj ozvanjao pravi užas. — Sušica! . . . Ta to je . . . to je zarazno! . . .

— Svejedno mi je! — odgovori djevojka surovo, dapače prosto. Sjedjela je u naslonjaču, u vaterprufu i šeširu, pa izgledala kao čovjek, koji je odlučio, da se ne će ni ganuti.

— Ali kako svejedno? Da te zarazi sušica, ta to je užasno! — Zinajida će joj Petrovna.

Djevojka izkrivi usta u priezirni smiešak.

— Ako se bojite, onda idite natrag . . . — dodade oštro.

— Natrag?! Ti si okrutna kći . . . okrutna! . . .

Oči se Zinajide Petrovne napuniše suzama. Maši se u džep, izvadi maramu i prinese je k očima. Djevojka se nije obzirala na to, nego je i dalje sjedjela kao da je odlučila da ništa ne radi.

Hivrja je ne poimajući gledala taj čudni par i slušala razgovor izmedju matere i kćeri.

— Hoću li razvezati svežnje? — upita.

— Ja ću sama, sama . . . Idi ti samo! — reče brže Zinajida Petrovna.

Hivrja ih još jednom pogleda upitno i ode, ali ne u svoju komoricu, nego sasma iz kuće. Zinajida Petrovna otre suze i pogleda kćer vrlo priekorno.

— Ti misliš, da to nije ništa? — upita tiho.

— Ja ništa ne mislim! Ostavite me na miru! Ostavite me! — odvrati djevojka nervoznim i razdraženim glasom, a

u pogledu, koji je preletio preko lica materina, bljesnuše joj iskre zlobe i priezira.

Zinajida Petrovna uzdahnu težko, turi maramu u džep i šuteći uze razvezivati svežnje. Za po sata bio već odavna nečišćeni školski pod pun kućnoga sitneža, što su ga dovezle iz grada u svežnjima. Stvari, što su micale jedna za drugom iz svežanja, bile u skrajnom neskladu sa skromnim gotovo sirotinjskim stanom od dvie maljušne sobice. Izvadili eto par broncenih kandelabra svaki za tri svieće, a u to se odmah opazio na prozoru stojeći i dosad neopaženi limeni čirak s malim lojenim dogarkom. Hoće li kad biti u tim dvjema sobicama razloga da se zapale ti kandelabri? Smedji, svileni stolnjak sav šareno izšiven, — što će ovdje pokrivati njime? Krasne, zlatom izšivene papuče, — kud bi mogla s njima i koga da prima u njima? A te dvie ženske košulje od najfinijega platna sa skupim čipkama, taj skupocjeni fularni peignoir* s velikim cviećem . . . Kako se to sve sačuvalo i nije se ništa zgužvalo i kako sve to nemilo podsjećava na ono, što se nikad, nikad više ne će vratiti!- Onda mnoge pojedine stvarce, koje su bile slučajno žurno ugrabljene i na brzu ruku sakrivene u prvi „sigurni“ kutić . . .

Zinajida Petrovna izvadila iz posljednjega svežnja posljednju stvarcu, pa se okrenula kćeri.

— A kud ćemo to sve da smjestimo, Manjičko? — upita nesigurnim glasom, ne znajući još, hoće li dobiti odgovora.

Djevojka se nasmija suhim, pakostnim smiehom ne promienivši svoje dojakošnje pozicije.

— Ah, Bože moj! To je pitanje! Obuci čipkastu košulju, svilene čarape, zlatne papuče i svoju zamamljivu kućnu haljinu, upali kandelabre, pa daj bal . . . Ha-ha-ha! Od onakvih balova, chère maman, na kojima smo nas dvie tako divno blistale . . . Nije li tako?

---

* **Svilena kućna haljina.**

I opet se nasmijala zlobno i uvredljivo, gledajući materi ravno u lice. Zinajida se Petrovna nagnula nad nekakvu stvar i tiho plakala. Mislila je: „To je kazna, kazna! Ti si me ostavio, okrutni čovječe, da sama plaćam za sve, a sam si otišao onamo! . . . Eto ja sam se pokajala, — pa što hasni? Ipak me kazni svakom prilikom, svakim pogledom . . . O Bože moj, Bože moj! Kuda ću? Kud da se sakrijem?“

— A što plačeš, mamo, ja ne pojmim? — nastavi djevojka tonom podpuna uvjerenja: — Pa što ti zbilja mogu da svjetujem? A što bi se i moglo drugo učiniti s tim stvarima? Ta one će . . . Ja ne znam, zašto si ih dovezla ovamo? Ta one će ovdje sagnjiti s nama zajedno . . . No pa povješaj ih po stienama kao ures, da i ta Hivrja ili' Harja ili kako se već zove . . . i svi drugi znadu, da nas dvie nismo istom štogod, nego iz dobre kuće . . . Bogato živjele, u svili hodale, balove i piknike davale . . . A znaš šta? Znaš što ću ti da svjetujem? Gle kakva je tu velika peć: uzmi sve to, — pa u nju i zapali! Bar će najednom odletjeti u dimnjak sve te tvoje divne uspomene!

— Ti si poludjela! To — spaliti!

— A, no pa — kako hoćeš, meni je zapravo svejedno! — dovrši djevojka nervozno, kapriciozno i slomljeno, očevidno joj dodijalo i samoj da se ruga materi. — Samo mi odnesi, molim te, sve to s očiju . . . To me razdražuje, smućuje u dno duše! . . .

Zinajida Petrovna stala sve pokorno i žurno kupiti u rpu i svezala u jedan veliki svežanj. A kad je to dovršila, turi svežanj k peći, pa sjedne na stolicu, položivši nemoćno ruke u krilo.

Sunce zašlo, pao sumrak, a one još uviek sjedjele šuteći, zadubljene svaka u svoje misli. Hivrja unišla i zapalila dogarak u limenom čiraku.

— Bi li pristavila samovar? — upita gledajući ih izpod oka.

— Pristavi, draga! — izusti Zinajida Petrovna blago. Poslije razgovora s kćerkom kao da se najednom smirila i pokorila sudbini. Hivrja uze iz svoje komorice mali, pupčasti samovar i ode s njim u predsoblje.

— Pa što koristi tako sjedjeti? — reče djevojka rezko i ustade naglo. — Sjedi koliko ti drago, moraš ipak na posao... Vruće mi je! . . .

Trže naglo s glave šešir i skide vaterpruf. Vunena smedja haljina krasno prilegla uz njeno tanano, vitko tielo. Na bielom se vratu odavale titrajući maljušne kovrčice crne kose, koje su ostale dolje od podignute guste kose. Strogomu, bezpriekornomu profilu njezina lica pristajala više spokojna zamišljenost, nego usredotočena, stinuta zloba, koja je sad kvarila izraz toga lica i poremetila mu pravilne crte.

— Što da ih učim? Mamo, ne znaš li ti to? — upita iznenada.

— Kako što? Nauke . . . — odgovori Zinajida Petrovna nesigurno.

— Nauke? A kakve? Plesove? Ha-ha-ha! . . . Jedan, dva, tri, jedan, dva, tri! . . . ha-ha-ha! Ne, učit ću ih ciganske romance pjevati . . . Pa i ti to umiješ? To je divno!

I zapjeva po ciganski:

> **Za poljubcem žarkim žudi,**
> **ciganska joj krvca vri . . .**

— Eto to ih mogu da naučim! A drugo . . . ma da me ubiješ . . . ništa ne umijem . . . Samo ste me to i naučili, chère maman!

— Šta govoriš, Manjičko, ta bila si u gimnaziji! . . . — odvrati mati.

— No pa dašta! . . . Sve je to odletjelo iz glave drugi dan poslije izpita . . . A onda je došlo drugo, al od knjige ni divana! Ta kod nas nije u kući, chère maman, nikad ni

bilo nikakve knjige . . . A mi smo ipak — obrazovane! . . . No dakle, što da ih učim, pitam te, kad baš ništa ne znam?

Zinajida Petrovna uzdahne samo duboko i podigne oči k stropu. Manjička, zašutavši malko, progovori opet živo, drzko i zlobno:

— Sutra ću se predstaviti poglavaru . . .

— Kojemu poglavaru? — upita mati odista začudjeno.

— Kojemu? Svakojemu. Svi su ovdje poglavari. Tako mi reče Arkadije Nikolajević. Popa je poglavar, vlastelin je poglavar, starešina je poglavar i još tako netko — ne sjećam se svih.

— To je užasno!

— Što? To? Ne to, nije! No to, što ih sve, baš sve prezirem, to je užasno! . . . I sebe prezirem, a to je najužasnije!

Sjedne k stolu, lupne o nj laktima, odupre lice dlanovima i tako sjedjaše dotle, dok ne dodje Hivrja s čajnim posudjem i ne reče:

— Izvolite, gospodjice, stol je prostrt: samovar gotov!

III.

Djaci dolazili u jutru. Manjička ih obučavala. Tako zašlo to u svoju kolotečinu i posao pošao sam od sebe, da se nije ni znalo kako. Imala je program. Arkadije joj ga Nikolajević dao i rekao: Eto vam programa, držite ga se strogo, a drugo ništa nije više nuždno. I držala ga se strogo. U rpi se knjiga dojakošnje učiteljice našle priručne knjige. Manjička sjedala s večera, pa se pripravljala. Pozorno gledala u knjigu i čitala, čitala . . .

Prvo je veče dovelo to čitanje do očajanja. Pročitala jedanput, dvaput, triput, pa nije ništa razumjela.

— I gle same jednostavne rieči, razumljive, i predmet

jednostavan — bieli medvjed, a ništa ne mogu da shvatim! Mamo, ja ne umijem čitati štampano, t. j. ne čitati, nego razumjeti! Za to treba navike.

Opet je čitala brižno, dok nije napokon ljutito zaklopila knjigu i stala gnjevno hodati po sobi.

— Bieli medvjed! Šta će im bieli medvjed? Pa zar nije to poniženje! Ja da se moram pripravljati k predavanju za nekakve prljave divljake! . . .

— Ja ne pojmim, što će im zbilja bieli medvjed? — sudila Zinajida Petrovna, nastojeći da se složi s kćerkom.

— A kako smo nas dvie, mamo, veselo živjele i bez bieloga medvjeda, nije li tako?

O, to je strašan priekor, i ona sve na to svâdja; ma o čem da prozboriš, uviek će da navrne na prošlost. I odkud joj ta zloba? Tako je bila dobroćudna, vesela cerekuša! Odkud? Pa se tako najedared promienila, kao da je postala druga. Aritmetika, odbitba, sedam odbiti od deset. Sedam se od ništa ne da odbiti, pozajmimo jedinicu od desetice, t. j. jednu deseticu, t. j. deset jedinica. Zašto pozajmljujemo i zašto deset jedinica i zašto nije sad više sedam od ništa, nego od deset? Sve im to treba objasniti, tim divljacima s balavim nosovima, koje otiru rukavima od košulja. A kako da im objasni, kad ni sama ne razumije pravo?

— Ded me ti nauči, ti majko! — reče Manjička ujedljivo Zinajidi Petrovnoj..

A ona uzdiše. Gdje bi ona znala! Kad je to bilo, da je učila odbitbu? Prije trideset godina.

Ipak se Manjička naučila pomalo „čitati štampano“ i nekako objašnjivala odbitbu. Poglavarima nije išla da se predstavi. Dogodilo se tako, da se svima za nju predstavila Hivrja. Pa i poglavara nekako nije ni bilo. Nitko se nije za

nju zanimao. Hivrja otišla k otcu,* pa kazala, da je došla nova učiteljica.

— A poučava li već? — pitaše stari otac.

— Poučava. Čudni ljudi!

I Hivrja izpripovjedi sve, što je vidjela, spomene drzki ton, kojim djevojka govori s materom, i čudne čirake, koje ne mogu ni za što upotrebiti, i da mati često plače, a kćerka sjedi nepomično po čitave sate na jednom te istom mjestu, i da su vrlo siromašne i ništa nemaju. Otac reče:

— Bog s njima! Nije liepo, što ne dolaze k meni, k svešteniku, a najposlije — to je njina stvar. Poći ću već na vjeronauk, pa ću se upoznati!

Svratila se Hivrja uzput i k starešini, pa i njemu izpripovjedila to isto. Starešina reče:

— Ma sve su one takve čudne, a šta me briga! Nek žive za sebe, a i ja ću za sebe. A ti ih dvori, Hivrjo, jer ti je to služba tvoja.

Razgovarala Hivrja s mnogim drugim seljacima i ženama. Većina bila toga mnienja, da su to za cielo neke nesrećnice i da u gradu nisu mogle živjeti, pa da su došle ovamo. Što se tiče vlastelina, bio to čovjek posvema zaokupljen s dvjema stvarima: svojim oborom svinja i lovom na okolišne vukove, na koje dizaše hajku. A kad su mu kazali (otac mu kazao), da je došla nova učiteljica, začudi se i upita:

— Što? A što je prijašnja otišla?

— Umrla je još u kolovozu, — odgovori otac.

— Je li moguće? Ma kažite, molim vas! A ja nisam ni znao! Ah, otče, ja vam i zaboravio reći, — kakva su mi nerasta iz Pešte poslali! Ma divan je! Sad će biti kod nas novoga plemena. Hoćete li poslati svoju krmaču? A odašta je umrla?

---

* **Narod ruski veli svome svešteniku otac.**

— Od sušice, čini mi se . . . Divna je to bila djevojka, krotka, odana svome poslu . . . Pa ja pristajem, ako vi nemate ništa protiv . . .

— A o čem vi to?

— Ma o svinji. Htio bih da zapatim dobro pleme. A je li — debela!

— I te kako! Nerast kao da je od same masti saliven. I krupan, velim vam, kao konj . . . Ne vjerujete li, a vi pogledajte sami . . . Hoćete? Hajdemote!

Vlastelin Markov krepak, plećat, trbušast, dugih brkova, obrijana lica i brade, četinjaste kose, četrdesetgodišnji neženja, služio negda u vojsci, pa mu ostale sve dosad vojničke navike i manire. Govorio glasno, kratko, volio krepke rieči, cienio žene, kojima je mogao s uspjehom udvarati, a ignorovao one, s kojima se trebalo oženiti, ili ma samo ljubavni odnošaj razpresti.

— Ja joj ipak mislim svjetovati, pošto ste vi školski kurator, da vam se predstavi, — reče otac putem k svinjcu.

— A što sam ja kurator? Tfu, do vraga! Sasma sam i zaboravio! . . . A, je li ljepušna?

— Malo sam je vidio. No, čini se, djevojka je liepa i akuratna . . .

— Hm! . . .

— Kod nje je i njena mamica . . . . Vele, vrlo čudno čeljade.

— Mamica? A neka je!

Tim se i dovršio sav interes školskoga kuratora za novu učiteljicu.

Otac se napokon spremio na vjeronauk. Predavao je u Manjičkinu prisuću, no po slabosti ljudskoj sve je više motrio učiteljicu. Htio je, da je dobro vidi, kakva je, kako se drži i vlada. I odkrio je, da je učiteljica zbilja „liepa i akuratna“; samo mu se nije svidjelo, što joj je pogled odviše surov i

što se nije ni jedanput nasmijala, ma da se on šalio. Vidi se, da je „oholo čeljade!" pomisli.

Poslije sata ipak nije otišao kući, nego je mislio, da mora osloviti Manjičku:

— Želio bih da se upoznam s vašom mamicom!

— Izvolite k nama! — progovori djevojka hladnom ljubeznošću.

Otac unidje u stan, prekrsti se pred ikonom, a Zinajidi se Petrovnoj nakloni.

— Dozvolite da se predstavim: — sveštenik Semjon Polikarpović Kologrivov. Vrlo će mi biti ugodno, da nam se kuće upoznaju! Ja imam obitelj: ženu, kćerku-nevjestu* . . .

Zinajida se Petrovna, zbunjena nenadanim otčevim dolazkom nije dosjetila, da je trebala primiti blagoslov, nego je pružila ruku. Otac ništa ne reče, ali pomisli: „Ponosna žena! Ne će da poljubi ruke". Ponudili mu da sjedne.

— Prije ste živjele u gradu? — upita otac, kad se uvalio u naslonjač.

— Da, doslije smo živjele u gradu, a sad eto dodje . . .

— Da, da! . . . — potvrdi otac. — Suprug vam je za cielo negdje služio?

— Da, služio! . . . Umro je, moj muž, pa smo ostale bez pomoći. Sad mi mora kći da radi . . .

— Da, da! . . . Ništa zato, siromaštvo nije porok. Svi se mučimo, a od toga i živemo. Ja sam eto star, pa se mučim, obitelj hranim! . . . A dozvolite, da upitam, koje ste porodice? Premda sam čitao u njinoj svjedočbi, al pamet mi je slaba, pa nisam upamtio . . .

— Rincevi je naša porodica . . .

— Rincevi? — upita otac kao da se začudio.

— Da!

---

* **Zaručnicu.**

— Hm . . . Rincevi . . . Rincev, Rincev! Nešta poznato, strašno poznato? Hm . . . A gle ne mogu da se dosjetim! Pamet slaba! Al poznata porodica, to jest, baš kao da sam tek jučer čuo . . .

— Možda ste poznavali koga od te porodice . . . — primieti Zinajida Petrovna drhtavim i sbunjenim glasom. Lice joj pocrveni i odade napeti izražaj.

— Ne, ne, ni jednoga od te porodice . . . Nego kao da sam negdje čitao nešto . . . . A najposlije možda se i — varam . . . Pamet mi je sasma oslabila! . . . Al molim da nas pohodite . . . Upoznat ćete se, bit će mi vrlo ugodno . . . Vrlo, vrlo! . . .

Otac već ustao i stisnuo ruku Zinajidi Petrovnoj. Manjička stajala za vrieme njegova posjeta napola okrenuta k prozoru i gledala na ulicu, kako se djaci razilaze kući. Čupkala nervozno neku tęku, koja joj ostade slučajno u rukama, i grizla si usne.

— A kako će biti s pojanjem? — upita otac, praštajući se s njom.

— S pojanjem? Kakvim pojanjem?

— Crkvenim, razumije se . . . Ne možete poučavati?

— Ne, ne mogu, — odgovori i odmah ode u Hivrjinu komoricu.

— Hm . . . To je šteta! — reče otac, obrativši se k Zinajidi Petrovnoj. — Prijašnja je učiteljica, Klavdija Antonovna, mogla. S početka nije ni ona umjela, no poslije se naučila. Dakle, molim, izvolite k nama! . . .

Jedva otac izišao iz stana, a Manjička gotovo skočila iz komorice i osvanula pred materom.

— Ha - ha - ha - ha! — nasmija se zlobno baš u lice Zinajidi Petrovnoj. — Počimlje se, počimlje! . . . Ja sam negdje čitao, negdje čitao! . . . A ti sakrivaj, sakrivaj šilo u vreći . . . Izmisli kakvugod pripoviest, izmisli . . . A kažu li:

nije li taj? Zataji, kao što i Juda! . . . O, divne smo nas dvie, chère maman, divne! . . . Vlastitoga se imena bojimo! Do čega smo došle! . . .

Zinajida se Petrovna već naučila šutjeti na njene zlobne napadaje. Zadovoljavala se težkim uzdisajima, uvjerivši se, da će tako Manjička prije ušutati.

Manjička zašuti, a onda progovori drugim tonom — porugljivo-priezirnim:

— Kakvo to crkveno pojanje hoće taj otac da poučavam! Mamo, zašto me niste učili crkvenom pojanju? . . . Ha-ha-ha! . . . A ta prijašnja, kako se zove, Klavdija Antonovna, kako li . . . Ona je umjela! Jer je u nje bila andjeoska duša! . . . Mora da je bila licemjerka, ta Klavdija Antonovna, andjeoska duša, i predosadno čeljade! . . . No, a u mene mora da je djavolska duša, pa mi je sve to odurno, odurno, ah kako odurno! Zašto se ja natežem s tim seljačićima? Što su mi oni? Zašto da se upoznam s tim ocem, s njegovom popadijom i popovnom, za cielo vrlo glupastom i neotesanom? Zašto? A što onda, chère maman, ako se sa mnom oženi ovdašnji crkvenjak? a? Što velite? a? Ha-ha-ha!

— Manjičko, — izusti Zinajida Petrovna moleći, — vrieme bi ti bilo već da se smiriš i da se ne jediš . . . Gospode, Gospode! . . .

— Što? što? što si kazala? Da se smirim? Ja? A ti, ti se već smirila?

Zinajida Petrovna, videći njene oči pune zlobe, brzo udje u školsku sobu i ondje sjednuvši u klupu, tiho plakaše.

IV.

— Pst . . . Ide! . . . Pst . . .

— A ja se jê baš nimalo ne bojim!

— Oho-ho! Ne bojiš se? A da te do na veče metne klečati! . . .

— Ne će metnuti! A metne li me, — ne ću htjeti ... Pobjeći ću! ...

— Pobjeći ćeš? Pa ćeš dobiti packe! Oho-ho! I još kako! Omeljki je dala, da joj se još i sad vide masnice ... Nije ta kô prijašnja ... Ona je bila dobra ... Mjesto da te za kike prodrma, a ona te pogleda milo, pa se nasmjehne, da te duša zaboli ... A ova u-u ...

— B ... o ... b ... y boby ... V ... a ... z ... vaza ... Č ... i ... ž ... i ... kъ ... tvrdi znak čižikъ* ...

— Pst ... Ide, ide! ...

— Lažeš, to je Hivrja! ...

— Teta Hivrjo, teta Hivrjo ... A-a-a! ...

— Tiše, jadnici! ... Sad će vam dati! Razmazila vas pokojna Klavdija Antonovna! ... A šta ti tuliš, Mišo?

Tulio devetgodišnji mladić u poderanoj košulji, posve bjeloglav. Suze mu tekle niz obraze, ostavljajući tragove na prljavoj koži.

— A što se žalostiš? — pristupi k njemu Hivrja.

— Car ... stvo-ho-ho-ho ne .. e .. be .. e .. sko-ho ho-hoo! ... jedva je smogao mališ od silnih suza.

— Gle ti njega, sjetio se! Ma da si malešan! ... Oh, carstvo joj nebesko, miloj mojoj!

— Pst! ... Pst! ...

Učiteljica udje i sve utihne. Samo nije mogao bjeloglavi mališ da suzdrži svoje silno ridanje.

— Zašto plače? — upita učiteljica oštro, nabravši po običaju obrve odlučno i mrko.

Djeca šutala. Bojala se nove učiteljice kao žive vatre. Osobito su pred njom drhtale djevojčice, kojih je bilo svega četiri. Hivrja joj razjasni:

---

* Češljugar.

— Sjetio se pokojne Klavdije Antonovne. Glupi deran!.. Njega je najviše voljela. Velik je to siromašak. Pravi kukavac. Ona mu i odjećicu napravila, a kadkad mu i glavu razčešljala. Pa se jê sjetio . . .

— Idite, Hivrjo, na svoje mjesto! — zapovjedi joj učiteljica oštro. Hivrja ode.

Manjička sva drhtala od jada, kad su pred njom govorili o vanrednim krepostima prijašnje učiteljice. Mrzila ju je iz dna duše, ne znajući ni sama zašto. I odmah napade bjeloglavoga mališa, kojega je takodje najednom zamrzila. Potresen tužnom uspomenom i vlastitim plačem, dašta da nije bio kadar bez pogreške pročitati iz knjige. „Što plačeš, seljače", i već je klečao kod peći, a da nije smio ni glasno plakati.

Manjička, krasna, stasita, koketna Manjička Rinceva nije škrtarila svojim pravom, kad je kaznila. Arkadije joj Nikolajević reče: „Šibati se, dašta, ne smije, ali vi imate pravo, kad bi baš nuždno bilo, postaviti u kut klečati, a možete upotrebiti i ravnalo. Samo malo, dašta . . . Mi dopuštamo te kazne, bez kojih nije moguće biti."

Sati, kad se bavila u školi, bili joj najmučniji sati u životu. U prijašnje je doba s odvratnošću gledala guvernante i učiteljice, koje su provodile sav svoj život uz dosadan i suhoparan posao — obučavanje djece i pazku na njino vladanje. A sad se i sama najednom oćutila u milijonput gorem položaju, no ma koja od njih. Kako su to prljavi poderanci, pa prosti, divlji . . . Zašto? Što su mi oni? I kako se to dogodilo?

Dogadjaj Vladimira Ivanovića Rinceva uzvitlao mnogo buke ne samo u gubernijskom gradu, nego možda i po cieloj Rusiji.

U gubernijskom je gradu znao za njihov stan svaki iz-

vožčik, svako ulično derište. Gornji su dio male dvokatnice s prijaznim ulazom, s prijaznim prozorima, kroz koje se takodje vidio prijazan i skûp namještaj, imali Rincevi tekom mnogih godina. Na uličnim se vratima izticale dvie mjedne ploče. Na jednoj većoj bilo napisano: „Agentura južnoga osigurateljnog družtva“, a na drugoj: „Vladimir Ivanović Rincev“, koji je i vodio agenturu. Kako se činilo, poslovi južnoga osigurateljnog družtva išli dobro u gubernijskom gradu K., inače ne bi ostao Rincev tekom tolikih godina glavnim agentom. Isto je tako bilo jasno, da su i poslovi samoga Rinceva bili sjajni, inače ne bi tako veselo živjeli u gornjem katu te kuće. Uostalom je svima bilo poznato, da su Rincevi imali svoj imetak, doduše ne vrlo velik, no zajedno s procentima od agenture priličan.

I veselo živjeli u toj kući. S jutra bila do dva sata u gornjem katu mrtva tišina, a kapci na svim prozorima čvrsto zatvoreni. U to se doba sav rad koncentrisao u nižem katu, gdje je bila poslovnica. Južno je družtvo, hvala sposobnostima glavnoga joj agenta, vodilo zbilja u tom kraju široke operacije, i poslovnica nije nikad plandovala. No u dva se sata ona zatvorala, a zato se u gornjem katu otvorali kapci i ondje započimao život.

Sve što je god bilo živo, pustopašno i rado se veselilo, grnulo amo i pješke i na kolima. Mladi činovnici liberali, advokati i sudci, ladanjski vlastelini, ljudi vojničkoga zvanja, sve to jednostavno dolazilo ovamo, vladalo se ovdje kao kod kuće, svi bili dobri znanci, domaći ljudi. Otvorena kuća, prijatna udobna okolina, dobroćudni gazda, frivolno vladanje četrdesetgodišnje domaćice, koja je odlučila, kako se čini, da nigda ne podlegne zubu vremena, čarobne oči mladjahne ljepotice, domaće kćeri, — sve to kao da je bilo obće dobro, svima se davalo tako lako i nije pobudjivalo ljubomora. Od veče do zore raztoliegali se u toj kući zvuci glasovira, veseli

smieh, pjevanje, šum plesova. Stanovnici gubernijskoga grada rado zastajkivali pred jako osvietljenim prozorima, slušali buku tudjega veselja i uživali u tom neprekidnom prazniku.

U ljetno se doba često vidjalo oko te kuće nekoliko najmljenih kočija; veselo družtvo sjedalo u njih, vukući sa sobom košare s jelom i pilom, pa išlo nekamo izvan grada u šumicu, ili se prevažalo na čamcima preko rieke na slikoviti otočić i ondje kratilo noć.

Vladimir Ivanović Rincev bio popularna ličnost u gradu. No tu popularnost nije stekao možda kakvim velikim dobročinstvom ili sveobćom koristnom djelatnošću; ničim se sličnim nije Rincev bavio. Popularnost je stekao za čudo lako i nije ga baš ništa stajala. A da ju je stekao, imao je zahvaliti svojoj vanjštini. Bio to ovisok, stasit, liep i krepak čovjek, od onih po porodu srećnika, za koje ote priroda, kako se čini, od sto i sto drugih smrtnika zdravlje, da ovima dade. Bolesti, umor, tuge, neumoljiva ruka vremena, — sve to drugim dosudjeno, sve to prolazi mimo te srećnike. Srce se stanovnikovo badava radovalo, kad je opazilo na ulici Rinceva, kako ide krepkim, velikim i polaganim korakom, obučen u krasnom kaputu, a zimi u krznenoj kabanici s efektnom dabrovinom. Njegovi podulji mladački ufrknuti brci, nježna rumen na licu, veliko umno čelo i orlovski oštri pogled, — učinilo ga najljepšim čovjekom u gradu; dapače i ono, što je malko šepao lievom nogom (bio negda častnik, ranjen i dade ostavku), ne samo da nije škodilo Rincevu, nego ga činilo još interesantnijim. — Rincev ide! — govorili stanovnici ponosno: — Gle, kako imamo liepa čovjeka!

Zinajida Petrovna u mnogom, dapače vrlo u mnogom davala svome mužu prednosti, no smiriti se nije htjela. Na njenom se negda liepom licu odavala već silna iztrošenost; nadula se i otišla u šir; al ona toga nije htjela nipošto da prizna, nego se cifrala i veselila, okružena gubernijskom omla-

dinom i ne zamjećujući, kako joj je već slabo dolikovala uloga ingénue.

U gradu se slobodno raznosile od usta do usta pripoviesti o neprestanim romantičnim Rincevljevim uspjesima, pri čem se posve slobodno spominjala imena gubernijskih gospodja, koje su učestvovale u njegovim romanima u dosta opredieljenoj ulozi. No u tom nije Zinajida Petrovna ostavljala svome mužu nikakvih prednosti. O njenim odnošajima s gubernijskim mladim ljudma govorili otvoreno, a pošto se uobće mislilo, da su Rincevi srećnici, naročito sudbom odabrani, i da im je sve dozvoljeno, to nije bilo nikom ni nakraj pameti da osudjuje njino vladanje. Rincevima se sve opraštalo, njihov im je način života bio originalan, mladački, pa ako su o njem pripoviedali strancima, pripoviedali su tako, kako se pričaju drevne legende o domaćim junacima, koji su negda spasli domovinu.

V.

Marja Vladimirovna svršila gimnaziju, kad joj je bilo sedamnaest godina; no u to je već doba nosila dugu haljinu, vješto igrala svojim prekrasnim baršunastim očima i krepko pjevala ciganske romance. U njenih roditelja bio jedan jediti princip, po kojem su udesili svoj cio život i život svoje kćeri: veselo živjeti, veselo pa bilo po što po to. Od svega, što je god život davao, uzimalo se samo ono, što ga je razveseljavalo; sve se ostalo nemilo zabacivalo. I u tom je okviru cvala i dozrievala ljepota Marje Vladimirovne. Da je bila krasna, toga joj nije mogao nitko poreći, i za to bi se bio zauzeo bez razlike cio grad, kad bi uztrebalo. Oko nje se vrtjela i uvijala mladež — i ugledna (kakva je bila u gubernijskom gradu) i svakakva. A da se napuni kuća veseljacima ili ma onima, koji traže veselja, nije se moglo odviše izabi-

rati, i tu bio cio gubernijski grad. Za svakoga bilo častno, da se mogao ubrajati med štovatelje mlade ljepotice, i nitko se ne bi od neženja branio, da postane njezinim zaručnikom i da joj bude mužem. Kraj svih njenih ličnih odlika naslućivalo se, i to ne baš neosnovano, da će Marja Vladimirovna dobiti priličan miraz.

Pa i sama je Marja Vladimirovna dobro znala, da je od otčeve bake dobila pedeset hiljada i da je to bio njen vlastiti imetak. No to su dašta znali i drugi, a sudeći po živovanju Rincevih, računali su i na više. Tako se dakle Marja Vladimirovna smatrala bogatom nevjestom.

Samo je bila nesreća, da se i najupornija laskanja stolizala površno po njenom srcu, ne učinivši na nju baš nikakva dojma. Bio neki ugledni činovnik posebnih posala kod mjestnoga gubernatora, divne karijere u budućnosti, po familiji Kaminskij; bio pukovnik sa svezama, doduše preko četrdeset, čovjek nešto omašniji, no još svjež, po familiji Prjadiljin; bio mladi ovčar* Karpenko, koji je baštinio od otca hiljadu i petnaest „špana"** i mnogo desetina*** zemlje crnice, da hrani to blago, sveučilištni kandidat i iskreno zaljubljen u Marju Vladimirovnu; bilo i drugih, no ipak nije nijednoga više voljela. Ona se zadovoljavala tim lakim veseljem, koje ju nije ni na što obvezivalo, pa je prhala gracijozno u krugu svojih zaljubljenih obožavatelja i svima se bez iznimke čarobno smiešila, jer joj je bilo najposlije do svih svejedno.

No nastupi čas, kad se i njeno krepko srce podalo, pa se razpleo roman. Bio to posve običan roman, s običnim izlivima nježne strasti, s mukotrpnom ljubomornošću i bezkrajnim zakletvama vječne vjernosti. Junak se razlikovao od

---

* Pod ovom riečju razumievamo onoga čovjeka, koji u velike goji ovce.

** Vrst plemenitih španjolskih ovaca.

*** Desjatina ima 2400 □ hvata.

drugih tim, što mu se već u dvadeset i sedmoj godini vidjeli u negda razkošnoj kosi duboki zalivi, kao produžak sljepočica — znaci svjetske mudrosti, a na zenitu se glave odavali bljedikasto početci ćelavosti. No to mu nije smetalo da bude sjajan i čaroban.

Sergej Aleksandrović Ponjatjev služio u Kijevu, gdje je imao takozvano „prelazno“ mjesto, odakle je vidio manje više široki službeni horizont. Za ljetnih je mjeseci dolazio na dopust u gubernijski grad K., i to ne baš u grad, nego na ladanje svoga otca, jedno trideset vrsta daleko od grada. No dosta mu bilo da udje u kuću Rincevih, da ugleda prekrasne oči Marje Vladimirovne, pa da zaboravi i na ladanje i na ljetni odmor od zimskih posala i na ladanjsku rodbinu. On se pokorio i predao kao plien. Sred domaće se mladeži izticao svojim bliedim gotovo strogim licem, zamišljenim pronicavim očima, mirnom samosviestnom kretnjom, i što je osjećao, da ima više odlika, i bio uvjeren, da vriedi više od drugih. Sred gubernijskih prostaka, koji su sred veselja odkrivali prostodušno i svoj sićušni um i svoju veliku glupost, on se činio umnikom. Na nezgrapne je šale odgovarao pola priezirnim pola uvredljivim smieškom, u velikom je družtvu volio šutati, samo kadkad stavljajući primjetbe, koje su mu svagda pošle za rukom, jer su bile promišljene, a volio je govoriti mnogo, vatreno i liepo gdjegod u kakvoj maloj gostionici s kakvimgod uzdušnim bićem, koje je začarao.

Marja se Vladimirovna zagledala u njega možda i zato, što nije bio nalik na druge, a onda su česti susretaji i intimni razgovori dovršili djelo. Zaljubila se u Ponjatjeva već kako se samo može zaljubiti dvadesetidvogodišnja djevojka, koja se cielim svojim bićem u svom životu spremala za ljubav, i to jedino samo za ljubav. Nedjelju dana prije odlazka u Kijev zaručio se Ponjatjev s Marjom Vladimirovnom, svatba se odredila za zimu, a zato je morao da dodje u K.

Onda se tekom dva mjeseca razprelo živo ljubavno dopisivanje, koje se prekinulo gotovo u onaj isti čas, kad se prekinulo sve . . .

Poslije njegova odlazka tekao život običnim tokom: u Rincevljevoj kući bilo i veselja i srdačnosti i gostoljubivosti. Samo je Marja Vladimirovna jedanput opazila na očevu licu nešto nalik na nemir; no to je bila samo sjena, koje nestade pri prvim zvucima živahne melodije ciganske romance. Drugiput je opet slučajno čula razgovor izmedju otca i matere.

— Ti se na to odlučuješ? — upita Zinajida Petrovna preplašeno. — Ali to . . . To nije naše! . . .

— Drugo moja, — odgovori Rincev napola ozbiljno: — domalo će se sve popraviti, pa ćemo to nadoknaditi. Imam jednu sigurnu kombinaciju . . . To je svakako moj predposljednji korak . . .

— A posljednji?

— Posljednji? Ha-ha-ha! To je moja briga!

Zinajida Petrovna izišla onda iz kabineta blieda, nespokojna lica, i bila još više zbunjena, kadno je vidjela u gostinjskoj sobi Manjičku. No to joj brzo prodje i ona je bila u veče toga istog dana bezbrižna kao što svagda.

Marja Vladimirovna nije ništa razumjela od toga, po njenom mnienju, poslovnog razgovora. Njoj bile strane sve te kombinacije i šanse. Ni slutila nije, da je u tom „poslovnom“ razgovoru bila klica, — a možda i nešto više, — one tragedije, koja se domalo odigrala.

Bilo to početkom rujna. Bilo prekrasno veče, a onda čarobna noć; vozikali se na ladjicama u velikom družtvu, pjevali pjesme na otočiću, gdje je po nalogu Rinceva bilo čak i šampanjca. Vratili se dockan i legli spavati. Prošla noć, svanulo jutro, sunce ogranulo. I baš u onaj isti čas, kad se trebala da otvori u donjem katu poslovnica, raztoliegnuo se metanj. Preplašene žene poskakale s krèvêtâ i pojurile u

kabinet. Rincev bio siguran i dobro je proračunao. Sjedio je u naslonjaču, s prostrieljenom sljepočicom, sav u krvi i bez ikakva znača života.

Taj je kobni metanj naviestio Rincevima novu životnu eru. Možda je i bilo ljudi u gubernijskom gradu, koji su predvidjali taj dogadjaj; možda je i samu Zinajidu Petrovnu više ogorčilo nego začudilo to iznenadjenje, ali Marji Petrovnoj bilo to nešta nepojmljivo, nemoguće, nevjerojatno. Život joj se činio kao kakva laka i ugodna šala, u kojoj se samo kadkad dese ozbiljnije epizode, kao što su muke ljubomora i tuge s razstanka s ljubljenim čovjekom. Nitko joj nije nikad ni natuknuo, da bi se to moglo kadgod i tako svršiti, promieniti, da ima i druga strana života, protivna.

I što se odkrilo pred njom tekom nekoliko dana iza katastrofe? Vlastiti imetak Rincevih bio već odavno potrošen, njeno vlastništvo, pedeset hiljada, štono ih je dobila od bake, prorajtano, i palo u ono isto bezdno. No to još nije sve: u poslovničkim se poslovima pojavio strašan nered, a na koncu konca manjkalo više od sto hiljadą družtvenoga novca.

Kad se osviestila od udarca, Zinajida je Petrovna brzojavila u Kijev Ponjatjevu o nesreći, koja ih je zadesila, a dobila je odgovor: „Iskrena sućut vašoj nesreći, al pomoći vam ne mogu ni čim. Vaš Ponjatjev.“

Sad, kad Marja Vladimirovna gleda kroz maljušni prozorčić marlovske škole i ne vidi ništa od onoga, što se odkriva njenome oku, jasno joj se prikazuje sve, što se dogodilo tekom neke dvie nedjelje; ali onda nije ništa razumjela, nego je samo osjećala, da joj svaki čas neka neznana sila zadaje udarce u glavu i u srce. Pusta se kuća nakon vječnoga života i veselja čini kao grob. Nitko ih ne dolazi tješiti, jer im je ime pokrila sramota. No dolaze ipak neki ljudi, pa na osnovu nekakvih zakona popisuju, pregledavaju i ob-

jašnjuju im, da nemaju ništa, nego sve, što su smatrali svojim, da nije njihovo.

— Mi smo prosjaci! — klicala Zinajida Petrovna. — Umriet ćemo s gladi!

Najviše ju je plašila perspektiva umrieti s gladi. Nedoumak se i očaj u srcu Marje Vladimirovne prelivao u novo čuvstvo, čuvstvo zlobe prama toj ženi i tom čovjeku, što ne samo da joj nisu bili kadri osnovati uredan život, nego su je još i orobili. Zašto su je obmanjivali? Možda rad njezine sreće? Mani! Ta sami su htjeli da žive i da se vesele. Zašto su je ostavili da misli, kako su svi ti poštovani i laskavi osmjesi veselih ljudi, koji su je okružavali — pravi groš? A sad ih svi preziru, nitko se ne će k njima da navrne; dapače ako se i dogodi, da koji znanac prolazi mimo njihov razoreni stan, onda navlači šešir na oči, da se ne bi kako slučajno susreo s njihovim pogledima.

A Zinajida Petrovna neprestano vikala: — Ah, ah! Umriet ćemo s gladi! Ništa nemamo! — I zaista nisu ništa imali, nije im ostala dapače ni sitnica, da je pošlju na trg.

Tad je Marji Vladimirovnoj palo na um, da traži ma kakvo mjesto: ta moralo se nešta jesti. I ona se odputi k Arkadiju Nikolajeviću Morozovu, koji je takodje k njima dolazio, premda kao vrlo solidan čovjek samo kadkad. Taj je debeljko naširoko razraštenih zalistaka i dobroćudnih očiju, zauzimao u gubernijskom gradu K. vrlo važno mjesto u nastavnoj službi.

— Vi znate, što se dogodilo! — izravno mu reče Marja Vladimirovna: — nemamo što da jedemo . . . Dajte mi kakvo mjesto . . .

Morozov se zamisli. Mjesto toj krasnoj leptirici, kojoj se nesrećnim slučajem stresao prašak s krila?

— A kakvo mjesto, Marjo Vladimirovna? Ja mogu samo učiteljsko . . .

— Kakvo hoćete . . . Ma što! Ah, meni je to najposlije svejedno . . .

— Na selu? . . .

— Kud vam drago . . . To je dapače bolje . . . Što dalje odavle! . . .

— Molim . . . Molim! . . . Ja ću vam to učiniti . . . Eto u Marlovki je umrla učiteljica. Hoćete li na njeno mjesto?

— Svejedno!

— Plata je neznatna: mjesečno trideset i pet rubalja . . .

— Idem . . . Samo što brže, molim vas! . . .

I eto ona je u Marlovki, u dvjema malim sobicama, u kojim je još nedavno stanovala prijašnja učiteljica, Klavdija Antonovna.

VI.

— Što hoćete od mene? Ja ne pojmim! . . . Što trebate od mene? — upita Marja Vladimirovna posve neprijazno dvie žene, što su stajale pred njom. Uz to se moglo zaključiti po njenom nestrpljivom vladanju, da će sad nȁ okrenuti ledja svojim gošćama.

— Ta molim vas, gospodjice, mila moja, opametite je . . . Tako vam Hrista, molim vas . . . Opametite je, tu moju kobilu cigansku. Ništa ne mogu s njom da počnem! — govorila, usrdno joj se klanjajući, mršava žena u flanelskom prugastom haljetku i u iztrošenoj svilenoj marami na glavi. Govorila najčišćim maloruskim jezikom.

— Koga? Što? Zašto? Kakvu kobilu? — sve jače i jače razdražujući se, gotovo kriknula učiteljica na nju.

— Moju djevojku, kćerku moju! Eto je tu stoji, vražica prokleta, i odkrenula je gubicu! . . . — razjasni žena, pokazavši očima na zdravu ljepušastu djevojku, koja je odista odkrenula gubicu k prozoru i dosta priezirno gledala i svoju

mater i učiteljicu. Žena nastavi: — Upoznala se, ta mrcina lopovska, s Omeljanom Cvirkunom, a Cvirkun je momče pustolovče i najveći razbijač u cielome selu . . . I ona ide, koža dobošska, k njemu po noći na gumno, pa spava s njime pod jednim kožuhom . . .

— Čujte! — progovori Marja Vladimirovna, zadihavši se od gnjeva: — kako mi se usudjujete pripoviedati takve stvari? Tko vam je to dozvolio? Ja ništa ne razumijem — ni vašega bedastog jezika, ni vaših stvari! . . . Kako smijete u moj stan? Ja vas ne poznajem, ostavite me na miru! . . .

Ona se naglo okrene i ljutito zalupnuvši vrata ženama pred nosom, pobježe u drugu sobu, pa se baci na krevet.

Što je to? Što je to? Ona dakle nije kod kuće, nije gospodarica svoga vremena: mora da bude na uslugu tim ženama. Prije nekoliko dana dolazio neki starac moliti, da mu napiše pismo njegovom sinu, koji služi u vojsci negdje u Harkovu. Ona ga dašta odbila. Zašto bi? Crkveni starešina dolazio da se upozna i molio jê, da mu kumuje unuku. Toga bi još trebalo, — da ovdje sklapa rodbinstvo. Napokon došle te glupe babe, da brbljaju nešto već sasma nepristojno, pa jê napokon i razljutile. A glavno, da sve to pada na nju samu, jer Zinajida Petrovna gotovo nikad, nikad nije kod kuće. Ona se već upoznala sa sveštenikovom porodicom, a i s vlastelinom. Njoj su svi ti ljudi predragi, pa joj je ugodno med njima. Čini se, da se utješila. Vlastelin pohodio Manjičku, no ona ga dočekala hladno i službeno, samo kao školskoga kuratora, a popadija čeka neprestano, da je Manjička pohodi. Kako je sve to neutješno, dosadno i glupo!

A Ponjatjev ne piše ni redka. Zar je i on takva ništarija, kao i svi ostali, koji se tako brzo odvrnuli od njih? Ne, to nije moguće. On jednostavno nije znao, gdje su, a sad mu je saobćila svoju ladanjsku adresu, i on će se sigurno požuriti, da joj piše.

U susjednoj se sobi nastavlja razgovor. Hivrja se izvukla iz svoga psinca.

— Badava si došla, Kiljino, badava! To nije Klavdija Antonovna, pokojnica ... Ona je osjećala tudju nesreću kao što i svoju! ... Al ta — ne, ta je grozno surova! ...

„Opet ta Klavdija Antonovna! — pomisli zlobno Marija Vladimirovna: — Opet ona! Kao da je u tim sobama ostala njena sjena, koja me progoni! ... Kakvo je to bilo čeljade? Mora da je izrod ili usidjelica, kojoj nije dala sreća da se uda ... To je sigurno, inače se ne bi mogla natezati s tom gadnom svjetinom, češljati prljavu glavu divljemu deranu ... To je glupa sentimentalnost, prenavljanje i kidanje! Ja je mrzim kao ličnoga neprijatelja!“

— Gospode, Gospode! A ja se nadala! — govorila žena — mislila sam, jer su oni učiteljica, pa ćemo k njima s poštovanjem, — djevojka će ih možda i poslušati ... Šta se kesiš, kravo švabska? Naskoro bi mogla biti žigosana — ti bezdušna djevojko! ... A ja se nadala! ... Ta kažite zaboga odkud da su tako oštri? Tako je ljepušna, kao cvjetić ... Pa gle! ... Nepristupna!

— Klavdija je Antonovna bila ljepša! — odvrati Hivrja uvjereno.

„Što? Ona, ta licemjerka, to pretvaralo, usidjelica, — bila liepa i čak ljepša od mene? Tomu se ne može vjerovati. Ta se Hivrja dašta oduševila za nju, jer je dobila od nje na uspomenu nekoliko starih haljina i još tako šta ...“

Žene otišle. Hivrja se opet zavukla u svoj psinac. Marja Vladimirovna leži na krevetu na ledjima i ne misli ni o čem, nego se samo jedi. Ogleda se unaokolo po sobi i svagdje vidja nešto, što je opominje na Klavdiju Antonovnu. Njeno pokućstvo, njene knjige, tintarnica, ćilimić ... I nju obuze želja, da sve to sabere u rpu i hitne kroz prozor.

Zinajida se Petrovna vratila od sveštenika. Vani se već

smrklo. U stanu hladno; studeni je. Zinajidi Petrovnoj izidje u susret Hivrja i one udju zajedno u sobu. Marja Vladimirovna nije htjela da razgovara s materom. O čem? Pripoviedala bi, što su razgovarali kod sveštenika. Možda je ondje bio i vlastelin, a možda joj već taj vlastelin svinjar* i udvara i to ne bez uspjeha! Manjička se pričinila da spava, samo da ne sluša materinog pripoviedanja.

— Oni mora da su zaspali!... — šaptne Hivrja: — a kažem vam, bila tu Kiljina s kćerkom...

— Kakva Kiljina?

— Kiljina Voronjenkova...

Hivrja joj potanko izpripovjedi, što je molila Kiljina i što joj je odgovorila Marja Vladimirovna.

— Oni su ih baš, može se reći, protjerali... A to nije liepo, boga mi, nije liepo!... Klavdija bi Antonovna sve primila, izpitala, pomilovala i liepom riečju utješila... Da! Pa kako su je štovali! Vjerujte mi, čak su i stâri starci, kad je Klavdija Antonovna prolazila ulicom, — zastajkivali, skidali šešire i duboko se klanjali...

„Opet o njoj! Opet!“ mune Manjički glavom, pa se naglo okrene k zidu i legne na bok.

Hivrja i Zinajida Petrovna na pô časa ušutaše.

— Pa kaži mi, boga ti, kakvo je to bilo čeljade, ta Klavdija Antonovna? — pita Zinajida Petrovna poluglasno, nastojeći da ne razbudi kćeri. — Ja svagdje o njoj čujem...

— O, divno je to bilo čeljade! — odgovori Hivrja zanosnim šaptom; — to je zaista čeljade... Velim vam, da to nije bila ženska, nego da kažem — andjeo... To je prava rieč — andjeo!... Što ona sve nije radila, upravo — mučenički... Pa sve svojevoljno, nitko je nije silio, nitko...

* Pod ovom riečju razumievamo onoga čovjeka, koji u velike odgaja svinje.

Zna se dakle, da učiteljica mora poučavati u čitanju i pisanju; i ništa više, baš kao što vaša gospodjica i radi. Al ona. . . . Gospode, šta ona sve nije radila! . . .

— A šta je ona bila?

— Kako šta je ona? Šta je Klavdija Antonovna?

— No, da . . . To jest kakvoga je roda?

— Visokoga roda! — reče Hivrja ponosno, a to joj čuvstvo bilo tako duboko usadjeno, da joj se šapat nehotice prelio u duboke grudne zvuke: — generalska kći! Da!

— Je li moguće?

— Da, generalska! . . . Ja sam svojim očima vidjela . . .

— Što si vidjela?

— Pa vidjela sam, kako je dolazio amo k njoj sam general, tatica Klavdije Antonovne, dâ! . . . Dolazio, može se kazati, sav u zlatu: i na ramenima zlato i pojas zlatan i sablja zlatna i medalija i sve, sve ostalo . . . A što ste vi mislili? Vi mislite, da je od prostoga? O ne, generalska je kći!

— A što ju je na to nagnalo?

— To jest, mislite, u učiteljice?

— Da, da! . . .

— A Bog je zna. To mi ne znamo. Ja samo znam, da je zbilja dolazio general iz daleka grada, ako ne i iz samoga Kijeva. I ona ga zvala taticom. On ju je svakojako mamio k sebi, al ona nije htjela ni za što. Molio ju je, plakao pred njom, sama sam vidjela, kako je plakao. A kad je vidio, da ne može ništa s plačem, onda se počeo i groziti. Šakom je lupao po stolu i vikao: ja ću te prisiliti, policijom ću te dotjerati, vojnicima, reče . . . A ona — ništa, šuti, samo klîma glavom . . . A na posljedku reče: no, kaže, kad se ti tako protiviš svom rodjenom otcu, nek ti bude: odričem se tebe na vieke vjekova, ništa ne ćeš baštiniti od mene na vieke vjekova. A ona: kako vam drago, tatice, reče, ja svoje odluke ne mogu da promienim . . . S tim je i otišao.

*

— I veliš, da je bila mlada?

— Posve mladjahna . . . Tako jedno dvadeset i tri godine, no, kao što i vaša gospodjica . . . A ljepotica, Gospode, ti Bože moj, i te kakva ljepotica! . . .

— Ljepotica, veliš?

— Kraljica, prava kraljica! . . . Ako želite, mogu vam pokazati njezin portret . . .

— A je l' tu?

— Da. U mene je na takvom mjestu, da ga ne bi nitko mogao naći . . . U ormaru . . . Možda je to i grieh, al ja je čuvam kao ikonu, jer mislim, da je u nje bila sveta duša... Boga mi! . . . I ja sam je već tako zavoljela, pokojnicu, Bog joj daj pokoj vječni . . . Ako hoćete, hajdemo u školu, pokazat ću vam . . .

— Hajdemo, hajdemo, pokaži! — Zinajidu Petrovnu vrlo zanimao portret prijašnje učiteljice. Da je bila krasna, to su svi tvrdili — i otac i popadija i popovna i vlastelin. Na vlastelinovu se licu odrazila još uz to i neka mračna sjena, koja je, kako se čini, odavala, da se izmedju pokojnice i njega zbio neki neugodni dogadjaj.

— N-da, bila je krasna, to joj se ne može odreći! — govorio takvim tonom, kao da je htio reći, da je pripravan sve njene druge vrline oprovrgavati. — No, — dodade, — no čudna ženska.

— Kako čudna?

— Kako da vam kažem? Mislim, da baš nije imala srca...

— Bila nemilosrdna?

— Ne, ne da je bila nemilosrdna. Što se tiče milosrdja k bližnjima . . . i tako redom tomu slično, bila je, kako vele, dapače vrlo milosrdna. No vi me razumijete, — djevojka se mora sama na selu dugočasiti, pa tako rekavši, blagodariti sudbini, ako joj pošlje ugodna i ljubezna mužkarca . . . Razumijete? Ja ne velim, da tako šta . . . Nego naprosto

-- vrieme da prolazi . . . Ali ona baš ništa . . . Same drzovitosti . . . Bila je vrlo čudna ženska! . . .

Zinajida je Petrovna posve jasno pojmila smisao te pripoviesti. „Mora da ju je napastovao s ponudama, a ona ga poslala do djavola“, objasni sebi u misli.

Obje žene unišle u školsku sobu.

VII.

Marja Vladimirovna ustala s kreveta. Nju je i samu porazilo, što je najednom oćutila, da se zanima za prijašnju učiteljicu. „Zar je bila zbilja liepa?“ pitala se i nešta jê bolo to pitanje, pa joj se prohtjelo, da ga što prije rieši. „Mlada, liepa, generalska kći . . . Otac dolazio, molio . . . Pa takva sudbina! Dobrovoljne muke . . . Šta to znači? Zašto?“

Manjička se nije mogla nikako da domisli, što je moglo stići djevojku, koja je imala sve, da bude posvema srećna, — da se zavuče u tu uzku, neugodnu rupu, da se osudi na dosadan život, na tugu, samoću, biedu. Svoj je položaj poimala: drugo joj nije ništa ni preostalo osim toga; no što bi ona samo dala, da se kako izbavi svoje sadašnje žalostne sreće! A sad joj najednom govore o djevojci, koja si je dragovoljno naprtila tu sudbinu, a odbila bolju.

„Zar je bila zbilja liepa?“ Činilo joj se, da je to pitanje vrlo važno i da može riešiti sve njene nedoumke: ako je bila liepa, onda je imala u svom životu ma kakvu tajnu; ako nije, ako je naprotiv bila ružna, onda je sve jasno: samoljublje ju zagnalo u glušu, silno žensko samoljublje, pa nije mogla da podnese podredjenu ulogu u družtvu.

Medjutim se njeni nedoumci razpršili sami od sebe vrlo brzo. Ona se čak i nasmiešila, kad se sjetila, iz kojega su vrela izvirale sve te pohvale ljepoti prijašnje učiteljice. Pa dašta, bila je ljepša od Hivrje, ta po svoj prilici ljepša i od

popadije i popovne (Manjička ih nije vidjela, no njeno zlobno uobraženje nije slikalo njihove portrete baš vrlo laskavo po njih), a po tom je i pojmljivo, zašto im se pričinjala ljepoticom. Vlastelin je po svoj prilici medvjed, koji nije ništa vidio osim svoga brloga i tu popadiju i popovnu, pa joj se morao klanjati. I eto odgonetke cieloj toj legendi.

Manjički je bilo sad lakše na duši, kako je vlastitom snagom razvjenčala prijašnju učiteljicu. Preostalo joj samo da svrši s bajkom o generalu. Al ni to nije bilo baš tako težko. Tko je vidio toga generala? Hivrja, i sve ta Hivrja, to glavno vrelo slave prijašnje učiteljice. Bože moj, gdje je naučilo to žalostno stvorenje razlikovati čine i mundire, i tko bi mogao jamčiti, da taj general nije bio možda samo kakav vojnički pisar ili telegrafista?

„Po tome se dakle ipak vidi, da je bila licemjerka, pretvaralo i drugo ništa! Inače . . . inače se ne bi moglo ništa objasniti!“

Zinajida Petrovna udje i upali svieću.

— A što ti više ne spavaš? Nisam te htjela da bunim, pa sam zato otišla u školu.

— Kako ste ljubezni! . . . Upravo čudnovato! — izusti Marja Vladimirovna porugljivo.

— A što je tu čudnovato? Čini mi se, da sam se uviek brinula za tvoje zdravlje i za sve ostalo . . .

— I za sreću, nije li tako?

— Ah, dosta mi je priekora . . . Dosta!

Zinajida se Petrovna uhvati za sljepočice u znak, da joj priekori prouzrokuju migrenu; no toga ipak nije bilo. Nju si mogao ubrojiti med ona srećna bića, koja ne umiju na dulje zaroniti u svoje osjećaje. Takva se bića priviknu i prilagode svakoj okolnosti. Za dva se mjeseca naučila na drugo uho propuštati kćerino ubadanje, koje joj je još nedavno izmamljivalo suze. Družtvo popadijino i popovnino, koje joj bijaše

sprva užasno, sad joj je već ugodno i silno se zanimala onim istim ladanjskim spletkama i sitnim pričama, koje su i nje zanimale. Vlastelin ju je u početku poznanstva naprosto preplašio svojom prostotom, no ona se toliko priučila na nj, da joj baš nije bilo neugodno, kad se šetala s njime izpod ruke po otčevom malom vrtiću.

— Ja ne pojmim, zašto još ne ideš otcu! — nastavi Zinajida Petrovna: — To zaista nije liepo! On je vjeroučitelj, ja onamo idem, a ti — ni jednom, dapače se nisi ni upoznala! . . . Ja te uvjeravam, da im družtvo nije ipak tako zlo, kako ti to misliš . . . Mogli bi te razveseliti . . .

— Osobito taj svinjar i školski kurator! . . . Nije li tako?

— A što je to? Ti govoriš bezrazložno o njemu tako... Čovjek ti je to pristojan i ljubezan. Dapače vrlo ljubezan...

— Ha-ha-ha! . . . — najednom je zvonko i kako se činilo Zinajidi Petrovnoj uvredljivo prasnula Manjička u smieh.

— A što je tu smiešno? Ne pojmim! . . . — odvrati Zinajida Petrovna uvriedjeno.

— Ah, kako sam bila glupa, kako sam bila sliepa! — progovori Marja Vladimirovna, naglasujući značajno rieči: — Ništa nisam vidjela ni poimala . . . A sad vas skroz na skroz vidim, pa to nije ni težko, jer ste prozračni . . . I kako sam vas mogla samo štovati! Ha-ha-ha!

— Ali, Manjičko, to je odviše, što govoriš . . . Ja sam ti mati . . . To je — odviše . . .

— Nakon toga, što ste sa mnom učinili, ništa nije odviše! . . . Sve, što je god samo zlo, uvredljivo, — svemu ste vi krivi. I vi morate slušati, jer ste to zaslužili! — reče Manjička sievajući očima. — Ah, da samo znate, koliko vas mrzim . . . vas oboje, čak mi se i samoj gadi . . .

Zinajida Petrovna ušuta. I onako je znala, da je Ma-

njička strašno mrzi. A protiv toga se ne da ništa učiniti. Vrieme će proći, pa će se već smekšati: vrieme sve izgladi.

Manjička ustade i poče hodati po sobi. Bilo je strašno neudobno, jer je soba bila mala; no po tome, što je oćutila potrebu, da hoda po sobi, zaključila je Zinajida Petrovna, da joj se vrti po glavi neka nova misao, misao dašta burna, pa je i očekivala buru. Manjička koračala nekoliko minuta šuteći, a onda upita i nadalje hodajući:

— Što mislite, mamo, zašto mi nije Ponjatjev odgovorio na pismo ni jednim redkom?

Ona upitala to ne običnim upitnim glasom, nego prije — kao da koga strogo preslušava. Toga nije ni izdaleka očekivala Zinajida Petrovna, pa nije odmah znala, što da odgovori. Znala je, zašto Ponjatjev ne piše: Ponjatjev je čovjek kao što i svaki drugi. Manjička mu se dakako svidjala, pa to je i pojmljivo; no razumije se, on je računao i na njezin miraz. Toga miraza nije najednom bilo. Pa onda — nije on osamnaestgodišnji mladić, da ne bi mislio na svoju karijeru. A da se oženi s kćerkom takvoga čovjeka, koji je prorajtao tudji imetak i svojim posljednjim hitcem naviestio to cieloj Rusiji, možda ne bi svi ni odobrili. No toga svega nije kazala Manjički.

— Zašto nije, pitam vas, odgovorio? — ponovi Marja Vladimirovna tvrdokorno svoje pitanje.

— A Bog zna zašto . . . Ta zar može biti malo razlogâ! — odgovori Zinajida Petrovna dvolično. — Možda nije dobio pisma ili što drugo . . .

— Hm . . . Nije dobio pisma! . . . Nije nego još nešta! A sjećate li se njegova brzojava. Divan brzojav! „Sučuvstvujem, no žalim, što vam ne mogu ničim da pomognem.“ I kako je brzo sve to pojmio i nemilo odvratio! Ništarija!

— Gospode, kakve su to rieči!

— Eh, rieči! Rieči vas plaše! I uviek ste takvi bili ... Al ja nemam rieči, nego uvredu ... Kakvoga sam čovjeka ljubila, cjelivala, kakvoj sam se hulji povjerila! A vi ništa! Vama je svejedno! Zaručili ste me s njime i s veseljem bi me udali, a ni ne pomislivši da ga upoznate bar tolišno! Što je liep, pristojno odjeven, nije lopov, — dakle je valjan čovjek i prekrasan zaručnik za vašu kćer ... Ah, da mogu kako sve zaboraviti, — ja ne znam, što bi dala za to! ... Čujte! — dodade, zastavši pred materom, — a što mi ne ćete ništa da kažete o toj vašoj ljepotici?

— Kakvoj ljepotici?

— Pa kakvoj ... Klavdiji Antonovnoj.

— A što bi ti mogla kazati?

— Ta netom ste išle da vidite njen portret ...

Zinajida jê Petrovna začudjeno pogledi.

— Ti si čula? Nisi spavala?

— No, da ... No, pa što onda? Je li liepa?

— Kako da ti kažem ... Meni ti je zaista težko reći...

Zinajidi Petrovnoj nije bilo težko zato, što si ne bi mogla stvoriti mnienja o vanjštini Klavdije Antonovne, nego zato, što se bojala nove bure kćerine. Znala je, što joj kćerka osjeća za prijašnju učiteljicu; znala je, da joj Manjička ne dopušta da je liepa, a u istinu je i od nje ljepša. Al ni lagati se nije moglo, jer se Manjička može lako uvjeriti. Ona dovrši, upevši se svôm diplòmatskom snagom svoga uma:

— Vidiš, po slici se ne može suditi ... Slike nas često varaju. Sigurno i tu ...

— Ne ševrdajte i ne lažite, ma chère maman ... Pokažite mi sliku ...

— To treba da moliš Hivrju. Ona ju je sakrila! — odgovori Zinajida Petrovna tako nepovjerljivo, kao da se bojala, da će Hivrja pristati i pokazati Manjički sliku.

— Čujte, Hivrjo! — viknu Marja Vladimirovna u komoricu: — ded pokažite mi sliku prijašnje učiteljice!

Hivrja već legla na svoje uzko ležište, a sad se digla i pružila glavu iz komice.

— Ne ću vam je pokazati, gospodjice! — reče, osudivši iznajprije posve to pitanje, i zaklima glavom.

— Pa zašto?

— A zato, gospodjice, što je mrzite, pokojnicu . . . Pokažem li vam je, a vi ćete joj se još i narugati . . .

— A šta vi to govorite? Zar sam ja biesno pseto? Zar se na sve obaram, kidam i bacam? Kakve to gluposti govorite? Rugate se! Vrag zna šta je to! . . .

— Ne, da ste . . . Nego ste zbilja zlobni, mila gospodjice, jako zlobni . . . Kao da ste od same zlobe . . . A meni je ona, pokojnica, tako mila . . . Milija od roda! . . .

„A to je istina da sam strašno, strašno zlobna i da sam možda kadra, kako ona kaže, narugati se. Kako je to gnjusno i u što sam se prometnula! U nekakvu zlobnicu!“

— Moja poštena rieč, Hivrjo, — reče Manjička blažim glasom, — da ću samo pogledati i vratiti vam, a da ne ću ništa reći! . . .

Hivrja još jednom promislila o tome, još jednom zaklimala glavom, a onda pošla u školu. Manjička hodala po sobi silno uzrujana. Kao da je neka nevidljiva sila nevidljivo spojila njenu sudbinu sa sudbinom prijašnje učiteljice; kao da to nije prosti slučaj, što žive u tom istom stanu, gdje je i ona živjela; što spava na njenom krevetu i što se služi njenim pokućstvom. Nešto ih je spajalo, a Manjičku sililo, da se vlada prema svojoj predšastnici tako strastno i dašta nepravedno.

Hivrja unišla i dala joj sličicu. Bio to dosta veliki kabinetni portret sa zlatnim krajevima, koji su već malko izbielili.

— Eto tu mi je pokojnica i napis napisala, samo što ja

težko čitam pisano! . . . — reče Hivrja ljubavno, pokazujući redke na drugoj strani.

Manjička polako pristupi k stolu, gdje je gorjela svieća. Ona se uze u kordu i odluči, da se ne će „narugati“. Sjedne, metne svieću sgodnije i da pokaže samoj sebi, kako je mirna, stade najprije promatrati napis.

Potez bio ženski, — mek i raztegnut, ali ravan, siguran. Bilo napisano: „Najboljoj duši na svietu, mojoj iskrenoj druzi — Hivrji“, i podpis: „Klavdija Porhovskaja“.

„No, to je već odviše“, pomisli Manjička: „Hivrja — iskrena druga! Što su mogle imati zajedničko ona i Hivrja? Zar to nije prenavljanje?“ Polako okrene sličicu na drugu stranu i odmah namršti obrve. A zašto? Ljepotice nije bilo pred njom. Ni pravilnih crta, ni nježna izražaja, ni izrazita profila. Nos malko frnjast, ustnice tanke, smieše se, oči velike, blage, kosa gladka, začešljana i odkriva dosta veliko čelo. No to je lice bilo tako milo, simpatično, iskreno, prosto, te oči tako jasno gledale i gledale baš u dušu, i tako je bilo ugodno osjećati na sebi taj ublažujući pogled, da se najednom i u zlobnoj duši Manjičkinoj porodilo neko blago čuvstvo za tu ženu. Bilo to lice čeljadeta, koje se otelo svemu, što je sitno i ogavno, lice ljubavlju proniknuto i kao da je govorilo: „Ja ljubim sve ljude i tebe ljubim, tebe, koja me mrziš!“ I Marju Vladimirovnu bilo stid, što je dojako osjećala tako za tu djevojku, i pojmila je, da je nije žalostno samoljublje primoralo, da se odrekne svjetskih slasti života i da se naseli u tu glušu, nego nešta drugo. Ali što to, što? Toga Manjička nije mogla sebi zamisliti. Metnula je sličicu na stol, odmaknula svieću i pogledala Hivrju. Ova stajala prijazna lica, i činilo se, da je već poimala, kako se dojmilo njeno ljubimče zlobne gospodjice.

— Svidja li vam se? — upita.

— Čudno lice! Čudno lice! — odgovori Marja Vladimirovna.

Hivrja je pogleda ljubko. Za tu izjavu ðprosti učiteljici sve dojakošnje.

— A vi je, gospodjice, pogledajte još. Kad je gledaš, onda osjećaš, kao da si u raju! . . .

Zinajida Petrovna metala šešir. Kod otca bilo veče, kamo dolazi vlastelin i još neki od ladanjske aristokracije.

— Ti ne ideš? Silno su molili! — reče kćeri.

Manjička niječno zaklima glavom, a Zinajida je Petrovna znala, bolje da ništa više i ne pita, svejedno — ne će biti ništa. Pogleda se u malo zrcalo, vidje, da joj šešir pristaje k licu i ode.

Hivrja nije mogla dočekati od nestrpljivosti, da spomene Marji Vladimirovnoj koju o prijašnjoj učiteljici. Toj posve osamljenoj ženi, koju je amo sudba zaniela iz dalekih krajeva (na Donu joj negdje bio zavičaj), nije bilo većega užitka, nego pripoviedati o onoj, koja joj je bila iskrena i nazivala jê drúgom.

— Eto tako joj bila i duša andjeoska kao što joj je i lice! — izusti.

— A kažite mi, Hivrjo, zar nije nitko pitao za nju poslije njene smrti? — upita Manjička.

— Ni živa duša! I tako je eto sve, što je ona ostavila, ostalo ničije . . . Gospod ih zna! . . . I odjeća i posudje i knjige i papiri različni . . . Pun stol papira! . . . Na veče je znala mila moja da sjedi i da piše, piše. Upitaš li je: što vi to sve pišete, Klavdijo Antonovna. Ma, reče, zapisujem svoje misli. I silu je papira izpisala. Evo vid'te!

Hivrja otvori ladicu od stola, izvadi odanle debelu knjižicu i dade jê Manjički.

„Moj život, moje misli i osjećaji“ bilo napisano na prvoj

strani. Manjička primakne svieću, nalakti se objema rukama o stol i požudno uze čitati. Hivrja postoji čas, a onda, kao da je ne želi buniti u tako važnom poslu, kao što je čitanje knjižice njena „andjela“, ode na prstima u svoju komoricu.

VIII.

„Dvie maljušne sobice, stol, stolica, krevet — i ja sama. Medjutim ne, nisam sama: tamo se u komorici miče i uzdiše neka starica, po imenu Hivrja. Ciela amfilada velikih, svietlih soba, ćilimi, zastori, divani, divančići, stolovi, stolice, kandelabri, slike, sitnarije, — liepo, udobno, mirno. Kolike li ogromne razlike!

„Otac u kabinetu; velikim, liepim nožem od slonove kosti s pozlaćenim držkom (nož mu taj donieli častnici, kad je ostavio prijašnju pukovniju) glasno razreziva arke vojničkoga žurnala, koji je netom primio. Mama u gostinjskoj sobi pregledava modne slike; pred njom stoji krojačica Jegorjeva, — govori se o mojim i Lidinim proljetnim toaletama. A i baka tu plete vunom okruge za svieće, — to je dviesto i četvrti okrug, koji je splela u svom životu. Njen život kao da se sav koncentrisao u tim okruzima; prelaz joj je sa žute boje na ružičastu, s ružičaste na ljubičastu obražavao taj život dovoljno različno. Okruzi su namienjeni godišnjoj dobrotvornoj lutriji. Osim toga čita baka u jutru još i jevandjelje i moli se Bogu. Lida pregledava u salonu note, onda sjedi za exerciceom; a ja samo trčkam k svima redom, pa se smiešim bez ikakvoga razloga, a i meni se svi smieše. To je zato, jer ih sve ljubim i jer i mene svi ljube. Ja sam mladja kći, ja sam máza.

„Ja samo i umijem da ih ljubim, a drugo ništa i ne umijem. Ne umijem se čak ni opraviti, jer na to misli uviek mama. Ona već vrlo dobro zna, kad treba da se misli na

novu odjeću, na novi haljetak, šeširić, koje boje da se odaberu, što pristaje k licu, što bolje odaje opreku med nježnom ružičastom bojom mojih obraza i tamnom gustom kosom, med svietlim plavetnosivim očima i dugim crnim trepavicama i crnim obrvama. Mama sve to zna i ja ne treba da mislim na to. Ja nikad ne mislim, da bi jela, da treba zajutrakovati, večerati, pojesti što sladko. Ta na to bi već sve pomišljala baka. Ona još uviek misli, da sam mala, ma da mi je već devetnaest godina.

„Klava treba da jede! Skuhajte Klavi kakao! Donesite Klavi grozdja!“ I sad hoćeš ne ćeš, moraš jesti i piti, inače će se baka da uvriedi. „Ti me, Klavo, nimalo ne voliš!“ reći će i priniet će maramu k očima. Medjutim suzama ni traga, zato samo šmrca. Ne, nemam baš ni na što da mislim. Ako sam se malko prehladila, tata u jutru ili na veče, kad mu ljubim obrijani obraz, opazi to u mojim očima prije no što i sama oćutim. „Ti imaš groznicu, djevojče je bolešljivo“, rekao bi i odmah poslao uzrujano pisamce Semjonu Andrejiću, našemu starom doktoru; Semjon bi doletio, opipao mi bilo, primorao, da mu pokažem jezik, česa nisam mogla učiniti a da se ne smijem, i spravio me u krevet.

„Bilo mi je uviek vrlo drago, kad bi me Semjon Andrejić spravio u krevet. Krevet mi bio mek, jorgan biel kao snieg, rundav, soba moja i Lidina sva ružičastosvietla. No Klava je bolešljiva, djevojče ima malu groznicu, — zato se spuštaju na prozorima zastori, i u sobi nastaje ružičasti prijatni polumrak. Unaokolo tišina. Zadje li tko u spavaonicu, kažu mu: „Tiše, ne bunite Klavu, bolešljiva je.“ Udje li tko u našu sobu, brinu se, da ne škripuće s vratima i da hoda na prstima. Misli se, da sirota Klava spava, a Klava i ne misli da spava; zaklopila je samo oči, pa se mâzi. To joj se svidja, da svi misle na nju i da se brinu za nju, — a to je sve. Mali egoizam, ništa više. Klava voli i dijetu, koju joj je

propisao Semjon Andrejić: krepki buljon, zeleni grašak, kokošji kotlet i kompot od šljiva; zapravo ne voli buljona i kompota od šljiva, no jede ih vrlo zadovoljno, jer joj je zanimljivo i smiešno, što je svi sažalno gledaju. A ona je već odavno zdrava, pa — Bog zna je l' i bila bolestna: taj grieh leži na duši Semjonu Andrejiću.

„Ja sam ljepotica, o tom sam uvjerena. To mi najposlije svi vele — i moji i ostali. Vitka sam kao palma, — to tvrdi baka; glava mi nekako osobito stoji na vratu, kao u Venere Miloske: to zna tata pozitivno, jer je bio u Parizu i u louvrskom muzeju. Vrat mi je vitak i biel kao mlieko, — o tom sam se sama uvjerila u zrcalu; zbilja — kao mlieko. Vele, da je to vrlo velika riedkost — crne trepavice i obrve, a oči svietle. A tako je u mene. Mama ipak veli, da imam nepravilne crte lica, ali da to ništa ne smeta i da sam ipak ljepotica.

„Zaboravila sam još dodati, da nisam morala misliti dapače ni kako da sprovedem vrieme, ni kako da se pozabavim, raztresem: ili u kazalište, ili cirkus (strašno sam voljela cirkus!), ili k poznatima ili da se kod nas da veče. Za sve to se brinula Lida. Lida je starija od mene za dvie godine i ja mislim, da je ljepša od mene, no svi, čini mi se, drugojačije misle. Ona je solidna, lice joj pravilno, strogo, a pogled hladan. Ja živa, okretna, vesela, rado skačem, rado se smijem, igram, a ona se gotovo nikad ne smije, nego samo smieši. Bilo ma što vrlo smiešno, — ja hihoćem do suza, a ona se smieši. Kreće se polagano; čita mnogo, — same duge romane, — a još više misli. Sjedi s knjigom, pa se zamisli, a knjiga joj leži na krilu. Eto takva je Lida. Ona se ne svidja mužkarcima; oni se jê, čini se, boje. No ja volim Lidu, jer mi je dobra i nikad me ne gledi onim hladnim i bezstrastnim pogledom, kojim gleda druge. Lida svira divno u glasovir. Svira mnogo, gdjekad sjedi po četiri sata zaredom. Učitelj

glasbe Zavjalko veli, da ima silan dar, a ja da nemam nikakva dara. Ja joj ne zavidim i vrlo mi je drago, da nemam nikakva dara. Kad imaš dara, onda moraš da po četiri sata zaredom sjediš uz glasovir. A ja bih umrla od dosade, kad bi mi se to dogodilo. Više od četvrt sata ne mogu. Hvala Bogu, da nemam dara.

„Odložila sam pero i pročitala sve, što sam napisala. Čudnovato! Silno sam uobražena. Tako sam napisala, kao da sam sad onakva, kakva sam bila onda. A ja mislila, da se već tako sve promienilo, da si dapače ne ću moći ni uobraziti, kako je to onda bilo. Al ne, sve je upravo onako, kako je onda bilo: baka bila kao živa, ma da je sad više nema na svietu. A Lida . . . uboga moja Lida! Uostalom, onda te je „mala egoistkinja“ još ljubila, iskreno ljubila . . .

„Pade mi na um pitanje: našto ja to pišem? Ne, najprije: zašto? a onda — našto? Zašto? Zato, jer je u mojoj duši mnogo misli, dojmova i slika, pa ih je težko držati u sebi za na vieke zakopane. U mom je životu mnogo toga poučno. Ne ću da lažem perom, jer nikad ni jezikom ne lažem. Ja se ne ću uvjeravati, da pišem bez ikakve cielji, samo za se, al ipak želim, da ta knjižica ne dopane ničijih ruku i da je nitko ne pročita. Ne, ja ne pišem za sebe, nego za drugoga; za koga ne znam. Uvjerena sam, ako moja knjižica dopane čovjeku, kome se u srcu nabralo mnogo uvreda i zlobe, pa ne zna, gdje da se smiri, smirit će se u toj knjižici. A evo odgovora i na pitanje: našto? Jer ja ne zapisujem naprosto, što mi padne na um, nego nastojim, svadjam svoje misli i čuvstva u red, hoću da uvjeravam . . .

„Kod nas se žive ne baš strašno veselo, nego tako, da ne zamjećujem, kako mi vrieme prolazi. Od jutra pa do noći

prolazi vrieme tako ugodno, da ni časka nisam požalila, što prolazi. Kod nas nema samo zabava, o ne! Tata je ozbiljan čovjek, mnogo sati sjedi sam u kabinetu, čita, a i piše. Ima vrlo debelu knjižicu, u koju svaki dan nešto zapisuje. Veli nam: „Ja nisam ni izdaleka pristaša takozvane ženske uljudbe u smislu, da bi žena ostavila obitelj, pa išla da traži kakav učeni stepen*. Na što joj stepen? Zar će je pitati mužkarac, koji sebi odabere ženu, ima li ona učeni stepen? No dopuštam, da žena ima pravo da bude uljudjena." Zato su poslije, kako smo svršile pansionski kurs, dolazila k nama dva učitelja: Markov, vrlo stari profesor, koji je bio već odavna u penziji (on je uvažavao i znao literaturu samo do Lermontova, a sve, što je bilo poslije, kao da i nije postojalo), i Kandidov, mladi docent, koji nam je predavao povjest. Kandidov je bio liep plavonja, uviek se liepo odievao, i gladio bradu i brkove. No predavao je zlo, — pleo se, crvenio i neprestano tražio rieči. Mi mu nismo vjerovale, te smo pod njegovim predavanjem zievale.

„Danju smo se ja, Lida i mama vozikale u našoj ekipaži. Zaboravila sam reći, da smo onda živjeli u Odesi, gdje je krasan boulevard, a duž njega ravna, gladka, asfaltovana cesta. Tuda smo se rado vozikale. Konji idu korakom. Točkovi se bezzvučno kotrljaju cestom, kao po podu, koji ti je ćilimom zastrt. Mi šutimo i gledamo zaliv, pun brodova, izšaran barjacima, zaliv s hitrim parobrodićima, i obalu, gdje se neprestano kreću kola, vagoni i lokomotive. Zaliv se razširuje i prelazi u more, — odkrito, daleko, veličanstveno more, s kojega vije na nas svježost i neka neizmjernost. Divno! Predivno!

„Na veče smo u kazalištu ili kod poznatih, ili su poznati kod nas. Njih je vrlo mnogo: oficiri, advokati, činovnici, učitelji. Svi su vrlo mili ljudi, s njima se vrlo ugodno provodi

* čast, na pr. doktorsku.

vrieme, — ne baš osobito veselo, ali ugodno. Ugodno zato, što sve prolazi bez traga, pa se ništa ne zadieva o dušu, a kad se razidju ili kad mi dodjemo kući, legnem u krevet i zaspem neuzrujana, bez misli. Lida čita dugo, vrlo dugo u krevetu koji od svojih debelih romana i gdjekad ustaje u jutru blieda, crvenih očiju; a ja ništa ne čitam i ustajem uviek rumena kao ružica i veselih očica. Ja ne volim uzbudjenja ni sladkih ni mukotrpnih. Našto? Tako se ugodno žive, kad ne osjećaš, bije li ti srce il ne bije. A ono ti ipak bije svejednako.

„Sve, što ovdje pripoviedam, bilo je, no poslije prestade. O tom ću poslije pripoviedati, a sad ću samo da primietim, da su u ono doba, kad je ono već prestalo, svi mislili, da se još nastavlja. Klava se činila, kao da se ne može promieniti; u Klave se našao dar, kojega nije nitko ni naslućivao: ona se pretvarala i to vrlo vješto. Klava je oćutila, da ima srce; to već nije bilo liepo, ali ona se tako vladala, kao da toga nije ni osjećala.

„U našoj se kući pojavio novi čovjek. Kod nas je bio već triput i ja sam opazila, da je tata s njim ljubezniji no s drugima. On mu nije laskao, ili se kako ponizivao, — ne, toga tata ne bi nikad učinio; ali ga učiniše središtem svega, što se u našoj kući zbivalo. Razgovaraju li ma o čem, prepiru li se, i tata bi se obratio za cielo k njemu, ma on bio zaokupljen čim drugim:

„— Što vi mislite o tom, kneže?

„Dogodi li se što u kući, — no, na primjer, baku spopao reumatizam, — tata bi njemu prvomu saobćio, kao da je to već nedvojbeno, da se on zanima za naše obiteljske odnošaje. Njega odlikovali i tata i mama, pa i baka mu pokazivala svoje vunene okruge, kad je dolazio danju, i pitala:

„— Kako vam se svidja, kneže?

„On je svagda rekao, da je to vrlo liepo i divno. Kneza su zvali Aleksander Sergejević, a po porodici Pohodcev. Bio tri-

desetih godina, stasit, visok, plave rudaste kose, liepa, vedra i jednostavna lica, ne baš vrlo pametna, ni vrlo izrazita, ali simpatična. Umio je liepo gledati u oči — ravno i značajno, te je bilo ugodno i njemu gledati u oči, jer se moglo gledati, a da se ne zbunjuješ. U Odesu nije doputovao baš odavna; pred jedno tri mjeseca. Poslali ga kao pobočnika nekoj visokoj ličnosti, i on je nosio svoje pobočničke znakove vrlo dostojanstveno, no ujedno i vrlo jednostavno. Igrao je malo i kao da nerado, kao da se samo podavao toj slabosti s učtivosti prama domaćici i domaćini, ali njemu samomu nije bilo ni iz daleka do toga. U njegovoj cieloj figuri, u kretnjama, pozama, u vladanju i maniri, odražavala se ozbiljnost, ali ne ona ozbiljnost, kojoj se hoće izticanja, nego skromna, koja je bila sama sobom zadovoljna.

„Kod svoga je četvrtog već posjeta odavao Lidi tako javno predpočitanje, da je svima bilo već koješta jasno. Igrao je samo s Lidom; a kad nas je vidio u kazalištu, pa se klanjao našoj loži, kao da se nije klanjao nama svima, nego samo Lidi, a kad je dolazio u ložu i donosio poslastice, davao ih samo njoj.

„Jednom mi kazala baka: — Znaš, Klavo, kako je naša Lida srećna! Knez će se za cijelo oženiti s njom!

„— Što? Zar ju je prosio? — hitro sam upitala, pa se i sama uplašila od onoga glasa, kojim sam to izustila. Mjesto da sam izrazila radost nad tako ugodnom viesti, u mom se glasu odrazio strah, pravi pravcati strah.

„— Ne, još je nije prosio, al za cielo će je . . .

„— A tko zna? Ja ne pojmim . . .

„— Ah, ti mala budalo! Dašta da ti ništa ne pojmiš . . . Ali kad ja već kažem, onda znam . . .

„Tupa bol u srcu mome bila odgovor toj viesti . . . Eto sad sam osjetila, da imam srce. Ali zašto sam to osjetila! . . .“

*

IX.

— Gospodjice, a gospodjice! — izusti Hivrja gotovo šaptom, pruživši kroz vrata svoje malo nagrešpano lice.

Manjička se trgnula i prestrašeno podignula glavu. Zaškiljila očima i napeto zurila u figuru, koja je virila kroz vrata, gdje je vladao polumrak. Kako se zadubila cielim svojim bićem u pripoviest, koja se pred njom razvijala i koja je postala baš sada zanimljivom, i kako ju je iznenada pobunio neki tajinstveni šapat, nije odmah ni pojmila, što je, i kao da se začudila tom prostom okolišu, što nad njom visi nizki strop, a blize stiene kao da je hoće sad nà zgnječiti sa svih strana, što je pred njom prosti četverouglasti stol, a na njem svieća u limenom čiraku. U to je zagledala i Hivrjino lice, na kojem se odrazivala bojazljiva opreznost smiešana sa strahopočitanjem. Takvim izražajem dolazi crkvenjak k oltaru za vrieme službe božje, pa se u onom času, kad se otac moli, odlučuje da ga zbuni svojim vanrednim i neodgodivim pitanjem, hoće li danas biti večernja. Hivrji se naime činilo, da Manjička, čitajući rukopis pokojne učiteljice, čita službu božju.

— Što je? — upita Marja Vladimirovna ne baš prijazno.

— Ne bi li čaja? U mene je gotov samovarčić! . . .

Hivrja i gledala i govorila nježno. Sve, što se ticalo pokojnice, neobično je diralo i smekšavalo njeno i onako podatljivo staro srce.

Manjička odmaknula od sebe knjižicu i protrla oči, na kojima je osjećala težinu od umora. Odlučila je odvratiti misli i ma izpiti čaj. „Mala egoistkinja“ probudila već u njoj dovoljno ljubopitljivosti; no pošto je bila uvjerena, da joj ne će nitko oteti knjižice, pa da će je moći i nadalje čitati, nije se baš morala žuriti. A uz to joj je bila i Hivrja vrlo zanimljiva tim posve novim izražajem, pa je htjela da čuje, što će reći, i da vidi, kako će se vladati.

— Molim vas, dajte, Hivrjo! — reče.

Hivrja izčezne brzo u komoricu, pozabavi se malko i za čas udje na prstima u sobu, kao da se boji da ne razagna lupom dojam od svetoga joj pisma Klave Antonovne. Postavi pred Manjičku neveliki podnos, na kojem je bila čaša s čajem, zdjelica sa šećerom, žemička i malo maslaca.

— Evo dat ću vam, gospodjice, već gotov, da se vi dugo ne mučite!... A ovaj mi je evo maslac Kiljina doniela!...

— Kakva Kiljina?

— Kiljina Voronjenkova... Ta ona, koju ste otjerali... s kćerkom koja je... Maslaca je doniela pa kaže: ti, kaže, Hivrjo, i gospodjicu pogosti, kaže... Nek je, kaže, smekša, al je, kaže, Bog joj prosti, strašno stroga...

Koliko je god Manjička nastojala da bude ozbiljna, nije se mogla suzdržati od smieha.

— Dakle hoće s maslacem da smekša moju strogost? — reče smiešeći se.

— A-no-da-a! Košta li je, kaže, šta, da kaže mojoj djevojci dvie tri? A djevojka bi je poslušala i zbilja bi je možda i poslušala... Jer je djevojka — a šta ona? Glupa je. Govori l' joj prosta žena, ma i mati, ne sluša te, a ako je u šeširu, pa uz to učiteljica, odmah je drugojačije...

— Pa o čem se radi? Ništa nisam pojmila...

— Djevojka joj se spoznala s pustolovnom momčetinom... A baš je hoće da uzme čestit gazda. No, trebalo bi je opametiti, tu budalu... Taj je momak ipak ne će oženiti, jer je — nevaljan i nepošten... Nije već jednu djevojku izkvario... Djevojci treba reći: opameti se, budalo, — to je sve... Dakle, nagovoriti je.

— I ona bi poslušala?

— I-i! Za cielo bi poslušala. Klavdiju su Antonovnu, pokojnicu, svi slušali. Kad je ona pogledala čovjeku u lice svojim andjeoskim očima, pa kazala ma koju dobru rieč,

odmah je i zadrhtala tom čovjeku duša i on se pokajao. Kolike je ona tako na pravi put izvela! Vjerujete li, gospodjice: Stjepan je Zaljezko bio već užasna pijanica i razbijač, a kad ga je ona jedanput, dvaput izkarala, odmah se pokajao, i odonda više ne pije . . .

Čudnovato! Manjički je sad bilo nepojmljivo, zašto je onda bila toj Kiljini Voronjenkovoj surova. Stvar je tako jednostavna, običajna, i na njoj nije ništa uvredljivo za nju. A kako se ona onda uvriedila i razvikala! Sad je kud i kamo blaža prema toj stvari, i da ovaj čas dodje Kiljina sa svojom „švabskom kravom“, kako je okrstila svoju kćer, Manjička bi joj udovoljila molbi. „Nije li zbilja maslac razmekšao moju dušu!“ — pomisli smiešeći se.

— A da vas upitam, gospodjice, — izusti Hivrja kao što i prije oprezno.

— A što? — upita Manjička.

— Ma za pisanje Klavdije Antonovne: mora da je vrlo zanimljivo?

— Vrlo, vrlo! Ona je bila zanimljivo čeljade! . . .

— Ah, istina! To je bilo divno čeljade, Gospode, divno čeljade! I pametno mora da je to napisano, a?

— Da, nije glupo.

— Pa dašta! Ta bila je umnica! Bila je premudra djevica, zaista premudra! . . . Al to je nevolja, — ne umijem čitati pisano! Štampano me naučila Klavdija Antonovna. Već je u posteljici ležala, sirotica, i bilo joj težko, al me ipak poučavala . . . A pisano nije dospjela, umrla je, zlatna moja! . . . A ja ne bi drugo ni radila, nego bi samo čitala njezin rukopis! . . . Još ću vam čašicu natočiti, gospodjice! . . .

Donese još čašu čaja i doda: — No, a sad idem, ne ću da vas bunim, gospodjice! Čitajte sebi, čitajte! — i ode u komoricu.

Manjička primakne k sebi knjižicu i nastavi.

„Poslije kako sam to doznala, otišla sam u svoju sobu, pa legla na krevet na ledja, i stisnuvši zube i namrštivši čelo, gledala u strop. Srce mi sad naglo bilo, a sad zamiralo. Zloba kipjela u meni. Klava, vesela, koja se uviek smieši, koju svi ljube i koja sve ljubi, postala zlobnica i to ne od šale, nego baš prava pravcata. Ja se jedila . . . na što? Na to, što će Lida biti prije mene srećna. Što? Dakle ja nisam prva? Ja, kojoj su svi gledali u oči, ja — ljepotica, sveobća máza, ja — prva u svemu i svagdje, samo ne u tom i ne ovdje?

„Mala se egoistkinja pokazala vrlo velikom i vrlo zlom egoistkinjom. Sad o tom premišljam i vidim, da je tako. Bila sam dobra djevojčica zato, što nisam imala nikakva osnova da budem zla. Sve je baš sve ugadjalo mojemu egoizmu; sve, što me okružavalo, kao da je sjedinilo sile, da mi učini život ugodnim. A zašto da ne bi ljubila cio sviet i da mu se ne bi smiešila, kad me svagdje i u svemu susretalo samo zadovoljstvo? No eto prvo, što me ubode, uzruja, obori, prvo, što ne bî učinjeno za me, nego za drugoga, i već se jedim, a ljubav moja kud ode! Ja ne ljubim više nikoga. Da, u onom času, kad sam poslije, kako mi ono baka reče, ležala na krevetu i zurila u strop, nisam više nikoga ljubila, jer su se svi, — to sam vidjela, — brinuli, da osnuju Lidi sreću, a na me nisu ni mislili.

„Lida unišla. Na obrazima joj se prolila rumen, što je bivalo riedko; kao da je oživjela i smiešila se, što se takodje nije dogadjalo često. Sjela k meni na krevet, uzela me za ruke i progovorila nježnim i srećnim glasom:

„— Klavo, ti me ljubiš? — upitala, pogledavajući mi u oči.

„— A šta me to pitaš, Lido? — odgovorila sam. I u to sam oćutila, da sam najednom bila kadra vrlo se dobro prenavljati. To sam odgovorila tako naravnim tonom, da Lidi

nije dašta ni na um palo da posumnja o mojim osjećajima za nju.

„— I hoćeš li se radovati, ako budem srećna? — nastavi.

„— Dašta!

„— Tata mi kazao, da će me knez ne danas, nego sutra prositi . . . Ah, kako ću biti srećna, Klavo!

„I krepko mi stisnu ruke.

„— A odkale zna tata? — upitala sam jednostavno.

„— On je natuknuo . . . Ja ne znam, odkale, ali . . . on zna. Klavo, ja ga silno ljubim . . . Ti sebi ne možeš predočiti, kako ga ljubim!

„Na to nisam znala, što da kažem. Jedno samo pamtim, što sam u tom času osjetila, da je i meni knez mio, a možebiti da ga i ja ljubim.

„Čudne ljubavi od zavisti i zlobe! Doslije nisam baš osobito ni marila za kneza; činio mi se, da nije dapače ni zanimljiv. A sad sam odjedared opazila u njemu liepa čovjeka, umnika, obdarila ga svim onim svojstvima, koja tvore čovjeka idealom. Ne, ja nisam mogla dopustiti, da se on ne osvrne na me, krasoticu Klavu, koju su svi gledali, nego na Lidu, hladnu, suhoparnu Lidu, koja se nije svidjala mužkarcima. A šta to znači? On, koji je došao iz Petrograda i koji dakle ima razmjerno više ukusa, najednom daje predpočitanje ne meni, koju svi predpočituju, nego Lidi. To je uvredljivo, i ja sam odlučila, da to izmienim. Knez će da se ženi s Lidom, pa nek bude, toga ne ću da izmienim. Ali ću mu pomutiti sreću, bit će u mojoj vlasti.

„Sad, kad premišljam o tom i o svem onom, što se na koncu dogodilo, boli me i stid me je, al poimljem sve, poimljem, da drugojačije i nije moglo biti. Ta život sastoji od radosti i nesreće, kao što i vrieme od noći i dana. Kad bi na zemlji bio svagdje neprekidan, jasan, proljetan dan, i kad bi najednom iznenada pala na zemlju noć, mi bi očajavali.

A moj je život bio dugi proljetni dan, moje je srce znalo samo ugodne osjećaje, a sve, što je bilo i najmanje neugodno, odstranjivalo je od mene pozorno hiljadu brižnih ruku. Da ima na svietu nesreće, čula sam, no sama nisam doživjela nikakve nesreće. I eto — prvi udarac momu razmaženom samoljublju prȍbudi najednom u mom srcu sve, što je zlo u ljudskoj naravi.

„Ah, da sam imala kad djece, ostavila bi ih da žive sred svega onoga, što nam daje pravi neuljepšani život, sred radosti i nesreće. Kao što je za kaljenje željeza podjednako nuždna i vatra i voda, tako su neobhodno nuždne za uzgoj srca i radosti i nesreće. Same radosti uzgajaju egoizam, koji radja zlobu; a sama nesreća uzgaja zlobu, koja radja egoizam.

„Kod nas bilo veče. Sakupili se svi poznati, bio i knez. Mislim, da se to veče dalo njega radi. Tata je računao, da će naime sad izprositi Lidu. Kad sam došla u dvoranu — došla sam dockan, tad mi se tako prohtjelo, — oćutila sam najednom, da više nisam ona, koja sam bila prije, i cielo mi se to družtvo učinilo drugojačije. Nije me ništa zanimalo; lica, mundiri, rieči, kretnje — sve je to preda mnom titralo kao u magli i nije me se ticalo. S kavalirima, — koji se po običaju preda mnom raztapali od ljubeznosti — bila sam hladna kao što i Lida. Kazalo mi dapače troje, da nisam danas dobre volje i da je to danas prviput. Da, zbilja je to bilo prviput u mom životu. Svi su me smućivali, jer oni nisu bili o n, jer njihove ljubeznosti nisu bile n j e g o v e ljubeznosti.

„Knez šetao s Lidom izpod ruke. Baš se svršio valčik... S njom je igrao. Ja pogledala na njih . . . Lida, ulovivši moj pogled, nasmiešila mi se prijazno i sva srećna. No ja joj nisam mogla da odgovorim tako isto. Osjećala sam, da mi je lice probliedilo, pa sam se okrenula i otišla na drugu stranu.

„U našoj gostinjskoj sobi bio kutić, zaklonjen širokim

listnatim biljem. Sjela sam na nizki divančić i počela očima pratiti srećni par. K meni došao mladi častnik Kriljenko, koji već odavna baca na me svoje nježne poglede. Jedva da sam bila sama, dotrčao je odmah i počeo glasno uzdisati. Nešto mi je govorio, i sigurno je mislio, da ga slušam; no ja nisam čula baš ni jedne rieči. Zadubila sam se sva u svoj pogled, koji je onud vrludao, kud je išao knez s Lidom. Zašto sam ih gledala, nisam ni sama pravo znala. Nisam li možda htjela oprobati silu svoga pogleda i nehotice prisiliti kneza, da pogleda na me? Čini se, da je tako, jer kad se to dogodilo, t. j. knez se obrnuo zbunjeno i pogledao me začudjeno, oćutila sam u grudima takav zanos, kao da sam održala pobjedu nad neprijateljem, pa sam se najednom veselo i gromko razsmijala. Knezu si vidio na licu, da se začudio, a moj zabavljač ušutao, sigurno — uvriedivši se.

„Cielo sam veče progonila kneza svojim pogledom, pa sam imala posve pravo da vjerujem u snagu svojih očiju. Svakiput se tako obraćao, kao da su ga baš u zločinu ulovili. Kad je slučajno ostao sam i kad je stajao kod prozora, dotrčala sam k njemu i kao mimohodom kazala:

„— Kneže, vi ste danas raztreseni . . .

„— To zato, jer ste vi danas zamišljeni! — odgovori, osmjehnuvši se zagonetno.

„O, to je prekrasno! Ja sam najednom razumjela, što je htio tim da kaže. Dakle je osjećao moj utjecaj, dakle je u vlasti moga pogleda. Divno. Nek izprosi Lidu, al danas ne će. Danas će nastati u njegovoj duši promjena, obuzet će ga sumnja, pa će sebi reći: „Sutra ću; nije li svejedno?“ A kako će biti svi razočarani! Kako će biti biesna srećnica Lida, koja čeka svaki čas, da joj izusti kobnu rieč! . . . Ja unapried slavila pobjedu. Već sam vidjela u svojoj mašti, kako je ona, kad se gosti razišli, unišla u našu sobu — blieda, mrka, — pa legla obučena na krevet, zagnjurivši lice u jastuk . . .

„Oko dvanaest sati sam opazila, da je u dvorani nastalo gibanje. Svi očevidno govorili o jednom te istom; mnogi dolazili tati, mami, Lidi, knezu ... Ja nisam pojmila. Ali eto Lide, trči k meni — radostna, presrećna, pa mi ljubi usta.

„— Klavo, kako sam srećna! — reče tiho: — knez me izprosio ...

„I ona uvjerena, da sam i ja sva srećna, ode od mene. Da kažem istinu? Da kažem, da sam tad zamrzila Lidu, sestru svoju, koja me tako nevino ljubila ...

„Opako čuvstvo, stid me i spomenuti ga se; no odlučila sam da budem pravedna, pa ne mogu a da ne spomenem i to. Mrzila sam Lidu i klela se, da ću svakako smućivati kneza svojim pogledima i izazivnim i bezumnim koketstvom, da joj sreća ne bude nipošto nenaoblačena ...

„Odkale u meni toliko zla? Često o tom premišljam i ne mogu da riešim to pitanje drugojačije no ovako: sve je to zato, što sam bila od povoja pa do dvadeset i pete godine samo srećna. Vi, koji uklanjate od svoje djece i najmanji oblačić pečali, znajući, da imaju pred sobom još cieli život pun gorčine, znate li vi, da time uzgajate u njima najgadnija čuvstva! ... Ako li je sama sudba tako usrećila vašu djecu, da joj se ni odkale ne prikazuju tuge, nego uviek samo jedina sreća, onda im izmislite malu nesrećicu, da znadu, kako djeluje na srce i kako se podnosi. To je neobhodno nuždno čovječjemu srcu."

X.

— Nisi imala, dušo moja, pravo, nisi, što nisi htjela da podješ k svešteniku ... Ah, kako je bilo veselo! — reče Zinajida Petrovna, kad je unišla, razvezujući vrpce na šeširu. Izgled joj bio prekrasna ilustracija njezinih rieči. Lice joj oživjelo, a u očima se ljeskali tragovi proživjele ugodnosti.

— Da? — upita Manjička nekako neopredieljeno i baci na nju pogled, al ni upitni ni zamišljeni. Gledala je mater i pod utjecajem netom pročitanoga, kao da je prosudjivala svoja čuvstva za mater. Ta se nenadana promjena u Klavinim čuvstvima duboko dojmila nje. Srce, koje nije poznavalo nikakvoga drugog čuvstva osim radosti i zadovoljstva, ljubavi za one, koji su nju ljubili; srce, koje na oko nije bilo kadro da bude zlobno, bilo je najednom obuzeto mržnjom i zlobnom i djelatnom, koja je izmišljavala sredstva, kako da raztuži posve nedužnu sestru, koja se uviek vladala spram nje ljubko. Recimo, izmed Lide je i Zinajide Petrovne više razlike, no sličnosti. Lida je čisto, nimalo zlobno stvorenje, od naravi donekle zamišljeno, sjetno; za cielo je bila zamišljena i ozbiljna zato, što se u njenoj duši stvorio ideal, a tome su bili krivi debeli romani. Lidino se srce pravilnije razvijalo od Klavina, jer je proživjela bar onu nesreću, koju su doživjeli junaci romana, a Klava nije ni čitala romana. Lida nije dugo našla ideala u životu, ali eto kneza — i njena zamišljenost prodje. Zinajida je Petrovna sasma drugojačijega tipa. Ona je gutala život do zaboravnosti svojih obiteljskih dužnosti, ona je uživala i ništa drugo. No u isto je doba ljubila Manjičku i svom snagom nastojala, da i ona uživa. Po vladanju je spram Manjičke njena ljubav bila nesumnjiva i nesebična; ali nije ona kriva, da joj se ideal sreće prikazivao u formi neograničenoga veselja, pa bilo to po što po to; ona je posve iskreno naučala tomu idealu i svoju kćer.

„A zašto jê mrzim? Ona se varala tako isto kao što i ja. I ona je žrtva neznanja, kao što i ja! Da, neznanja, neznanja! . . . Očevidno je poznavala život samo s jedne strane, kao što i ja. Netko ju je tome naučio, a ona opet mene. Pa zašto je mrzim?“

Zagledala se nepomično u mater, pa joj se prohtjelo, da

se više ne vlada prama njoj neprijateljski i da počne govoriti s njome ljubezno.

— O, da! Uvjeravam te! Ah, taj je vlastelin tako mio! Da samo vidiš, kako igra smiešno moldavski tanac! Naučio ga za vrieme neke vojne . . . I znaš, ja ti vidim, da on zbilja nije, nije baš ružan . . .

— Da? — upita Marja Vladimirovna kao što i prije opet neopredieljeno.

— Nije baš ružan. No ja ti kažem . . . Dapače nisam ni očekivala . . . Nekakav ti je tamo zanimljivi mladi čovjek. Tu je u Baranovu rogu akcizni činovnik, a zove se Sutugin . . . Znaš, vrlo stasit, krasan plavonja! . . . Oči tako duboke, baš kao u Ljaskoga . . . Sjećaš se Ljaskoga? I ja sam ga se sjetila, kad sam opazila toga Sutugina... Ah-ah-ah!...

— Ah ti se, mamo, ne možeš baš nikako, nikako da popraviš! — primieti Marja Vladimirovna smiešeći se.

— No, opet! A u čemu bi se imala popraviti? Hvala Bogu, i onako čini mi se, dosta trpim! A zar ja sebi mnogo udovoljstva dopuštam! . . .

— A vidiš, mamo, ja mislim, da je svakomu čovjeku dala sudbina nešto, neku porciju udovoljstva i radosti. Jedni uživaju radosti ekonomno, pa im dostaju za cio život, a drugi uzimlju unapried, pa se često tako zaletavaju, da je najednom — pred njima još cio život, a radosti već sve pobrane i potrošene. Meni se čini, da smo se i nas dvie zaletavale, pa ako nam je što ugodno i ostalo, onda su to nekakve trice . . .

— Odkud tebi ta filozofija, kaži mi, molim te? — upita Zinajida Petrovna začudjeno.

— Odkud? Od prijašnje učiteljice, Klavdije Antonovne...

Zinajida Petrovna široko razvali oči. Već joj se blagi i mirni ton, kojim je s njome razgovarala kći, pričinio neobičnim; a to, što je spomenula prijašnju učiteljicu, kojoj Ma-

njička nije mogla bez zlobe ni imena da čuje, porazilo je posvema.

— Kako to? — upita.

— A gle vidiš li ovu knjižicu? To je njezin dnevnik. Ja ga čitam.

— Pa što? Tu su te misli? — upita naivno Zinajida Petrovna.

— Ne, tih misli nema ovdje. To su moje misli. Vidiš, ja sam danas, čini mi se, prviput u svom životu počela misliti; prije sam samo osjećala... A sad sam časak premišljala, pa vidim, da baš nisam tako glupa i da to umiruje. To bi i ti trebala da pokušaš!

— Ah, to su gluposti! Zašto da pokušam!... I onako je — dosadno, pa da se još mislima mučim!...

Manjička se nasmiešila i još jednom pogledala mater. Kako se sva odala u tim riečima! Ta ona zbilja nije u cielom svom životu ni o čem ozbiljno mislila, a nije toga ni znala. Misliti po njenom mnienju znači „mučiti sebe mislima“. Pa ona se samo zato i brinula, da se ne muči, te je živjela tako, kako se njoj činilo, da je liepo. Prijatno se veseliti, i ona se veselila, al nije bila ni sebična ni opaka u svom veselju. Kad bi od nje zavisilo, da se i cieli sviet samo veseli, za cielo bi to i učinila. Može li se dakle ma u čem kriviti takvo stvorenje? A on?...

Kad se sjetila njega, čovjeka, koji je imao u rukama njihov život i sreću, i koji je zajedno sa svojim životom jednim kretom revolvera sunovratio sve i svu njihovu sudbinu, namrštile joj se obrve, a na čelu pojavila dva karakterna nabora, koja se često javljala u posljednje doba. Što! Zar nije znao, što je činio, on — takav praktičar, koji je tako dobro poznavao i život i ljude? Ta njemu su ljudi povjerili tako veliki posao, i taj posao išao u njegovim rukama divno i nosio veliki dohodak. Za njega su kazivali, da je izkusan i

vješt radnik, da je umjetnik u svom poslu. Dakle je znao, što je radio i sav taj nesklad, koji se porodio u njihovoj obitelji, mora da padne na njegovu dušu?... Ah, ma zar je kadra razmrsiti svu tu istoriju? Zar ga je poznavala? Zar se bar časak zanimala za njegove poslove, misli i osjećaje? Ne, sad bi joj bilo još prerano da naprti sebi tu zadaću; docnije će možda imati više podataka.

Zinajida Petrovna skine svoju svečanu haljinu, koja kao ostatak nedavnoga sjaja nije bila bez šika. Bilo već jedanaest sati, oblačiti se nije imala zašto, pa ostade u bieloj suknji i košulji. Manjička odluči da čita u krevetu, pa se poče skidati. Zaželi da se porazgovori s materom. Još prije dva sata nije mogla to ni pomisliti. Ona sama još nije nikad počela razgovarati s materom ni o čem, a kad joj je Zinajida Petrovna htjela što da kaže, gledala je da jê ošine kakvimgod zlobnim napadajem, kojim je ubijala u njoj volju, da nastavi razgovor. Sad su jê stala zanimati neka pitanja, pa je mirno pitala.

— Majko, reci mi, — poče jednostavno razkapčajući haljetak: — ti nisi nikad slutila, očekivala to, što se dogodilo?

— A zašto ti to pitaš? — upita Zinajida Petrovna uplašeno. — „Opet hoće da mi se ruga!“ pomisli.

— Nije, mene to tako naprosto zanima... no, kao da sam strana. Ti nisi nikad pomislila, da bi se to moglo dogoditi?

— Nikad! — reče Zinajida Petrovna duboko uvjerena. — Znaš, ja još i sad često, na primjer, poslije sna, kad se još sasma ne razbudim, ne shvaćam i dvojim, i meni se pričinja, kao da je to san... Da, da! Nikako se ne mogu da priviknem. Ne, nikad nisam očekivala ni ma što slično...

— I ti baš nisi znala za očeve poslove?

Zinajida se Petrovna trže pri toj rieči. Manjička nije nikad shvatala otca, a kad se Zinajidi Petrovnoj natuknulo o njem, onda ju je sve nešta trzalo.

— Za njegove poslove? — izusti upanutim glasom. — Gotovo nisam . . . Oh, Gospode, Gospode! Zašto si ga spomenula! . . .

— Ne, mamo, ja kao kakva strana. Sad nisam baš nimalo zlobna. I ti nisi ništa znala, da je tratio bakin imetak?

Čuo se lak, prigušeni jecaj, a onda jedva čujni, izprekidani glas:

— Nisam znala! . . .

Manjička nastavi onim istim jednakim, nepromienjenim, kao da okamenjenim glasom:

— A sjećaš li se, kako si bila jednom s njim u kabinetu, pa ste nešta tako živo razgovarali, i ti si mu kazala: „Ti se odlučuješ na to? Ali to nije naše!“, a on je onda još kazao, da ima neku kombinaciju i da je to njegov predposljednji korak . . . A što je to bilo? . . .

— Bože moj, Bože moj, Bože moj! — uzklikne najednom Zinajida Petrovna i zalivši se suzama, sakrije lice rukama: — Kako me režeš, mučiš, kidaš? Pa dobro, ja ću ti dakle reći: onda je govorio o bakinom, to jest, o tvojem imetku, to sam znala: no zar sam ga ja mogla uzdržati . . .

— Ha-ha-ha! — Manjička se nasmija ne samo neogorčeno, nego prije spokojno. — A što plačeš, mamo? Zar ti misliš, da mi je žao tih novaca? Bog s njima! Žao mi je samo, što mu nisu pomogli da se spase . . . A nije meni do toga, nego evo do šta: ti si sasma nepopravljiva, mamo. Ta meni se čini, da mi nosimo zajedno vrlo veliku nesreću, a ja još veću no ti, jer si ti ipak proživjela život, a ja se tek spremila da odpočnem. A ti, zašto hoćeš da budeš nevina, zašto lažeš preda mnom! Eto to me zbilja vriedja, a drugo ništa. Na što ti to sad? Ta već je i onako sve propalo i ne će se nikad više vratiti prijašnje, a ti kao da hoćeš ne znam čega radi da sačuvaš preda mnom svoj prestige. Mamo,

to nije liepo. Znaš li, što nas može izmiriti? Istina, samo jedina istina!

Zinajida Petrovna otirala suze i šutala. To joj bio nov ton, novo spokojstvo, s kakvim je Manjička razgovarala o takvim predmetima, koji su joj prije uzmućivali svu žuč. Polako si je namjestila postelju na ležanci i stala se valjati na njoj. Bila joj to jedna od najvećih muka. Ima već nekoliko dana, kako je pritisnula zima i peć se morala ložiti. Ležanka se zagrijavala i Zinajidi Petrovnoj, kako je na njoj ležala, bilo kao da se parila u banji na najvišoj klupi. Biedna se žena svakih pet minuta prevrtala s boka na bok, što joj dašta nije dalo da spava.

— Što se prevrćeš? — upitala je višeput Manjička, budeći se od nemirna šušketanja.

— Ništa, tako, nisam pospana! . . . Bezsanica — odgovorila Zinajida Petrovna svakiput. Dapače nije mogla da sebi dâ računa, zašto ne će da kaže kćerci pravoga razloga svoje bezsanice. Bojala se nečesa i sama ne znajući česa. No prošle noći ne uzdrža i reče:

— Ležanka je vruća, peče! . . .

I sad se dogodilo ono, čega se neznano strašila. Manjička se nasmija priezirno.

— To ti je za tvoje griehe! Ha-ha-ha! . . . . Nešto nalik adu, adskim mukama! . . . Ha-ha-ha! . . .

Trebala je dakle još jednu suvišnu uvredu. Zinajida Petrovna zagnjurila lice u jastuk, pa se pričinila, da je zaspala. Al nije joj bilo do sna. Sve podobne epizode dozivale joj u pamet cio niz misli o prošlosti. Da, ludo je živjela s pokojnikom, ludo. Živjeli su kao djeca, koja nastoje samo da što više pojedu sladkiša, ne misleći na posljedice. Pa kad se dobro promisli, onda to nije bilo ni pošteno. No, bilo je tu i družtvenoga novca potrošeno, ali to je, to je prosto — nesreća! No Manjičkin se imetak nije smio dirati, ne, nije se smio. I ona

je, Zinajida Petrovna, morala baš onda, kad je on govorio o „posljednjem koraku“, zadržati ga, nastojati. Ta bolje bi bilo manuti se najednom pirovanja, nego se odlučiti na to. Ta to je bila Manjičkina jedina zaštita u životu, to su bili sveti novci.

I ona je počela misliti, da je to zbilja kazan božja i da nije badava Manjička sravnila vruću ležanku s adskim mukama . . . Ali kako se samo razbjesnila Manjička! Kako je postala pakostna! Sve to, što govori — istina je, svi su njeni ukori opravdani; ali ipak — kći je, pa bi se moglo očekivati, da je nešto blaža, delikatnija.

— Čuj, mamo, — reče sad Manjička, kad se Zinajida Petrovna već sasma namjestila na ležanci: — pa lezi na krevet . . .

— Što? Na krevet?

Zinajida se Petrovna snebila posve od iznenadjenja. Poslije jučerašnje uvrede još joj nudi da legne na krevet! Što je to? Neka nova, fino smišljena gluma? Ili je danas već tako srećan dan?

— Da, mamo, lezi na krevet, jer te peče na ležanci, a ja ću sebi već namjestiti krevet na stolicama i naslonjaču. Ne, ne, de molim te, lezi!

Zinajida se Petrovna nije još ni preselila na krevet, sveudilj u čudu, kadno se iz komorice izvukla Hivrja i kazala strašno uslužno:

— Gospodjice, ja ću vam napraviti postelju! Nemajte brige, mila moja!

I mahom je izvukla odnekale dvie ogromne ladice, pa ih prevrnula, navalila na njih nešto kao perinu i dva jastuka, pokrila čistom ponjavom i namjestila divnu postelju. Sve je to Hivrja činila neobično brižno, dapače s ljubavlju. Sad je već drugojačije gledala Marju Vladimirovnu i postupala s njome kao sa svetionicom, a to zato, jer je Manjička čitala rukopis Klavdije Antonovne. Uostalom moramo reći, da je imala na

umu takodje i posljednji dogadjaj t. j. što je Manjička ustupila materi krevet. U dnu je duše svoje već odavna poricala „gordost“ Manjičkinu, misleći opravdano, da je mlada uviek dužna popustiti staroj. I današnji je postupak Marje Vladimirovne ipak razveselio Hivrjino srce.

Smjestivši se na svoju novu postelju i oćutivši, da joj je vrlo udobno, Manjička osjeti, da su joj prviput, odkad je ovdje u Marlocki, živci mirni, a na duši nema tereta. Poželila je da spava, pa joj se pričinilo, da će taj san biti spokojan i sladak. Odlučila je da ostavi daljno čitanje dnevnika Klavdije Antonovne za sutra.

„Ipak, — smiešeći se pomisli, kad joj je već prvi poludriem sklapao oči, — vidim, da je to dobro, kad nisam zla. Velika li ustupa, što ga učinih materi, a već mi eto uzdarja od Hivrje: meke i udobne postelje.“

XI.

U jutro ustade Marja Vladimirovna sa svježom i zdravom glavom, što baš nije bivalo često u Marlocki. Ovdje ju je uviek razdraživao njezin tok dana; u postelju je legla srvana i bolna, spavala je nemirno i probudila se težke glave, kao da je mamurna. A dan je donosio sa sobom hiljadu razloga za nova ogorčenja i sav joj se život pretvorio u zlobu, koja je crtala crno sve predmete, štono su je okružavali. „Ja bih mogla poludjeti od zlobe!“ govorila je sama sebi. Iznajprije ju je ta zloba čak i tješila: ima izvjestni dio gorke naslade u mržnji i priezirу za cio sviet. No Manjička nije mogla da bude od naravi svoje predugo u tom stalna. Oštro ju je čuvstvo zlobe izmučilo; tražila je instinktivno, ako ne mira, a ono bar neko umirenje živaca. Dnevnik joj je Klavdije Antonovne odvratio misli od kruga onih dojmova, koji su je neprestano

zabavljali i razdraživali, i njeni su živci sa zadovoljstvom prihvatili tu polakšicu, pa se stali odmarati.

Po svom je običaju sjedjela toga dana u školi za svojim stolićem hladna i ozbiljna, ustajala, dolazila k učenicima i objašnjivala im. No nije više bilo na njenom čelu onih dviju brazda, koje su zadavale strah i trepet djacima, obrve se nisu mrštile, a u očima nije plamsao zlobni plamen, koji se pojavljivao prije i pri najmanjoj pogrješčici ma kojega derana. A najnapadnije bijaše to, što nije toga dana dopao ni jedan učenik ni u kut ni na koljena, ma da nije bio mladi marlovski naraštaj ništa bolji no dosad.

Manjička se nije mnogo bavila predavanjem. Obuze je želja za razmišljanjem. Misao joj dobi još jučer izvjestni pravac, pa se nije mogla da zaustavi. Manjička gledala djake i opazila, da su danas tako isto prljavi, prosti i neotesani, kao što i jučer, no to je nije više nimalo ljutilo. „Šta su oni krivi, da su takvi? Nisu oni krivi ni tome, što se ja moram s njima da natežem. Tomu je kriva mama i on, a ne oni. Prije sam ja njima skrivila, što sam se latila takvoga posla, koji mi je dosadan. Od toga oni samo gube. Jer da nisam uzela toga mjesta, dobili bi drugoga učitelja, koji bi možda volio svoj posao, a od toga bi oni imali koristi. Pravda prije svega, — oni me hrane i ja im još moram da blagodarim.“

Posljednji je zaključci zadivili dapače i samu. Jučer dašta ne bi mogla kazati, da će joj se takve misli poroditi u glavi. No danas je bila hladna i misaona, pa je htjela da bude dosljedna.

Djeca su dašta odmah opazila učiteljičinu promjenu; no preplašeni od Manjičke, objasnili su to na svoju. To im se pričinjalo kao preteča velike ljutosti; svaki čas su čekali, da učiteljica sad nà plane, da se radšta izdere, pa sve redom obreda ravnalom. A kad se predavanje svršilo, razišli se još u većem strahu no dosad.

Hivrja je i nadalje ugadjala Manjički. Za objedom svanula posve nenadano nova zdjela — blini* s pekmezom, čega nije bilo dapače ni po svetcima. To je ona napravila na svoj račun i sama izmolila pekmeza u crkvenjakove žene. Pri tom nije propustila a da ne saobći crkvenjakovoj ženi svoja opažanja.

— Ja opažam, da se naša gospodjica, to jest učiteljica, smekšala . . . I te kako! Spram svoje mamice kao da je postala nježnija i kako bih rekla, vlada se ljudski . . . Al naopako, što je bilo! Ona nije drugo ništa ni radila nego samo plakala. Zaista! Ponudila joj svoju vlastitu postelju! Da! . . . Vi ćete mi već dati zdjelicu pekmeza; hoću da je obradujem! Vjerujete li, kad vidim, da je čovjek surov — možda je s nesreće postala tako surova, Bog je zna, — pa mu se najednom duša smekša, onda mi je na duši svejedno kao da je svetac! I odmah pomislim na svoju pokojnicu, Klavdiju Antonovnu. Kako je u nje bila blaga duša! Ah! . . .

„Ipak je dobro, kad nisam zla!“ mislila Manjička šaljivo, kad se na stolu pojavili iznenada blini s pekmezom. Morala je da to pomisli, jer je Hivrjino lice odavalo sve njene tajne pomišljaje. Po cielom njenom vladanju, po umilnom glasu, po zagledavanju u Manjičkine oči, moglo se zaključiti, da su blini bili pripravljeni baš za nju i da su išli, moglo se reći, upravo od zanosnoga Hivrjinog srca.

Poslije objeda dodje Hivrja sasma blizu k Marji Vladimirovnoj, pa je upita tajinstvenim glasom:

— A je li, gospodjice, zanimljivo?

— Zanimljivo, Hivrjo, vrlo zanimljivo! — odgovori Manjička.

— Gospode! I što ja ne bih samo dala, kad bih mogla

*** Blini su gotovo to isto, što i naši mlinci, samo što ih Rusi drugojačije priredjuju.**

pročitati taj njezin rukopis? Govorila mi, gospodjice, ne jednom: ovdje, kaže, baš na tom papiru, svoju dušu izlivam ... A u nje duša nije bila zemaljska, nego pravo da kažem — nebeska ...

Manjička otišla u školu, pa se snova latila knjižice.

Zinajida se Petrovna još nije mogla da osviesti od nepojmljive promjene, koja se dogodila s njezinom kćerkom. Najviše je poražavalo, da se očito porodio iznenada neki sklad izmedju Manjičke i Hivrje, dva elementa, koji kako se činilo nisu imali medjusobno ništa zajedničko. Hivrja, koja joj je prije povjeravala tiho, da ne čuje Manjička, svoje tajne, sad se nije ni obzirala na nju, nego je smjelo dolazila Manjički i poluglasno s njome povjerljivo razgovarala. Nešto se medju njima dogodilo. No Zinajida Petrovna nije imala baš nimalo volje da iztraži suštinu tih prizora; njoj je bilo dosta, što se divila tomu. A mislila je, da će se svaki čin, bio ma kako tajinstven i zamršen, prije ili poslije sam razjasniti i razmrsiti; zato je sad podpuno uživala u udobnoj postelji, koju je sasvim zapremila, pa se gorko spominjala noći, provedenih na vrućoj ležanci.

Manjička se zadubila u čitanje.

„Lidinu svadbu s knezom ustanovili za dva mjeseca. U našoj kući carovala neka svečana sreća. Svi — i tata i mama i baka i dašta i Lida prenieli se u tu svadbu. Spremati miraza nije bilo gotovo ni potrebno: Lida je sve imala; no ipak se s mirazom vrlo mnogo bavili. Vadili stvari iz ormara, fijoka i sanduka, pregledavali ih, po stotiput primjerivali, kritizovali, dopunjavali i smišljali usiljeno, što bi još tako šta naručili. Baka ostavila svoje blagotvorne vunene okruge i bila središte kućne žurbe. S jutra se već sabiralo oko nje družtvo ženskadije, koja je sadioničtvovala kod posla; oko nje se podigle barikade od naslonjača i stolica, na koje se navalile rpe krasnih krpa. Baka obražavala nepristupnu tvrdju, jer se do nje

nije moglo doći. I bila je vrlo stroga u svojoj visokoj čipkastoj ćepici, s ogromnim okruglim naočalima, koja kao da je nastojala svojim znaličnim okom da pronikne u samu suštinu kakvoga lifa ili kapota.

„Svi se tako zadubili u taj posao, da su, kako se činilo, i zaboravili na me. Pitala ja bilo ma koga i bilo ma šta, svi mi odgovarali kratko, kao da me se žele samo što prije da rieše. Sama sam opažala, da sam probliedila, a u mojim očima da se pojavio namjesto prijašnjega bezbrižnoga i naivnoga strogi, dapače mrki izražaj.

„Jedared nisam spavala noć. Živci mi bili raztreseni, srce mi tako neugodno udaralo — nekako tupo i kao izprekidano. Osjećala sam, da sam uvriedjena, zaboravljena, nesrećna. Ne, nikako se nisam mogla sprijateljiti s time, da me je mogao koji slučaj najednom odgurnuti na drugo mjesto. Vidite, kakva sam bila silna i savršena egoistkinja! Lidina udaja, moje sestre, žene, koja mi je tako bliza, Lidinu sreću — smatrala sam ništavim slučajem, jer sve to nije bilo za me, nego za drugoga. Kad bi izporedili Lidinu udaju i . . . no, recimo, moje vozikanje duž primorskoga boulevarda, ne znam pravo, ne bi li kazala, da prvo nije više no prosti slučaj od potonjega. I to zato, jer sam ja junakinja vozikanja, a junakinja udaje — Lida, to jest, ne ja.

„Svu noć nisam spavala, i kad sam u jutru došla u kabinet, da pozdravim otca, tata se iznenadio, ugledavši moje lice.

„— Što ti je, moja djevojčice? Ti si bolestna? — upita milo kao što svagda i metne mi ruku na čelo. — E, ma ti imaš malu groznicu! Klavu treba metnuti u krevet . . .

„Već je htio da kaže: treba poslati po Semjona Andrejića! I poslao bi, a Semjon bi Andrejić došao, primorao me, da mu pokažem jezik, metnuo me u krevet i propisao dijetu. No u to udje u kabinet mama.

„— Što ti misliš, — okrene se k otcu: — da naručimo

ovdje cvieće ili bolje da naručimo iz Petrograda? Bojim se, da ovdje ne umiju napraviti tako fino . . .

„— A znaš, to je pitanje! — I otac uze ozbiljno prosudjivati to pitanje. On se uobće nije nikad bavio toaletnim poslovima, no to neprekidno natezanje s krpama, što je okupilo cielu kuću, i njega je, kako je sam govorio, „pobabilo“, pa se i on upuštao u razgovor o kostimima. K njemu svaki čas trčkali u kabinet, svjetovali se s njime. Iznajprije ga to ljutilo, no poslije se priviknuo, pa kad mu nisu dugo dolazili, sam je dolazio u gostinjsku sobu, pa se pridružio damama.

„Nastavio se živi razgovor o cvieću. Ja popostala čas kod stola, a onda sam otišla u stranu; to nije nitko ni opazio. Sad sam sva zadrhtala od pakosti, i onda sam mrzila ne samo Lidu, nego i sve ostale — tatu, mamu i . . . dapače i sirotu baku. Izletjela sam kao striela iz kabineta, a moj se bies osilio još i zato, što to nije nikoga ganulo, niti je tko primietio, da me nema, niti me zovnuo, nit se sjetio, da „Klava ima groznicu i da je treba metnuti u krevet“. Otrčala sam u svoju sobu, zgrabila svoj mali svileni jastučić, koji mi dodje baš pod ruke, moju najmiliju dumku, i u bjesnilu sam je stala kidati, šorati po podu, gaziti nogama i kidati na komadiće. Po cieloj sobi letjelo perje, pa sjedalo na pokućstvo i na moju kosu i odielo.

„Tata se naskoro sjetio na mene, pa me zvao i čak došao k meni u sobu. Kad se začudio, morala sam mu reći, da je moju dumku razkidalo mače Miha, liepo moje šareno ljubimče . . . Koliko laži i vjerolomstva! . . . Bila sam uvriedjena, pa sam zato kazala tvrdokorno, da sam posvema zdrava i molila sam, da se ne zove doktor. A i to je bila svoje vrsti osveta, fina, egoistična osveta. Tata me nagovarao, dokazujući, da sam blieda i da su mi oči upaljene, no ja sam odbila. Ja sam bila i s tim zadovoljna, što sam znala, da će se bojati za mene.

„Imala sam hiljadu slučajeva, da se uvjerim, kako je sva kuća zabavljena mirazom i da za me nitko i ne mari. Svaki je takav slučaj uzpalio u mom srcu bies.

„Nekako sam zaspala do dvanaest sati. Već me to uvriedilo. Prije bi za cielo došao ma tko oko deset sati, pa me oprezno probudio: u našoj se kući vladalo po pravilima zdrave higijene. A sad puštaju da se spava po volji. To sam si dobro upamtila. Unišla sam u blagovalište. Na stolu bio samovar — hladan; kotleti bili neliepo razbacani po zdjeli, — za cielo su malo prije zajutrakovali, žurili se. Sve bilo neapetitno, gadno, neukusno. Ja sjela i oduprla glavu dlanovima. Čekala sam, što će biti dalje. Mimo stola prodje mama i žureći se nekamo kao u letu poljubi me u glavu.

„— A ti sad ustala? Aj, lienštino! — reče, šaleći se.

„— Sve je hladno! — primietim kroz zube.

„— Nek zgriju . . . Lizo, recite neka zgriju samovar i zajutrak!

„— Odmah! — vikne Liza (naša gazdarica) iz gostinjske sobe. Mama ode iz blagovališta. Čula sam, kako je baka Lizi kazala, da donese iz ormara nekakvu čipkastu maramu. Liza otrčala i dašta zaboravila na samovar, zajutrak i na mene. U to uzkipi u meni bies do skrajnosti. Htjela sam i da plačem i da razbijem posudje i da vičem, no ja nisam toga učinila samo zato, što sam bila dobro uzgojena. Preda mnom ležao tanjur, a do njega viljuška i nož. Opazila sam, da je nož, kako se činilo, baš danas oštren i vrlo oštar. Ne sjećam se, kojim sam logičnim putem došla do svoje divlje odluke, jer je tad u meni kipjela zloba. Uzela sam nož i nepokolebljivom okrutnošću zasjekla njime u prst, baš u veliki prst na lievoj ruci.

„— Ah! Ah! — raztolegne se u blagovalištu divlji, očajni krik. To sam vikala ja, vikala od prave fizičke boli, koja je bila strašna. Krv strujila iz rane na tanjur, na stolnjak, na

moje odielo, ja sve vikala; u blagovalištu se strčala sva kuća, dapače se i baka dogegala na svojim drhtavim nogama.

„— Što je? Što si uradila? Kako? Bože moj! Vode, compresse, englezki flaster, Semjona Andrejića! — vikali svi.

„Sva sam drhtala i bila blieda. Preplašila sam se i sama, kad sam vidjela, kako je bila duboka rana i kako je mnogo izteklo krvi. Ranu dašta odmah povezali brižno, bio Semjon Andrejić, svi me dvorili. Kazala sam, da sam se ranila nenadano. Ležala sam na krevetu i slavila slavlje. „Eto vam, — ponavljala sam za se: — primorala sam vas da se bavite i sa mnom. Sad imajte brige, uzdišite!"

„Rana me boljela nedjelju dana. Ona stala zacjeljivati i na me stali zaboravljati. I sad mi se još pozna na prstu brazgotina, pa je eto i sad gledim i tako se živo sjećam onoga doba kao da je slikama naslikano u toj brazgotini.

„Do svadbe bilo još samo dvie nedjelje. Trebali su da prodju božični blagdani. A što on? On mi sveudilj bio onako isto nedosežni ideal, a u isti čas i omraženi uvreditelj. Ja ipak nisam propuštala ni jednoga slučaja, a da ga ne bi pogledala zagonetno ili izazivno, kazala mu, a gdjekad gotovo i šaptnula kakvu maglovitu frazu, koja ga je morala smutiti. No, činilo se, da ga se nije moglo ujesti. Smiešio mi se ponizno i milo, kao milomu i malo svojeglavomu djetetu i bio sa mnom ljubezan, učtiv i ništa više.

„Na badnjak bio bal kod bogatoga trgovca Graciania; mi smo dakako bili pozvani. Napravili nam balne haljine: meni — ružičastu, Lidi — plavkastu. Meni uobće pristajala ružičasta boja, no Lida bila u plavkastoj boji vanredno efektna. Haljine bile krasne i elegantne. Kad sam je vidjela u oči bala, kako primjeruje haljinu, odmah sam znala, da će svi gledati ne na mene, nego na Lidu. Posljednjih je nedjelja Lida pod utjecajem neprekidne sreće nekako procvala i postala vesela i razgovorna. Misao, da će Lida biti sutra ljepša od mene,

što će uz sve ostalo biti još i s knezom, i što su i onako već mnogo govorili, da će kod Graciania biti knez Pohodcev sa svojom zaručnicom, — misao ta pretvorila moje nezadovoljstvo protiv Lide u mržnju, a iz te se mržnje rodila želja, da joj učinim nešto neugodno, da joj prouzročim tugu.

„Na dan bala ležale haljine na našim krevetima. Upravo sam dva sata prije polazka otišla polako u našu sobu, uzela škare, poletjela k Lidinoj haljini i prorezala na njoj dolje sprieda priličnu rupu. To sam učinila u tren oka, pod utjecajem gadnih osjećaja, koji me obuzeli; ali kad sam uvidjela, što sam učinila, tako mi je bilo, kao da sam počinila umorstvo. Sjećam se, vrlo se dobro sjećam, da mi je na čas prostrujio srcem tako čudan osjećaj, — da su škare krvave, da sam prorezala ne haljinu, nego srce moje uboge Lide. Upustila sam škare na pod, ruke mi drhtale, srce mi silno kucalo, ja se zadihala. Bacila sam se na pod i sakrila lice dlanovima...

„Domala se u kući digla buka; Lida plakala kao diete; nitko nije pojmio, kako se to moglo dogoditi i tko je to mogao učiniti. Ja se već svladala i čudila i nisam mogla da pojmim tako isto naravno, kao što i ostali. Pitanje i ostade tako neodgonetnuto, a Lida sveudilj plakala i ubijala se. Ona je tako sanjarila o tom balu, gdje će biti s knezom možda po zadnjiput u tako velikom družtvu kao nevjesta . . .

„Po zadnjiput! Kako je to strašna fraza! Uboga moja Lido, kako si onda iskreno plakala rad svoje neznatne boli! Al ti nisi znala, da ima na svietu kud i kamo većih boli, rad kojih se ne plače, jer je to bezkoristno i ne pomaže ništa. Ja sebi dapače ni sad ne mogu da oprostim, što sam ti onda prouzrokovala tugu . . .

„Onda sam bila čudna. Slavila sam i slavlje, a i boljelo me. Ta Lida mi nije učinila nikakva zla, nego je sve zlo bilo u meni, u mojem grješnom samoljublju. Dosta je da kažem, da mi je bilo gotovo milo, kad je sveznajuća baka,

promatrajući ranjenu haljinu dugo i pozorno, odjedared smislila neku zgodnu kombinaciju, odmah dozvala krojačicu, i u jedno po sata bile najednom izliečene dvie rane: u haljini i na srcu Lidinu . . .

„Malo smo zadocnile i stigle baš kad je bio najživlji ples. Knez bio ondje, brigovao se. Mama neprestano govorila, no samo meni, ali ne Lidi, da taj dogadjaj s haljinom — ne sluti na dobro. Lida bila efektna i sjala od sreće. Malo zaplakane oči davale njenom licu neki zagonetni čar.

„— Al ipak, ipak to ne sluti na dobro! . . . — ponovi mi mama još jednom na uho i ciele joj večeri bilo lice tužno.

„A i zbilja to nije slutilo na dobro... Uboga moja Lido!"

XII.

Vrata škripnu, a u školsku sobu udje Hivrja. Manjička digne glavu i sad tek opazi, da je već nastupilo rano zimnje sumračje, srce joj silno kucalo i trebala je skupiti svu svoju snagu, da razabere i prizna realnim faktom prizor, a i samo bitisanje Hivrjino.

— Gospodjice, one opet došle! — reče Hivrja, suzdržavajući glas.

— A tko to?

— Kiljina s kćerkom. Al ne zamjerajte im, gospodjice, jer sam ja kriva . . . ja sam pošla po Kiljinu, pa je i zvala: hajde, rekoh, moja je gospodjica postala mekša. Pa sam se i našalila: mora da je zato, rekoh, što je jela tvoga maslaca... A ona je u strašnoj nevolji. Valjan gazda hoće da joj uzme kćer, samo kaže: dok se ona, kaže, ne mane toga bekrije Cvirkuna, nema ni razgovora . . . A vi se porazgovorite, gospodjice, s njom, s djevojkom! . . .

— Ma to ne će ništa koristiti, Hivrjo . . .

— Hoće . . . Ja vam velim, da hoće .

— Zovnite je!

Hivrja skoči odmah iz sobe. Manjička nije zbilja znala, što da kaže toj zabludjeloj djevojci i kakvim razlozima da utječe na nju. Al je odlučila da pokuša glavno zato, da udovolji Hivrji, koja joj je bila dobra i posvema sklona. Za čas se otvore opet vrata, a preko praga predje težko i nespretno zdrava i jaka djevojka, koju je Manjička već vidjela. Ona zastade kod vrata i gledaše u pod.

— Hodite ovamo! — reče joj Manjička, suzdržavajući osmjeh, koji izazva njena misao, što i ovo zdepnasto i neotesano stvorenje ima roman. Djevojka pristupi k stolu brzim korakom, lupajući velikim čizmama, i naglo se zaustavi.

— Sjednite, molim vas, eto tu! — Manjička joj pokaže najbližu klupu. Ona pokorno sjedne. Lice joj bilo posve crveno od zabune; nije znala kud bi s očima. „Što da joj kažem?“ pomisli Manjička. No pošto je trebalo da nešto kaže, to je počela, istina, vrlo nestalno:

— Vaša se mati strašno ljuti, što vodite poznanstvo s tim . . . čini mi se, Cvirkunom ga zovu . . . No, pa da se porazgovorimo o tom . . . Vi ste djevojka a i ja sam djevojka, pa ćemo jedno drugo možda bolje i razumjeti . . .

Manjička uzdahne i zastane. A što dalje? Drži se, da je taj Cvirkun — veliki zločinac. S toga gledišta i treba posmatravati predmet. No, ako je to samo lično mnienje Kiljinino? A odjedared ti je taj Cvirkun odista najkrepostniji čovjek? No ipak — treba da se govori.

— Vele, da je taj Cvirkun vrlo rdjav čovjek . . . Je li to istina? Što vi mislite?

— Ma užasan lupež! — odgovori djevojka posve neočekivano.

— Je li? Vi to znate? Pa zašto onda vodite s njim poznanstvo?

— Liep je momak! Krasan! — izusti djevojka, uzdahnuvši.

— Hm ... No ipak, on se ne će s vama oženiti, prevarit će vas ... A je li vam obećao, da će se s vama oženiti. Je?

Sad se dogodi nešta posve neočekivano. Djevojka najednom udari u plač i podigavši krâj od kecelje, otiraše suze.

— A što je? — upita Manjička.

— Obećao je ... lopov ... Već je možda i deseterima obećao ... Onima sam, kaže, lagao ... a tebi velim istinu!

— No, a šta vi mislite, je li vam kazao istinu?

— Laže, ubio me Bog, laže, kao pas! ...

Manjička se nasmieši naivnosti toga priprostog stvorenja.

— A vi, znate šta: vi se najprije umirite. Utrite suze, pa nemojte više plakati. Eto tako. A sad da se porazgovorimo. Ako ni vi ne vjērujete njegovim riečima, onda je dakle rdjav čovjek. No, pa zašto da takvoga ljubite, sudite sami? Poigrat će se s vama, ostavit vas, pa vam se još i narugati. A vele, da imate valjanoga djuvegiju. Dok vas još ne ostavi Cvirkun, ostavite ga vi; onda se ne će on vama smijati, nego vi njemu. Je l' istina?

— A sve je istina!

— No pa tako je! Svjetujem vam dakle, da tako i učinite. I vašoj će materi biti ugodno, a i vama će samoj biti liepo. Sad idite!

Djevojka se digne i ode. „Čini se, da sam bila i odviše rječita“, pomisli Manjička. U to joj dopirale do ušiju izprekidane fraze od Kiljinina razgovora s Hivrjom.

— Ja ću joj već ... Gospode, kraljice nebeska! ... — čuo se Kiljinin glas pun radosti: — Prasence za božić ... najljepše ... Dodji, dat ću ti maslaca ... Svega ću joj dati ... Samo da mi je djevojku popraviti ... Toliko je govorila ...

Ima dušu . . . Zbilja ima dušu! . . . Izabrat ću joj već divno prasence . . . Kraljice nebeska! . . .

— I vjeruj, da će se djevojka opametiti! — uvjeravala je Hivrja: — kad je pokojnica, Klavdija Antonovna, golubica moja . . .

Onda izišle iz predsoblja u dvorište, odkale je dopirao samo mukli šum od njihova razgovora, no rieči se nisu mogle nikako razabrati.

Manjička sjedjela na dojakošnjem mjestu, onda ustala i počela uzrujano hodati po sobi. Nikako nije mogla da shvati svoga sadašnjega duševnog stanja. Nije mogla kazati, da se u njenom srcu porodila dobra čuvstva umjesto zlih. Nije uzplamtjela ljubavlju za tu glupu djevojku i njezinu mater, — zašto, no pa zašto, što su joj one? Ničim ne pobudjuju njenih simpatija. Ako je ona dobra Hivrji, to se može vrlo jednostavno objasniti. Hivrja se brine da joj ugodi, da je pazi i ljubavno gleda u oči. Slično vladanje i protiv volje osvaja. To je sve. A medjutim osjeća, da se i sama zbilja promienila, — sa srca joj pala zloba, koja je mučeći druge i nju samu davila, i njoj postalo najednom lako. Baš kao da se najednom neka težka zavjesa odmaknula u stranu i kao da je uvidjela božji sviet u posve novom crtežu. Sviet nije tako mračan, ljudi nisu tako zli, kao što joj se to činilo. A sve se to za cielo dogodilo zato, što je prviput u životu svome zavirila u dno srca ljudskoga, koje je pred njom razgalila Klavdija Antonovna. Sve, što ju je prije okružavalo, ne izključivši ni otca, matere, a ni Ponjatjeva, doticalo se nje samo površno. Ni od koga nije na nju povijavala ona osobita toplota, koja je kadra tvoriti čudesa i koja gori samo u žarkom, iskrenom i odanom ljudskom srcu. A eto od dnevnika te već umrle djevojke povijavala na nju toplota srdačne izpoviedi. Bilo joj pri duši tako, kao da se poslije hladne i kišovite noći oćutila u toplom, svietlom, udobnom domu,

gdje se mogla zgrijati i odmoriti, ili kao da si je poslije duge mukotrpne samoće našla druga. Bilo joj liepo, lako, cienila je to i pripisivala utjecaju knjižice Klavdije Antonovne.

Smrkavalo se. Hivrja se vrtjela u predsoblju oko samovara. Manjički se nije dalo da ode u svoju sobu. Činilo joj se, da će Zinajida Petrovna pročitati na njenom licu čuvstva i misli, pa da će povesti razgovor i pošto je posve nesposobna da je ma u koliko pojmi, uniziti i umalovažiti čuvstvo, koje joj je bilo tako dragocjeno. Medjutim je bilo u sobi tamno i nije se moglo dalje čitati. U to baš začuje, da je netko unišao u predsoblje. Hivrja reče prijazno: „Ah, Bože moj! Izvolite, izvolite! Ovamo!“ I pridošlice, kojih je bilo dvoje, unidju u sobu. Ondje se opet raztolegnu dobrodošli uzklici i odpoče razgovor. Manjička otvori napola vrata i upita Hivrju za goste.

— Ma to je popadija sa svojom popovnom! — odgovori Hivrja tajinstveno.

Manjička zaželi da ih vidi. I to je bila novost. Ljudi joj bili neprijatelji; za nju nije bilo većega ogorčenja, no kad je trebala novo poznanstvo da sklopi; svi joj bili neinteresantni, dosadni i nesnosni. No sad je baš htjela da vidi ljude ma kakve, to je svejedno, samo da su živi ljudi.

Knjižicu sakrije u ladicu od klupe, pa izidje iz školske sobe.

Prvo, što ju je porazilo, bio na stolu kandelaber sa tri užežene svieće. Očevidno Zinajida se Petrovna odlučila da zasliepi ladanjske dame ostatcima svoga negdašnjeg sjaja. A na sebi je imala tamnocrveni haljetak uz crnu suknju, a na glavi joj bila takodje crvena kapica. Crvenu je boju najvoljela, pa je tako ili inače bila u svim njenim toaletama prijašnjih srećnih godina.

Kad se pojavila Manjička, Zinajidi Petrovnoj preleti licem laka sjena. To lice kao da je govorilo: „Ah, bojim se, da ne pokvari veče sa svojim mračnim karakterom i oštrom ma-

nirom u vladanju s ljudima!“ A na glas reče Zinajida Petrovna:

— Eto to je moja kći — Manjička, Marja Vladimirovna. A ovo je popadija i njihova kći Sofja Semjonovna.

— Vi ćete nam već oprostiti! — progovori popadija mužkaračkim glasom. — Već smo morali da vratimo vizitu vašoj mamici . . . Oni su već toliko puta bili kod nas, a mi kod njih ni jedared . . . A priznajemo, da smo ipak silno željele, da se i s vama upoznamo . . . Ma da ste vi i strašno oholi, pa se tudjite od nas, al ipak . . .

— O, ne, vi bezrazložno tako mislite! — odgovori Manjička prijazno i silno pocrvenivši. — Ja bih sama vrlo rado da se s vama upoznam. Naprosto nisam dospjela da se uživim u svoj novi položaj . . . Vrlo mi je milo, da ste došli . . .

„Ruga li se, ili što?“ pomisli Zinajida Petrovna s neopredieljenim strahom. No Manjička je govorila tako jednostavno i kako se činilo baš nimalo „zagonetno“, nije mrštila obrve, prije se sama zbunila, nego da je htjela kogagod zbuniti. U to se izmedju nje i popadije, Sofje Semjonovne, dok je Zinajida Petrovna radila zajedno s Hivrjom oko stola, razpreo živi razgovor, u kojem je Manjička silno ljubopitljivo izpitivala goste, kako provode vrieme, nije li im dosadno; čudila se, da se može proživjeti cio život na ladanju, a da se ne dosadjuje. Jednom riečju, nije to bila *ona* Manjička, kakvu je sebi umislila Zinajida Petrovna; i ma da joj je to bilo vrlo ugodno, bila je za cielo to vrieme uzrujana. Al najednom će *ova druga* Manjička postati *ona*, namrštit će obrve, zasievnut će joj iskre u očima, reći će: „Idite od mene, dodijali ste mi, ogavni ste mi!“, pa će okrenuti ledja gostima i pobjeći iz sobe . . .

Manjička zabavljala gosće. Obje joj se činile pristalim gospodjama, što se nije ni nadala. Popadiju odavao donekle

jezik. Nije govorila „обнаковенно“ * ili „пашталетъ“ (mjesto пистолетъ), kao što je govorila Hivrja, kad je htjela da se posluži mjesto prirodjenoga joj maloruskog jezika književnim, al joj je zato svaki čas izmaknuo po koji takav izraz, kao što je „хотишь“ **, „скучила за городомъ“ ***, „негляже“ † i t. d. Bila to sasma protivna ladanjska popadija, no što ih mi sebi obično predočujemo, suho, žuto čeljade, prijazna smieška na tankim, bliedim usnama, i ugodna pjevuckava glasa. Skromna joj tamna boja od haljine pristajala k licu, na kojem se vidjelo, da je prepatila silne bolesti, a koje joj je uza sve to bilo živo, dapače veselo.

Na Sofji Semjonovoj se naprotiv vidjelo, da će biti u buduće prava popadija, ako bude dobro živjela. Okrugla lica, rumenih obraza, puna, sva je sjala zdravljem i svježinom i bila kao od željeza. Glas joj bio krepak i sonoran, smieh zvonak i zdrav, a hod i manire stalne: jednom riečju bila to djevojka, kako se ono kaže, zdrava kao zdrava jabuka. Svojim gromornim govorom, uz koji se neprestano smiešila, jer je bila vesela djevojka i rado govorila o veselome, bila je kadra da zagluši bilo ma kakvu buku. Odielo joj bilo — svietla, šarena haljina, nedavno sašivena, i ružičasta vrpca na vratu; a dvie težke i duge pletenice uzbudjivale zavist u Manjičke, koja joj otvoreno reče:

— Kako imate divnu kosu! Odkud vam takva kosa?

— Bog dao! Sama narasla! — odgovori Sofja Semjonovna, osmjehnuvši se veselo.

Manjička se strašno začudila, kad je doznala, da se popovna bavi knjigama i da čita vrlo mnogo.

---

* обыкновенно, obično.

** хотя, premda.

*** скучала за городомъ, čeznula za gradom.

† негляця, ne gledeći, bez obzira.

— Dosadno je tako sjedjeti! — reče jednostavno. — Gdjekad se zavališ na krevet s kakvom debelom knjižurinom, — romanom ili žurnalom, pa ležiš, dok ciele knjige ne proštiješ!

— To je istina! — potvrdi popadija. Dogadja se, da je zoveš i zoveš ručati, al ona ni s mjesta. Ne mogu, kaže, vrlo je zanimljivo . . . Pa ne ide ni ručati, ni jesti ni piti ne će... Takva je . . .

— A odkud vam žurnali? — upita Manjička znalično.

— Pa sami naručujemo, a nego. Otac Semjon drži tri žurnala: „Njivu“, onda „Eparhijalne vjedomosti“, a onda . . . Sad se već ne sjećam . . . Vjestnik nekaki . . . Sonjičko, kakav mi to imamo vjestnik?

— „Vjestnik Evropi“, mamice . . . Ah, sad baš čitam ondje Bobarikinovu pripoviest! Divna je! Vi još niste čitali? U posljednjoj svezci . . .

— N-ne . . . Ja . . . još nisam vidjela te svezke! — odgovori Manjička i pocrveni. „Vjestnik Evropi“! Da, ima takav žurnal, pa ima i još mnogo drugih žurnala. Na primjer „Ruski je vjestnik“ žurnal, „Vsemirnaja Ilustracija“ čini se, da je takodje žurnal. — Al ona još nije nikad nijednoga žurnala čitala u svom životu! Kako je to čudno! Popovna, ladanjska djevojka, sve to čita i o svem tom može da govori, a ona, koja je živjela u gradu, u tako širokom krugu, pa nije nikad uzela ni jedne knjige u ruke. I čudnovato je, da su k njima dolazili i učitelji i oficiri i školski nadzornik i advokati, pa joj nitko nije nikad ni natuknuo, što se „radi u knjigama“. Svi su je gledali kao kakvu igračku, lutku, koju treba samo cifrati, da se igraš njome. A otac i mati? No, máni, sami nisu nikad čitali knjiga. Po mnienju Zinajide Petrovne, to je značilo „mučiti sebe“, a ona sebe nije mučila, pa je posve naravno, da nije htjela ni kćerke da muči.

To nije ništa, što popovna čita knjige i žurnale. Ali to

je ružno, — što je Manjička morala da laže pred njom, vrlo se vješto pretvorivši, kako nije vidjela samo posljednje svezke, a onda i da pocrveni. Sad je zadala sebi rieč, da će se ma od samoljublja, makar kako upoznati s različnim žurnalima i knjigama, da ne mora pred popovnom crveniti. Od Klavdije Antonovne ostadè rpa knjiga i čini se, da su i ondje neki žurnali od nekoliko godina; sad će i ona da ih se lati. A medjutim je oćutila u svom srcu neko neprijazno čuvstvo za Sofju Semjonovnu. No to je bilo dobro, što se odmah ulovila u tom i pomislila: „To je zavist, odurno čuvstvo!“, pa podvostručila prijaznost.

Pili čaj i hvalili maslac, koji donese Kiljina Voronjenkova. U daljnom se razgovòru doznalo, da je Sofja Semjonovna bila u eparhijskoj školi i da je svršila tečaj s medalijom, da poznaje donekle i francuzki jezik i da malo svira u glasovir. Jednom riečju djevojka je bila dovoljno obrazovana i Manjička nije mogla po duši reći, da je veče sprovela dosadno. U ovih ljudi bilo sve drugojačije, nego u onih, koje je ona prije vidjela, i nehotice je pazila sad na ovo, sad na ono, što joj se činilo novo. Manjička se sjetila, da je i u Hivrje, ma da je bila neznatno čeljade, bilo dosta njeno, originalno, o čem je morala razmišljati; dapače i ona bedasta djevojka, s kojom je danas slučajno razgovarala, dapače i ona ima koješta svoje, ma i originalni façon svoje gluposti.

„Najposlije ćeš doći do zaključka, da su svi ljudi zanimljivi!“ mislila Manjička pola u šali.

— No, sad se nadam, da ćete i vi k nama doći! — reče joj popadija opraštajući se.

— Svakako, svakako! — odgovori Marja Vladimirovna posve uvjereno i zaista joj munula misao: „Zanimljivo je, kako ti ljudi žive kod kuće!“

Kad su gosti otišli, Zinajida Petrovna nije ni jednom riečju natuknula, da se čudi, što se Manjička drugojačije vlada.

Bojala se, da ne naruši očaranja, pa se zadovoljila i time, što je pogledala kćerku blagodarno. A kad joj je Hivrja izpripoviedala šaptom razgovor Manjičkin s Kiljininom djevojkom, Zinajida se Petrovna čak i prekrstila, pa tiho kazala: „Gospode, ti si uslišao molitvu moju!“, premda po duši moramo reći, da nije ništa molila.

XIII.

Hivrja uze odmah da izvlači ladice i da pravi Manjički postelju. Mislila je već, da joj je to dužnost, a Zinajida je Petrovna, kad je to vidjela, bila sva blažena.

— Što ćeš raditi? — upita Zinajida Petrovna Manjičku, videći, da meće k postelji stolicu sa sviećom.

— Čitat ću malo! — odgovori Manjička.

— A što ćeš čitati?

— Tako . . . koješta!

Manjička nije nikako htjela da saobći materi svoje dojmove od čitanja, a Zinajida se Petrovna nije odvažila, da upita, što misli o gostima i hoće li zbilja poći k popadiji. I tako se nisu ništa razgovarale. Zinajida Petrovna legla u krevet, okrenula se k zidu i domalo zaspala. I Manjička legla, otvorila knjižicu i čitala.

„Zdrav mi razum govori sad, a i onda mi je govorio, da nisam bila nimalo kriva onomu, što se dogodilo, no uza sve to sam ćutila ipak, da sam kriva i strašno me boljela duša. Ja sam prorezala Lidinu plesnu haljinu, no baka je vrlo vješto sakrila prorez, i moj je čin bio izpravljen. Lida je očajavala i plakala, no poslije se utješila, pošla na bal i bila srećna. Ako se vraćajući s bala prehladila, i sirotica pala u krevet, kako da sam ja onda tome kriva? Tekom cieloga bala vladala sam se prema njoj posve korektno, kako se rado izrazuje tata; prije sam bila nalik na ženu, koja priznaje

svoju krivnju, premda je pomno sakriva, nego na ženu, koja spletkari. Ne, nije mi bilo do spletaka — mene je duša boljela...

„Lida pala u krevet, ne od šale. Došao Semjon Andrejić, pa se zbunio. To je sve strašno uzrujalo.

„— Što je? Govorite! Bože moj! — napali ga, a on im nije mogao ništa da kaže.

„— Još ne znam ni sam. Treba da počekamo jedan dan. Ali . . .

„— Ali? A što „ali“? Zar je opasno?

„— Treba da smo i na ozbiljno pripravni . . . Mogla bi biti upala pluća i uz to sušica . . .

„Strava obuze svu kuću. Upala pluća — ta to je gotovo smrt. Lida je nevjesta, Lida imala do juče sjajnu udaju i sigurnu sreću, a sad najednom . . . A kakva je to božja kazan? Za kakve griehe?

„Ja se smirila i zavukla u kut, bojeći se i pomisliti, što se može dogoditi. I misao, da sam tome ja kriva, misao, koja se nije slagala s faktima i koja je protuslovila svakoj logici, progonila me neprestano.

„A kad sad mislim, zašto je moje srce, koje je bilo doslije tvrdo i samoljubljivo, obuzelo najednom skrušeno pokajanje, odgovaram sebi na to pitanje: zato, što je izkušalo svakojake jade, doista — umišljene i kojih i nije, ali to je svejedno, ono ih je preživljavalo bolju, kao najozbiljnije jade. A oni su razmekšali moje srce, koje se okamenilo od samih ugodnosti.

„Semjon se Andrejić nije prevario. Lida počela buncati; dozvali druge liečnike i svi našli, da ima upalu pluća. Vidjela sam, kako se otac, kad je to čuo, bacio u naslonjač i zaridao kao malo diete. „Uboga moja djevojko! Tako je blizu bila tvoja sreća! O, prokleti balovi, prokleti tanci!“ Ali ne, ne, ja sam bila duboko uvjerena, da to nije bio kriv ni bal ni tanci, nego ja, samo ja jedina. Ja sam je onda silno ogor-

čila. Tko zna, — možda bi bilo sve drugojačije, da nisam počinila svoga sramotnog djela. Mogli smo otići s bala po sata ranije, Lida ne bi bila tako uzrujana i manje bi tancala; sijaset se sitnica nadovezalo k tome slučaju. Glavno je — sve bi se dogodilo u to veče ma za mrvu drugojačije, a onda se možda ne bi Lida ni prehladila.

„Sve bilo u kući tužno i žalostno. Baka nije plela òkrûgâ, nego je od jutra do mraka čitala jevandjelje. Mati sjedjela na jednom te istom mjestu — raztresena, ubijena. Knez dolazio svaki dan i lice mu bilo žalostno, ali ta žalost, kako mi se činilo, bila hladna i pristojna; dolazio, unilazio u kabinet, sjedio po sata i odilazio i sve to činio gotovo šuteći; to je imalo odavati, da je potresen žalošću. Svi tako mislili, tako i govorili, ali ja nisam tome vjerovala, zašto, — ne znam ni sama. Meni se pričinjalo, da spokojni izražaj njegovih očiju nije odgovarao njegovom otegnutom i postnom licu. Uostalom bile to u mojoj glavi misli izprekidane, polusviestne: sad to jasno poimljem, ali onda sam gotovo samo smućeno osjećala.

„Nije mi nuždno da opisujem potanko težke dane. Kazat ću samo, da je bio čas, kad se u meni pobudio liep poriv, — poći u sobu, gdje je ležala Lida, i ostati ondje, da je dvorim. No mama se užasno prestrašila, kad sam joj kazala svoj naum.

„— Bože te sačuvaj! To je strašno zarazno! Dosta jedne nesreće!

„I nisu me pustili k Lidi. Ona bila izolirana. Nju dvorila milosrdnica, a naši samo kadkad zalazili k njoj i to vrlo, vrlo oprezno. Mene to smućivalo do dna duše, a najviše smućivalo Semjona Andrejića, koji nas je postojano opominjao, da budemo oprezni.

„Uboga Lida nije prepatila bolesti, nego je umrla deseti dan svojih muka. Kad sam to čula, pala sam na pod od očajanja, pa sam gorko plakala i nisu me mogli nikako da

utješe. Pa i tko bi me utješio, kad su bili svi poništeni i satrveni tugom. Lida umrla, Lidu sahranili sjajno, kako je samo god moguće u takvim slučajevima . . .

„Ode moja veselost, nestade rumeni s obraza, a ja postala mučaljiva i mrtva. Ciele sam sate prosjedjela gdjegod na divanu. Misao, da sam ja kriva toj smrti, nije mi dala spavati. Svi se iskreno zabrinuli, ali ja izgledala već tako, da se bojali za me i stali govoriti o putu nękamo u inozemstvo, o nekoj specijalnoj razbituzi — izključivo za me.

„Sad ću da pripoviedam o najglavnijem i najužasnijem. No poslije onoga se dogodilo tako mnogo, a srce moje tako otupilo, a um tako ojačao, pa osjećam, da sam kadra izpripovjediti sve mirno kao pripoviest, koja se ne tiče mene, nego nekog drugog čovjeka. Lica su mi u toj pripoviesti bili ljudi blizi, a to bi me moglo priečiti da budem nepristrana, no ti ljudi otišli već daleko, daleko od moga srca, a druga mi bića postala bliza, bića, koja si onda nisam mogla predočiti. Dakle mi ne može ništa braniti, da budem posvema nepristrana, i ja ću izpripovjediti silnu uvredu, koju su mi srcu zadali.“

Crkveni stražar prozvoni dvanaest. Manjička je znala, da joj je doba spavati, — sutra treba da se digne u sedam sati; u osam dolaze djaci. Kako je to dosadno, ali dužnosti su najpreče. Sutra će je boljeti glava, ako dockan zaspi; ali ništa zato. Svaka nova stranica te iskrene pripoviesti bila zanimljivija od predjašnje. Ma da nije pripoviest Klavdije Antonovne ni u koliko naličila na Manjičkin život, njoj se ipak činilo, da je to pripoviest njena srca. Da, baš njena srca, ne života, koji je bio sasma drugojačiji, nego srca, koje je osjećalo ovdje nešta srodno. Manjička nije mogla da obuzda želju za čitanjem, pa je odlučila, da se sutra sprijatelji s glavoboljom. Pa nije joj ni san htio na oči. Dojmovi pročitanoga, lice nesrećne Lide, koja se oprostila sa životom, gotovo prije podpune sreće, blieda figura ožalošćene i pokajanjem satrvene

Klave, veličanstvena baka s velikim okruglim naočalama na nosu, koja čita jevandjelje, hladno zabrinuto lice kneževo, — sve se to neprestano motalo u njenoj mašti i nije dalo mislima da se smire nit očima da se sklope. A u čem je sastojala ta uvreda, ta silna uvreda, koju su nanieli Klavi za cio njen život? I tko joj je nanio tu uvredu od bližih ljudi? Sve to bila za nju prešna pitanja, na koja je trebalo odmah odgovoriti.

„Svi smo dašta nosili podpunu korotu. Baka ipak kraj sve tuge pazila na sve i govorila, da mi crna boja, a osobito krepov veo — prekrasno pristaje k licu. Al to me nije zanimalo.

„Prošlo već šest nedjelja od našega težkog gubitka. Bili smo u zbornoj crkvi, gdje smo pobožno slušali službu božju i zadušnice u spomen Lide. Toga mi dana bilo nekako osobito težko, pa kad smo se vratili iz crkve, plakala sam jedno po sata u svojoj sobi. Knez zajutrakovao kod nas i meni se pričinilo, da me promatra nekako vrlo značajno. Pomislila sam, opazio je moje suze, pa mi je bilo neugodno. Ne volim, da tko vidi moje suze. U razgovoru je kazao kao da medju ostalim, da će po svoj prilici dobiti novo zvanje, pa će opet živjeti u Petrogradu. Tata i mama gotovo zajedno uzdahnuli duboko, a on opet bacio na me odulji pozorni pogled.

„Poslije zajutarka pošao knez s tatom u kabinet i ondje ostao prilično dugo. Tata unišao u gostinjsku sobu, gdje smo mi sjedjele; lice mu bilo uzrujano, ali na njemu nije bilo nemira, nego prije radosti. Pozva brže mamu u kabinet i oboje otišlo unutra.

„— Znaš li ti o čem oni govore? — upita me baka.

„— A odkale bih znala? — rekoh. Pa to me nije ni zanimalo.

„— I ne domišljaš li se?

„— Nimalo!

„— Ah, ti budalo mala, budalo!

„I baka mi ne reče više ništa, — možda zato, što nisam pitala. Knez domala izišao iz kabineta i živo se oprostio s nama. Tata ga pratio u predsoblje i neprestano se smješkao. Nisam poimala, kako se moglo smješkati i govoriti o nekakvim poslovima na dan, kad se molili za Lidu i spominjali je, i taj se čas ganulo u mom srcu neprijazno čuvstvo protiv otca i matere.

„Kad je knez otišao, tata sjeo k meni, obujmio me desnom rukom oko struka i pozvao me da se prodjemo po dvorani.

„Mila moja Klavice, kazao tata, kad smo šetali po dvorani: — moram ti da saobćim vrlo važnu viest . . . Dašta tu odlučuje tvoja rieč. Ti znaš moje i mamine principe i ne ćeš nikad pomisliti, da smo ti odlučili štogod naprtiti. Ali ja dobro znam, da si ti pametna . . . Radi se o tom, Klavice, da se knez . . . On se naviko našoj obitelji i sve nas vrlo voli . . . Bilo bi mu težko da se s nama razstane. Bog posla nama a i njemu težku kušnju, ali protiv Boga se ne da ništa . . . Knez je meni i tvojoj materi saobćio, a večeras će se porazgovoriti i s tobom. Prosi te.

„Ja nisam kadra da opišem, kako me se dojmile te rieči. Začudjenje, užas, prezir, ljutost, sva ta čuvstva napala najednom sa svih strana moje srce i nisam bila kadra ni riečce da izustim. Zastala sam i gledala oca za cielo čudnim gledom, jer je mislio, da je nuždno metnuti mi umirljivo ruku na rame. Moja se uzbudjenost objasnila prirodnom zabunom djevojke, kojoj govore o udaji. Tata nastavi:

„— Ti poimlješ, moja djevojko, da svadba ne može biti prije no što ne prodje godina dana od Lidine smrti, a donle ne treba nitko da zna za to. To moramo učiniti uspomene radi na našu ubogu Lidu. Knez je prekrasna partija za moju kćer. U Petrogradu ima velikih sveza, pa će poći

sjajnim putem. Samo nema imetka. Ali ništa zato. Ti znaš, da smo Lidi davali jedno dvjesta hiljada, a za tebe je naše rjazansko dobro, koje stoji nedaleko ovoga. Sad će se ta dva imanja sjediniti u jedno, bit ćete tako dovoljno obezbiedjeni. Razmišljaj, moja djevojko, o svem tom . . .

„Tata me poljubio u čelo i odpustio. Ja šuteći otišla u svoju sobu. Otišla sam tako, da mimoidjem gostinjsku sobu, samo da me ne vidi ni mama ni baka. Plakala nisam, nit se ubijala, nisam se bacala na krevet, nit se zabušila u jastuke. Sve to bila sredstva odviše ništava za izliv mojih čuvstava. Hiljadu se pitanja motalo po mojoj glavi ničući jedno za drugim, a u srcu se pojavljivalo neko okrutno čuvstvo i tako grubo, da bi ga mogla, činilo mi se, i opipati. Ta oni su ljubili Lidu, — otac i mati moja! Oni se tako ganutljivo zabrinuli za njenu sreću, tako je velika bila njihova tuga, kad je oboljela, i očajanje, kad je umrla. Pa što? Mogu da mislim, da im se misao o mojem braku s knezom podkrala u njihove glave možda već onda, kad su ubogu Lidu vozili u mrtvačkim kolima. I nisu se prestrašili, nije im bilo neugodno . . . Nisu samo izkazali te misli, čekajući, dok ne prodje uobičajenih šest nedjelja, da se čuva uspomena na mile nam pokojnike, a sad eto prodje šest nedjelja, navršio se rok, pa se moglo nasmiešiti i izkazati svoju misao. Da, bez dvojbe im je ta misao bila već onda na umu, ta nisu badava tako duboko uzdisali, kad im je knez kod doručka saobćio svoju nadu, da će se vratiti u Petrograd.

„A i knez je očevidno u potaji bio njihova mnienja. Zato su bile njegove oči tako spokojne, kad je umrla Lida, i zato nisu tako odgovarale žalostnom izražaju njegova lica. Tu je kombinaciju još onda smislio! Sigurno! U Lidinoj smrti mora da je vidio sreću, koju mu sudba šalje. Veliki se imetak moga otca morao podieliti izmed mene i Lide, a smrću Lidinom dopada sve mene. Zar to nije sreća? I opazila sam,

da me knez već dvie nedjelje pogledava zagonetnim dugim pogledom. Dakle je mislio, da je već doba utirati tlo i da se to već može početi, kad je na domaku šestnedjeljni rok . . . Ali za koga, Bože moj, za koga me oni smatraju! Ah, ne, nisam ni mogla da o svemu tomu mislim; meni se pričinjalo, da je strašno o tom misliti, da će me misli dovesti do čudovištnog zaključka, od kojega će mi se kosa naježiti na glavi. Bojala sam se neke užasne odluke, bojala sam se sama sebe...

„Došla sam k objedu. Govorili o nečem nuzgrednom, — očevidno hotomice ne dirajući u pitanje o poznatoj stvari. To su oni zvali „ne pokazivati želje“; a da sam bila sva proniknuta tim pitanjem, dokazivala je moja bljedoća i moj muk. Ali da su znali, da mislim i o stvari, koja ih je zanimala, i o njima samima!

„A ja čekala veče, čekala kneza. Još nisam znala, što ću mu reći t. j. koje ću upotrebiti rieči, al sam vrlo dobro znala, što osjećam. Odlučila sam mu pozorno gledati u lice, da vidim, s kakvim će mi očima govoriti svoje rieči. Pao sumrak, zažegli svieće, a iz dvorane dopirao do mene zvuk glasovira, — bili to odmjereni i žalobni akordi Šopenova preludija; oni su dašta odgovarali maminom (ona je to svirala) duševnom stanju, onom tužnom duševnom stanju, u kojem je morala biti mati četrdeseti dan nakon kćerine smrti . . . No mene su primorali ti zvuci da dršćem. Mislila sam, zar je na svietu tako sve uslovno, da se i tuga za težkim gubitkom podčinja rokovima, koje su izmislili sami ljudi? Ljudi se žalostili i tako izgledali, kao da se ne će nikad utješiti. No sad prodje šest nedjelja, a tuga se već tako ublažila, da se moglo sjesti ka glasoviru. No to je samo šest nedjelja, pa zato treba svirati tužni Šopenov preludij, a kad se navrši godina, onda će se moći svirati valčiki . . . Ta znala sam, da su tata, mama i baka iskreno ljubili Lidu i da je bila njihova bol iskrena.

Sve je na svietu uslovno, tako uslovno, da ti gdjekad bude strašno, kad o tom premišljaš . . .

„Došao knez. Svi smo sjedjeli u gostinjskoj sobi i razgovarali o skoroj proljetnoj sezoni . . . Mama izrazila želju, da provede proljeće na rjazanskom imanju.

„— Nadam se, kneže, da ćete nas pohoditi? — upita.

„— Ako dozvolite, s drage volje. Nadam se, da ću dobiti ljetni dopust, — odgovori knez, naklonivši se učtivo.

„Baka otišla po nešto u blagovalište. Tata se sjetio nekakvog posla u kabinetu. Baka viknula glasno mami. Ostala sam s knezom sama. On po svoj prilici nije htio da gubi ugodno vrieme, a uz to je bio uvjeren, da je to samo formalnost, jer je moj potvrdni odgovor bio otcem osiguran, a i njegovom vanjštinom i krasnim svezama u Petrogradu. Zato je počeo ravno bez predgovora.

„— Klavdijo Antonovna! Ja ću da se okoristim ovim slučajem, pa da vam kažem, što mi već odavno leži na srcu... Govorit ću iskreno, podpuno uvjeren, da ćete me pojmiti. Dakle kad sam prviput došao u vašu kuću, na me učiniste stanoviti dojam i vi i Lida Antonovna. Moram reći, da silni i duboki dojam učiniste na me baš vi, al sam vidio, da i vaša sestra ima velikih vrlina. Upoznao sam se pobliže s vašom porodicom, iskreno je zavolio, a i prama meni se ovdje ponieše vrlo sklono. Onda mi se zarodila misao, da bi za me bila velika čast, da se svežem tjesnijim svezama s vašom porodicom, vezama rodbinstva. Naravni bi osjećaj bio moga srca, kad bi dao oduška svome čuvstvu za vas, no ja nisam mogao pregledati, da je Lida Antonovna starija kći u obitelji, a uz to da ima takve vrline, koje pobudjuju duboko štovanje. I ne promišljavajući, svladao sam i utomio čuvstvo prama vama i s podpunom iskrenošću zaprosio Lidu Antonovnu . . .

„— Vi je dakle niste ljubili, nego samo štovali? — upitala sam, gledajući ga oštro.

„Knez očevidno nije očekivao ni toga ni ikakvih drugih pitanja. Mislio je, da ću mu dovoljno poučena od otca omogućiti da bude kratak i da srećno dodje k zajedničkoj cielji, koju očekuje i on i ja. On zašuti malko, a onda zaklima glavom.

„— Ne, ja sam bio iskreno sklon Lidi Antonovnoj, — uzvrati.

„— Kao starijoj kćeri?

„On se namršti, a u očima mu sievnulo nezadovoljstvo.

„— Ne ćemo govoriti o tom! — reče: — čuvstva su duboko sakrivena u duši svakoga i nitko drugi nije kadar, da ih izpituje. Bio sam poražen gubitkom Lidije Antonovne, al život nas izmiruje s najtežim gubitcima. Vrieme prodje i ja uvidjeh, da mogu dati oduška svojem starom čuvstvu, čuvstvu — za vas, Klavdijo Antonovna . . . Vjerujte, da je to čuvstvo iskreno i žarko . . . Vaś tata i mama su uz mene. Meni ostaje samo nada, da ćete i vi blagonaklono pristati na moju ponudu . . . Budite mi ženom! . . .

„Ma da sam unapried znala, što će reći, ipak su me njegove rieči, osobito posljednje tri, ubole, i ja ljuta naglo ustadoh.

„— Kneže, vaša je ponuda po me odviše častna . . . — rekoh gotovo zadihavajući se: — tako častna, da je ne mogu prihvatiti.

„— Ali zašto? Molim vas! . . .

„— Vi želite znati, zašto ne? — nastavih onim istim glasom: — jer niste nikad Lidi govorili, da je ljubite samo što je starija, dakle ste joj — lagali, jer i meni lažete, kao što ste i njoj; jer ja više cienim uspomenu svoje uboge sestre, nego vi; jer vas, kneže, prezirem . . .

„Više nisam mogla govoriti: čuvstvo uzbudjenosti davilo me u grlu. Nisam mogla dopustiti misli, da se razplačem pred njim i da vidi moje suze. I ma da mu nisam kazala ni stoti

dio od onoga, što sam mogla i morala da kažem, pobjegla sam u svoju sobu i ondje dala oduška suzama . . .

„Za tri časa doletjela k meni mama . . .

XIV.

„— Što si učinila? Što si učinila? Ti si uvriedila kneza!... Glupo djevojče, glupo!

„Lice joj odavalo podpunu raztresenost. Vidjelo se, da je u tom času osjećala, kako je silno nesrećna. Ja sam je gledala široko i nije me baš nimalo dirnuo njezin izgled. Kao da se gluha stiena stvorila u tom času izmed nas, kao da to nije bila moja mati, koju sam ljubila nježno i koja je mene ljubila žarko, nego strana ženska. Da, u tom se trenu zarodilo u duši mojoj ono hladno otudjenje, koje je poslije raslo i raslo i dovelo me do odlučnoga koraka.

„— Nisam ga ja uvriedila, već on mene! . . . Da, da, on je mene uvriedio . . .

„— On! Tebe? Što govoriš? Čim? Zar ti je što kazao, što nije bilo pristojno?

„— O, ne, ne! Bio je baš vrlo pristojan. Dočekao je šest nedjelja, ni više, ni manje . . . Zar to nije dosta, da se zaboravi i izvjetri najiskrenija ljubav iz srca? A što vi, što vi! Ma za to vrieme ohladjuje i nježna roditeljska ljubav.

„— Klavo!

„— Ohladjuje, to je istina! Da to nije istina, vi bi prije mene oćutili tu uvredu. A vi . . . vi ste to sami željeli i radovali se tomu . . .

„—Klavdijo! . . .

„— Ne, ne! Ne ću vas više da slušam, ja vam se ne pokoravam! Uvriedili ste Lidu i mene ste uvriedili! . . . Vi nas niste ljubili, vi ste ljubili samo sviet, u kojem smo se kretale i bile liepe i vama na ponos; rad ponosa ste nas

htjeli da dadete knezu — ovu ili onu, berite, vaša svjetlosti! I vama je svejedno, što je lagao i Lidi i meni; vi dapače niste ni pomislili, da je ta igra odviše jasna, što ljubi jednu strastno, a za šest nedjelja plane strašno za drugom ... A da mu nismo bile nuždne mi, — ni Lida a ni ja, nego naši novci, to vam nije ni na um palo! ... A znate li vi, da ga veseli smrt Lidina, što se podvostručuje moj miraz? ... Znate li vi to?

„— Ti si mu kazala to u lice? — upita mama s užasom.

„— Ne sjećam se, što sam mu kazala ... Idite od mene, jer ću vas inače sad odmah sve zamrziti. Idite! ...

„Mama prekrije lice rukama i teturajući ode iz sobe. Iz kabineta dopirao do mene mukli šum glasova. Tata vikao, baka jecala, mama plakala. No tad mi je bilo do njih najposlije svejedno. Otupila sam za nje. Njihova mi tuga bila smiešna, njihove suze — neiskrene.

„Ne sjećam se, kako se to dogodilo, da sam se stvorila u kabinetu. Jesam li sama pošla onamo, ili su me silom odvukli, no sjećam se, da su me svi vriedjali nekoliko minuta. Tata je stajao preda mnom s krvavim očima, s podignutim rukama, pa mi vikao u lice, da sam nevriedno djevojče i da bi me trebalo prošibati. Nikad ga nisam takvoga vidjela. Mama mi neprestano govorila, da sam nezahvalna i da je ona sav svoj život žrtvovala za našu uljudbu. Baka samo klimala glavom i tiho plakala.

„Ti ćeš se izvinuti pred njim ... Ne ti, nego dašta ja za tebe, no ... no zato ćeš se pokoriti mojoj odluci, pa bila ona ma kakva! ... — vikao tata.

„Ni za što! Ni za što! Ja se nikomu ne ću pokoriti! Ja ga prezirem, a vas ... više ne štujem, — rekoh sva izvan sebe od biesa.

„— Šuti! Ne - vried - nice! ...

„Ja se onesviestila i pala na pod ...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

„Kad sam se osviestila, bila sam u svojoj sobi u krevetu i tako slaba, da nisam mogla okrenuti glave; bila sam već šest dana u postelji. Oko mene stajali ljudi uzrujanih lica; upoznala sam gazdaricu Lizu, sobaricu, Semjona Andrejića i mamu. Mama bila blieda i mršava. Očito se bojali, da ću i ja poći za Lidom. Tati kazali, da sam se osviestila i on upravo dotrčao u moju sobu, kleknuo preda me i cjelivao mi omršavjele ruke. Sve je dakle bilo prošteno i zaboravljeno, a možda su došli i do zaključka, da baš nisam bila tako jako kriva, kao što im se činilo.

„Oporavljala sam se polagano; sve poražavala moja mučaljivost. Kad su me što pitali, odgovarala sam im kratko na pitanje, no sama nisam zapodievala razgovora, kao da me vanjski sviet baš nimalo ne zanima. Baka, koja se sad gotovo preselila u moju sobu, ciele je dane sjedjela u naslonjaču i tu plela svoje vječne okruge, pripoviedala mi, da je moja bolest natjerala sve u strah, da se tata prekoravao, držeći da je on svemu kriv, a jedanput je za ručkom sa suznim očima kazao: „Djevojče ima pravedno srce... Dašta mi starci imamo svoje račune, al njoj su strani, pa se uzbunila.“ ... Knez je odputovao u Petrograd, a da se nije ni oprostio s nama bar pristojnosti radi. Jedina baka bila na mojoj strani. A to možda zato, što sam ležala u krevetu tako mršava, slaba, nemoćna. No mene nije ništa zanimalo, što mi je govorila. Ja sam doista zaronila u svoj nutrašnji sviet, koji mi najednom postade širok, živ i vrlo zanimljiv.

„Kako sam pomalo ozdravljala, sve sam više i više osjećala, da nemam radšta ući u taj svoj prijašnji sviet, u našu gostinjsku sobu, dvoranu, na ulicu u kočiji, na veče poznatima i t. d. Nakon onih kušnja, koje sam preživjela u posljednjoj godini, nakon svoga zločina protiv Lide, nakon uvrede, koju mi zadade otac, mati i čovjek, koji igraše u mom životu tako zbiljsku ulogu, — nisam više mogla unići

u taj sviet s prijašnjim bezbrižnim radostnim smieškom, koji mi nije dao da vidim pustotu i suvišnost svega, što je sačinjavalo taj život. Osjećala sam, kako mi je dapače i laki dodir svega onoga, što me se ticalo, prouzrokovao dosadu. Kad su govorili: „Proljeće ćemo da sprovedemo u inozemstvu“, „ljeto na rjazanskom imanju“; „zimi ćemo dati dva bala, — treba da raztresemo sirotu Klavu“; „dolazit će k nama veliko družtvo, da se, sirotica, ne dosadjuje“, već sam se tada dosadjivala. Kako je to sve pusto, suvišno, nenaravno, glupo! A zar je život cieloga svieta takav? Zar se život — pust i bezcieljan — izmjenjuje samo nesrećama i uzajemnim uvredama? Zar nema ipak ništa drugo?

„Ostavila sam već postelju i prosjedjivala duge večeri u gostinjskoj sobi s bakom. Nekako sam se instinktivno tudjila od mame i od otca, dok me baka privlačila, gledajući svojim velikim, blagim očima.

„— Ah, Klavo, Klavo! — govorila baka, klimajući glavom: — ti mi se ne svidjaš, ti mi se ne svidjaš! . . .

„— Ja se, bako, sama sebi ne svidjam, — odgovorila sam uzdahnuvši.

„— No, to nije ništa, to je dapače dobro . . . Kad se čovjek ne svidja samomu sebi, to znači, da postaje bolji.

„— Zbilja? Postajem bolja? . . . A znaš li ti, bako, kakva sam zločesta?

„— Ti? O, Bože moj! Da je sav sviet tako grješan, kao što ti, onda bi na zemlji bio raj! . . .

„— Ti ne znaš, bako . . .

„— I ne trebam da znam . . .

„A ja joj najednom htjela da kažem sve i kazala joj. Zatajila nisam ništa, od prve zlobe, kad se pojavio kod nas knez, pa do oštećenja Lidine haljine! Baka bila ozbiljna, a kad sam dovršila pripoviest, dugo je šutala.

„— To je zato, djevojko moja, što te nisu naučili ni-

kakvom poslu. Ničim ti se nije bavila ni glava ni ruke . . . Ja sam uviek govorila otcu tvome, da vas nepravilno uzgaja. Da, da, ja sam mu to govorila. Nas ipak nisu tako uzgajali. Učili nas šiti, gospodariti, ovo, ono, a sad drže, da je to gotovo ružno . . .

„— Bako, znaš, što mi je težko? Što nikoga ne ljubim... nakon toga dogadjaja s knezom, i mama i otac . . . izmedju nas kao da se stvorio zid. I svi mi se ljudi čine hladni i bezdušni . . . I moje je srce ledeno . . .

„— Da, da, da! To je zato, što nisi nikad ništa učinila za druge . . . Hoćeš li da zavoliš čovjeka, učini štogod za njega. Ja sam to doživjela. Eto moj je neprijatelj, ja ga mrzim, a ja ću uzeti, pa i učiniti nešto za njega; i gle, već mi je postao malo bliži. Eto pravim okruge za siromahe . . . Sjedim u naslonjaču i pletem . . . I ja ih dapače i ne poznajem, one, koji će to da dobiju, a već ih malo ljubim . . . Zaista . . . No, a šta su okruzi? Trice! A ipak osjećaš svaki tren, da ne živeš badava, nego da nekomu bar nekakvu hasnu prinosiš. I ugodno ti je na srcu . . .

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

„Sjećam se tih bakinih rieči, kao da ih sad čujem i zapisala sam ih gotovo doslovno. Onda, kad mi ih je kazala, nisam pojmila, al sam ih ipak dobro upamtila.

„Ah, bol moja! Ona mi ne da da pišem istoriju podrobno i redom. Pet sam časova držala pero u rukama i već mi izpada, sustala sam, kašalj me davi, ne mogu da pišem. Hoću li dovršiti, dospjeti do onoga časa, kad budem mogla napisati: „A sad sam legla u postelju s jasnim saznajem, da umirem?“ . . . A što onda, ako umrem prije no što stignem do tih rieči? Zlo. Pisat ću nakraće.

„Baka, koju sebi nisam mogla drugojačije da predočim, nego kako sjedi u naslonjaču, pa plete vunene okruge, stigla do svoje mete, kako je ona govorila: baka u postelji, a

*

Semjon Andrejić kazao, da će danas ili sutra otići . . . Ni na čem nije bolovala, — naprosto starost, „meta“. Baka zaspala, a onda i umrla . . .

„Neprijatno mi je živjeti u našoj prostranoj kući, neprijatno zato, jer ničesa ne ljubim. Baka me poimala malo, a mama i otac . . . Zar da im kažem, što mi je na duši? Ne, med nama je zid . . .

„Sjedim u gostinjskoj sobi na divanu sama samcata. Sumračje. Gledam u prazninu. Čujem tihi razgovor u kabinetu: „Što je s našom djevojčicom? Nepojmljiva je! Mršavi, bliedi, od nas se tudji . . . Semjon Andrejić sili, da je odvedemo kud u Italiju . . . Treba da se požurimo s time . . .“

„Ja ne ću u Italiju. U mojoj se pameti ponovile tačno i jasno rieči pokojne bake: „Hoćeš li da zavoliš čovjeka, — učini što za njega . . . Osjećaš, da ne živeš badava, nego da nekomu bar nekakvu hasnu prinosiš.“ A koga da zavolim? Što ja mogu učiniti za čovjeka, kad ne znam, gdje je, i kad ništa ne umijem?

„Poslovi nisu dali otcu da podje u Italiju. Ja i mama provodimo ljeto na rjazanskom imanju. Tata dolazi kadkad. Ja hodam po bašči, šetam po poljima, zavlačim se u šumu, činim sve ono, što smo ja i Lida činile ovdje zajedno u minulo doba, ali u mojoj duši — dojakošnja hladnoća, sve mi se čini, da me nešto čeka, da moram nešto učiniti. Nastojim da mislim o mami, otcu, da mislim s poštovanjem, s ljubavlju, ali mi odmah pada na um Lida — i osjećam za njih neprijateljstvo . . . Knez — i njega se sjećam . . . s priezirom.

„Počinjem osjećati, da život za me nije nimalo radost. A kakva radost, kad nikoga ne ljubiš? Gdjekad mi sinu misli, da nemam radšta ni da živem. Mama me gledi tužno i žalosti se. „Šta je tebi, moja djevojko?“ pita me ljubavno, a ja šutim i ne marim za njene osjećaje . . .

„Mislim, što mi je govorila baka. Ta ja još uviek nisam ni za koga ništa učinila. Ta ja se još uviek samo jedim . . .

„ . . . Mami je užasno. Otišla sam da se poslije objeda šetam i nisam se na večer vratila. Prošao čaj, prošla večera, u kući se uzbunili: podigli svu kuću, razaslali ljude po bašči, po šumi, duž rieke; sumnjali dapače, da će naći moj trup. Mama plakala, ubijala se, klecala pred ikonom . . .

„Došla sam kući u četiri sata u jutru, kad je već svitalo. A noć sam sprovela u kolibi Avgustininoj. Nitko se nije mogao tomu dosjetiti. Avgustina živjela kod nas na ladanju već jedno dvadeset godina. Prije živjela kod nas u kući kao pjestinja. Jednom je dobila iz svoga zavičaja pismo, koje je tako potreslo tu tužnu tridesetgodišnju ženu, da joj je pala kap. Izgubila noge i odonda živjela, ne izilazeći napolje, u kolibi, koju joj dade tata. Mi joj pošiljali svaki dan hranu i davali malu mirovinu. Starica ju posluživala. Uboga se Avgustina užasno dosadjivala, a veselila, kad ju je tko pohodio.

„Svratila sam se k njoj i da ste vidjeli, kako je bila sva srećna! „Mila moja! Andjele moj! Ljubimice! Ljepotice!“ ponavljala i stala govoriti, — i govorila, govorila bez kraja i konca. Pripoviedala mi o svom zaručniku, koji joj je prije dvadeset godina obećao, da će se oženiti s njom, ako stekne petsto rubalja. Ona otišla iz zavičaja i marljivo stjecala, spravljajući svoju platu. U nje već bilo dvjesta i dvadeset rubalja. I najednom — eto viesti: našao sebi drugu u Revjelu, koja mu je za cielo prije stekla potrebni kapital, pa se oženio. Kako mora da je prezreloj djevojci, koju ostavi njen zaručnik!!

„Činilo se, da ne će nikad svršiti svoje pripoviesti i misli. Stoput sam htjela da odem, kad je već bilo vrieme, no ona me svakiput umolila, izgubivši u svom nevoljnom zatočenju račune o vremenu:

„— Ljepoto moja, sjedni još časak! Utješim se bar, kad imam s kim da se porazgovorim!

„A ja videći, da joj je to zbilja utjeha, sjedjela sam. Oko četiri se sata u jutru najednom prepala, što je tako dockan, pa me poslala kući i blagodarila mi, blagodarila bez kraja i konca.

„Mamu sam našla u suzama, no ja sam došla kući smiešeći se. U svom sam srcu oćutila utjehu. Nešto sam učinila za drugoga, koristila sam nešto, nisam badava proživjela šest sati u svom životu. Prizori, ukori, suze . . .

„Prizori, ukori, suze . . . Često zalazim k Avgustini; prosjedjela sam dva dana kod Dunje, naše vrtlarice, kad je imala groznicu . . . Iskala sam od mame trideset rubalja, kad je Pahomu pao konj i nije imao čim da vozi s polja žito, pa mu dala, — a on kupio konja . . .

„Prizori, ukori, suze . . . „Što radiš? Ti se ukapaš u blato, ti se izvrgavaš Bog zna kakvoj gadnoj zaraznoj bolesti . . . Ti nas kompromitišeš!“ A meni se to već svidjalo. Svakiput, kad sam učinila drugomu nešto ugodno, osjećala sam kao da sam se izmirila sa svima i sa svime.

„Došao tata, dogovarali se. Bilo odlučeno, da će me mama odvesti u Italiju. Drugih sredstava nije bilo za me. Opredielili dan odlazka. No u oči toga dana ja se pokupila i odputovala sama . . .

„Dopuštam, da je to bio okrutan postupak prama otcu i materi. Oni me ljubili, u meni bila sva njihova sreća. No ja sam već iz izkustva znala, kako će se lako izmiriti s nesrećom. „Možda je, mislila sam, — dosta šest nedjelja, da zaborave sasma na mene.“ . . . Ja se našla u Odesi, u kojem sam gradu jedino poznavala bar ulice.

„A kako sam stigla ovamo, o tom nije nuždno da pripoviedam. Bio to gotovo jedini logički izlaz moje odluke. Došao otac, mamio me, grozio se; ali mene odvesti odavle — isto je, što izčupati staro drvo iz zemlje s korienjem i presaditi na drugo mjesto: ne će rasti, usanut će . . .

„Dopisala sam do kraja. Težko mi je držati pero u ruci. Bolest me izmoždila. Umriet ću sutra, a možda i danas. Al misli mi se roje kao rojevi u glavi. Eto jedne: zadovoljna sam svojim životom. Žao mi je, da je bio tako kratak, no ipak je toliko durao, da bi mogla reći, da nisam badava živjela. Baka je imala pravo: zavoljela sam sve one, kojima sam nešto učinila i ja ljubim cio sviet, kome bih htjela takodje da nešto učinim. Izmirila sam se sa svima. Oprostila sam otcu, materi i knezu. U mom srcu nema zlobe . . .

„Evo još jedne misli: sretala sam ljude, koji su činili dobro bližnjemu. Pitala sam ih, kako su došli do toga? Nekoji došli životom, većina — po knjigama: čitali liepe knjige, usvojili liepe ideje i po idejama ustrojili život. Ja — nisam. Ja sam čitala knjige poslije i govorila sam: da, tako je, to je istina. No doveo me na to život . . .

„Oni, koje su dovele na to knjige, vele, da služe svojim životom ljudima, vele, da plaćaju dug. Ja sam tražila, koga da zavolim, da smirim zlobu u svom srcu. Našla sam i izmirila sam se. Liepo je jedno i drugo.

„K meni došao baš sad bjeloglavi mališ i plakao. Kazao mi, da ne će imati koga, tko će ga voljeti, pa me molio da ne umrem. Ja mu obećala, ali — jao! — ne mogu da održim rieči . . . Onaj, koji dodje na moje mjesto i komu dopadne ruku ta knjižica, nek priljubi bjeloglavoga mališa“ . . .

Knjižica ležala Marji Vladimirovnoj na grudima. Dalje bile prazne stranice. Kad je dakle napisala posljednje rieči, nije više mogla držati pera u ruci. Manjičkine oči bile zaklopljene, ali ona nije spavala. Ona je sebi predočivala tu ubogu djevojku, koja je umrla daleko od svojih roditelja, med tim tiesnim zidovima uz tmulu svieću, i kao jarka svietla zraka munula pred njom druga slika, slika radostna života u generalskoj kući . . . I dugo je mislila o Klavdiji Antonovnoj i o sebi samoj.

— Ti još ne spavaš? — upita začudjeno Zinajida Petrovna, kad se probudila i podignula glavu.

Manjička ne odgovori. Zinajida Petrovna ustane s kreveta, tiho pristupi kćeri i opazivši u njenim rukama knjižicu. zaklima glavom. Posve uvjerena, da se Manjička začitala i nenadano zaspala, ugasi svieću i vrati se u svoju postelju.

A Manjička premišljala do jutra . . .

XV.

— Manjičko, koju ćeš obući haljinu? Tamo će ipak biti kojetko . . . Treba se malo opraviti . . . Ja uviek vučem taj svoj crveni haljetak . . . Već je, mislim, svima dodijao . . . A nemam drugo ništa. Taj mi zeleni kaputić ne pristaje baš nimalo k licu . . . Zelena me boja stari.

Govoreći to, Zinajida Petrovna stezala na sebi steznik, a uz to se uzalud mučila, da posvema vidi u zrcalu, što je bilo pred njom, čitavo svoje gojno tielo. Vidjela se samo djelomice; a podpuni dojam nije mogla da poluči, što je toliko željela i što joj je gotovo sad nuždno bilo. „To je strašno, što nisam mogla ugrabiti sa sobom bar jedan trumeau!“ munulo joj glavom i zaboravivši sasma, da joj stoji nad glavom nizki strop školskoga stana.

— Ta počekaj, mamo, sad ćemo dobiti decembarsku platu, pa si možeš napraviti novi haljetak, — izusti Marja Vladimirovna posve ozbiljno.

— A šta govoriš! Kako je to moguće! Pa zar bih ja to i mogla? Ta i ti imaš svega samo dvie haljine. Tâ smedja nije već ni za što, a crna . . . . Ne možeš svuda vući crnu! Tebi svakako treba nešta šareno, svietlo . . .

— O, ne, ja na to ni ne mislim. Ne, ne, ja ostajem pri tom: ti se moraš ponoviti . . . Zašto ja? Težko, da ću koga ovdje zamamljivati. A kad bih htjela . . . I tako sam liepa! . . .

Zinajida Petrovna zaustavi na čas svoj mučni posao, stezanje steznika, pa pogleda kćer, kao da se htjela uvjeriti, govori li istinu.

— Da, ti si liepa! — reče i umuknuvši na čas dodade: — Ako ti to ozbiljno ... onda bi sebi napravila makar po maloruskomu kroju... znaš, na plavom tlu šareno cvieće većinom crveno... Bez crvenoga ne mogu nikako da budem... Premda sam se vrlo uzčuvala, no ipak treba, znaš, da se malko iztakneš... A je l' de, Manjičko, ja sam na oko još dosta mlada? A? Pomisli, taj mi je akcizni činovnik rekao: nikad ne bih vjerovao, da vam je više od četrdeset; nemate ni trideset i pet ... Boga mi je kazao ... Ne vjeruješ?

Manjička sjedjela u naslonjaču u crnoj haljini, u kojoj je bivala i u školi. Dosad je čitala knjigu, samo na čas odvraćajući od nje oči, da odgovori materi, ili je odgovarala ne odvraćajući. No sad je metnula knjigu na koljena, pa je vrlo radoznalo i pozorno pogledala mater. Nikad još nije tako jako opazila manjkavosti Zinajide Petrovne, — taj omašni struk, koji se zato i pričinjao kratak, ta neravna koža na licu, te sićušne bore oko očiju, taj odvaljeni, drugi podvoljak ... Sve su to nezahvalno izticale baš njene vlastite riječi, koje su dokazivale, da ta ženska valjda ne će nikad priznati nad sobom zuba vremena.

— Ne, ne vjerujem, — odgovori Manjička porugljivo, da se moglo jedva opaziti. Pomisli: „Moja je mati srećno čeljade. Da sam poživjela još onakvih prijašnjih jedno deset godina, onda bih za cielo i ja bila tako isto srećna“. Odložila je sasma knjigu, pa mirno i pozorno gledala, kako se Zinajida Petrovna cifrala i spremala k otcu na veče. Steznik bio stegnut, a dvie se gojne ruke mašile kose, pa razčešljavale, plele u pletenice, ukrutile i pribole je željvastim ukosnicama navrh glave. Na čelu i sljepočicama visjeli razpušteni zulovi; al se odmah ugrijale na svieći željezne šipke, zulovi uvrnuli, za-

češljali i postali slučajno graciozni. Došao red na prašilicu, koja osu oprezno puder onamo, gdje je trebalo. Treba da budemo pravedni spram Zinajide Petrovne, — ona nije upotrebljavala nikakvoga ličila: tvrdo uvjerena, da ono samo kvari kožu, nije marila za nj. Na glavi osvanuo crveni šal, tamnocrveni haljetak bio već takodje na svom mjestu, sve bilo u redu i Zinajida Petrovna bila efektna.

— Znaš, što mi samo manjka? Moji brazletni zmijuljci .... Krasno su mi pristajali ... I htjela sam da ih nekako sakrijem, al nije išlo ... baš sam ljuta! ... Al onda bi već bilo vrlo liepo!... No, dakle, hajdemo, Manjičko. Ti ćeš obući vaterpruf, a? Danas je dosta toplo ... Pa nije ni daleko ...

Marja Vladimirovna ustala; Hirja joj izniela s poštovanjem vaterpruf.

— Kako ste liepi i krasni, gospodjo! — reče Hirja, ogledavajući Zinajidu Petrovnu: — baš kao uzkrsni kolač ...

Manjička se nasmjehnula; prispodoba bila zgodna. Zinajida Petrovna nije znala, bi li se uvriedila ili smatrala to komplimentom. One se obukle i izišle. Ulica bila pokrivena tankim slojem sniega. Uzduh bio tih; od punoga mjeseca, koji se visoko digao nad trščanom šumom na obali rječice, vijalo tišinom i milotom. U seocu, u maljušnim prozorima slabo titrale luči. Na jedno dvjesta koračaja se bjelasala crkvena ograda, a iza nje izrasla nizka sjena u obliku krsta od prizemne crkve bez tornja. Onamo upravile one svoj put. Župni dvor, u kojem je stanovao otac, oslonjao se o ogradu.

Tu se već sabralo družtvo. Sofja Semjonovna sjedjela za glasovirom i tiho prebirala akorde jednom rukom. Lice joj bilo okrenuto na lievo, gdje je stojao i razmahivajući se pripoviedao neku pripoviest akcizni činovnik Sutugin, krepka ljudina kuštrave kose, crnih očiju, širokih uložnica i zaraštenih obrva. Popadija sjedjela za okruglim stolom; spram nje vlastelin Markov; igrali se duraka. Otca Semjona nije bilo tu.

On je uobće ostavljao svoje gospodje, da se vesele, ali sâm se uklanjao, što je već bio u godinama. Obično je za vrieme sličnih večernjih zabava sjedio u svom kabinetu i čitao „Rieči i govore“ mjestnoga arhipastira, a k čaju i zakuscima dolazio u blagovalište.

Kad su gosti unišli, svi ustali, pa i popadija. Markov i Sutugin pristupili ravno k Zinajidi Petrovnoj i po redu je poljubili u ruku. Manjička ćutke pruži vlastelinu ruku, a akciznom se činovniku nakloni, kojega je prviput vidjela.

— Ah, kako mi je milo, milo! Kako nam je milo, da ste napokon došli! — govorila u isti čas popadija i Sofja Semjonovna, posadjujući gospodje na divan. — Otče Semjone! — zovne popadija glasno: — znaš, tko je kod nas? Marja Vladimirovna! Otče Semjone!

Otac Semjon, koji je običavao dolaziti k svojim stalnim gostima u kaftanu, sad je smatrao neobhodno nuždnim, da se obuče u mantiju, u kojoj je bio svečan, kad se pojavio. Sjėo je k stolu i htijući da pokaže Manjički, kako mu je vrlo milo, upusti se s njom u razgovor. Pitao je, kako joj idu školski poslovi, je li se priviknula na svoje nove dužnosti, je li joj stan udoban, nije li vlažan, služi li je Fevronija dobro, kako je otac svečano zvao Hivrju, treba li kakvih popravaka u kući (onda će to reći starešini), jednom riečju — divno je zabavljao gošću. Moglo se opaziti, da su za vrieme čaja i vlastelin i Sutugin često promatrali Manjičku, jer im je očevidno bila liepa. Popovna se sa svojom donekle težkom konstrukcijom, s jednostavnim, prijaznim, zdravim licem gubila pred tom vitkom djevojkom blieda i crnomanjasta lica, na kojem je bilo napisano nešta tako zagonetno, česa nisu mogli nikako da proštiju zasebice ni akcizni činovnik a ni vlastelin. Zato nisu ni znali, kako bi k njoj i kako da započnu razgovor. Vlastelin najposlije pristupi k njoj i frčući lievi brk,

reče s odabranim smieškom, smatrajući zastalno tu frazu kao zgodan pristup k daljnomu prijatnom razgovoru:

— Vama nije možda poznato, Marjo Vladimirovna, da sam ja školski kurator?

Manjička pogleda toga zadovoljnoga kavalira debelih obraza, koji se nadao, kako se činilo, da će joj smutiti srce, pa joj se prohtije, da ga po što po to smete.

— Dosad se nisam imala prilike uvjeriti o tom, — reče, nastojeći da joj bude glas ipak malko ljubezan. No odgovor ne samo da nije smeo kavalira, već naprotiv kao da ga je osokolio, pa je još više momački fitiljio svoj brk.

— No to je zato, što nam prekrasna učiteljica nije bila ni truna blagonaklona, — odvrati vlastelin, nagnuvši se postrance k njoj.

Manjička se namršti i plane. Htjela je odvratiti oštro, kazati, da mu školsko kuratorstvo ne daje prava nadati se, da može biti i učiteljičin kurator . . . No u to pogleda njegovu dobrodušnu, sladku, zadovoljnu fizonomiju, pa joj odlane u srcu. „Siromah, ala je glup! pomisli, — on ne može uvriediti“. I mjesto da mu odbrusi oštro, nasmije se i reče:

— To su gluposti, gospodine školski kuratore!

Čudila se, što je Zinajida Petrovna poslije nekoliko časova razgovarala vrlo živo s vlastelinom. Obrazi joj se zarumenili, oči blistale i zbilja je izgledala mladja od svojih ljeta. A vlastelin uvjerivši se, da ne će ništa dočekati od lijepušne učiteljice, udvarao joj kao lud.

— Ne, ne, vi ćete odigrati danas moldavski tanac! — govorila Zinajida Petrovna uporno.

— No vjerujte mi, danas nemam volje!... Nemam baš nikakve volje!... — branio se vlastelin koketno.

— To je svejedno! Možete i protiv volje tancati, kad vas mole! — A uz to je Zinajida Petrovna tako maknula svojim crnim obrvama i tako zaškiljila očima, da je vlastelinu bilo

nekako čudno. Pomisli: „A Boga mi u nje ima još mnogo toga... hm... žara... Hm!“ i reče: — Kad čovjek nema volje, ne može tancati, no od vas ovisi da me udobrovoljite...

— No dakle ja vam nalažem! — izusti Zinajida Petrovna gotovo šaptom i poprati te rieči takvim pogledom, kojemu vlastelin nije mogao odoljeti. A uz to — je li bilo ili nije, ne zna se, — no njemu se pričinilo kao da se pod stolom nečija topla noga dotaknula njegove. On skoči, pa se ravno obrati k Sofji Semjonovnoj:

— Molim vas, svirajte moldavski tanac!

Sofja Semjonovna nije dašta dala da ponovi molbe. Primaknuli k zidu stolove i stolice, a poštovani vlastelin svinjogojac, koji je uz to još i gonio u svom životu na desetke divljih vukova, odigra moldavski tanac vrlo vješto, uz sveobće gromko odobravanje, u kojem je učestvovao i otac Semjon. Zaustavio se tek onda, kad mu se lice sasma zapuranilo i oznojilo.

— Kako ti se svidja taj tanac? — upita Zinajida Petrovna Manjičku.

— Divno! — odgovori Manjička, da je utješi. A i svi drugi držali, da vlastelin igra vanredno vješto. A Manjički se činilo, da još nije nikad vidjela tako nezgrapnih kretnja i tako glupa lica. „Ne, zaista, mora da ja drugojačije gledam, nego oni, pa zato i vidim posve nešta drugo“, pomisli: — „eto svi su veseli, oživjeli, smiju se, a meni dosadno i ogavno. Odkud to? Osobito mama: ona baš kao da je u onim nedavnim vremenima, — baš ingénue comique! Ah, kako može tako!...

— No sad ćemo vas, popadijo, da zamolimo: svirajte nam valčik! — vikne Sutugin.

I popadija bila muzikalna. Sjedne za glasovir i zasvira valčik. Vlastelin se vrti sa Sofijom Semjonovnom, Sutugin pristupi k njoj, k Manjički: — Dozvolite da vas umolim... No prije no što se Manjička odazvala, preživi tren, koji ju je

stajao vrlo skupo. „Ja? Tancati? S tim gospodinom? Ovdje? S ovom duševnom dispozicijom? U svom položaju? No to je nemoguće!“ požuri se da si u misli to sve kaže: — No a zašto sam došla ovamo? Da ih smućujem svojim vidom? Da razgalim pred njima svoju dušu? Nikad! Pa zar je to težko — protancati valčik? To su baš trice... Bio to samo tren, da je tako razmišljala; ali eno već je njena ruka na visokom Sutuginovom ramenu, a njegova težka ruka mužki jê obuhvata oko pasa, i oni se vrte. — „Dosta je, molim vas, glava mi se vrti!“ — govori ona svomu vitezu, koji se kako se kaže razigrao, pa je vrti kao lud. Posjedne je s poštovanjem na divan. Pred njom leti novi par: Zinajida Petrovna s vlastelinom. Vidi se, da su zaneseni, pritegao ju je k sebi malo bliže no je po pravilima valčika, a lice joj zažarenim obrazima sja s pravoga zanosa. Manjička uzrujana ljuti se, a u srcu joj zabukti nešta neliepo protiv toga para. Vlastelin posadi svoju damu i strelimice dotrči k njoj, k Manjički. Dah joj zastade: „Kako smije! Netom što me uvriedio zajedno.... s mojom materom!“ No prijašnje misli govore: „Da ih smućujem? Da im razgalim svoju dušu? Nikad! Protancati tri ture — trice“. I ona igra s vlastelinom. Još je igrala polku, a pod konac se sastavila i kadrila, no popadija nije znala svirati kadrilu, pa za glasovir sjedne Sofja Semjonovna. Sutugin — s njome, vlastelin — sa Zinajidom Petrovnom. To joj se činilo nemoguće: ona tanca s materom u to vrieme, kad se mati vlada s tim vlastelinom tako nedvolično? No ona se i tomu pokorila, „da ih ne smućuje i da ne razgaljuje pred njima svoje duše“. O, Bože sačuvaj, da pogani vlastelinov pogled, koji se tako nepomično zagledao u bieli, puni vrat Zinajide Petrovne, nekako nenadano ma samo na čas pronikne u njenu dušu!... Ruka u Zinajide Petrovne vatrena, od nje same bukti vatra, ona hoda, kreće se i govori kao da je elektrizovana. Manjička oćutila baš nešta slično električnoj struji, kad se po pravilu

tanaca dotaknula njezine ruke. Odkud taj žar, ta pozna mladost, nakon svega, što je proživjela, nakon takvoga gubitka, tako strašne drame, takve plate?! Kako je to ogavno, gnjusno, nizko!... Njena je mati — živina!

— Što je vama, Marjo Vladimirovna? Zamaglilo vam se? Gutnite vode! — To reče popadija poslije prve figure. Ona je opazila, da je Manjička pobliedila i makinalno se uhvatila za glavu.

— Da... Ne mogu tancati... Odviknula sam se... Tancajte vi, Sofjo Semjonovna, a ja ću svirati...

Tako i bilo. Popovna tancala, a Manjička svirala četvorku. Nije im htjela da razpršti veselja. Nije htjela ništa da razpršti. Oko dvanaest sati spremili se kući. Sutugin noćio kod otca, a vlastelin ih sprovodio. Pred njinom se kućom porukuje značajno sa Zinajidom Petrovnom, a Manjički se ceremoniozno nakloni, skinuvši šešir.

— Nadam se, da ću vas vidjeti jednom kod mene! — reče, obrativši se više k Zinajidi Petrovnoj.

— Pozovite! — izusti ona, pa ga pogleda svojim žarkim očima.

— Molim, ja vas i tako pozivam!

— No, dakle očekujte goste! — klikne Zinajida Petrovna već s praga.

— Nestrpljivo! — čuo se vlastelinov glas.

One unidju. Na susret im izidje Hivrja s pospanim licem. Manjička se odmah počne razkapčati, pa se neobično brzo skine i skoči u krevet, dok se Zinajida Petrovna još natezala sa svojim čvrsto zategnutim steznikom.

— A je l' da je, Manjičko, kod njih veselo i uobće divno? Što ti misliš? — upita Zinajida Petrovna.

— Da, vrlo veselo! — izusti Marja Vladimirovna što je brže mogla, pa se odmah pokrije jorganom preko glave.

— A je l' — taj Markov — vlastelin, vrlo je zabavan?

A Sutugin me strašno podsjećava na Ljaskoga? A? Oči, oči! Baš kao što u Ljaskoga... Ti već spavaš? Tako brzo? Eto gle šta znači, — kad se čovjek porazveseli! Nervi spokojni, pa je odmah i zaspala! A k Markovu ćemo za cielo poći... za cielo! Divan je to čovjek . . .

Manjička uhvatila zubima kraj od jastuka i stisnula ga čvrsto.

XVI.

„Opet joj je nešta, oh — opet!“ pomisli Zinajida Petrovna uzrujano, pogledavši pozorno Manjičku kod jutarnjega čaja. Mlada djevojka bila blieda, pod očima joj reliefno odskočili duboki modri podočnjaci, vjedje bile upaljene, a u samim se očima opažalo neko nenaravno uzbudjenje.

— Jesi li dobro spavala, Manjičko? — upita Zinajida Petrovna, nalivajući joj čaj.

— Jesam! — odvrati Marja Vladimirovna kratko, pa i ne gledajući matere, stade piti čaj.

— Al tebi kao da nije dobro . . .

— Meni? O, ne, meni je posve dobro . . .

Derne grčevito ramenima kao da ju je groznica stresla.

— Ti sjediš kod prozora . . . Možda puše . . . Da sjedneš drugamo . . .

— Ti mi danas dodijavaš . . .

Brzo izpije svoj čaj, ustane naglo i ode. Zinajida ju je Petrovna pratila tužnim, zaplašenim očima. „Nije se nadugo otalio led u tvojem srcu . . . Kratka bila jugovina . . .“ pomisli, a misao, da bi opet moglo tegnuti staro nakon toga privremenog olakšanja, bila joj užasna.

„Opet će biti pakostna, progonit će me svojim priekorima, oštrima kao igle, opet, opet, opet . . . Sve već liepo započelo, slagale se prilično, bila vesela i ljubezna . . . Tȁ moglo bi se nekako živjeti, al njoj se ne će, ona za staro . . .“

I prikazalo joj se vrieme, štono ga je proživjela u Marlovci do Manjičkine blagosti. Tada se ona neopazice priviknula i primala udarce kao stara raga, koja se više ni ne obzira na njih i ne prosvjeduje, znajući dobro, da time ne će odstraniti udaraca. No sad se trgnula, pustili je, upoznala se sa zelenom livadom, s odmorom, sa slobodom, — a najednom i opet ular, uzda, orma i udarci, udarci ... To je užasno, to nije moguće podnieti ...

A kako da to promieni? Ona još nije stara, a možebiti joj je sudjeno da proživi još mnogo godina, pa zar da sve te preostale godine odu na kaznu? Zašto? Zar je samo Manjička nesrećna? Zar nije i ona, Zinajida Petrovna, sve izgubila? Da, recimo, njezini, Manjičkini, novci, pedeset hiljada ... To je svemu krivo. A da su netaknuti, Manjičkin bi život bio drugojačiji ... To je istina ... Al opet, nije ih ona uzela, nego o n, sve on, vjetropir ... Što je ona? Žena, slabo stvorenje s ptičjim umom ... Da, u nje je ptičji um, ona to vrlo dobro zna ...

Vlastelin ide za njom javno. Sinoć je bio sav kao na pružaljci i neprestano ju je gledao. Dakle ona ima još koješta, što začarava. Kad bi samo htjela ... Da mu dozvoli ili da mu ne dozvoli? Zaista je smiešno da bude izbirljiva u svom položaju. Što joj je preostalo? Kakve radosti? To je samo kadra Manjička da izabira, jer je neizkusna. A to je glupo, nepraktično ... Taj ju je vlastelin tako gledao u početku večera, da bi je odmah izprosio i oženio se s njom, kad bi mu ona čini se ma samo prstom maknula. A on baš nije loš. Ima prilično zemlje i obor svinja. Taj mu samo obor daje nešto više od hiljade na godinu. To joj je sam kazivao. I već je natuknuo, da treba u kući gazdaricu ... Glupa Manjička! Nešta mu je bezobrazno kazala, no on se dašta ugnuo.

A što, da mu najednom padne na um, pa da zaprosi

nju, Zinajidu Petrovnu? O, ona bi bila pametnija od svoje kćeri . . .

Pa što želi? Zar se nada, da će se vratiti prijašnje? Ili možda računa na Ponjatjeva, da će se on predomisliti? . . . Dakako?! Nije taj Ponjatjev baš tako glup. Za cielo nije dangubio, pa se već i priljubio k drugoj. Velika je to pogrješka Manjičkina, što ne poznaje svieta, ni ljudi. Svi ljudi čine onako, kako im je ugodnije, a to je posve naravno . . .

Manjička sjedjela u školi. Duša joj bila tmurna, živci napeti; svaki udarac, svaka joj se glasnija rieč bolno ozivala u mozgu. Noć je provela zlo, gotovo bez sna, a oko srca joj se ovilo neko gluho čuvstvo, ni zloba ni tuga, nego prije tupo ravnodušje, hladno, ukočeno. Djaci čitali glasno, svi najednom, nastojeći da jedan drugoga nadviču; njihovi se zdravi i krepki glasovi slivali u ornu jeku, koju je preuveličavala njena osjetljivost, pa joj se činila kao nesnosna zvonjava na vratu od sto zvona. Sililа se da razabere, što su djaci čitali, da zaigra svoju ulogu, ali joj misli odlietale, pa se navraćale k drugim predmetima, koji nisu imali ništa zajedničko s time. U njenoj duši kao da se borile dvie sile: ona, što se rodila u njoj, odkako je pročitala dnevnik Klavdije Antonovne, — zdrava, bodra, koja ju je oživljavala, svietla, umirljiva, radostna; i ona privremeno ugušena, koja se opet rodila, oživjela sinoć, kad je vidjela onu glupost i gnjusobu, u kojoj je njena mati bila tako oduševljena, — sila mračna, zlobna, koja goni k osveti i kari . . .

A još joj se sinoć činilo, da joj se duša zauviek razvedrila! Pod utjecajem iskrene izpoviedi Klavdije Antonovne pomislila je, da i ona može sve i svima oprostiti, da je i ona kadra izpuniti pustolinu svoga srca. Ali kako da oprosti? U jučerašnjem materinom vladanju kao da je opazila trenutnu ponovu svoga cielog života — bezsmislenoga, živinskoga, sramotnoga, i sliku onoga života, na koji su je pripravljali.

Da se nije dogodila katastrofa, bila bi s vremenom druga mati. Malo nježniji živci, suvremeniji uzgoj, malo pametnija, ljepše koketno vladanje, gospodskiji ukus, — i eto čitave razlike. Al cielj jedna te ista — više naslade, pa bilo ma kakve, efemerne, prolazne, proste, živinske.

Djaci otišli, slobodna je, no sveudilj sjedi u školskoj sobi. Gadi joj se unići u svoj stan; neka joj nesavladiva odvratnost sprečavala put, kad je pomislila, da se mora susresti licem o lice svoje matere, i govoriti s njom, slušati njene gluposti, koje izušćuje s tako naivnom iskrenošću.

Pristupila je k prozoru i tupo gledala široku zimsku sliku, koja se pred njom prostrla. Na bielim poljima, koja su bila zastrta snježnim pokrivalom i koja se svršavala tek ondje, gdje je započimalo obzorje, vijuga plitkim koritom uzka, zmijuljasta rječica, takodje biela, ali koja se mjestimice, gdje je vihor raznio snieg, ljeska svojim ledenim zrcalom. Po njenim obalama strši tužno požutjela trska, ovdje gusta i kao kakva stiena, ondje opet riedka i sasma se gubeći. Gdjegdje sred guštare pukao čistac od kratkih batrljica, na kojima još bijaše svježi trag nedavne sječe. Seljak u kožuhu korača po ledu uz konjče, koje vuče duge saonice visoko natovarene snopovima netom posječene trske. I to je jedino, što oživljuje jadnu okolišnu sliku. Jednolični bieli krovovi seljačkih koliba, dosadna, gotovo pusta seoska ulica; kratka, široka, nezgrapna žena prelazi ulicu idući k rieci, a na ramenu joj obramnica, na kojoj klepeću s jednog i s drugog kraja prazne vedrice; dva psa veselo podigavši repove protrčali jedan za drugim, a onda se počeli valjati po sniegu bez ikakva razloga. Tužna i ružna crkva; pa eto ti drveni krstovi na mogilama širokoga groblja oživljuju po svojemu sliku. U njima je stanoviti smisao i to vrlo duboki . . .

I na tim se krstovima zaustavio Manjičkin pogled, koji je sve dosad raztreseno lutao po riecinim zavojima. Zaustavio se

i zamro nepomično. A i groblje je bielo kao što i polja i ulice i krovovi koliba. Gole se grane malobrojnih bagrema objesile pod težinom sniega, što se zgruvao na njima. Krstovi, krstovi, krstovi, visoki s dvie ukrstice, — ravni i herasti, maljušni s jednom ukrsticom tik do zemlje, kameni i jednostavno kamenje navaljeno na mogilama. No pod tim je prostim spomenicima sahranjen život, desetci, stotine životâ, možda mladih, zanosnih, nadobudnih. Pa što? Nad njima sve gladko, tiho i mirno; drugi zauzeli njihova mjesta, oni već odavno zaboravljeni, a na zemlji se nije ništa promienilo, što su ih metnuli u jamu, podigli nad njima humke i udarili krstove. Ondje se na kraju groblja uzdiže humak — viši, širi od ostalih, mora da je svjež. Na njemu je i krst pravilniji i kako se čini tesan krst s tankim šiljkom. Manjička s nečesa pomisli, da je to mogila Klavdije Antonovne, a krst da je postavila Hivrja. To je sigurno. No pa eto i ti si dovršila tako kao što i svi dovršuju . . . Kakva je bila borba u tvojoj duši, kako ti je srce osjećalo nježno i kako je to bilo čisto i velikodušno srce!... Pa što je ostalo od svega toga, kad si odniela svoje srce onamo u vlažnu, hladnu, tamnu jamu? Ništa, ništa nije ostalo, ništa se nije promienilo i sve ide kao što je išlo . . .

No Manjička se najednom brecnula, a pogled joj zaplamsao nekom novom mišlju. „Što se nije ništa promienilo? Što ništa? A ja? Ja — došavši iz grada; tudja, daleka joj i koja je nisam nikad ni vidjela, stojim sad ovdje kraj tog prozora, a moje su misli uz nju, moje srce s njom u onoj hladnoj i tamnoj jami, kamo je odniela svoje srce. Što se nije ništa promienilo? Ja siromašna duhom, ne znajući misliti, i noseći u srcu jedino zlobu, postadoh pod utjecajem njene iskrene izpoviedi — bogata. Moj se um prosvietlio, sviet mi se pričinio nov, srce se očistilo . . . O, ne, ti si mnogo učinila, Klavo, ti si nam mnogo ostavila!“

Stala misliti o Klavdiji Antonovnoj, ponavljajući u misli

njezin dnevnik. Osjećala je, da joj se razpršuje s duše uslied saobraćaja s bivšom učiteljicom tama, a srce joj se napunjuje primirenjem. I opet je povuče nešto k toj knjižici, obladavši je nekom vrlo čarobnom silom. Opet ona sjedi nad stranicama, izpisanima krupnim, spokojnim potezom, pa ih čita. Na nekim se mjestima zaustavlja, pa se začitava i zamišlja u njih, uči napamet i kao da ih usadjuje u svoje srce, da njena čuvstva učini svojima.

— Izvolite ručati! — reče joj Hivrja, napola otvorivši vrata: — na stolu je!

Ona podje, ima apetita. A mati? Tako joj je težko, tako joj je gadno, što se mora susresti s njome poslije jučerašnjega. Težko? A zar nije Manjička proživjela s njome, s takvom već dvadeset i tri godine, pa još zadovoljno? Onda se tako prijateljski radovale, tako prosto i ravno gledale jedna drugoj u oči i nije joj bilo ni težko ni gadno. A Zinajida je Petrovna ostala onakva, kakva je i bila, nije se ni za dlaku promienila, nego se promienila Manjička i njen sud, a to je sve. Treba da bude pravedna, pa da svlada svoj osjećaj.

Kad je Manjička unišla u sobu, Zinajida je Petrovna pogleda pozorno. Sjetila se, kako je jutros naglo izišla, pa se bojala bure. No pogled je Manjičkin bio miran i nije odavao nikakva zla.

— A šta ti tamo radiš? Zašto ne ćeš da ručaš? — upita mati, koja je stojeći kraj ležanke prekapala stvarce u kutiji.

— Što misliš, što sam našla! Sjećaš li se moga efektnog broša s opalom? Tu je! Kako se sačuvao, ne pojmim! Ja ću ga nositi.

Manjička pristupi k ležanci i gledaše nebrojene puste stvarce, povadjene iz kutije: čijode, ukosnice, vrpce. Al najednom joj se na licu vidje, da se uplašila; probliedi i ode nekako makinalno. Zinajida je Petrovna pogleda kao da se odmah sjetila i stade brže kupiti stvarce, trpajući ih u ku-

tiju kako koju. Med tim stvarcama bio onaj isti revolver, koji je imao tako kobno značenje u njihovu životu . . . Ona ga je brižno sakrivala pred Manjičkom, — a sad najednom takva neopreznost! . . .

XVII.

— Kažite mi, Hivrjo, čija je to mogila, eno ona s visokim krstom? Čini mi se, svježa je? . . . — upita Manjička Hivrju, pokazavši joj pogledom kroz prozor mogilu s pravilno iztesanim krstom.

— To te zanima? — upita Zinajida Petrovna začudjeno, dojedajući pečenu patku. Jela je uviek vrlo polako, odmarajući se, jer je mislila, da samo onda hrana prija, kad se tako jede. Manjička joj ne odgovori. Hivrja pridje k prozoru i odmah se raztuži.

— To je njena . . . pokojnice moje!

— Klavdije Antonovne?

— A nego čija? Dašta njena . . . Ondje leži, sirotica . . .

— Jeste li joj vi to podignuli krst?

— Oh, ne! Odkud bih ja takav podignula! Taj vam košta dvadeset i pet srebrnjaka* . . . Odkud meni tol'ki novci! To je družtvo podignulo . . . Od obćega novca . . . Svatko je davao, svačija je tu kopejka** . . .

— Aha! . . .

— Pa Manjičko, zar je to zanimljivo? — upita Zinajida Petrovna.

— A što je zanimljivije? Kaži mi, da se pozabavim! — izusti Manjička, pa je pogleda hladno. Zinajida je Petrovna naumila, da ne nastavlja toga razgovora. Ustane od stola, otare usta otiračem i protiv običaja stane kupiti posudje.

---

* Srebrnih rubalja.

** Novac, koji vriedi nešto više od novčića.

— A može li se onamo kroz crkvenu ogradu? — upita Manjička Hivrju.

— Može se i okolo . . . S one su strane vrata, s polja...

— Htjela bih onamo . . . Idem.

Hivrja joj dade kaput i kaloše. Zinajida Petrovna gledala nekako začudjeno i uplašeno, al se bojala ma što da kaže. „Ide na groblje. Kakva je to misao! I šta joj je ta prijašnja učiteljica? Što imaju zajedničko? Nikad je nije vidjela, ona je odavno umrla . . . Ne pojmim, ne pojmim! Opazila sam, da je odonda postala tako čudna, odkad je pročitala njezin dnevnik. Prije je sve mrzila, al barem očito; svagda sam znala, da se ne trebam ni nadati ničemu drugomu osim zlobe . . . A sad — ni ovo ni ono, dapače ne možeš ništa da razabereš . . . Baš bih rado znala, kakva su to čudesa u tom tajinstvenom dnevniku . . .“

— Čuj, Hivrjo, — reče, kad je Manjička otišla: — Jesi li ti dala gospodjici knjižicu?

— Klavdije Antonovne? A nego tko? Dašta, ja! — odgovori Hivrja dostojanstveno.

— A ne bih li je mogla ja malko čitati?

— Ne znam bogme! . . . — odgovori Hivrja očito nezadovoljno i nepovjerljivo. — Pročitati, — pa to nije čudo, nego samo . . . Pa dobro, doniet ću . . .

Hivrja se uputi u školsku sobu i domala vrati odanle s dnevnikom. Zinajida Petrovna pogleda kroz prozor: Manjička još nije došla do crkve. Dok se vrati, dotle je mogla progledati taj čudni rukopis. Uze čitati.

Manjička došla do crkve, skrenula desno, obišla groblje i unišla na široka vrata samo ih malko odškrinuvši. Kraj vrata bila mala baščica, ogradjena od ostalih grobova drvenom rešetkom; u sredini ležala široka, masivna ploča, u kojoj je bila zlatnim slovima urezana dugačka povjest, da pod tom pločom počivaju častni predji vlastelina Markova. Manjička

prošla mimo, išla uzanom stazom, koja je vijugala med humcima i jamama s krstovima ovda onda zastajkujući na čas, da pogleda kakav nahereni spomenik s iztruhlim temeljem i s pogrješnim napisom. No napisi bili na riedko posijani. Marlovčani i bez njih razlikovali dobro mjesta, gdje im počivaju rodjaci. Staza vazdan vijugala produžujući time put; no ipak je dovela Manjičku upravo do visokoga groba s novim tesanim krstom. Manjička stala. Uz krst bila pribita drvena pločica, na kojoj bilo napisano: „Ovdje počiva prah djevice Klavdije Antonovne Porhovske, generalove kćeri, koja je umrla u 24. godini svoga života. Mir prahu tvojemu, dobra dušo!“

Marja Vladimirovna stajala nepomično uprvši svoj pogled u taj kratki napis. Mislila je, kako život nije nalik na onu predočbu, koja joj se složila u glavi onih minulih godina, dok je živjela u gradu. Strašna je nesreća potresla, uzbibala tu stajaću močvaru, a pred njenim očima svanule nove strane života, kakvih nije mogla ni da zamisli . . . Cio taj napis zajedno s mogilom i s krstom je cio roman, a Manjička zna taj roman. Ona neprestano stoji i gleda mogilu, pa ne može da skine očiju s nje. Možda već tamo nema ništa pod tim humkom, sve iztruhnulo i pretvorilo se u prah; ali ovdje, na zemlji, nije se zameo trag generalovoj kćeri, koja je došla ovamo bog zna odkud i zašto. Ona nije badava živjela i nije badava umrla. Cielo jê se selo sjeća; u tom su drvenom krstu uloženi srdačni darci onih, kojima je bio skupocjen njezin život.

— Klavo! nauči me živjeti! — šapće Marja Vladimirovna, ustrmivši moleći pogled na mogilu: — nauči me tako živjeti, da me ne bude stid umrieti!

I dugo, dugo nije skidala s mogile svoga pogleda, a kad se tom istom vijugastom stazicom vraćala kući, osjećala je u svom srcu bodrost i snagu, i njoj se činilo, da joj je Klavdija Antonovna uslišala molbu . . .

Već se smrkavalo, kad je došla kući. U sobi gorjelo svjetlo. S ulice pristupi k prozoru, zaviri unutra i probliedi. Naglo otvori vrata, utrči u sobu, poleti k stolu i ne davši Zinajidi Petrovnoj da se sabere, iztrže joj baš izpred nosa knjižicu.

— Što ti je? Što ti je? — vikne Zinajida Petrovna prestrašeno. Obli je dapače i znoj od toga iznenadjenja. Glavom joj sinu misao, da nije Manjička poludjela.

Oči Marji Vladimirovnoj blistale gnjevom. Na jeziku joj bile već oštre rieči: „Ti ne smiješ čitati, nemaš prava. Ti je vriedjaš svojom gluprošću!“ Al ne reče ništa. Ta to je bio poriv zlobe, a ona je sebi obećala, da će utomljivati svoje porive. Dobro, da je to još za vremena opazila. Nuždno je izkustvo, navika. I dok joj se još nije ugasio gnjev u očima, reče Manjička suzpregnutim glasom:

— Ja nisam htjela, da ti to čitaš . . .

— A zašto? Što je tu tako . . . osobito? — upita Zinajida Petrovna sveudilj uzrujano.

— Ništa, al ja ne bih htjela . . . To bi mi mogla učiniti?

— No već sam gotovo svršila . . . Nisam sve . . . Mnogo sam izpustila. Spočetka je dosadan taj opis, kako su živjeli. Pa svi tako žive, pa našto da se to opisuje? A ondje počinje zanimljivo, kad knez prosi njenu sestru . . . No onda je opet glupo i neponjatno. Najednom je odbila kneza . . . Pa što je to, ako je htio najprije da se oženi s njenom sestrom? Htio je, pa bi se i oženio, al je umrla, a to nije on kriv. A što je onda nju zaprosio, to je od njega dapače plemenito. To je red. A ona veli: novci! Pa to se i onako razumije. Svi traže sa ženitbom miraza . . . To nije ništa ružno . . . Zaista . . . No ipak ne pojmim, kako je dospjela amo kao učiteljica . . . Toga nisam dočitala.

— No pa to ti je i dosta! — reče Manjička i legne na

krevet, sasma protegnuvši noge i podmetnuvši dlanove pod glavu.

— Nije, a zašto . . . Ja znam, kako smo mi. Mi smo morale: nije nam drugo ništa preostalo. Ali zašto je ona? Bogatstvo, položaj . . . zašto? Ja prosto ne pojmim . . .

— A ja pojmim! — reče Manjička kao za se.

Zinajida Petrovna sleže ramenima.

— A onda, kakav je to nesmisao: veli, da treba ne samo radosti, nego i tuge. Pa našto tuge, kaži mi, molim te? Zar je to ugodno? Ja mislim, da je ona malo šenula, a zato se to sve i dogodilo . . . Tako ja mislim!

Manjička šutala. Željela je, da se taj sud što brže svrši. Razdraživao ju je. A kad nije Zinajida Petrovna dočekala odgovora, pomisli, da je razgovor o dnevniku izcrpen: ona je izrekla nad njim svoju osudu.

Smračilo se. Upalili svieću. Zinajida Petrovna kao da se trgnula i oživjela.

— Ti, znaš . . . zaboravila sam ti reći. Vlastelin je poslao čovjeka s pisamcem . . . Liepo moli, da dodjemo večeras k njemu. Al je smiešan . . . Piše: „Nadam se, da će mnogopoštovana Zinajida Petrovna i vrlo cienjena Marja Vladimirovna pohoditi brlog samotnoga sivog vuka.“ To mi se vrlo svidjelo . . . Zaista! Ti ćeš dašta poći? Silno je molio . . . Pa zašto ne bismo čovjeka malko obradovale? A?

— Ja ne idem! — odvrati Manjička mirno, naravno.

— No eto! A zašto ne bi pošla! Ja ne pojmim . . .

— Tako . . . Nije mi dobro . . . Danas nemam volje za veselje . . .

— Zbilja, Manjičko, ti se bez razloga tako uzrujavaš! To je vrlo škodljivo! Treba da se malko svladavaš. Hajdemo!

— Ne idem! . . .

Zinajida Petrovna uzdahne. „Zar će zbilja propustiti ovakvu priliku, kad bi mogla ugodno provesti vrieme? Go-

spode, sjedjeti ovdje u gluši, sred te pustoši, lišen svega, što je liepo u životu, pa se onda još i odricati onoga, što Bog pošilja! To je užasno! Manjička se uzrujava, zlo će svršiti... A da sama idem neženjenom čovjeku, ne pristoji se . . . Da, ne pristoji se.“

Uostalom Zinajida je Petrovna u čas promienila svoje mnienje o tom. „A zašto da se ne pristoji? To u gradu samo vladaju takve predsude, al ovdje je na selu u svemu sloboda. Poći ću dašta . . .“

— Onda ću morati sama poći! — reče glasno i ne posve odlučno.

Manjička se digne i odupre na lakat.

— Ti ćeš [illegible] ama da podješ k tomu gospodinu?

— No p[illegible] a je to? Ja nisam šestnaestgodišnja djevojčica. Meni je hvala Bogu preko četrdeset. Česa da se bojim? A uz to je on sasına čestit čovjek.

Manjička pogleda mater, nasmiešivši se gorko, pa se namjesti kao što dojako i pomisli: „Ah, Bože moj, zašto se ja to brinem!? Nije li svejedno, osramoti li se moja mati danas ili sutra ili bilo ma kad! Pa da joj se to i ne dogodi nikad, svejedno je, — ona je svagda na to spremna. Nije me briga za nju. Ja ću misliti o sebi.“

Zinajida Petrovna metala opet na sebe svoj nepromjenljivi nakit većinom od crvene boje, al danas se malko promienio nadjenim brošem s opalom. Manjičku nije više ni nagovarala. „Od toga ne će biti ništa, nego ću se samo zadržati. Najposlije to je i bolje, da ostaje. Svojim bi nam mrkim licem samo svima kvarila volju . . .“ To misleći izidje, rekavši samo Hivrji, da će se po svoj prilici dockan vratiti.

Već je crkveni stražar po četvrtiput prozvonio sate, što je moglo po računu seoskih astronoma značiti ponoć; Manjička bila u krevetu i spavala nespokojno, uzrujano. Trgnula se i sva stresla, kad je netko kucnuo na prozor. Na ulici se

netko opraštao i molio da ne zaboravi. Ona je znala, da je to Zinajida Petrovna, koju je provodio vlastelin. U sobi je bilo tamno. Hivrja otvorila vrata.

— Ts . . . Ja jê ne ću da budim... Ne trebam svjetla... — prošapta Zinajida Petrovna i tiho ode k svome krevetu. Skinula se u mraku i legla pod jorgan, nastojeći da ne šušti i da se što manje miče. Činilo joj se, da će Manjička, ako se probudi, pa dozna, da je došla, odmah znati sve. Znat će, da je vlastelin sam bio s njome, da je bilo vesela razgovora i izvrstna vina, da joj se glava vrtjela . . . i da je vlastelin prateći je mislio, da joj ima pravo reći: „Zaista, premila Zinajido Petrovna! Ja odavna osjećam, da momu kućanstvu manjka ženska glava . . . Zaista! . . . Ja mislim, da je to i vama zgodno. Dašta da ću nagraditi vaš rad, a pošto ćete imati sve što trebate i ne ćete imati na što da trošite, moći ćete uštediti mali kapital za stare dane. Zaista!“

Dakle, zaprošena je... za gazdaricu k neženji! Dašta, u drugom bi se položaju uvriedila, ali sad — sad i za to hvala. A ipak nije mogla reći vlastelinu, da pristaje. Pomislila je: „A kći? Ubit će me, ako sazna za to!“ Kazala je, da će promisliti.

Manjička ležala s otvorenim očima. Neobična delikatnost Zinajide Petrovne i opreznost, kad se skidala i legla ne upalivši svieće, bila joj sumnjiva. „Med njima se dogodilo nešta sramotno!“ pomisli, a u dnu njene duše uzkipi i opet zloba, koja se već smirila. „No ipak se stidi moga pogleda; to mi je utjeha . . . . Ta je žena — moja prošlost i budućnost, od koje sam bježala; a ja sam njena — savjest!“ . . .

XVIII.

Idući je dan postao posve iznenada svečan dan u školskom životu. U dvanaest sati o podne dovezle se pred vrata

kočije upregnute trojkom poštarskih konja. Zinajida Petrovna zalomila rukama, kad to vidje.

— Tko bi to mogao biti? Nikako ne mogu da pogodim!

Manjička sjedjela u školi. Mališi, kad su opazili kočije, prestrašili se. „To je poglavar" šaptali jedan drugomu, a Manjička gledala kroz prozor začudjeno. Al eto iz kočija izidju dvojica. Prvi bio vlastelin Markov, a u drugom Marja Vladimirovna prepoznala Arkadija Nikolajevića Morozova, onoga istoga Morozova, koji joj je kao važna ličnost u nastavnom odjelu gubernije dao učiteljsko mjesto u Marlovci.

U školsku sobu dotrči Zinajida Petrovna, hitro zakapčajući na sebi haljetak.

— Manjičko, Manjičko! Znaš, tko je došao? Arkadij Nikolajević! Sjećaš li se?

Manjičkino lice postalo zamišljeno i ozbiljno; u očima joj sievnuo neprijatan, hladan odsjev. Ona pogleda mater tim pogledom i ne reče ni rieči. A Zinajida Petrovna probliedi najednom kao da pod utjecajem toga pronicavog pogleda. Glavom joj munula misao: „A što onda, ako kaže Markovu sve? A što, ako je već kazao?" Pa kad su vlastelin i Morozov unišli u školsku sobu, mjesto da ih je dočekala ljubezno dapače radostno, susrela ih je zbunjeno. Gledala je sad Morozova, a sad vlastelina, kao da želi s njihovih lica saznati istinu.

Morozov joj učtivo stisne ruku i prijateljski oslovi Marju Vladimirovnu.

— No kako vam ide? Jeste li se sprijateljili? A? Iznajprije mislim, da vam je bilo kao u šumi, jer niste naviknuli, a poslije — lako, a? Eto gospodin kurator kaže, da vam posao ide divno od ruke . . .

Manjička pogleda upitno gospodina kuratora, koji nije ni jedared pohodio te škole, a želeći, da joj učini dobročinstvo, kazao tako. No u njenom pogledu nije Morozov proštio zahvalnosti.

— Ne znam, odista . . . . možete se uvjeriti, — odvrati Manjička suhoparno.

Što je Morozov došao, bilo joj neugodno. Taj je čovjek znao njezin minuli život i prisustvovao samoj katastrofi, sramoti. Ona je htjela da zaboravi na sve to, a on eto dodje da je podsjeti. Munula joj i ta misao, koja je zanimala Zinajidu Petrovnu: „Sve će saznati, započet će dvojbeni pogledi, sažaljenja, uzdasi... Oh, zašto je došao, zašto je došao!"

„Uostalom" mišljaše časak: „ta to je njegova dužnost da obilazi škole. On vrši svoju dužnost i drugo ništa. Sve mi se čini, kao da moraju svi o meni misliti. Vrieme je, da si to izbijem iz glave. Ja mu nisam ni na kraj pameti, ja ga se baš nimalo ne tičem, i on ima pravo, a ja ga badava vriedjam svojim tonom".

Djaci stajali ravno. Morozov pogleda Manjičku pozorno, nasmieši se dobroćudno, poklima glavom, al ništa ne reče, nit se htjede uvjeriti o napredku njenih djaka.

— Znate, što ću vam reći Marjo Vladimirovna? — reče Morozov, kad su bili sami u stanu, a Zinajida Petrovna kad je pripravljala čaj, a vlastelin otišao rad nečesa kočijama: — Niste vi za to! Čim vas čovjek pogleda, odmah to vidi!

— A što to znači? — upita Manjička.

— To znači, da za vas nije taj posao. Nije za vaš karakter . . . Vi se očevidno mučite time i umirete od dosade . . . Pogledajte samo, kako ste se promienili, na što li ste nalik: omršavili ste, pobliedili, oči vam upale, a bili ste kao ružica . . . A vašoj maman ništa . . . Njoj to godi. Ali vama . . . ah, nije dobro, nije, nije dobro... Hoćete, ja ću vas premjestiti u grad?

— U grad? — upita Manjička s užasom. — U grad? Ni za što! Nikad!

— No to je čudnovato! Tamo će vam biti ljepše. Vi ste naviknuli gradskomu životu . . .

— Onoga života, kojemu sam ja naviknula, ne će biti, a ja ga i ne ću . . .

— Ta dašta da onoga ne će biti . . . . Al i skroman je život u gradu zanimljiviji od seoskoga . . .

— Ja sam nesposobna za skromni život . . .

— A šta to znači nesposobna? Nužda učini čovjeka i protiv volje sposobnim . . .

— Toga ja ne ću . . . Hvala vam!

Ton, kojim je izustila tu hvalu, bio opor i surov, da se Morozov mogao uvjeriti, kako to nije prosti prkos razmažene djevojke, nego nešta više. On je pogleda ozbiljno i pozorno.

— Marjo Vladimirovna! — reče ne više onako kao što prije napola šaljivoprijateljski, nego više toplointimno: vi me se doimljete, kako se nisam ni izdaleka nadao. Nemojte zaboraviti, da sam vam iskreno sklon i da vam od srca želim dobro. Ja znam, što je u cieloj istoriji, o kojoj je bolje da se i ne spominje . . .

— Da, bolje da se i ne spominje, Arkadije Nikolajeviću! . . . — primieti Manjička, naglasivši rieči.

— Oprostite . . . Protiv volje . . . Samo velim, da ste vi posvema nedužna žrtva! A ja bih vam htio pomoći. Mislio sam, da će vas selo izliečiti, misli vam razbiti... Ali vidim, da je naprotiv . . . . Ah, to je baš strašno, što ste žena, a ne mužkarac! . . .

— Nego! A što bi mi to pomoglo, kad bi bila mužkarac? — upita Manjička Vladimirovna smiešeći se.

— Kako što? Onda bih vam mogao dati vrlo pristojno mjesto u gradu . . . A sad vam mogu samo da ponudim žalostno mjesto pučke učiteljice . . . Znate što: Hoćete li, pobrinut ću se, da dobijete mjesto na ženskoj progimnaziji? Vi možete biti učiteljica u nižim razredima . . .

— Hvala, Arkadije Nikolajeviću! Ja sam vam vrlo, vrlo

zahvalna, što ste pripravni, ali . . . Ja vam, vjerujte, nikud ne idem odavle . . . Zašto?

— Kako zašto? Ta ovdje vam je dosadno?

— Nimalo! Ja se ipak ne dosadjujem . . .

— Dopustit ćemo . . . No ovdje je vrlo žalostna plata, a ondje će biti veća . . .

— Mi imamo za sve dosta. Ne poznajemo nužde.

— No onda ja ništa ne poimljem!

— Pa zar sam vam se na što tužila? Čini se, da nisam, Arkadije Nikolajeviću!

— Da, da, ali vaš izgled . . .

— Moj vas je izgled prevario... U svakom slučaju, vrlo sam vam zahvalna, što mi želite pomoći . . .

Tu se Manjička malko zamisli, a onda upita:

— Recite mi, Arkadije Nikolajeviću, jeste li poznavali moju predšastnicu?

— Porhovsku? Klavdiju Antonovnu? Pa dašta... Ja sam je morao poznavati. To je moja dužnost, da poznam sve učiteljice svoga rayona.

— Tako? A niste je izbliže poznavali, nego samo po dužnosti?

— Možda, malo . . . . Bila je čudno čeljade. A da vam pravo kažem, ja nisam poimao njezina postupka. Pomislite: otac general, vrlo bogat, divna obitelj, a ona sve to ostavlja. Priznajte, da je to vrlo čudnovato! . . .

— Sigurno je bilo kakvih razloga!? — reče Manjička tako, kao da nema ni pojma o tim razlozima. Htjela je da zna, kako sebi to sve predočuje Morozov, koji je bio poglavar Klavdiji Antonovnoj.

— Da bilo je, ali čudnih razloga. Otac joj bio i ovdje i kod mene. Zaklinjao me svim, što je god na svietu sveto, da mu pomognem vratiti kćer — posljednju, jedinu . . . Plakao je dapače. No šta sam ja mogao? Ona je bila dobra učite-

ljica, nisam je mogao odpustiti. Onda sam ga pitao za razloge; no priznajem, da nisam mogao pojmiti pravo o čem se radilo. Jedno je od dvojega: ili otac ne zna ni sam tih razloga, ili je što zatajio preda mnom.

— A što je kazao? — upita Marja Vladimirovna vrlo radoznalo.

— Nekakve zaruke... Nekakav knez, što se zaručio najprije s njenom sestrom, koja je umrla, a onda zaprosio nju... to je nju uvriedilo.... Uobće je to neka vrlo zamršena romantična istorija. Ja sam dapače, priznajem, posumnjao, da je možda izmed nje i kneza došlo dalje, no što se pristoji, a onda on valjda nije htio da se oženi s njom . . .

— Toga nije nikad bilo! — uzklikne Manjička sva zažarena, a onda se odmah popravi: — Toga nije moglo biti! . . . Ne govorite tako, Arkadije Nikolajeviću!

On je pogleda vrlo ljubopitljivo. Bilo mu čudno, kako je to baš tako dira u srce.

— Jeste li bili s njome poznati? Ili ste je poznavali? — upita.

— Ne ja je nisam poznavala... ali... ali evo glave, da toga nije moglo biti! — odgovori Manjička duboko uvjerena.

— Pa ja ni ne tvrdim. To sam samo mislio. No svakako je bila nesrećna. Otac poslije nije ni jednom pitao za nju, kao da je i zaboravio na nju. A sad, kad je umrla, smatrao sam dužnošću svojom, da mu to javim. No stojalo me mnogo muke, dok sam mu saznao za adres. Bio je u Odesi, onda ga premjestili u Kijev; ja pisao u Kijev, no onda je već bio u Varšavi. Onamo sam nedavno pisao . . .

— Velite, da je bila dobra učiteljica? To je vaše mnienje?

— Da . . . Dašta, tako ja mislim . . . Djeca su za nje dobro napredovala . . . Doduše, koješta se zbivalo. Prelazila je tako rekavši granice kao učiteljica, družila se sa seljacima. A to . . . to baš nije kod nas poćudno. No ja sam izpitivao,

pa sam se uvjerio, da nije bilo ništa tako . . . I uobće sam joj gledao kroz prste.

Tu prestao razgovor. Donieli čaj, došla Zinajida Petrovna, došao vlastelin. Razgovarali se, kako je te zime palo mnogo sniega i da se zato nadati obilnoj žetvi. Vlastelin se vladao dostojanstveno kao kurator škole, u kojoj je bilo sve u redu.

Zinajida Petrovna bila poništena i zbunjena. Sve je htjela da ulovi čas, kad bi mogla Morozovu reći dvie tri... To joj je pošlo za rukom tek u dvorištu, kad se već gosti opraštali. Zinajida Petrovna zadrža Morozova onda, kad je već Markov sjedio u kočijama.

— Hoću da vas pitam, — reče zbunjeno: — vi niste valjda kako nehotice progovorili komu ovdje o onom... no, razumijete me... o onom, što se dogodilo s mojim... s mojim mužem?...

— O, šta govorite, šta govorite! Kako bih mogao! Ja već razumijem!... Ne bojte se ništa! — umiri je Morozov, a onda se okrene k Manjički, koja je stajala na pragu i doda: — Dakle promišljajte o tom, Marjo Vladimirovna! A čim promislite, napišite mi dvie tri... ja ću nastojati, a nadam se, da ne će biti bez uspjeha.

Manjička nije odgovorila nit se nasmiešila, a nije ni glavom kimnula. Oni otišli.

— Ah, kako sam se bojala, kako sam se bojala! — uzkliknula u sobi Zinajida Petrovna: — vjeruješ li, da mi je cielo vrieme srce zamiralo, dok su bili ovdje . . . Što onda, mislila sam, ako je Markovu sve izbrbljao! . . . Hvala Bogu, umirio me: ja već, kaže, razumijem, da to nije moguće! . . . Posve me umirio . . .

— Nije li svejedno? Zar ti misliš, da ne će saznati — prije ili docnije? . . .

Ravnodušni je ton, kojim je Manjička izustila te rieči, bio neiskren. Manjički nije bilo ni izdaleka svejedno, budu li

saznali ili ne, pa kad bi već moralo biti, da saznaju prije ili docnije, voljela bi ovo potonje.

— A o čem je razgovarao s tobom? „Kad promislite, reče, napišite, — ja ću nastojati.“ Šta to znači?

— Mjesto u gradu. Kao učiteljica na progimnaziji.

— Ma je li moguće? Ma to je divota! Ah, kako je to mio čovjek taj Arkadije Nikolajević! . . . A kad će to biti? — zapitkivala Zinajida Petrovna oduševljeno.

— Toga ne će nikad biti! . . . — izusti Marja Vladimirovna zamišljeno.

— Nikada? No, eto, eto, to sam znala . . . Ti si odbila! To je, Manjičko, dapače užasno! Ja . . . ja nemam rieči da objasnim, — tako je to nepojmljivo, nedokučivo! . . . Čovjek ti nudja sreću, upravo sreću, a ti odbijaš! Ne, zaista, da si bar . . . no da si bar na mene pomislila, boga mi! . . .

— Što? — upita Manjička, pogledavši je začudjeno i široko razvaljenim očima: — Na tebe? Ja da mislim na tebe? . . . Ah, mamo, ja ne bih toga kazala, da sam na tvojem mjestu.

— Pa što da onda govorim? Tà to me strašno porazilo, ogorčilo! . . .

Zinajida se Petrovna zbunila malo. Pojmila je, da Manjička zbilja nije dužna da misli na nju nakon onoga, što se dogodilo. Zato je snizila ton, koji je bio u prvi čas vrlo vatren, kad je saznala, da je Manjička odbila.

— Mamo, bolje bi bilo, da prestaneš govoriti o tom... Ti znaš, da medju nama ne može biti osobito ugodnih objašnjenja . . .

To je kazala mirnim tonom, u kojem se nije čuo ni izaziv ni priekor. No Zinajida je Petrovna pojmila, da ne će moći nikakvim dokazima skloniti kćerku, da promieni svoju odluku. Al kako je to bila užasna odluka! Nudja joj se takva prekrasna prilika, — možda jedina prilika, da se vrati u

grad. A sjećaju li se ondje još njihove istorije? No pa što zato, da se i sjećaju! Ta najposlije u tomu je samo on kriv, a one nisu ništa drugo nego žrtva, a to može svatko da pojmi. Napokon se ne moraju baš vratiti u onaj isti grad. Morozov im može izhoditi mjesto u drugome gradu, gdje ih ne poznadu. Učiteljica na progimnaziji dobiva ipak priličnu platu — jedno 600—700 rubalja; s tim se novcem može čovjek urediti prilično pristojno. No glavno je — u gradu! U gradu je sasma drugi život, drugi ljudi: činovnici, učitelji, oficiri... Svagda se skupi družtvo, pa se žive veselo. Svršilo bi se to nizko živovanje u toj jadnoj kolibi, u dvjema tiesnim sobicama s nizkim stropovima, u selu, gdje su najzanimljiviji ljudi popadija, popovna, akcizni činovnik Sutugin i vlastelin Markov, čovjek doduše mio, ali ipak... ipak dosta neotesan. Manjička dakle ubija i sebe i nju!...

Sad je i ona počela osjećati neko neprijateljsko čuvstvo za kćer, kao za biće, koje drži u svojim rukama njenu sudbinu, pa jê sili s nekoga neponjatnog prkosa, da provodi žalostno živovanje, dok bi se još moglo nekako uživati u životu.

XIX.

Pojavili se prvi znaci ranoga južnog proljeća. Snieg, što je ležao na krovovima koliba, talio se, led na rječici omekšao, svud bilo mokro, a u stepi se izpod sniega, koji se kopnio, pojavila zelena trava. Mogla je udariti još jedanput dvaput laka zima, ali ne na dugo; proljeće se ipak javlja i skoro će se probuditi uspavana priroda.

Blieda učiteljica sjedi za svojim stolićem u školskoj sobi i gleda kroz prozor tmurni dan prelaznoga doba, vodene potočiće, što su kapali s krovova i odtjecali plitkim vijugastim grabicama s polja put rieke. Svud još prevladjuje biela sniežna boja, ali nitko više ne vjeruje u zimu. Bosonoga dječurlija

malo ne u samim košuljicama trči po ulici; kokoške nemirno kokodaču, golubi brižno guču jedan oko drugoga, skakućući po krovovima i sletavajući na zemlju. A drvlje stoji golo; u njima već zavrela životna snaga, ali se još ne vide pupovi. Ni zima, ni proljeće. Prelazno doba.

I bliedoj se djevojci čini, da i ona žive zajedno s prirodom, tim istim životom i preživljuje prelazno doba. Po ciele dane sjedi ili hoda gotovo šuteći i bez ikakvoga posla, formalno samo vršeći školske dužnosti. S materom gotovo ne govori, pa i ona kao da je izbjegava, odilazeći vrlo često neopazice od kuće i vraćajući se, kad ona spava ili se čini da spava. A ako je vani veliko blato ili zavija mećava, pa se ne može od kuće, legne ranije spavati. Ti težki odnošaji nastali med materom i kćerkom neprimjetno kao ustup s jedne i s druge strane. Inače ne bi mogle živjeti zajedno.

Da, to je prelazno doba. Mnogo već dana prošlo, odkako je Manjička bila na grobu Klavdije Antonovne. Onda je oćutila bodrost, kao da su joj nove sile napunile grudi; onda je mnogo promišljala i riešila, da vriedi živjeti na svietu, ako možeš nešta da učiniš za drugoga. U glavi joj se neprestano ponavljalo: „zavoli bjeloglavoga mališa“ i po nečemu joj se pričinjalo, da je to baš i nuždno, kao da je u tomu sve, da samo zavoli bjeloglavoga mališa.

Manjička mislila, zašto joj se to tako čini? Riešila je: „zato, što mu je Klavdija Antonovna obećala, da ne će umrieti, a umrla je. I još zato, što sam ga uvriedila.“ I svakiput, kad je sjedjela u školi za vrieme predavanja, pogledavala je na bjeloglavoga mališa i zadavala sebi rieč, da će se brinuti za nj. Prije svega treba da se izvrši molba Klavdije Antonovne. No škola se svršavala, djaci se razpuštali, a i bjeloglavi Miška odlazio s njima. „Zar je to tako težko? Pa zar i zato treba odlučnosti, karaktera?“

No toga dana, kad se djaci razpuštali, zadrži Mišku.

— Čekaj, ostani!

Miška je pogleda preplašeno. Kako mu je bila u prve dane surova, ljuta, dapače i okrutna, mjesto da ga je milovala, stjerala mu strah u kosti, nesavladiv strah, koji ga ne ostavi ni docnije, ma da nije Manjička već odavno bjesnila na djake i ma da ih nije nikako više kaznila. On je bio samo onda spokojan i srećan, kad je učiteljica zaboravljala na njega i nije pazila na nj. A kad ga je gledala — drhtao je i bliedio.

Miška bio vrlo ružan. Nerazmjerno velika glava na kratkom i mršavom trupu, maljušni kao puce nosić, široka usta na okruglom licu. Odielo mu bilo od samih zakrpa; dobio ga od Klavdije Antonovne na dar, koji mu je mati već hiljadu puta podnovila. Bjeloglavi Miška nije ni u nauci pokazivao baš nimalo dara, pamtio sve slabo i bio posljednji. Jednom riečju bilo to biće Bogom zapušteno u svakom pogledu.

Mališ stajao pred njom i gledao u pod.

— Ti nemaš otca? Samo mater? — upita Manjička milo.

On je šutao.

— A zašto mi ne odgovoriš? Mora da ti je hladno u toj odjeći? Hoćeš li drugu, novu?

Dječak uporno gledao u pod i šutao. Lice mu bliedilo.

— Dodji danas k meni... Porazgovorit ćemo se, ja ću ti dati drugo odielo... Hoćeš li doći? A što šutiš? Ti si dolazio Klavdiji Antonovnoj? Ti si je volio?

Dječak izkrivio usta, nekoliko puta utegnuo glasno uzduha kroz nos, a suze mu potekle iz očiju. Uz to je sav drhtao.

— Ala si plašljiv!

Manjička pružila ruku, da ga pogladi po glavi i privuče k sebi. Dječak se trže u stranu, kao da mu je prietila pogibao. Djevojka probliedila, u očima joj bljesnuo plamen vrlo nalik na onaj, koji je zaplamsao u časovima gnjeva i zlobe.

— Idi s Bogom! — na to će i ona oštro.

Dječak brže bolje ode iz sobe i skokom pobjegne na ulicu. Manjička sjedne za stol, odupre glavu dlanovima i tako prosjedi dugo. Nisu se badava pojavile iskre u njenim očima: opet joj se u grudma uzmutila zloba. Ta ona je iskreno htjela da se zauzme za toga mališa, a tim je htjela da počne. A zašto se on odvraćao od nje? Zar je ona tako strašna, tako nesimpatična? On ne odgovara na njena pitanja, uporno šuti, al to zato, jer je glup. To se može oprostiti. Al se ne može oprostiti, što je ruka njena, koju je pružila, da ga pomiluje, ostala u zraku. To je već uvreda. Glupi, gadni deran to čini njoj, Manjički. On, baš on, taj glupi, gadni deran staje joj na prečac, jer sad ne može dalje da ide, ne može ni da jedared korakne . . .

Ustane i metnuvši ruke na zatiljak izpruži se. „Danas sam glupa! pomisli mireći se. — Zašto sam se uzrujala? Zato, što je dječak divlji? Pa to je sasma naravno, sama sam ga zaplašila; vikala sam na njega, kaznila ga, pojmljivo je, — boji me se. A što? Moram li se izvinuti pred njim? Reći mu: oprosti, uvriedila sam te? Sad hoću da te ljubim, zavolim. No, to bi bilo vrlo glupo... Može i bez toga biti...“

Poslije toga pokušaja, koji joj ne podje za rukom, zaredali opet dani neodlučnosti. Proljeće nije još uviek ogranulo sasma, nego kao da je oklievalo, a i Manjičkino se prelazno doba nastavljalo. Gdjekad se sjetila, da je njena uljudba vrlo manjkava i da popovna znade više od nje. Onda je uzela knjigu, koja joj je prva dopala ruku iz rpe knjiga, što su ostale iza Klavdije Antonovne, pa je čitala prvo štivo, što joj dodje pod ruku. Al predmet je nije baš nimalo zanimao: čitala je samo zato, što je popovna znala više od nje. Oči joj se domala odvraćale od knjige, a da nije ni sama opazila, i ciele je sate gledala u jednu tačku, zadovoljna, kad je mogla reći, da ne misli ni o čem.

A kad joj je bilo vrlo težko, utjecala se uviek, da joj bude lakše, k onom jedinom vrelu — k dnevniku Klavdije Antonovne. No sad nije trebala da uzme knjižicu; čitala je gotovo cio dnevnik od početka pa do konca napamet; ponavljati ga bilo joj je potreba. Njoj se onda pričinjalo da se razgovara s Klavdijom Antonovnom. Ona eto sjedi pred njom u naslonjaču, u svom širokom naslonjaču, u crnoj haljini (Manjički se činilo, da je Klava morala nositi crno odielo), pa govori tako mirno i zamišljeno . . . Govori ono, što je napisano u knjižici. Kako je u nje čudno lice, kako je ugodno gledati svietle oči s nekim ublažujućim izražajem! Manjička se svom dušom zbližila s tom djevojkom, one su drúge, ma da i nisu jednakih prava. Klava je starija, ona uči, bodri, tješi; Manjička samo pita i sluša. Klava klima glavom, da to nije liepo, kad je čovjek tako neodlučan. No dodaje, da to nije ništa, da će to proći. Minut će „prolazno doba“, nastat će proljeće i Manjička će oživjeti.

Zinajida se Petrovna nasladjuje prijatnim uzduhom. Gotovo nikad nije ni kod kuće. U vlastelinskom je vrtu aleja, sva osuta sićušnim školjčicama i pieskom, — ondje se možeš šetati, a da se ne trebaš bojati ni vlage ni blata. Ondje je okrugao čistac, obsadjen jorgovanom. Usred čistaca — drveni stol; tude često vrije samovar, a uz njega stoji krasna bočica s konjakom, posudje, zakusci. Često dolazi Sutugin, a dogadja se, da i popadija s kćerkom dodje, pa ti prolazi tu za tim okruglim stolom vrieme neprimjetno i ugodno. No vrieme se još nije ustalilo, biva i tmurnih dana; to kvari cjeline i skladnosti programa. A kad dodje pravo proljeće, onda će tek biti!

Manjički je milo, što je ostavljaju samu. Ona sad više ne pita mater kud ide, kad će se vratiti i je li bilo veselo u gostima. To joj je svejedno. Sad ne misli više ni kako joj mati provodi vrieme, s kime, ne ide li sramotnim putem, — svejedno joj je. Gotovo uživa u svojoj samoći. Hivrja je uz

nju. Ta tiha, mirna starica, koja nema kako se čini nikakvih željâ i potreba, dala joj svu svoju nježnost, koju je prije osjećala za Klavdiju Antonovnu. Uspomena na pokojnicu bila za nju svetinja, ali živo je srce tražilo živo biće, kojem bi moglo dati svoja čuvstva. Hivrja često mislila o svojoj novoj gospodjici i izporedjivala je sa starom. Dašta da se Klavdija Antonovna nije mogla izporediti, no Hivrja nije mogla misliti o Manjički, a da nije mislila i o njoj. U njenim očima bila Manjička nastavak prijašnje učiteljice, njena jeka. „Ta se sirotica samo uviek nešto muči, nikako ne može da dodje k sebi . . . .“ mislila sućutno. Gdjekad je kazala tu misao i Manjički.

— Gledam vas, moja gospodjice, pa mislim: kao da ste nalik na pokojnicu Klavdiju Antonovnu, a opet kao da i niste nalik! . . .

— A čime sam nalik, Hivrjo? Ne, mi nismo nalik! — izusti Manjička tužno.

— O, jeste! Prvo je, što ste obje mladjahne i gotovo vršnjakinje. Drugo — liepe — i vi i ona, pokojnica . . . Pa i još je nešto! Dobra ste srca — i ona i vi!

— Ja — dobra srca? Ja? Što govorite, Hivrjo! Po čemu ste vi to opazili?

— Tako, ja znam . . . Opazila sam! . . .

— Ne, Hivrjo, ja nisam dobra! Moje srce je zlo. Vi dapače ni ne znate, kako je moje srce zlo! Zato sam ja takva . . . eto takva, kakva jesam.

— Ma niste zato. Nego je sve zato, gospodjice moja, što ne možete nikako da dopadnete u svoje mjesto . . . Eto zato. Pokojnica je Klavdija Antonovna bila isto tako kao što i vi blijeda i mršava i kad je došla, takodje je sve slabila i slabila . . .

— Tako? — upita Manjička živom radoznalošću: — dakle joj nije bilo lako?

— Odkud lako? Pa kako je i moguće, da tako nježno

biće, poslije tako razkošnoga života, pa najednom s prostim narodom . . . I da bi to bilo lako? . . . Pa ja i velim: i ona je, pokojnica, tako isto bliedila i slabila, nego samo je razlika u očima.

— U očima?

— Baš u očima je razlika. Uviek ste nešto nespokojni, kao da vam nije dobro... No, kao na primjer kad koga pozovu u goste, a njemu se ne će: kod kuće mu je ugodnije. A ne može da ne ide, ne pristoji se. Onda podje, pa sjedi, a sve misli, — kako da se to što prije svrši, pa da podje kući... Jednostavno da kažem — nije u svom mjestu. Tako je nešto vama u očima. A u nje, u pokojnice moje, bile oči tako jasne, spokojne, u njima sjao, kao što pojci u crkvi pjevaju — **„миръ и въ человѣцѣхъ благоволеніе*“** . . . Zato se može reći, da je dopala baš u svoje pravo mjesto. Koka na primjer, kad treba da snese jaje, a nema gdje da sjedne: ona onda i kokodače i hoda okolo i svakojako se vrpolji; pa će ma u zemlji izčeprkati jamicu, a onda u tu jamicu i sjedne i radi svoje, i već se smirila, šuti... Tako ja sebi to objašnjujem. A vi se eto ne možete nikako da namjestite baš na tom svom mjestu, eto šta je krivo! . . .

Manjička se zamislila nad tim jednostavnim riečima, što ih je izustilo prosto srce. I zaista je nekoliko mjeseci badava pokušavala, da se „namjesti“, kako veli Hivrja, u svom mjestu, — u svom zato, što si ga je ona sama odabrala i što se ne može zamisliti na drugom mjestu. Da to nije istina, zašto bi onda kategorički odbila ponudu Morozovljevu? To bi bila radikalna promjena, koja bi mogla biti bog zna od kakvoga utjecaja na njenu sudbinu. Moglo bi biti nepredvidljivih dogadjaja, koji bi uz njenu vanjštinu i one čisto ženske sposobnosti, štono se tako liepo razvijale tekom cieloga

---

*** Pax et benevolentia in hominibus.**

njenog života, možda vratile sve ono, što je izgubljeno. Ali ne, ona nije ni časkom zaželjela ono, što je izgubljeno, prošlost se već nepovratno udaljila od nje, pa joj se činila kao kakva nedogledna propast, u koju je dapače i gledati strašno... Dakle ta nova okolina, novi život, novo mjesto zaista je njeno, a istina je i to, da ne može uza sve nastojanje nikako da dopadne u nj...

No sad stade loviti svoje misli: Uza sve nastojanje? „A kakvo nastojanje? A u čemu se ovo sastojalo?“ Nije bilo nikakva nastojanja. Bilo je samo neodlučnosti, kolebanja, nervoznosti, koja je prelazila sad u zlobu, a sad opet u zdravo shvaćanje. „Mira nema ipak u mojoj duši, nema onog primirenja, koje mi je obećala Klavdija Antonovna u svojem dnevniku. Al ona ga je našla, a zašto ja ne mogu da nadjem? Ona je zavoljela sve, a zašto ja ne mogu nikoga? Ona je oprostila svima, a zašto ja ne mogu nikomu da oprostim — ni materi, ni otcu, ni ljudima, koji su nas okružavali, ni njemu,... da, ni njemu“...

Kod potonje pomisli stisne grčevito usne: činilo joj se, da nije to „ni njemu“ samo pomislila, nego i izgovorila glasno — tako joj je bila živa misao. Da, dugo je sama pred sobom sakrivala, da mu ne može oprostiti; htjela je da misli, da je na njega zaboravila, tako zaboravila, da ga dapače i ne prezire. Njoj se činilo, da je vriedja ne samo da se sjeća njega, nego da ga dapače i prezire. On je nije time ponizio, što ju je ljubio pa ostavio, nego time, što je bio jedini, komu je ona vjerovala, komu je bila mila i nježna, dok je on odista nije ljubio, nego one okolnosti, koje su pratile njezin život. Te se okolnosti promienile, a on je odmah odstupio od nje. I učinio je to tako jasno, tako cinično... No ona još nije onda posvema prozrela, pa je dopustila to poniženje — napisala mu, da ne dobije odgovora... Duboki joj se priezir sakrivao za nj u srcu, a sad, kad je slučajno smislila da napravi račune o minuloj zimi, vinuo se na površje i hladnim joj plamenom zaplamsao u očima...

Manjička energično hodala po sobi. Mislila je: „Tako se ne može, ne može! Što je to? Muke, neodlučnost, pasivnost neka... To boli! Što sam ja? Ni dobro, ni zlo! Hoću dobro, osjećam zlobu, a ne činim ni jedno ni drugo. Moram da se napried maknem, moram bar da saznam, što sam: dobro ili zlo? . . .“

XX.

Bio krasni proljetni dan. Topli sunčani traci umili sve sa zemlje, što nas je god sjećalo na zimu; polja zazelenila, drvlje se po vrtovima okitilo lišćem. U jasnom prozračnom uzduhu lelijalo nešta veselo, mlado, opojno.

Manjička stajala u dvorištu, oduprvši se objema rukama o nizka drvena vrata, pa gledala nedjeljnu šarenu svjetinu, što je izilazila iz crkve. Sav prostor od škole do crkve obično pust i jednoličan, oživio od ljudi, koji su rpimice išli. Starci, mladež, djeca, kola, na kojima se dovezli majurčani, — sve vrvjelo, jatilo se, razilazilo. Već je crkvena ograda opustjela, obćinari se razišli po kolibama, majurčani se odvezli, al crkvena vrata ostala još širom otvorena i Manjička vidjela pòvrh ograde uzvišeni kameni prag.

Al u to izišao iz crkve crkvenjak i gologlav nešta čekao na pragu. Začas eto: otac u svietloj rizi, pojac, crkveni starosta i s njima nekakav čovjek, koga Manjička ne poznaje. Visoka je stasa, mršav i malko pognut; ima dugačku bradu i brkove kao da siede; sunce joj brani da to bolje vidi. Na njemu je crni sjurtuk,* u kostimu svjetlucne gdjegdje crvena boja, u ruci mu kapa, koju nešto ne će da metne na glavu. Tko bi to mogao biti? Sad sišli s praga nuz stepenice i Manjička ih nije više vidjela, no za dva se časa pojavile te iste četiri figure na groblju. Otac i neznani idu napried uporedo; otac govori, a onaj sluša, malo naklonivši glavu k njemu;

* Sjurtuk ili sertuk je neka vrst kaftana, gornjega kaputa.

crkveni starosta i pojac — straga, kao da šuteći. Svi pokrili glave samo nije neznani, koji je i nadalje nosio kapu u rukama. A sad se pojavila još jedna figura — žensko čeljade seoskoga tipa; ona zadocnila, pa kaska brzo ostrag, stizavajući ih. Prošli cielo groblje i najednom se zaustavili kod visoke mogile s novim, tesanim krstom. Neznani pristupi bliže, a svi ostali stajali ostrag nepomično. On se nekoliko puta prekrstio vrlo čuvstveno velikim krstom i tako dugo, dugo stajao, al najednom pade na koljena, a onda se sav baci na zemlju.

Tko bi to mogao biti? Što traži na grobu Klavdije Antonovne? Manjički silno bilo srce. Njoj se nešto činilo, da se tamo na groblju zbiva neka drama. Zašto se taj čovjek najednom pojavio tu? Što ga je povuklo k visokom humku, zašto je pao nice i zašto se dugo i dugo ne diže?

Pristupili k njemu otac i pojac, uzeli ga oprezno izpod ruke i podigli. Otac nešto reče, — sigurno utješljive rieči. Neznani se još nekoliko puta prekrsti, a onda nesigurnim korakom podje zajedno s drugima. Sad su išli k drugomu izlazu, onom istom stazom, kojom je išla Marja Vladimirovna, i domala joj opet izčeznuli s očiju. No Manjička ih u misli pratila, predočujući sebi, kako su došli do vrata, izišli napolje, krenuli k selu, i gubila se u odgonetkama, kud će i što će dalje. No njenu pažnju najednom privukla žena, koja se pojavila na čistacu, kad je prekoračila grabu, što je okružavala groblje i brzim korakom išla put škole, spotičući se svaki čas. Naskoro vidje, da ta žena nije nitko drugi nego Hivrja.

Manjička bila već tako nestrpljiva, da je otvorila vrata i pošla joj u susret. A Hivrja je očevidno samo to i očekivala. Već je izdaleka davala izrazite znakove, koji su po njenomu mnienju morali da objasne sve, no u istinu nisu objasnili ništa. Napokon, već na jedno dvadeset koračaja dovikne joj glasno:

— General je došao! Otac Klavdije Antonovne!...

Manjička pomisli: „To sam znala. Drugo ništa i nije moglo biti. To sam osjećala“.

Išle uporedo. Hivrja zadihana i gutajući rieči pripoviedala:

— Stojim ja u crkvi, kod službe božje, puno svieta... Najednom gledam — sviet se uklanja!... Visoki starac siede brade, blied bože blied, suh presuh, upalih obraza, veliko čelo, a glava ćelava. Na hlačama — crveni trak, a na kaftanu crveni rub... Vidim, nešta mi je poznat kao da sam ga vidjela i kao da ga nisam vidjela. A srce mi najedared zakucalo... I najednom sam se sjetila... Bože, kako se promienio!... A onda, kad je došao k pokojnici, ta onda je to bio sasma drugi čovjek... U mundiru s apoletama, stasit, dostojanstven, bez brade, samo s brcima, a o siedoj kosi ni govora... A sad — pravi starac, sgrbio se i gleda tako tužno, a na njemu nikakvoga sjaja, apoleti skinuti i sve ostalo... Mora da ga je tuga ubila!... Stajala ja kao na živoj žeravici, sve sam htjela da pristupim k njemu, pa da mu čujem glas, a on je sve na jednom mjestu stajao, pa se tako vruće molio i klanjao do zemlje. A poslije službe božje, kad se narod razišao, pristupi k otcu i zaželi da vidi grob i da se pokloni prahu... Odveli ga, a ja za njima, pa ga sve gledam, gledam, jer kao da mi nije nepoznat, nego kao da je otac Klavdije Antonovne. Došao na grob, gledao, gledao, i kako je pao na zemlju i kako je zaplakao, zajecao!... No onda su ga dignuli, al samo ga otac nije mogao nikako da utješi. Što mu sve nije govorio! I tako — svjetski i iz svetoga pisma i svakojako... Al ništa nije pomoglo. Ne znam, kako će dalje biti: otac ga poveo k sebi, a ja — dotrčala kući...

Hivrja bila vrlo uzrujana. Dolazak joj generalov bio neizreciv dogadjaj: ona kao što i Manjička osjećale u svemu tomu

duboku dramu. One otišle kući. A kad je Zinajida Petrovna doznala, što se dogodilo, uzvrpolji se.

— On će ovamo doći, a kod nas takav nered! Bi l' ti, Hivrjo, otrla prašinu sa stolica? Ah, Manjičko, zar se ne ćeš preobući? Ma ne možemo ga u tom odielu dočekati. Ta on je višega sloja . . . General . . . Kako bi to mogle!

Manjička uz gorki osmjeh gledala, što joj se mati toliko uzvrpoljila, pa mislila, kako je čudna ta materina glava. Ona zna istoriju o Klavdiji Antonovnoj, zna, da je general s njome izgubio sve, pa misli na takve trice. Ona misli, da je u svih tako lako srce, kao što u nje, i da će taj starac, koji je izgubio kćer, posljednju svoju utjehu u životu, najprije paziti na njihovu toaletu, da će ga smetati prašina na stolicama i gadno odielo Hivrjino. I gle ona se već cifra očekujući odlična gosta, nateže sa svojom frisurom i odabira maramu za glavu — tamniju, da izgleda solidnije. Njoj nije bilo ni nakraj pameti, da pred njima ne će biti general, nit odlična ličnost od višega sloja, nego nesrećni starac — slomljen, unesrećen, lišen svake utjehe u životu.

I Manjička bila uzrujana i očekivala ga, al to je bio sasma drugojačiji osjećaj. Ona je znala, da će razgovarati sa starcem, a možda mu odati i tajnu Klavdije Antonovne. Bez dvojbe, da će mu biti njezin postupak nejasan i on će ga moći objasniti samo jedinim bezumljem, dok je njojzi, Manjički, jasno, da je Klavdija Antonovna postupala logično i da nije mogla drugojačije postupati.

One objedovale. Zinajida Petrovna bila i sad uzrujana. Ta mogao bi ovaj čas doći, zateći ih za stolom, a u njih posudje tako prosto i ružno, pa i stolnjak ima rupu na najvidnijem mjestu. To je pravi škandal.

— Ja ne bih rado, da sad dodje: ipak je to nepristojno, — tvrdila ona. — Ah! — vikne preplašeno, pogledavši slu-

čajno kroz prozor: — Eto ih! . . . Otac i on! . . . Bože moj! Hivrjo, spremaj brže sa stola, kako je to sve prljavo! . . .

I Hivrja se gotovo tako isto bojala. I njoj se činilo, da pred generalom nije pristojno ostavljati to prosto posudje na stolu. Njoj je dapače palo na um u slučaju, kad ne bi mogla pokupiti, da odvede goste najprije u školsku sobu. No gosti se micali polako i soba bila spremljena. Zinajida Petrovna s užasom gledala Manjičkino odielo — crnu suknju i šareni ciceni haljetak.

Čuli se koraci, gosti unišli. Otac zastao na pragu, pa se prekrstio pred ikonom; njegov primjer prosliedio i starac.

— Dozvolite, da vas upoznam, — reče otac. — To je general Anton Nikolajević Porhovskij, otac Klavdije Antonovne; to je naša učiteljica, Marja Vladimirovna; a to je njihova mamica . . .

Starac se polako nakloni gospodjama i šuteći sjedne na ponudjenu mu stolicu. Manjička se pozorno zagledala u njegovo lice. U crtama bilo sličnosti s Klavdijom Antonovnom. Lice bilo bliedo, na kojem se odrazivala tupa bol. Duga sieda brada podavala mu vid starca-monaha, koji je živio asketski život.

— Ja sam vas uznemirio, mesdames, . . . Molim, izvinite! — progovori jednostavnim mužkaračkim glasom, polako izušćujući rieči.

— Naprotiv . . . Vrlo nam je ugodno! . . . — izusti Zinajida Petrovna sa svojom prirodjenom i biranom učtivošću, spremajući se da kaže još nekoliko ljubeznih rieči; no Manjička jê pogleda tako oštro, da je umuknula. Manjička se bojala, da ne kaže kakvu nezgrapnu glupost.

— Došao sam da vidim njeno obitalište, — progovori starac opet, obazre se po sobi i težko uzdahne. — Kad izgubiš ono, što ne znaš cieniti, poslije cieniš i svaku sitnicu . . .

Uzdahne opet i opet zamukne. I svi šutali i svima bilo težko.

— Dakle je ovdje i umrla? — upita starac nakon dugoga mûka.

— Eto baš na tom krevetu! — reče Hivrja, a glas joj bio pun skrušene blagosti. — Baš je umrla na tom krevetu i na moje oči, golubica moja . . .

Starac pogleda Hivrju.

— Vi ste bili kod nje u posljednjem času? — upita je.

— Ne samo u posljednjem času, nego cielo vrieme . . . Na mojim je rukama i umrla! . . . Sjećam se njenih posljednjih rieči: sve molim, reče, za oproštenje i sama svima opraštam! . . . To su rieči!

Starac uzdahne glasno i prosjedivši još koji čas, ustane.

— Molim vas, izvinite . . . Uznemirio sam vas, mesdames! . . . — izusti, pa se okrene k vratima.

— Molim, dozvolite, da se porazgovorim s vama! — progovori Marja Vladimirovna drhtavim, uzrujanim glasom. Bila je strašno uzrujana, osjećajući, da je ona gotovo dužna da se porazgovori s njime. On je upitno pogleda, a onda reče, klanjajući se glavom:

— Na službu, milostivna!

— Ja bih htjela . . . samo s vama da se porazgovorim . . .

Otac je odmah pojmio:

— Vaša presvietlosti, ja ću vas čekati kod kuće! . . . A ti ćeš ih, Hivrjo, sprovesti do mene! — reče i ode. Zinajidi Petrovnoj preostalo da učini to isto, a Hivrja se nekako sama pokupila, pojmivši, da će biti nešta važno.

Starac stajao na onom istom mjestu, gdje ga je stigla neočekivana molba Manjičkina. Gledao je, kao da je proučavao crte djevojčina lica. Sve dosad zaduben u svoje tužne misli, gotovo je nije ni vidio, kao što po svoj prilici nije

vidio ni crkvenoga staroste, ni otca, ni onih, s kojima je morao govoriti.

— Izvolite sjesti! — ponudi mu Manjička.

On sjedne na prijašnje mjesto. Ona zašuti na jedno po časa.

— Ja bih rado da se porazgovorim s vama o vašoj pokojnoj kćeri, — reče Marja Vladimirovna: — vi ćete mi to dozvoliti? Ja znam, da vam je možda težko . . .

— Ja ne znam, o čem bi se drugom i moglo sad govoriti sa mnom! — reče starac polako, zamišljeno. — Drugo ništa ne bih ni razumio . . .

— Vas je obaviestio o njenoj smrti Morozov?

— Vi znate? Da, on je bio tako dobar . . . Dobio sam viest u Varšavu . . . Već sam nekoliko godina umirovljen; ondje sam imao posla . . . Žena mi umrla... s tuge, dašta... Ja putujem od grada do grada bez ikakve cielji . . . Vi ste htjeli da mi nešto kažete, što se tiče moje nesrećne kćeri?...

— Ponajprvo to, da vaša kći nije bila nesrećna . . .

— To je vaše mnienje, milostivna? Ja se ne ću prepirati, — primieti general s hladnom učtivošću.

— To je i moje mnienje, a i njeno, vaše kćeri . . .

— Vi ste je poznavali? Vi ste govorili s njom? Vi mi možete reći, što je mislila, kako je tumačila svoj postupak? — upita starac živo.

Manjička niečno zaklima glavom.

— Ne; ja sam došla ovamo poslije nekoliko mjeseci nakon njene smrti.

Na licu mu se odrazilo razočaranje.

— Da . . . A vi ste kazali . . . Pomislio sam . . . Prevario sam se. Eto ti su je ljudi — sveštenik i njegova porodica — poznavali, dugo vremena živjeli s njom, al kako se vidi, nije im bila iskrena. Oni slabo šta znadu. Pripoviedali mi o

njenom životu. Požrtvovnost! . . . No to je tek jedna strana, al duše joj ne poznaju . . .

— Ja je poznajem! Pa sam mislila, da sam vam to dužna reći.

— A odkud, odkud, kad je niste nikad ni vidjeli?

— Pa ma da je i nisam vidjela, ja sam pod njenim neodklonivim utjecajem, ja je osjećam uza se, ja samo i živem, misleći o njoj, ako hoćete dapače i spominjući je se, kao da mi je cio život bila najiskrenijom drugom i kao da sam eto još jučer po duši razgovarala s njom . . . Ona je sa mnom svagda i svagdje, ona za mene nije umrla, nego žive . . .

Slušajući taj žarki govor, stari general ne skide očiju s blieda lica djevojčina. Lice joj bilo tada oduševljeno, gotovo nadahnuto, a u očima joj zaplamsao plamen. On se začudjeno i gotovo nehotice primaknuo k njoj i progovorio uzrujanim glasom:

— Vi govorite tako čudno . . . Objasnite mi, što je to? Što je izazvalo vaše čuvstvo? Kakva tajna! . . .

— O, ne, tu nema nikakvih tajna! . . . Slučajno sam upoznala njenu dušu i ja sam se uvjerila, da je to bila divna duša . . . Ja ću vam reći. No prije ću vas umoliti, da mi samo jedno obećate . . .

— Govorite, ja . . . Ja ću vam sve učiniti, što mogu! . . .

— Ona je ostavila jednu stvar . . . Vi kao njezin otac imate prava na tu stvar. A ja vas molim, da je meni ostavite. Za me je vrlo dragocjena . . . Vidite . . . Ja ću vam reći . . . To je njezin dnevnik . . .

— Klavin dnevnik?

— Da, Klavin dnevnik . . . Pisala ga je u posljednje dane. Eto te knjižice . . . Uzmite je sa sobom, pa je pročitajte.

Starac uze knjižicu iz njenih ruku, okrene brzo prvi list i upili očima u redke na prvoj strani. Spoznade pismo Klavdije Antonovne i neka mu nova tuga, nježna, ganutljiva obuze

dušu. Osjećaj tupe, beznadne boli, kojoj ne će, kako se činilo, nikad ni u čem moći naći polakšice, ni lieka, najednom se ublažio na čas, kao da je osjetio u svojoj ruci živu ruku svoje kćeri. Njeno pismo! Ono, ono isto, kojim je pisala, kad je bila kod kuće, pravilno, ravno, samo je sad postalo jače, sigurnije, savršenije. Da, nešta je silno, nešta ganutljivo u tim ravnim slovima, tačnim i pravilnim; ruka, koja ih je pisala, morala je biti biće, koje je poznavalo sebe, svoje sile, čeznje, cielji, biće muževno, koje je bilo kadro da stvori u svom životu nešta trajno . . . Da, ona je to pisala, njegova mala Klava, ona mila, vesela, bezbrižna njegova Klava, koja ga je ubola baš u srce svojim nepojmljivim postupkom . . . Sav je ostatak svoga života posvetio težkomu nedoumku, uzaludnom rješavanju pitanja: zašto? Zašto? A eto u toj je knjižici riešeno to pitanje.

— Vi ćete mi dozvoliti da čitam ovdje, kod vas? . . . Vi ste me oživili . . . Ja ne znam, kako, čim da vam blagodarim, milostivna! . . . — govorio starac drhtavim glasom, a uz to joj stisnuo krepko ruku. U njegovim očima zacaklile suze.

Manjička ustala. I ona je bila ganuta tim iskrenim živim rukovanjem, a i samim vidom toga starca, koji se tako obradovao . . . A čemu? . . . Nekolikim redcima, štono ih je napisala ruka njegove kćeri, koju je on ipak zauviek izgubio.

— Vas ne će ovdje nitko buniti, — reče Manjička: — eto u tom će vam naslonjaču biti udobnije.

Ona primakne k stolu jedini veliki naslonjač, koji ostade još od Klavdije Antonovne, kimne mu glavom i ode iz sobe.

Zinajida Petrovna i Hivrja sjedjele na ulici, na klupi. Obje osjećale, da se ondje u sobi vodi neki tajinstveni i neobično važni razgovor. Manjička nije za cielo badava poželjela, da ostane nasamo s čovjekom, kojega je prviput vidjela u svom životu. Nešta mora da ima na duši.

Kad je Manjička izišla, obje se ženske začudile, što je sama, pa izvale na nju upitno oči.

— Obećala sam mu, da ga ne će nitko buniti, — reče Manjička: — dakle molim vas, ne idite onamo.

— A što radi? — upita Zinajida Petrovna.

— Čita . . . Molim vas, ne idite unutra . . .

— Ah, to sigurno onaj rukopis! — domišljala se Zinajida Petrovna. — No, to će dugo trajati! . . . Ne bih li dotle otišla k popadiji? a?

Obrati se sa svojim pitanjem k Manjički, al ne dobi odgovora.

— Dakle idem! — dodade, i ne dobivši ni sad odgovora, ustane, pa podje ravno put župnoga doma.

Hivrja sjedjela i sjedjela i smislila da podje k susjedama. Žensko je srce tražilo izliva. Po njenom su mnienju bili dogadjaji toga dana tako važni, da ih je morala izpripovjediti ma kojoj babi, koju prvu susretne, to je svejedno. Treba samo da koja viest dopadne u babju dušu, odmah će se za pô sata razletjeti nekim neznanim načinom po cielome selu, narastavši od muhe do slona. Težko je bilo pogoditi, kako će se pripoviedati o starom generalu, kad bude predposljednja baba kazivala posljednjoj, koliko će mu brada imati aršina* i koliko će more suza proteći iz njegovih očiju na grob prijašnje učiteljice . . .

Hivrja ode. Manjička ostade na klupi sama. Prekrije na čas lice rukama i predoči sebi ono osjećanje, što je morao osjećati stari general, čitajući izpovied svoje kćeri. „Jesam li dobro učinila, što sam mu kazala za dnevnik i dala da ga čita?“ pitala se i odgovarala: „Jesam, jesam! Pitanje je o razlozima Klavina postupka neizmjerno važno za njega. Pa nek sazna istinu. Možda će ga ta istina ubiti? Pa neka. Istina je prekrasna i onda, kad ubija. Ja to znam po sebi. Ja sam

* **Aršin je mjera duljini, a ima 72 centimetra.**

postala milijonput nesrećnija, kad sam saznala istinu, al sam zato srećna, što je znadem."

A uzduh je mirisao jorgovanom, jer mu je vjetrić donosio miris ovamo iz crkvene porte. Sunce, koje se nagnulo k zapadu i htjelo da utone, šiljalo meke, prozračne, zlatne trake, koji se osjećali tako živo, da ih se moglo kako se činilo rukom uloviti.

Manjička premišljala, kako je život pun opreka: tu napreže mlada priroda svu svoju životnu snagu, hrleći zajednički svim svojim čestima k veselju, k užitku; tamo pod visokim humkom zauviek sahranjen mladi život i nikad se više ne će vratiti k tomu zlatnom suncu, miomirisnomu predvečernjem uzduhu, k obćemu prazniku prirode. A u sobi sjedi tugom srvani starac i skrušenim pokajanjem proliva suze nad suhim, bezdušnim papirnim listovima samo zato, jer ih je negda izpisala mila ruka.

XXI.

Već se smrkavalo, kad je Marja Vladimirovna zavirila kroz prozor i opazila u sobi visoku figuru, kako se miče tamo amo. „Svršio je, mogu unići", pomisli i zamrlim se srcem uputi k vratima, ne znajući, kako ga se dojmilo čitanje. Jedva da je prestupila prag svoje sobe, opazila je pred sobom starca s izpruženim drhtavim rukama. Suze mu tekle iz očiju. Htio je nešto da kaže, al nije mogao.

— To ste . . . to ste vi? — progovori zapinjući. — To ste vi, mila djevojko?

Uhvati joj obje ruke, stisne ih krepko, privuče je k sebi i poljubi u čelo.

— Vi imate pravo, pravo! Ona nije bila nesrećna. Ona nije bila nesrećna. Ona je umrla tako duševno mirna, kako će jedva koji od nas umrieti... Htio bih da vidim toga ma-

lišа . . . bjeloglavoga . . . i da što učinim za njega . . . Da ga zavolim, kako ona veli . . . A što bi se moglo učiniti za njega? . . . Je li ubog? Je? No onda vas molim, predajte ovo njegovom otcu ili materi . . . Evo ovo . . . Molim vas! . . .

Izvadi iz prostranoga džepa debeli budželar, maši se žurno u nj i metne na stol dvie stotinjarke. Od uzrujanosti mu klecale noge i on se težko spusti u naslonjač. Dugo je šutao, zastrvši oči rukama, kao da još jednom u misli sluša izpovied Klavdije Antonovne. Onda progovori:

— Da, da, mi ne umijemo da uzgajamo našu djecu. Mi razvijamo u njima samo jednu sposobnost — da postignu zadovoljstvo; ali ne ono uzvišeno zadovoljstvo, koje čovjek postizava dobrim djelom, velikodušjem, požrtvovnošću, nego samo prosto zadovoljstvo u hrani, piću, zabavama, konfortu . . . Mi razvijamo u našoj djeci samo jednu polu ljudskoga bića i to onu goru polu, a druge i ne diramo . . . Zato se u našem družtvu usred otmenog sloja i zbivaju tako često postupci užasnog bezdušja, za koje nije sposoban jednostavan, prosti čovjek . . . Da, da, ona ima pravo, moje djevojče, ona ima pravo! . . . Sva su naša čuvstva uslovna, a pravih ljudskih čuvstava kao da se stidimo odkriti ljudima. Dozvolite, da vas upitam, mila moja, zar ste i vi takvi, kao što je ona, zar je mnogo takvih?

Manjička pocrveni i nije odmah odgovorila na to pitanje.

— Ne znam, ima li još takvih . . . Ja ih nisam vidjala . . .

O sebi je naumice zašutala. Što je mogla da kaže o sebi? Da mu pripovieda svu istoriju svoje duševne borbe, koja još i sad troši njenu snagu? Našto? Šta on mari za nju? On je isto takav čovjek kao i drugi. Ganut je izpoviedju Klavdije Antonovne, pa mu se u glavi porodile dobre misli. On plače, žuri se da izpuni njezin zavjet, vadi budželar i daje novce mališu, kojega je ljubila njegova kći; ali sve to zato, što mu je ona kći i što ju je on izgubio. A što mu je ona, Manjička?

I što bi joj mogao svjetovati on, čovjek onoga svieta, od kojega je bježala Klavdija Antonovna?

— Ona je bila sveta djevojka! — izusti zamišljeno. — Da, a koliko je trebalo zato muka! . . . Moja je žena poginula s tuge za njom, a kako je meni — vidite! . . . Ja sam ostavio sve — i poslove i karijeru . . . Ja više niesam ni za što! . . . Ipak, odviše dugo zlorabim vašu ljubeznost . . . Oprostite! . . .

Ustane i pruži joj ruku.

— Neizmjerno bih rado da si to ponesem na uspomenu . . . mili redci! Al ne smijem vam odnieti . . . Vama je to vrlo dragocjeno?

— Jest, vrlo mi je dragocjena ta knjižica! . . . — reče Manjička krepko i odvrati mu s nekom i za nju i samu nepojmljivom hladnoćom na njegovo rukovanje.

On uze kapu i polako izide iz sobe. Manjička ostade. Ona je dapače i zaboravila, da nema nikoga, tko bi ga sproveo, da je vani već mrak i da starac ne bi mogao naći puta k svešteniku. No Hivrja je već sjedjela na klupi i čekala ga.

Marja Vladimirovna nije zažegla svieće. U tami joj bilo lakše da se preda tužnim mislima, koje je izazvao u njenoj glavi razgovor sa starcem. Što je ona očekivala od njega? Stalno nije ništa očekivala, ali kad je izrekao svoje misli povodom dnevnika, uvidjela je, da je očekivala drugi dojam. Što je uvidio, da su nazori Klavdije Antonovne pravedni, to nije nikakva zasluga; oni su sami po sebi pravedni, a kao takve ih nije mogla samo njena mati priznati. No on se nije ograničio na rieči, nego se požurio da i učini. Eto te dvie banke, koje je molio da se predadu materi bjeloglavog mališa . . . Al zašto je ona sva proniknuta nekim težkim razočaranjem, nezadovoljstvom? Zašto joj se nije više htjelo da se sastane i porazgovori s tim starcem?

Toga Manjička nije mogla poslije ustanoviti. Ali to joj se

čuvstvo već onda ganulo u srcu, kad je izvadio svoj budželar i metnuo na stol dvie stotinjarke. A još ju je jače obuzelo, kad je počeo govoriti o svojim mukama i koliko mu je vriedila svetost Klavdije Antonovne: ostavio poslove i karijeru. A karijeru mora da je imao sjajnu i eto on je sad gorko spominje, sad, kad mu je dnevnik umrle kćeri izazvao potoke suza i prisilio ga, da prizna svoju bludnju. Sam je, star je, jednom nogom u grobu, imetak mu broji stotine hiljada... Kćerin zavjet izazivlje u njem poriv velikodušja, a taj je poriv kanda silan — suze mu teku iz očiju, ruke dršću, noge klecaju. A kolik je bio taj poriv? Dao je dvjesta rubalja na djelo, kojemu je njegova kći žrtvovala sav svoj život. Kazao je: „Svi su naši osjećaji uslovni“, a to je i dokazao.

Od Hivrje je saznala, da je general odputovao to isto veče. Još jednom je bio na grobu Klavdije Antonovne, pomolio se i plakao ondje pri srebrnu sjaju mjesečevu. A odilazeći, ostavio je otcu sto rubalja i molio da se spominje raba Božija Klavdija pod službom Božjom tiekom godine dana. Manjička se sjetila Klavinih rieči iz knjižice: Zar je na svietu sve tako uslovno, da se i tuga za težkim gubitkom podvrgava rokovima, štono su ih sami ljudi izmislili?“ Da, sve je na svietu uslovno, tako uslovno, da ti je gdjekad strašno, kad o tom premišljaš! . . .

Ali kako se to svagda s njome dogadjalo u posljednje vrieme, uzbudjenje izazvano generalovim posjetom utihnulo, ili se da bolje kažemo preporodilo. Ona preniela svoje misli na se. Nju smućuje to, što su čuvstva, probudjena u generalovoj duši izpoviedju njegove kćeri, tako plitka, tako slaba; a kako je u nje? U čem je ona bolja? Ona je već odavna priznala, da nema ljepšega života, od života požrtvovna, od života, koji je provodila Klavdija Antonovna. Tu nema mjesta ništavoj, sitnoj, ličnoj zlobi, uvredljivoj borbi nakon zemaljskoga blaga, naslada, prolaznost kojih je odviše dobro oću-

tila na sebi samoj. Kako je to sve pusto, što je sastavljalo njenu prošlost, izporedivši je s ovdašnjim kratkim životom Klavdije Antonovne u Marlovci! Sve je to spoznala Manjička, spoznala umom, osjetila srcem. Pa što je? Sve dosad nije učinila ni jednoga bar donekle znamenitoga koraka na tom putu, koji je smatrala jedino dobrim... Dakle zar ona, koja se može smutiti uslovnim čuvstvom generalovim, nema toliko snage da bude viša od njega, od svih tih ljudi, koji se tako iskreno dive požrtvovnosti umrle učiteljice i provode mirno svoj izprazni život? Ne, ona je viša od svih i to mora dokazati samoj sebi. Ta duši je njenoj tako potreban mir, tako neobhodan odmor od bezplodne i neprekidne borbe. I ona će naći taj mir ondje, gdje ga je našla Klavdija Antonovna.

Zinajida se Petrovna zasjedila dugo u gostima. Mora da joj je ondje vrlo veselo. Razgovora, kojih im dade dolazak staroga generala, bit će i za više večeri. Hivrja već odavno zaviruje kroz prozor, rado bi već da se razgovara. I dodje, pa zapali svieću. Pogled joj pade s nedoumkom na one dvie banke, što su ležale na stolu.

— Dajte to, Hivrjo, materi onoga dječaka... Miške... Recite, da je otac Klavdije Antonovne darovao, — reče joj Manjička.

— Kako su dobri!... Ala će biti vesela Stjepanida! Ona je tako uboga, baš prava prosjakinja ... A je li to mnogo?

— Dvjesta rubalja.

— Dvjesta rubalja? Gospode, kako su darežljivi! Ta to je more novaca! Ma to će Stjepanidi biti dosta za cio viek! ... A velika je nevolja bije!

— Kakva nevolja? — upita Manjička živo.

— Oh velika nevolja!... Velika nevolja! Takva nevolja, da je ne daj Bože ni mom neprijatelju!... Njezin muž, Mihajlo... nekad je zdravo pio, u-u kako je pio! Zato su baš i postali tako ubogi. Bili oni baš valjani gazde, ali kad je stao

da loče špiru, onda ode sve bez traga. I kravu je prodao i volovi otišli, sve, sve... Jednom riečju — postali prosjaci! A pred jedno godinu dana manuo se toga... Bog bi ga znao, kakav mu se svetac javio, samo kao da si sjekirom odsjekao: ma ni kapi, — huja, dakle, reče. A šta vi mislite? Tako se i dogodilo: nije pio i ni dandanaske ne pije. Pa im se i gospodarstvo popravilo i oni se dapače stali malo i dizati... Al eto nevolje: odkako se manuo toga prokletog pića, ma stao nam na očigled ginuti. Gine čovjek, a ma baš gine. Iznajprije se latio posla i radio zdravo. Treba se, kaže, pomoći, treba dostići susjede. Vidiš, kako sam, kaže, zaostao! I radio je baš kô vol, kô par volova!... Al medjutim sve gine i gine, i Bog zna odšta!... Pitao feršala, a taj kaže: tielo mu se, kaže, naučilo na rakiju, pa mu fali ona, to jest rakija... Dakle, treba da je opet pije. Al Mihajlo reče: ne, ne ću! Pa nek se, kaže, ma kô trta osušio, al piti je, tu prokletu, ne ću!... Poslije toga su ga vozili k vračari, — tu je nekakva jedno četrdeset vrsta od nas... Ona ga svakojako pregledala, pa kazala: rakija mu se, kaže, osvećuje. Rakija se zato ljuti, što je više ne voli, uvriedila se, pa sad misli: čekaj, baš ću ga izsušiti... I suši ga. I svjetovala mu: ti ustani, kaže, na veliki petak prije sunca, pa obidji triput oko krčme s „Očenašem“, a onda zastani na sva četir ugla, pa triput pljuni na svaki ugao... I vjeruj, kaže, odmah će te proći... Mihajlo tako i učinio, sve izvršio. A ipak mu nije pomoglo — sušio se kao što i prije. A sad je eto već jedno nedjelju dana, kako je legô u krevet: noge i ruke ga ostavile, a prsa mu hoće da popucaju, pa plače i jauče... To je nevolja... Dodje doba radu, treba orati, sijati, a gospodara nema, gospodar leži kao klada... Stjepanida je na primjer žena radina, pa bi mogla i sama za poslom ma i za silu; ali tko će njega dvoriti, to je nevolja... A on je kao malo diete, dere se, zanovieta: i ovo nije dobro, i ono nije dobro i kožuh mu

previsoko podložili i kožuh mu nizko podložili — riečju — zanovieta. Velika je to nevolja!... Kako bi joj sad liepo bilo! Volove bi kupila, čitavo bi polje izorala, pa bi mogla još i od vlastelina pod arendu uzeti... Al kako sad, kad je tu toliki teret na ledjima!...

Za vrieme te pripoviesti dogadjalo se nešta s Manjičkom, što je i njoj samoj bilo nepojmljivo. U srcu joj dozrievalo neko novo čuvstvo, koje je tako vidljivo raslo i njoj se činilo, da i ona s njime zajedno raste. „Eto kušnje. A ja ne smijem proći mimo nje! To bi već bilo malodušje, poslije kojega ne bi se više ni sama štovala. Klavo, budi sa mnom! Klavo, pomozi mi."

— Ja ću je zamieniti, Hivrjo! — izusti čvrstim ali ujedno i uzrujanim glasom.

— Koga, gospodjice? — upita Hivrja s nedoumkom.

— Tu ženu ... Stjepanidu! ... Ja ću sjedjeti kraj njezina muža ...

— Kako je to moguće, gospodjice! Što vi to govorite, što govorite! Vi niste vični tomu! ... Vi ne ćete ni minute prosjedjeti! On je strašno neakuratan, Gospode, prosti mu to! ...

— Hivrjo, velim vam, da bih to rado i da ću učiniti!... Hajdemo k njima! ... Odvedite me! ...

— Dakle ste poželjeli, da sliedite Klavdiju Antonovnu?...

— Da, Klavdiju Antonovnu ... Vodite me, Hivrjo! ...

Hivrja se prekrsti pobožno.

— Gospode, Gospode! Ma Klavdija je Antonovna zbilja bila andjeo! Živjela je — dobro tvorila, umrla je — i poslije smrti kako ljude preobražava! Zbilja je andjeo! ... Hajdemote, gospodjice moja, hajdemote! ...

One izišle, zaboravivši čak i vrata zatvoriti. Bilo jedno devet sati na veče. Zviezde sjale, mjesec se visoko izvio i srebrio svojim mekim sjajem krovove kuća, drveće i zemlju. Toplo je, gotovo kao što ljeti. Manjička nije metnula na glavu

ni šešira ni marame. Hivrja joj putem još vrlo mnogo pripoviedala o Stjepanidi i Mihajlu, ali djevojku je sasma obuzelo to njeno novo čuvstvo, pa nije gotovo ni slušala starice. Nju je vukla napried neka neponjatna sila, s kojom se nije ni pokušala boriti, vladala je njome, nalagala joj da uzme na se neko breme, a uz to se u dubini njene duše sakrivalo nespokojno saznanje, ako ne izvrši toga, ako joj klonu ruke, da će biti svemu kraj. Ona svemoguća logika stvari, koja neopazice dovodi ljude k fatalnim nepovratnim odlukama, činila je svoje.

— Eto to je njihova koliba! — reče Hivrja.

Koliba se nije ničim razlikovala od drugih, samo što je bila možda malo bjelija od susjednih, jer ju je Stjepanida nedavno obielila. No dvorište bilo pusto; za njim se vidjelo gumno, na kojem nije bilo ni stoga siena. Kroz zelenkasta stakla maloga prozorčića svjetlucalo tmulo svjetlo. Veliki kudravi pas, komu se na repu osušio velik komad blata, užasno je zalajao, no uvjerivši se, da je to Hivrja, koju su dobro poznavali svi seoski psi, smirio se, dapače se htio da ulaguje repom, al to mu nije dao veliki utez, što je visio na repu.

— Ovamo, ovamo, gospodjice! On leži u velikoj kolibi, u sobi, — reče Hivrja.

One unišle u tamno predsoblje, krenule desno i osvanule u maloj sobi s nizkim stropom i s velikom peći. Manjička se nehotice zaustavi na pragu, poražena uzduhom, kakva još nije susrela u ljudskome stanu. Njoj se dapače malko i zamaglilo, al ona se odmah upela, svladala i sabrala. U prvi tren nije mogla ništa da razabere; na stolu gorjela lojenica; netko je tiho stenjao.

— Stjepanido, oj Stjepanido! — vikne Hivrja u pô glasa.

— Tko je? — čuo se ženski glas iza peći.

— O-oh! — zastenje bolnorazdraženim glasom sigurno bolestnik i nekako se težko okrene na postelji.

— Hodi ovamo, Stjepanido! Ja sam, školska Hivrja!...

Iza peći izišla mala mršava žena, vremešna, u šarenoj suknji i bieloj košulji s cicenom maramom na glavi.

— Što želiš, Hivrjo? — reče, al odmah nit začudjeno nit prestrašeno korakne natrag, pa se uhvati objema rukama za glavu. — Što je to? Gospodjica? Učiteljica?

— Pa da, gospodjica! . . . Zar ne vidiš? Gospodjica došla k tebi! . . .

— Ma zbilja? A kod nas tako neakuratno! . . . Da sam znala . . .

— Ta mani se! U tebe takva nevolja, a ti brbljaš o akuratnosti! . . . A mi ti, Stjepanido, radosti donieli!

— Radosti! Oh, gdje bi se ja radovala! Gospod Bog se razgnjevio! . . .

— Oh - o - oh! — opet zastenje bolestnik.

— I tako je to cielu noć, cio dan! . . . — potuži se Stjepanida: — vjerujete li, već petu noć ne spavam! Kako se samo držim na nogama, ne znam! . . . Pa sjednite, molim vas, gospodjice, ne stojte tamo na vratima! . . . Gospode, kako me je stid! . . .

— Čuj, Stjepanido, radosti smo ti doniele! . . . — nastavi Hivrja svoj prekinuti govor: — novaca sigurno trebaš, a?

— Ah, kako ne bih trebala! . . . Nemoj ni govoriti! Sama znadeš, bolestnik: pa želi i ovo i ono . . . A nemamo ni pare. Jučer se najednom smislio — makovače . . . Što sad da radiš? Vjerujte, plače: makovače, makovače! Baš se dere kao djetešce: makovače! I tako mi ga žao bilo, ali šta sam mogla, kad nemam ni pare, a ni maka nemam. Brašna imam, hvala Bogu, al maka ni zrna . . .

— A mi ti donieli cielu rpu novaca, Stjepanido! . . .

Hivrja ipak nije mogla a da ubogu ženu ne namuči malko, a to joj godilo.

— Od koga?

— Od Klavdije Antonovne.

— Bog s nama! — uzklikne Stjepanida: — što je uzkrsnula od mrtvih, što li?

— Od mrtvih nije uzkrsnula, nego je poslala s onoga svieta. Evo ti! Tu su, gospodjica kaže, čitave dvie stotine rubalja!

Stjepanida primila iz njenih ruku dvie stotinjarke i nije znala, šta bi s njima: bi li vjerovala, da je to njoj, ili se Hivrja šali, koja je, kako joj je bilo poznato, voljela kadkad da se našali.

— Ne vjerujem, nije to meni! — reče, al po glasu joj se moglo poznati, da nije samo napola vjerovala, pa je silno željela, da je uvjere. Gledala je Manjičku.

— Jest, to je vama, — reče Manjička.

— Zbilja? Meni? Pa kako to? Pa što je to? Ja ne znam, kako da ih i uzmem!...

— Ne, ja sam se šalila! — reče Hivrja ozbiljno: — To je tebi, Stjepanido. Danas je došao sâm general, otac pokojne Klavdije Antonovne, razumiješ?

— Oo-h oh-o-h! Isuse! Gospode Bože! — stenjao bolestnik na peći.

— Kako se muči ubogi Mihajlo! — reče Hivrja i nastavi, silno sniziviši glas: — Razumiješ, Stjepanido, došao je, na grobu je plakao, a kako je pokojnica voljela tvoga Mišku, zato je i rekao, da se tebi dadu ... Razumiješ?

— Ma kako ne bih razumjela! — uzklikne Stjepanida radostno: — dakle — meni! Dakle su moji, pa ih mogu upotrebiti po volji! Je li tako?

— Pa nego da je tako! A nego kako?

— Kupit ću volove! Carice nebeska! Kupit ću volove!

Carstvo joj nebesko, dobra dušo! Za života je dobro tvorila, a i poslije smrti je milostiva! Boga mi, kupit ću volove!...

Stjepanidino lice sjalo od radosti. Medjutim se Mihajlo nespokojno maknuo i stao čudno stenjati. Manjička stajala blieda oduprvši se o vratnice. Zbunjeno je slušala razgovor dviju prijateljica, sve prisluškujući bolestnikovo stenjanje. Mnogo bilo zlobe u tom stenjanju, zlobe posve opravdane sa strane čovjeka, koji se iskreno pokajao, ostavio piće, htio da popravi gospodarstvo, — ali se u to najednom strovalio u krevet, kad je trebalo da se baš najviše radi...

— Stjepanido! Hodi, hodi-i!... — zovne nekakvim sičnim glasom.

Stjepanida se zbunila:

— Izvinite, gospodjice!... Šta ćemo? Bolestnik!... Ta bolestniku se već sve oprašta, gospodjice!... Da izidjete na čas možda u onu drugu sobu. — Oh, nevoljo moja, nevoljo!

Manjička nije razumjela, zašto se izvinjuje. Neodlučno podje za Stjepanidom, koja je pristupila k postelji. Mihajlo ležao na ledjima, pokriven do brade kožuhom, vunom ozdo; njegova kosmata glava nekako upala sva u jastuk, lice mu bilo žuto i do skrajnosti suho; velike njegove tamne oči gorjele grozničnom vatrom; usta obraštena riedkim zamršenim dlakama neopredieljene boje, a izkrivljena od bola i pakosti. Uzduh oko njegove postelje strašno zaudarao. Stjepanida skine oprezno kožuh s njega, podmetne mu jednu ruku pod ledja, a drugom stane brižno izvlačiti izpod njega ponjavu.

— Ne tako... ne tako jako!... Boli!... O-o-oj! — vikne Mihajlo silom stisnuvši ruke u pest, kao da želi zamahnuti na ženu. Stjepanida oprezno i strpljivo nastavljala svoj posao.

Manjička gledala to sve širokim očima; lice joj svakim časom bivalo bljedje; nedoumak se na njemu pretvorio u surovost, koja je prešla gotovo u ljutinu, bies. Još nikad joj

nisu bile bore na čelu tako duboke, još nikad joj nisu usne tako drhtale i tako težko disale grudi. Neka joj neponjatna borba, koja joj se rodila u duši, pritiskala grudi, davila srce. Želja, koja ju dovela ovamo, želja, zagrijana čvrstom odlukom, koja je logički sliedila od cieloga niza mukotrpnih razmišljanja, koja joj se pokazala kao jedini mogući izlaz iz svega, što se dogodilo s njom, što je susrela u životu svome i drugih ljudi, borila se s odvratnošću, s uvredom, dapače s mržnjom protiv tih ljudi . . . Što je to? Ona hoće ovdje, ona, sa svojim maljušnim bielim ručicama, sa svojim gospodskim ukusom, osjetljivim živcima da provodi vrieme kraj postelje toga bolestnika — ružnoga, zloga, nečistoga, do skrajnosti prostoga i blatnoga? To je bezsmisleno, ludo, to je nasilje na njenu dušu, na njenu čovječju ličnost, na cio njezin život, bio ma kakav, na nju samu, kakva jest . . .

Manjička se odkrenula i ne gledajući ni na koga izišla iz sobe.

Već je cielo selo spavalo. Dapače psi, uvjereni, da ne će u to doba ni samomu tatu pasti na um, da se ušulja u tudje dvorište, posakrivali se u zakutke i nisu narušavali svojim neprekidnim nespokojnim lavežem tišinu proljetne noći. Ta neizkazana tišina, taj nepomućeni pokoj prirode, koja je, svršivši svoj obični dnevni posao, tiho usnula, da se sutra probudi sa svježim silama, pa da se opet polako prihvati svoga posla — nepromjenljivoga, vječnoga, razumnoga, taj blagi sjaj mjeseca, koji veličanstveno pliva po tamnoj nebeskoj plaveti, tiho, veselo titranje zviezda, kojih je tako mnogo i koje se s tako neuzkolebljivom uztrajnošću javljaju svagda kroz vjekove na svojim prijašnjim mjestima, — sve to nije ulilo Manjički u dušu mira, nego je još dodavalo njenim mukama nove muke. Išla je žurno, al ne ravno kući, nego Bog zna kud, jer joj je bilo svejedno, išla ma kud. Eto polje, neki široki put, eto opet selo, kraj sela eto korito, red

koliba ponad riekom. No rieka se tu izsušila, pa se crni samo njeno korito. Opet prestaju kuće, opet stepna poljana, nešta se bieli sprieda, vidi se krst, sijaset krstova: to je groblje... Manjička ga obišla i pošla čistacem. Izdaleka se vidi škola, prozori tamni, — sigurno još nije došla Zinajida Petrovna. Eno tamo je nadesno župni dom i u otčevim prozorima jarko svjetlo, a žive gibljive sjene prolaze. Dakle se vesele. Izvrstno, bar joj ne će nitko smetati da bude sama. A ona želi da bude sama — svagda, vječno sama, da nikoga ne vidi, da ne čuje ljudskoga glasa i da misli, da više i nema nikoga na svietu. Čini se, da bi ona samo onda mogla živjeti, samo onda ... A sad ... Jedva da se može živjeti ....

Mjesec osvjetljuje školsku zgradu. Unaokolo je sve nepomično. Ne, na klupi se kanda maknula neka tamna sjena. Tko je to? Zar mati? Ona da uživa u prirodi? Da se nasladjuje noćnom tišinom? O, ne, ona to ne voli, ona bi već odavno spavala. Kad se Manjička približavala, tamna figura ustala, pa stajala čekajući. Djevojka stigla do kuće. Kod vrata stajao momak u suroj kabanici; on skinuo pred njom s poštovanjem kapu. Manjička prviput u svom životu vidjela toga momka i nije mogla nikako da pojmi, što traži tu u tako kasno doba.

XXII.

— Što je? — upita Manjička kratko.

— Vi ste učiteljica? — upita opet momak.

— Da; pa što želite?

— Ma tu već sjedim još od veče ... Sve čekam, a nikoga nema, — ni Hivrje, baš nikoga ... Ja od obćine. Poslao me starešina. Došlo vam pismo.

— Pismo?

Momak izvadi iz njedara smotak obične srednje veličine i dade učiteljici.

— Starešina je kazao: možda je što važno, Bog ih zna, pa odnesi . . . A ja čekao, — dodade momak, kao da se izvinjuje, što je tako dugo čekao.

— Hvala vam, — reče Manjička i odmah ode u kuću.

Upali svieću i razpečati kovert. Pismo bilo od Morozova; javljao je: „Žurim se da vam javim, štovana Marjo Vladimirovna, da imam za vas divno mjesto. U našem će se gradu otvoriti komisionalna poslovnica u veliko. Trebaju inteligentna čovjeka, koji bi mogao pismeno i pristojno voditi korespondenciju s klijentima, a i primati ih. Posve se slučajno obratili s molbom na mene, da im preporučim čovjeka, koji bi bio sposoban za to mjesto; ja sam dašta odmah vas preporučio i mjesto je, ako pristanete, vaše. Nagrada — pedeset rubalja mjesečno, al još ima nekakvih procenata, kojih će se nabrati na jedno dvadeset i pet rubalja, a razvitkom posla i više. Vi možete s vašom maman prilično živjeti. Žurite se s odgovorom; od srca vam svjetujem, da ne propustite taj liepi slučaj da poboljšate svoj položaj.“

„Baš u pravo doba“, pomisli Manjička: — „Zbilja već treba jednom odgovoriti i na to pitanje. Sva pitanja treba objasniti, da ne bude više nikakve sumnje. Kako ih je divno objasnila Klavdija Antonovna! Ona je za to trebala cieli dnevnik, al to zato, što je njezin život bio pun, što je kod nje bilo razloga i posljedica, čeznje i cielji. A ja živem nekako bez razloga i bez cielji i zato ja toga ne trebam. No ona mi je dala liep primjer i ostavila mi nekoliko čistih stranica.“

Manjička izvadi knjižicu i metne je preda se na stol. Reče poluglasno: „Da se porazgovorim s tobom, Klavo; da napravimo račune, pa da sračunamo.“

Sjedne k stolu i stade pisati:

„Da se porazgovorim s tobom, Klavo; da napravimo račune, pa da sračunamo.

„Nasladjivala sam se životom, sudba mi naniela strašan udarac, pa sam postala zlobna i mrzila sam cio sviet. Tebe sam upoznala; ti si me uvjerila, da ću naći tamo mira, gdje si i ti našla: u požrtvovnosti za bližnjega. Ja sam tražila, al nisam našla.

„Da, ja sam htjela da služim i bližnjega, al nisam mogla. Odviše je ružan, prost, blatan, nečist, taj bližnji. Protiv toga se uzburkala sva moja prošlost, koju prezirem i proklinjem, a ipak sam njena robinja.

„Ti mi odgovaraš, ja slušam, osjećam. Veliš: Što! Tek prvi korak, prvi neuspjeh, a ti se razočarala nad svojim silama, pustila ruke? Al ti se prisili, oprobaj još stoput svoje sile; pa nek bude — sto neuspjeha, stoprvi će biti uspjeh. Krjepost se stječe samo izkustvom, vježbom . . .

„Ti mi to veliš, al ja ne ću takve krjeposti, ja je ne priznajem; ona bi za me bila nasilje. Nje nema u meni, nema! A ti opet odgovaraš: ti veliš o sebi; al u tvojem je srcu ljubav još u djetinjstvu gorjela ma i slabim plamečkom. Ti si imala baku, koja te je po svojemu učila ljubiti. U mom srcu nema ljubavi, to sam osjetila kraj bolestnikove postelje, jer mu nisam mogla oprostiti njegovih pogrješaka. Ja nisam mogla, nisam mogla i nisam mogla! . . . Vidjela sam pred sobom stranoga čovjeka, koji me vriedjao svim svojim vidom. I oćutila sam, da se u mom srcu mjesto sućuti diže zloba i mržnja protiv njega. Ne, u mene nema ljubavi. Srce je moje pusto.

„I eto kad ja svim silama svoje duše, svom svojom zlobom, koje u mene ima tako mnogo, mrzim one, u čijim je rukama bilo moje djetinjstvo! O, kako ih mrzim! Ja sam im oprostila sve — i siromaštvo svoje i sramotu, al toga im ne mogu oprostiti! Ne mogu im oprostiti, što me nisu naučili

ljubiti, što su uzgojili moje srce tako hladno, ledeno. Gledam tebe, Klavo, tvoj život i poimljem, da je moguće u tom naći mira: u ljubavi! Da, ja to poimljem umom, vidim, da si ga našla i da je to dobro, da tako i treba da bude, da je to najviše, jer u tome — u ljubavi, u služenju bližnjega, u požrtvovnosti nema ništa lično, sitno, gadno, i još zato, što nije nikad strašno umrieti onomu, koji nije živio uzalud . . . Ali to nije svima dano, pa nije ni meni. Ja ti kazujem svu istinu, razgaljujem srce svoje pred tobom. Gle: pusto je!

„Dakle požrtvovnosti ne će biti. A što će onda biti? Ja sam je očekivala, dugo sam bila neodlučna, ali eto me snašla volja muževna, djelotvorna, pošla sam smjelo i — pojmila, da je ne će biti i da je ne može biti. I ne samo požrtvovnosti, nego naprosto dobroga djela; ne, ni toga ne; djela, koje ne bi bilo zlo. No a što će biti u buduće? Učit ću djecu. Al ja ih ne volim, tudja su mi, a ona to osjećaju. Bjeloglavi je mališ to osjetio, kad je instinktivno odbio moje milovanje. Ja ih ništa ne ću naučiti, jer mi ne će vjerovati. Ma kad ih ja ne volim, ne mogu ni djeca mene, a djeca vjeruju samo onomu, tko ih voli.

„Uzet ću mjesto, što mi nudja Morozov. Živjet ću u gradu. Recimo, srećnim ću slučajem postati bogata. Živjet ću u svietu, nasladjivat ću se zabavama, komfortom, svim zemaljskim blagom. Al moje će srce ostati pusto, jer ipak ne će nikoga zavoljeti. A srce bez ljubavi — mrtvo je srce, ti to znadeš, Klavo . . .

„Ne reci, da mi tvoja izpovied nije koristila: to nije istina. Da nisam tebe poznavala, ne bih nikad upoznala istine. Da nisam vidjela tvoje duše čiste, pravedne, pune ljubavi, opet bih se novom snagom bacila u talog pusta i bezčuvstvena života. Ali sad ne mogu, jer znadem, kakav je to život, jer sam drugi upoznala. Ne, Klavo, ti si učinila svoju nada mnom, ti si učinila, što si mogla . . .

„Dakle ni tamo nema ništa osim pustoline. Pa šta je to? Živjeti na svietu kao žalostno stvorenje od rada, u koji se sam ne pouzdaješ, i samo zato živjeti, da jedeš, piješ, da se odievaš i da imaš toplo zaklonište, živjeti zato, da ne umreš, — je li vriedno? Vrtjeti se u sladkoj pustolini, goniti se za srećom, koja je isto tako sjajna i efemerna, kao što i onaj sunčani odraz od ogledala, što igra na zidu! On razdražuje vid, djeca se gone za njim, al kad uklone ogledalo — nema ga više. Ne, ni to nije vriedno. A što je onda vriedno? Odgovor je jasan, pa me i ti, Klavo, ne odgovaraj, bit će uzalud.

„Čekaj, još nije sve. A ti? A zar je bilo tebi lako, da si bila požrtvovna? Tvoja duša, koja se vinula k požrtvovnosti, nije li se borila s navikama od djetinjstva, komforta, bogatstva, uljudbe i ukusa? Zar nisi muče trpjela, kad si morala da se vučeš po blatu, da gledaš prostotu? Ne reci, da nisi! Mnogo si trpjela, a to ti je i skratilo život . . . Odkud na tebe ta bolest — sušica, koja te obori u grob još tako mladu? Odkud? Ne, ne daje se požrtvovnost badava onomu, koji ima ljubavi u srcu. A ti si je platila svojim životom...

„Sad je sve. Životom si platila požrtvovnost, a ja ću platiti zato, što nisam za nju. Odkad sam tebe upoznala, tvoj život, tvoju dušu, van toga mi nema života. I vidiš — mirna sam, srce mi jednako bije. To je zato, što sam već mrtva, u duši mi nije ništa živo, preostaje samo da ovršim formalnost. Nikoga ne proklinjem, nikoga ne krivim, — nek žive, tko može, svojim nizkim, bezcieljnim, bezsmislenim životom!...“

Položi pero i zaklopi knjižicu. Blieda, nepomična, bezstrastna lica, bila je zbilja nalik na mrtvaca, koga je neka neznana sila sililа da se mekanički miče. Pristupi k malomu sanduku, otvori ga, onda nadje kutiju, pa i nju otvori malenim ključićem, maši se u nju i dohvati revolver. Sigurnom rukom pomeće naboje na mjesto, spravi revolver u džep, a

kutiju i sanduk zaključa. Crkvenjak odzvoni jedanaest. Domala će se vratiti mati. Treba da se požurim. Ne bih htjela u njenom prisuću . . .“ Al nova je misao zaustavi:

„Dobro, tako sam odlučila. Čini mi se, da drugojačije odluke i ne može biti. Al ako može, — našto da se žurim? Mene se još doimlje ona užasna slika, koju sam vidjela kod Stjepanide. U sobi je vruće, sparno, zadušljivo. Sproći ću se, da se malo nadišem hladna uzduha, da vidim rječicu, zviezde, drveće, osvietljeno mjesecem . . . Možda će me to osvježiti, pa ću nešta drugo odlučiti. Ta život se ne vraća, a daje nam se samo jednom. Možda je bilo sve to, sve te moje misli, koje sam napisala, samo buncanje.“

Zagasi svieću i ode. Trg bio kao dojako tih. Župni dom još uviek razsvietljen. Danas je dakle ondje vrlo veselo. Manjička išla prama crkvi. Put vodio tako, da si morao proći mimo crkvu, kad si htio k rieci. Išla je bodro, nastojeći da udiše što više uzduha, kao da joj je tko naložio.

Manjička došla do crkve i hitro pogleda na župni dvor. Sjene, što se micale u razsvietljenim prozorima, postale jasne figure, med kojima si mogao razpoznati i vlastelina i Zinajidu Petrovnu i Sutugina i popovnu; figure brzo ginule mimo prozora, izmjenjujući jedna drugu; zvuci glasovira dopirali gluho. Igra se najživlje. Samo je u kabinetu otca Semjona tamno; starac sigurno već spava, a možda je ugasio svjetlo rad štedljivosti, pa se i sam sablažnjuje svjetskim veseljem, naslonivši se na divan, odkud zamišljeno gleda tance. To su srećni ljudi, koji se zadovoljuju s tako malim! Po svoj su prilici otac Semjon i popadija i popovna danas osobito dobre volje. Ta danas je crkva dobila najednom nenadanu stotinjarku . . .

Manjička prošla mimo crkvu, krenula na lievo, a pred njom već eto uzana rječica. Tiho i neprimjetno joj teče plitka voda, kojoj je izvor nedavna kiša. I u svježem je uzduhu tiho,

nepomično stoji drveće u vlastelinovoj bašči, koje se odavle vidi, ne njiše se trska na onoj strani rieke, tiho spava cielo selo, a ne čuju se dovle ni zvuci veseloga tanca. Divno bi bilo zamrieti u toj veličanstvenoj noćnoj tišini, nezamjetno, bez muke, mirno, postati kamenom, koji ne bi više nikad progovorio, osjetio. Al eto se narušio muk; u selu zakukurikao pietao, za njim drugi, treći; psi, razbudjeni tom drekom, zalajali u ludo. To je opomena, da priroda nije umrla, nego da samo spava; to je samo snena tišina, ali u Manjičkinu je srcu — mrtva.

Nestrpljiva je. Ni svježi uzduh, ni rječica, ni zviezde, koje joj gòrê nad glavom, ništa je ne zaustavlja, ne primamljuje. U duši joj bilo kao što dojako. Ako je što i privlači, to je veliki tesani krst na visokoj mogili; ona ga ne vidi, jer crkva zaslanja groblje, ali misli o njem. Ondje mora svakako da bude; hoće još jednom da pročita napis na krstu na pribijenoj drvenoj pločici i da osjeti blizinu Klavdije Antonovne.

Opet se pojavili prozori župnoga doma. Još su razsvietljeni, al se figure više ne miču, a muzika utihnula. Manjička ode iza crkve, obidje grabu, kojom je bilo groblje okopano, i eno je već kod visoke mogile. Promatra napis na daščici i čita, ma da zna napamet; onda sjedne grobu na meku i vlažnu zemlju, pruža noge i prisluškuje svoje misli. I opet je porazuje grobna tišina, bezkrajni mir, nepomućeni, mrtvi, kakav je osjećala u duši svojoj. Ni vjere, ni ljubavi, ni zlobe, ni mržnje, ni sućuti. Zaista — ona je već mrtva i preostaje joj samo da ovrši formalnost. A kad promisliš, ona je bila već onda mrtva, kad je došla u Marlovku i pročitala izpovied Klavdije Antonovne! Onda se već vidjelo, da se digla nad svojom prošlošću i da se ne bi mogla više k njoj povratiti, al ona je nad njom učinila svoje i lišila je sposobnosti, da bude bolja. Slušala je sud o samoubojicama. Jedni govorili, da je to malodušje, bezznačajnost, strah pred životom, kuka-

vičluk; drugi tvrdili, da naprotiv treba silne značajnosti, da obračuna sa sobom. Ona sad vidi, da ne treba ni značaja ni kukavičluka. Čovjek osjeća svim svojim bićem, da je već mrtav, da mu je neugodno med živima, pa ovršuje samo neznatnu formalnost.

Na župnom se domu otvorila vrata, a odanle izišlo veselo, brbljavo družtvo.

— Eh, divne noći! — uzklikne Sutugin svojim zvonkim mladačkim glasom. — A ne da mi se kući voziti! Umoran sam, naplesao sam se! . . .

— Pa ne idi. Noći kod mene! — nudjao mu vlastelin.

— Ne ću, hvala liepo! Zaspat ću, pa ću u službu zadocniti! . . .

— Ma ne ćeš zaspati! Sutra idem zorom u grad . . . Poslali mi par svinja od grofa Štipena . . .

— A ja ne bih ni išla spavati, — tako je božanstveno! — izusti Zinajida Petrovna čuvstveno.

— A što mislite? — upade u razgovor popovna: — da idemo k rječici, pa da sjedimo. Pjevat ćemo pjesme: Sutugin bas, a ja diskant.

— Pa dobro! . . .

— Ne, znate što? — reče Sutugin. — Sad je na stepi divno. Uzduh — božanstven! Ajte ja ću zapregnuti konja u svoja kolica, pa ću vas provesti! . . . A?

— Al na njima mogu samo dvojica!

— No pa ništa zato! Redom! Najprije ću popadiju, onda Zinajidu Petrovnu, onda Sofju Semjonovnu . . .

— Pa dobro!

Sutugina nestade — za cielo upreže konja u kolica.

— Baš bih rado znala, bi li se našao koji mužkarac, koji bi se usudio i pošao sad sâm na groblje! — reče popovna malo sentimentalno.

— Možda bi se i našao, al samo ja ne! — odgovori vlastelin odlučno. — I koji bi me vrag nosio noću na groblje?

— Ah, kakva ste vi kukavica! To nisam ni mislila! — uzklikne Zinajida Petrovna. — A ja imala znanca Ljaskoga, taj je smio, kudgod si htio . . .

— Kukavica! Šta velite, molim vas! Ala ste hrabri! — odvraća vlastelin uvriedjeno: — A bi li vi, Zinajido Petrovna, pošli?

— Ja? Ja sam žena, to je nešta drugo!

— No, a ja sam mužkarac, pa i ja ne bih. I ne smatram to kukavičlukom. Ja ne vjerujem, da pokojnici ustaju iz grobova, nego naprosto — neugodan osjećaj, a drugo ništa!...

Družtvo ušutalo, što ih se za cielo dojmio razgovor o pokojnicima. Sutugin dodje.

— Evo ja gotov! Vaš je red, popadijo! Hajdemo! — povikne.

— Hvala, ja ustupam Zinajidi Petrovnoj. Hajdete, Zinajido Petrovna!

— Pa dobro! S drage volje . . . Samo tjerajte brzo, Sutugine! Znate, bez daha! Čujete? Kao striela!

U onaj čas, kad je Zinajida Petrovna uzela Sutugina izpod ruke i htjela da podje kolicima, raztolegne se metanj! Svi se trgnuli.

— Kakvom je to lovcu palo na um, da po noći puca?! — reče vlastelin ljutito.

Zinajida se Petrovna uhvati objema rukama za srce. Od onoga kobnog hitca, koji je tako silno djelovao na njenu sudbinu, nije mogla da trpi toga zvuka.

— A blizu je! — primieti Sofja Semjonovna dubljim glasom.

— Mrtvi se dueliraju! — našali se Sutugin, al se nitko ne nasmija. Preplašeni golubi izletjeli iz svojih gniezda pod crkvenim krovom i nespokojno zakružili zrakom. Iz dvorišta

iztrčao kudravi čuvar otčeva dobra — Sjerko, i kao striela proleti mimo crkvu, pa namjeri duž groblja.

— Gledajte, gledajte! Nije Sjerko badava onuda proletio! Hajdemote za njim! Pas uviek njuši! . . .

Cielo družtvo krenulo na groblje strašno radoznalo, što obično biva onda, kad se ma izdaleka naslućuje kakvo ubojstvo ili smrt. Gospodje drhtale i držale se bliže mužkaraca. Sjerko presieče groblje kao striela, skačući preko grobova i krstova, a onda najednom negdje zalaje, ušuti i zastane kao ukopan.

— Ja sam kazala, da je blizu! — prošapta Sofja Semjonovna.

— Oh, Gospode! A što je to? — izusti Zinajida Petrovna drhtavim izprekidanim glasom. Nju obuze neki tajni strah, slutnja, da je nešta užasno, kobno. Ostavi dapače mužkarce i gotovo bezsvjestno poleti napried k mogili s velikim tesanim krstom.

— Ah! Ah! . . . — kriknu divlje: — Manjičko! Manjičko!

Svi obkolili visoku mogilu. Djevojka ležala na ledjima izpružena; glava joj bila krvava, lice smrtno bliedo i spokojno. Zinajida Petrovna jecala.

Svi stajali nad Manjičkinim trupom, oborivši glave i iskreno žaleći za mladim poginulim životom, premda nije najposlije nitko znao, zašto se to tako dogodilo i našto ta katastrofa. Nitko nije branio Zinajidi Petrovnoj da lije suze i da se žalosti, jer su svi mislili, da je to nešta naravno, kad mati izgubi kćer.

ŠEOSKI ROMAN

(IZ KRONIKE JUŽNORUŠKOGA SEOCA)

U DVA DIELA.

Prvi dio

I.

Djavolska napast.

Na onom mjestu, gdje se usred gladkog, ogoljenog polja pružilo kao velika oaza selo Paničevo sa svojom maljušnom crkvicom, s ogromnim vlastelinskim dvorom, okruženim prekrasnim voćnjakom, sa širokim od pô vrste grobljem, koje svjedoči svojom veličinom, da su izumrla mnoga pokoljenja, sa dvie — na različnim krajevima sela — kamene zgrade s cimerima na pročelju: „Krčma i preko ulice“, — razlio se Dnjepar u svu šir, približavajući se k ušću. Selo se Paničevo koči na strmoj obali, tako da s rieke možeš pregledati samo posljednji — nad samom obalom — red seljačkih kućica s trščanim krovovima i prirodnu klisurastu stienu obale s ugaženim tamo amo stazicama za silaz, a posred tih stazica izklesan budacima i sjekirama širok, strm i za vožnju udoban put, po kojem se spuštala i uzpinjala seljačka kola. Bio hladan prosinački dan. Sunce obilno šiljalo svoje jarke, hladne trake, pretvorajući gladku bezsniežnu površinu Dnjeprovu u bliještavi, raznobojnom vatrom svjetlucavi kristal.

Na rieci bila silna vreva. Tu se sjatili gotovo svi Paničevci osim najnemoćnijih staraca i starica i dojenčadi. Žuti ovčji kožusi, zamašteni od dugoljetne porabe, laštili se na suncu, a koji bili noviji, šuštali i odavali silan, težak zadah. Uzduhom orila huka i buka od stotine zdravih, zvonkih grla; momci nalietali na djevojke, s vikom i cikom zahvatali ih sa vrlo širokim letima svojih kožuha i zaletjevši se stolizali se po gladkom ledu, dok nisu nasrljali na zapreku, drugi takav isti par, koji se micao s drugoga kraja. Djevojke cikale u dokaz svoje skromnosti i prosvjeda protiv nasilja, no u isto doba, pomno se uvlačeći u kožuhe otimača i dršćući cielim tielom, stiskale se bliže k momcima. Gle tamo neki veseli par, nevješto se odstoliznuvši, poletio nauznak, pa se tako dalje skliže po ledu, što je obćinstvu romantično, pa zato strahovito hihoće, izrazujući time svoje udovoljstvo. Neki se od momaka opremili sklizaljkama mjestnoga proizvoda, a možda čak i izuma. To su jednostavno — dva komada od rebra poginuloga konja ili krave. Mladi ih Paničevci meću na podošve svojih širokih čizama, pa izvode na ledu takve vragolije, kojima bi zavidio i vješt majstor u tome.

Posred rieke gibala se postepeno dva reda ribara, pričvrstivši svoje remene na konop, od kojega su dva kraja izilazila iz ogromnih proruba. Krajevi tih proruba, kao krajevi prepune čaše, bili natopljeni vodom, koja se razlila po ledu na jedno tri hvata unaokolo. Odielo ribara sastojalo od kožna kaputa zajedno sašivena s kožnim čakširima, uz koje su čvrsto pristajale ogromne čizme od debele kože, oboružane oštrim podkovama osobite vrste. U tom odielu može ribar da ide u vodu, ne bojeći se, da će promočiti.

Silno se nagnuvši napried, gibali se polako i tiho, a s tim se zajedno micala i mreža, zbunjujući u svom labirintu plien, što putem dopada u nju. Dva se reda ribara gibala uporedo u razmaku od pô vrste, no pošto je sa svakim novim

korakom tega bila osjetljivija, oni se stali sbližavati, svadjajući krajeve konopa k jednom ogromnom prorubu, odkud je morala izići mreža. Gdjekad je koji od njih apatično primietio svojemu susjedu:

— Ej, Ohrime! jesi li zaspao, šta li? Gle, kako ti remen klapa! — i zamišljeni se Ohrim nalegao na remen, koji se opet natezao kao struna.

Žene čekajući na plien, mudro se gegale po ledu s „rogožarama“ u rukama. Rogožare te bile tako velike, da bi malo ostalo riba u Dnjepru, kad bi ih sve vrhom napunili. Djeca u čudnu odielu trčala okolo matera, gurala jedno drugo, padala, vikala i hihotala. Jedan vukao leta od kožuha, štono ga je jučer nosio bábo i u koji bi mogao strpati polovinu njegovih vršnjaka. Drugi svojim dječijim nožicama jedva dizao ogromne bábine čizme i nastojao da oslobodi oči izpod preširoke sure šubare, koja ide s koljena na koljeno; treći umotao glavu materinom starom maramom i bio nalik na djevojče. Svima im je bilo najmilije, kad su oprezno hodali naokolo proruba i bućkali nogama po vodi, što se razlila po ledu.

Po jednoj se stazi klisuraste obale bojažljivo spuštala tamna spodoba, na koju se nije nitko obazirao. Kad je došla do rieke, stade i kao da se nije usudila dalje. Kako se činilo — bio to dječak, jer je imao uzane čakširice, uvrnute dolje nekakvim krpama, koje su mu umjesto cipela omatale stopala. Glava mu bila povezana prljavom maramom, a preko marame bila natučena vojnička kapa; tielo mu se branilo od zime starim poderanim ženskim haljetkom, a u rukave skrivao brižno svoje maljušne, strašno crvene ruke.

Dvaput je koraknuo i eno ga na ledu. Sigurno nije poznavao ni okolice ni ljudi, jer je plašljivo gledao i pazio, kud ide. Drhtao je od zime, a silno ga vuklo med djecu, da razgiblje uda i da se zgrije. No bojao se. Izdaleka je promatrao lica onih žena, što se pospano gegale po ledu, kao da je med

njima tražio poznato. U to dotrča k njemu rpa dječurlije. On se plaho ugne u stranu; gurnu ga, poklizne se i poveze po ledu; preko njega poletjeli drugi; sve to skakalo i bučalo i on se već ponesen tom strujom premetao po ledu s ostalom djecom, gurajući druge, sam je padao i uživajući bućkao po vodi blizu velikog proruba, veseo, što se zgrijao. Na njega nije nitko pazio, a djeca se igrala s njime, ne pitajući, odkud je došao.

Od vlastelinskoga dvora sišlo k rieci malo družtvance, koje se jako razlikovalo od ciele paničevske svjetine. Bilo tu nekoliko gospodja u krasnim bundicama, bielim krznenim kapicama, i dva gospodina: jedan — solidan, crne brade, dostojanstvena stasa; drugi — mladji, okretan, živ i liep, s dugim uvojcima, koji su virili izpod crne ovčje šubare. Ovaj bio u kratku ogrtaču malo fantastičkoga kroja s gajtanima na prsima. Na nogama se izticale jahaće čizme.

To izišli „pani" *, da se malo prošeću, da vide ribolov. Jedna gospodja metnula na oči binokl i stala promatrati svjetinu. Uvjeravala je ostale, da je to božanstvena slika, koja je sjeća na narodni prizor iz neke opere, pa nagovarala mladoga čovjeka s gajtanima, da uzme ribolov kao predmet za svoju koju sliku. Mladi čovjek, koji je dakle bio umjetnik, pristajao uz nju, da je to divan predmet za sliku, i u isto si doba podvezivao sklizaljke. Seljaci, koji su prolazili mimo, skidali već izdaleka šubare, a koji su bili podalje, tiho šaputali o njima.

— Gleda na zurmu! — objasni netko, pokazujući pogledom na gospodju, koja je gledala na binokl.

— Čula sam, da se na nju mogu i zviezde vidjeti! — doda žena, zamahnuvši rogožarom k nebu.

— Danju? — upita jedan od najljubopitljivijih.

*** Pan je poljska rieč; pani: gospoda.**

— Šta veliš? Danju! A kakvih zviezda ima danju?!...

— He, he, he! — nasmija se sva prostota. — Danju, veli, zviezde!... He, he!... Možda kad si nađeran!... Onda se dogadja, da i sred noći sunce vidiš!... He, he!...

— Pa šta je to noću? Ja ću noću vidjeti svaku zviezdu i bez zurme! Šta će mi zurma? — branio se izsmijani...

— Vidjet ćeš, al ne tako... Drugojačije!... Kad na tu zurmu, onda je možeš skroz!...

Momci se zbunili i nisu se usudjivali da pred gospodom naletavaju na djevojke. Svjetina uobće najednom utihnula i plaho razgovarala. Samo djeca, kad su opazila gospodu, iznajprije se zablenula, a onda opet nastavila svoje.

Mladi čovjek s gajtanima poražavao prisutne svojom vještinom. Držao se junački, vrlo se vješto kovitlao i pisao nogama različne rieči; naročito imena onih gospodja, što su bile s njime. Pismena djeca trčala za njim i slog po slog čitala: „A-na Je-go-rov-na“, „Marja Se-mjo-ňov-na“, al pred jednom se rieči zabezeknula, jer je bilo francuski napisano. Seljaci se nisu mogli da nadive dvostrukoj vještini pisanja mladoga čovjeka.

— Tu bi jedva jedvice mogao rukom napisati: „Mo-sej Ja-god-ka“, a on ti nogama drlja! — začudio se Jagodka, vrlo poštovani seljak u sivoj šubari i novom kožuhu.

— Ma već ih toliko uče, da... Bože mi prosti!... ne samo nogama, nego će već... i svim ostalim pisati!...

— A eto ja ni nogom ni rukom! A treba li da se podpišem ili tako šta, a ja samo podkrižam! — prizna iskreno jedan ribar.

U to se pojavile na rieci izdaleka saonice, upregnute dobrom trojkom. Konji gizdavo kočili vrat, zvoneći praporcima i puštajući gustu paru.

— Zakupnici idu! — čuli se glasovi.

— Da se bar provale u vodu! — zaželjeli drugi, jer sad ne će biti za njih krupnih riba.

Zakupnici poberu krupniju, a Paničevcima ostaje sitna, pa i za tu treba borbe. Al zato, kako se zasjala lica ribara, što su vukli remen! Vidjeli već, da im je trud unovčen.

Saonice se zaustavile u letu, a sa njih sišla dva mladića u vučjim bundama, visokim podkovanim čizmama. Oni bili zdrava rumena lica i ruse brade. Jedan na drugoga nalik i imali tako slične glasove, da je bilo težko razlikovati, kad govori jedan, a kad drugi. Vladali se slobodno i vlastno. Braća zakupnici gledali svjetinu s visoka i odgovorili kimnuvši glavom, kad su ribari skinuli šubare pred njima.

— A što je, Ostape Jegoroviću? Je li težka? — upita zakupnik, obrativši se k jednomu ribaru, koji je išao pred ostalima. Seljak taj bio visoka stasa, mršava i košćata lica i gustih, dugih i sasma siedih brkova. Ribarima bio „ataman“, a zato im u razmiricama i krojio pravdu.

— Nije laka! — odgovori Ostap Jegorović kratko. — Pokušajte, ako hoćete! . . .

— Vidim, vidim! Gle, kako trza! Ima li puno smudjeva?

— A nego! . . . No, al . . . ima i šarana! To baš šaran i trza! . . . On uviek vuče dolje.

Ribari se sad nagnuli još jače napried. Nekojima si na licu vidio, da jedva vuku, — tako bila težka lovina. O tom su osobito htjeli da uvjere zakupnike. Čini se, da su to i postigli.

— A kol'ko poprieko? — upita zakupnik.

— Poprieko? . . . Slabe nam koristi od toga! — odgovori ataman posve ravnodušno. — Takva je lovina riedka!

Oni ušutali, a onda nastavio ataman kao što i prije ravnodušno:

— Sto pedeset srebrnjaka i vedarce . . . Tako je, bilo kako

mu drago, reskirat se može! . . . Za smudja i šarana . . . No, pa nek vam bude i devèrika*! A sitnež, dašta, ženama! . . .

Trgovanje započelo. Zakupnici davali stotinjarku, al za te novce htjeli i sitnež, a ženama ostavljali samo rakove. Na to nije ataman mogao nikako da pristane. Žene bi njega pojele umjesto riba, da to učini. To je već od starine, da ženama ide sitna riba. Napokon se pogodili za sto dvadeset rubalja i vedarce, a kao privagu na smudja, šarana i deveriku, dali zakupnicima štuku. Udarili rukama i ataman dobio polovinu od pogodjene plate.

U to se već stali i pokazivati iz velikog proruba vršci mreže. Unaokolo sve utihnulo. Svi nestrpljivo izčekivali rezultat. Žene molile Boga, da ne bude ni smudjeva ni šarana ni deverika ni štuka, a da bude sve sama sitna riba; zakupnici željeli protivno. Ovdje ondje se javljao grgeč, koji se slučajno zapleo u mrežnim krilima, onda se grgeču pridružila štuka, a napokon se pojavila i sama mreža puna ribe, med kojom je bilo dosta i smudjeva i deverika i šarana i svašta. Sve se to izvaljivalo na led malo u stranu od proruba, a onda stali iz velike rpe odabirati zakupnički dio. Onda pustili žene na preostali sitnež. Nastala navala. Svaka nastojala da što više nakupi, ali ataman, koji je tu stajao, pošiljao bezstrastno do vraga i odgurnuo svaku ženu, koja je po njegovu mnienju nakupila dosta.

— Drži ga! U pomoć! Stražaru! — najednom se raztolegnulo sred te navale i svi se u tren oka ogledali na onu stranu, gdje je bio porub. Ribari poletjeli onamo s konopima i s motkama. Svjetina se sjatila oko proruba.

— Baci-i! Vuci-i! Konop! Joj, tko je to!? — vikali sa svih strana. — Dječak, a možda i djevojčica, tko zna! Gle, bacaka se!

U prorubu se odista bacakalo i sa smrću borilo maljušno

*** Riba: Cyprinus brama.**

stvorenje. Težko je bilo pogoditi spol; al do toga im nije ni bilo. Ono je iz svih sila mahalo ručicama glupo i bezsvjestno, tonulo i snova izilazilo, da opet potone. Badava mu pružali motke i dobacivali konope; ono nije poimalo ničesa i nije znalo, za što da se uhvati. To je bilo zlo, što se nije nitko usudio k prorubu, bojeći se, da ne padne unutra. No eno maljušno stvorenje već gubi snagu. Ne maše više ručicama, samo mu se glava strašno upinje da ostane na površju, al tielo vuče dolje — i čini se da već nema nade. U to vrieme mlado golobrado momče, vesela i srećna lica skida naglo kožuh sa sebe i uhvativši zubima čvrsto kraj od konopa, baca se u prorub. Nekoliko se trenutaka nije vidio ni on ni maljušno stvorenje. Svjetina zamrla u težkom užasnom muku; negdje jeknuo cik; mnogi se krste i šapću molitvu: „Gospode! Dvie kršćanske duše! . . .“ Svi čekaju, a ribari izvlače konop, od kojega je kraj ostao momku u zubima. Pojavila se glava, ramena i momak izbaci na led nepomično, napola ukočeno stvorenje. I njega sama vuku odmah napolje. Odkida se iz svega grla sveobći krik oduševljenja: „Jakov! Jakov! Aj, ma Jaška!“ . . . Svud širom se slavilo momkovo ime.

Maljušno stvorenje ležalo jedno minutu na ledu, a da se nije ni ganulo, dok su izvlačili momka. Onda ga netko dignuo na ruke:

— Ej, žene! Koja ima oveću maramu?

Neka žena skinula s glave maramu. Maljušno stvorenje metnuli na maramu, pa ga stali odbacivati. Tako su ga njihali, da je polietalo u zrak, al badava.

— Tari! štogod bolje možeš, tari!

Onda ga stali trti. Trli mu uši i sljepočice, zatiljak, obraze i čelo. Badava. Maljušno stvorenje nije odavalo ni značka života. Mladi čovjek s gajtanima na prsima doleti na sklizaljkama k svjetini i dade ljepušnu bočicu s tekućinom.

— To je špirit. Natarite njime sljepočice i dajte mu da omiriše! — reče.

— A čim će mirisati, kad ne diše?! — odvrate mu. No ipak stali trti sljepočice i prinositi bočicu k nosu. U to jedna dama, baš ona, što je gledala na „zurmu“, pala u nesviest, kad je čula, da su iz proruba izvukli utopljenika. Njoj je trebalo špirita, a mladi čovjek s gajtanima uze bočicu onako isto divnom delikatnošću, kako jê i dade. Pošto maljušno stvorenje nije odavalo života, a Paničevci htjeli po što po to da ga ožive, odluče da upotrebe posljednju i najočajniju silu. Postarali se, da mu otvore čeljusti, koje se silno stisnule, pa ga stali snova ljuljati. Sad se upeli svim silama; ljuljali ga s nekim bjesnilom i svaki gledao da uhvati kraj od marame, kao da su mislili sveobćim silama — „obćinom“ — pobiediti smrt. Netko primietio, da je tako moguće i mrtvoga oživjeti.

— Diše! — izustilo najednom nekoliko glasova i posao zastade. Smrt je bila zaista pobiedjena. Sve obuzela radost, kao da je to ubogo, slabašno i otrcano stvorenje bilo svih Paničevaca ili ponos cieloga sela. Disalo je dapače, mahnulo rukom. Onda ga stali promatrati. Dosad vidjeli svi pred sobom samo čovječji život, kako pogiba, i nuždu, da se spase taj život po što po to. A nitko ga nije poznavao. Čudna li stvorenja! Glava mu bila umotana u poderanoj marami (vojnička se kapa valjala u strani); nespretni ženski haljetak s izderanom postavom, a iz nje virila blatna vata. Na nogama bile nekakve krpe umjesto čizama. Lice suho, gedžavo, gotovo bezkrvno. Usne poplavile od zime, dršću, i on se sav trese, kao da ga muči bies. Svi ga gledali i svi bili poraženi. Nitko ga nije poznavao, u Paničevu nije toga bilo, i svi ga vidjeli prviput. A odkud to stvorenje? Kako dodje amo? I kako dopade u prorub? . . .

— Čije je? — pitali u čudu Paničevci jedan drugoga, a nitko nije znao da odgovori na to pitanje.

— Gospode! Da to nije napast?

„Nekakvo kopile!“ objašnjivale žene, — „išlo, išlo nekud, možda iz grada ili iz kakvoga majura, pa zabludilo! I kako čudno izgleda! Mora da je siroče!“

— Sad bi ga trebalo prvo na peć! — reče netko.

— Aha! Prvo na peć! — potvrdili svi: — da ga dobrano prožme toplina! Skroz na skroz!

I svi stajali nad njim pitajući se: a tko će ga uzeti k sebi u kuću i metnuti na peć? Al nitko još nije od prisutnih oćutio u svom srcu te želje? Jedan je i sam imao veliku obitelj, drugi se bojao, da to nije djavolska napast, koja bi doniela kući nesreću.

— Ja mislim, da mu gorušice metnemo! I to će ga zagrijati! — nastaviše da svjetuju.

— Da mu ulijemo flašetinu rakije! To će ga za cielo zagrijati! . . . — To ja znam po sebi!

A „djavolska napast“ ležala neprestano na marami, koju su raztegnula četiri seljaka u zraku. Diete već otvorilo oči, ali još nije ništa poimalo. Bilo mu strašno i htjelo je da plače, no se nije usudilo. A zima ga medjutim prožela svega, da je drhturilo cielim tielom.

— Ženko! je li naložena naša peć? — upita ženu suhonjavi, onizki seljak u starom ćurku s množinom svježih mrlja.

— Još od jutros! — odgovori žena, kimajući glavom jestno, jer je pogodila muževu misao.

— Onda ga uzmi! — reče seljak: — nek se grije!

Ženka uze „djavolsku napast“, zamota je brižno u maramu, na kojoj je ležalo, i ponese k obali.

— Eh! ti si dobra srca, Jeremo! Zato će ti biti liepo na onomu svietu! — govorili seljaci i žene vanredno ozbiljno i vrlo čuvstveno. Jerema ih pogledao dosta hladno i nije rekao ni rieči, nego samo pomislio: „al kako će vama biti na onome svietu?“

— A i sam ima šestero goliša! Pa kuda će s njim? — govorile žene sućutno. — To je duša!

— Jednak k jednakome! Bieda k biedi! — primjećivali drugi. — Tako je već za cielo htio Bog!

Zakupnici nagradili Jeremu sa dvie deverike. Velikodušno momče Jaška dobilo za svoju požrtvovnost smudja. Sad se grijao, zagrnuvši se čvrsto u kožuh i skačući očajno po ledu. U djevojke je strašno zadirkivao. „Pani“ otišli kući. Dieljenje se riba svršilo. Ribari pošli rpimice u krčmu, da izpiju zakupnikovo vedarce i svoja dva. Svjetina se razilazila, ponavljajući s nedoumkom:

— I odkud dodje, Gospode, ti, Bože moj! . . . Kao da je iz vode, izpòd kore ledene izronilo!... Čudo, bogme — čudo!...

II.

Čudo se razjašnjuje.

„Kopile“ medjutim ležalo već na peći. Metnuli ga onamo zajedno s maramom, u koju je bilo umotano. Iznajprije nije ništa osjećalo, nego je ležalo kao mrtvo. Al najednom je poskočio na mjestu; silno ga opeklo, peć bila strašno topla, osjetio je bol, al s tim i neko ugodno čuvstvo, što mu je toplo.

Onda mu se javile misli. Obazreo se unaokolo. Polumrak; čuje se ljudski razgovor, smieh i plač dječji. Gdje je i kako je došao ovamo? Stane si dozivati u pamet. Jučer je zajedno s drugom djecom, s isto takvim poderancima, kao što je i on, trčao za kočijama, što su dolazile u grad. Oni pružali ruke i tužno pištali: „Dajte mi kopejku! Smilujte se! Gladan sam!“ A kad im dobacivali što, rvali se mèdju se, otimajući jedan drugomu plien. Onda išli k svojim materama. Njegova mama živjela u nekoj mračnoj, vlažnoj i hladnoj zemljanci. Ona ga slala

da prosi milostinju, a kad je donio što, kupila je malo kruha i uzela sebi rakije. Bila gotovo svagda pijana, a gdjekad ga i tukla. K njoj dolazili nekakvi vojnici, milovali je, a gdjekad se tukli i ona njih tukla, a njega onda odpravljali napolje. Spavao je zajedno s mamom, ona ga grijala svojim tielom i bilo mu toplo.

Toga mu dana ustala mama rano u jutru i nekud izčeznula. On ju je čekao, al je nije dočekao, pa je htio da je nadje. Vidio je, da mu je mama išla kadkad nekud prama rieci, i sam podje tim putem; no nije naišao na nju, nego je naišao na selo. Još nije nikad vidio glinenih koliba s trščanim krovovima, jer je uviek živio u zemljanci blizu grada. Tu je opazio, da je na rieci mnogo svieta, i pomislio: „možda je ondje i mama!“ Onda se spustio dolje, pa gledao svakoj ženi u lice, al med njima nije bilo mame. K njemu dotrčali dječaci, pa ga stali gurati. Bilo mu hladno, htio je da se zgrije, pa se stao igrati s dječurlijom i ugrijao se. Igrati mu se bilo ugodno. Zaboravio i na mamu i da nije još od jutros ništa jeo. Vrlo mu se svidjelo bućkati nogama po vodi; nije opazio gdje se svršuje led, a gdje počinje prorub, i na jednom eno ga u rieci. A više se ničesa ne sjeća. Sad mu je liepo, samo da mu je šta založiti, jer ga mori glad.

— A ono mora da još spava? — začuje žensko grlo.

„Tko je to — „ono“, misli, to mora da sam ja!“

— Treba da mu ostavimo deverike. Ostavi mu repić, Gorpino! Mora da je gladno. Nek jede!

„A to je istina! — misli: — jako sam gladan! To mora da su dobri ljudi!“

Kako bi im pokazao, da ne spava? Da kašljucne, kaže, uzdahne, — boji se, jer se svega boji. Ali ipak uzdahne...

I ondje je na peći s užitkom pojeo rep deverikin, pojeo s kostima i sa svim, što je bilo na njem. Doniela mu to Gorpina (tako se on domišljava). U Gorpine malo lice, a i

sama je mala. Ima joj tako jedno deset godina. Ona mu doniela i tananim glasom kazala: „jedi!“

No, sad se kanda sasma oporavio. Bilo bi vrijeme da i s peći sidje. Peć je tako vruća, da se ne samo zgrijao, nego i osušio i kao da već ima mjehure po tielu. Al on ne može da sidje, dok ga ne zovnu. Strašno . . .

— A možda bi ti već htio sići? Ej ti, dječače ili djevojko, Bog bi te znao, što si! — začuje isto ono žensko grlo.

— Ehe! — misli, — ma oni misle —, da sam djevojče! Aha!

Silazi s peći i reče dosta smjelo:

— Ja sam dječko!

Pred sobom vidi vremešnu ženu, omalenu, suhonjavu. U nje dobro lice, tako da se nije ništa bojao. Kraj nje se poredala četiri dječaka, jedan manji od drugoga, i svi ga znalično gledaju. Jedan na ženinim rukama, sasma maljušan, plače. Kraj peći stoji djevojčica. U nje zdravo lišce i vesele, žive oči. On upoznao Gorpinu. No čini mu se, da se ne treba ništa bojati. Gledaju ga milo i ne spremaju se da ga tuku.

— Imaš li ti ćaću*? — pita ga žena.

— Ne znam! — odgovori.

On zbilja ne zna, ima li ćaću. Pa on nije nikad ni mislio o tom.

— A mamu?

— Mamu imam.

— A gdje ti je?

— Ne znam!

— A odkud si došao?

— Izpod grada.

— A što si tamo radio?

— Živio!

---

* **Ćaća, otac.**

— A kako ti je ime?

— Panas.

Žena više nije pitala. „Poigraj se s djecom!“ — kazala mu, al on se nije znao da igra s njima, a oni ga se opet bojali. Sjeo je na klupu i gledao kroz prozor. Kad je žena izišla iz kuće, sjela k njemu Gorpina, pa ga stala izpitavati. Ne zna se, zašto mu se razvezao jezik, i on izpripovjedio Gorpini sve, česagod se sjetio, dok je ležao na peći. Gorpina mu kazala, da je „ubogi dječak“. Na klupi je prosjedio do na veče. U to vrijeme prošlo pred njegovim očima mnogo slika, kakvih još nije vidio. Gorpina uspavkivala u kolievci grudno čedo i pripievala mu pjesmu uspavanku. S Gorpinom se uobće brzo sprijateljio. Ona mu kazala, da razveže svoje krpe, pa da ide bos. On to i učini i vidje, da je tako bolje. Pa i djeca su trčala bosa! Njina mati unilazila često u kuću, govorila o telićima, o nekakvom kvasu, koji je na nesreću prekisnuo, a jedared je unišla strašno ljuta i izpripopovjedila o prasetu, da je s ludosti svoje palo u čabar s vodom i umalo da se nije udavilo. „Baš kao što i ja u prorubu;“ — pomislio Panas. Djeca iztrčala na dvorište, da vide prase; a i njemu se prohtjelo poći s njima, al se nije odvažio.

Kad se smračilo i u kući zažegli žižak, udje Jerema.

— E, već oživio! — obrati se prijateljski k mališu. — No, a ja mislio, da će ti odzvoniti!

Gorpina mu sve izpripovjedila, što je znala o Panasu. Sjeli večerati. Jerema jeo „trence“ lakomo kao zviere. Panas gledao s velikom radoznalošću, kako je sipao u grlo kašiku za kašikom, a pri tom odavao ustima takav zvuk, kao da se svakiput opekao. A i oči se Jeremine za to vrieme nekako osobito sjale, tako da je Panasu postalo s vremenom i strašno. Jerema je uviek tako jeo. Radio je kao vol, doslovno nije baš ni časka mirovao, pa si i naradio tako silan apetit, da nije ni kod ručka ni kod večere gledao, što je u činiji, nego je sve pojeo, dali

mu ma što. Kad bi mu metnuli mjesto valjušaka komad stare podošve, i to bi u žurbi pojeo, samo kad bi dobro osolili. Volio je jako da soli. Glava bila u toga čovjeka ogromna, a činila se još veća, što je bila na dugačku vratu i resila maljušno suhonjavo truplo. No ako je i bila tako velika, čini se da ta glava nije mnogo radila, ostavljajući glavenstvo mišicama. Jerema nije bio razgovoran, govorio je kratko i neskladno i uobće je slovio kao ograničen seljak. Njegova ženka, Marina, igrala vrlo važnu ulogu u gazdaluku: ona odredjivala, a Jerema samo izvršio ono, što je ona mislila da je shodno. Marina vršila svoju dužnost mirno, s nekom polaganom promišljenošću, sama je radila, kao što i Jerema, i nikad se nije tužila na siromaštvo. I tako ti ljudi proživjeli već petnaest godina zajedno, gotovo ćutke, gdjekad razgovarajući samo o neobhodnim predmetima u gospodarstvu. Oni bili jako nalik jedno na drugo.

— No još do sutra živi, derane! — reče za večerom Jerema, što je silno porazilo Panasa.

„A što će sutra? Zar će ga odvesti k mami? No, ondje mu bilo kud i kamo gore, no što ovdje.“

— Mi bi te držali, al nama je i samima zlo! — doda Marina.

To je još jače porazilo Panasa.

„Kako zlo? Kad im je tako topla kuća, imaju i objed i večeru i kožuh? Al da vide, kako je u njegove mame, ondje, gdje je živio s njom! . . . Onda bi znali, što je to zlo . . . A to je dobro, dapače jako dobro.“ I njemu pade na um, da mu se možda mama nije ni vratila kući, da su je gdje zadavili, ubili . . . A kuda će sutra? Ta smrznut će se na putu. I strašno se pobojá sutrašnjega dana, tako strašno, da nije mogao nikako da progutne trence, koji su mu bili u grlu. Najednom mu zakapale suze na stol.

On se još jače preplašio, — možda ovdje ne smije plakati.

Uobće se donekle bojao Jereme. Na Marinu se i na djecu naviknuo nekako za daná, a velika ga Jeremina glava plašila. Na njegove se suze nisu obazreli. Bar ga nije nitko tješio. Svi šutali.

— Čuješ, Jeremo! Da sidješ do popa, možda će ga on uzeti! . . . — reče Marina poslije večere.

— Gle zbilja! sići ću! — odgovori Jerema, otirući usta rukavom od košulje. — Treba da ga uzme. Ta ne može on da pogine. Možda su mu mamu gdjegod i utukli . . . To je mrcina! . . .

Potonja napomena nije bila Panasu nova. Vojnici, koji su dolazili k njegovoj materi, često su je tako pozdravljali, a pošto se ona nije nikad uvriedila, mislio je, da je to liepa rieč. Mora da taj Jerema ipak poznaje njegovu mamu! A to bi bilo dobro, kad bi ga popa uzeo k sebi. Što je to pop, nije doduše pravo znao; znao je samo, da popovi služe u crkvi i da dobro žive. To je čuo od mame. A znao je i to, da idu u dugačkom odielu, jer mu je dao jednoć popa kopejku.

Poslije večere uzeli se svi da krste. Panas nije znao, mora li to i on da čini.

— A što se ti ne moliš? — upita ga Marina.

On je šutao.

— Zar ne umiješ?

Znao se moliti, al je ipak šutao. Već je drhtao, uobrazivši si, da će ga tući, što se ne moli.

— Zar se tvoja mama ne moli?

— Ne, ja nisam vidio! — odgovori Panas plaho.

— Ma ja velim, da je to mrcina! — primieti Jerema. Nadjene kožuh i šubaru, pa se uputi k popu.

Domala poslije njegova odlazka unišle u kuću dvie žene.

Jedna bila stara s odvaljenom kožom na obrazima, s velikim upravo razvaljenim očima, napola sagnuta, i koja se

neprestano odupirala na štaku. Druga još prilično mlada, vrpoljiva i jaka.

Obje se začudile, što vide „djavolsku napast“, da sjedi na klupi, a ne leži na peći na samrti. Mlada izkazala svoje začudjenje zvonkim kričljivim glasom, stara — šaptom: u nje nije ni bilo nikakva glasa, već je prije sedam godina, kako je sama kazivala, „poderala crievo“. Zvali je Litvinka i držali je za vračaricu. Strašne joj oči podržavale tu reputaciju i činile je strašilom.

Čim su žene unišle, Jeremina se djeca odmah sakrila za peć, jer su ih često plašili Litvinkom, kad su plakala. Dapače i Gorpina koraknula natrag. Žene izpitivale Marinu podrobno o Panasu i uvjerile se, da je Panas pravi čovjek, a ne djavolska napast. Kad im je bilo dosta razgovora, spremile se da podju; tad je mlada kao pripadom progovorila o dogadjaju na ledu.

— A ja kako sam onda bila gologlava, tako sam i kući došla! Baš me stid i sram! Ide žena po ulici, a kosa joj razčupana.

Onda je Marina razumjela, zašto su došle žene.

To je bila ona ista mlada, koja je dala svoju maramu, da osvieste Panasa. Za cielo su došle po maramu; bojale se, da će izgubiti marame. „Eh, ljudi! — pomisli Marina. — To je pohlepa!“ Pa se spomene, da je mlâda bila žena bogata seljaka, Semjona Tonkonoga, koji je imao čak i svoju vodenicu. Kad je Marina dohvatila s peći maramu, pa joj dala, ova reče:

— Ma nije, nisam ja to zato kazala! . . .

Al je maramu ipak uzela i onda na razstanku dodala:

— A pop će ga za cielo uzeti! . . . On već ima jedno siroče . . . Sonjkom je zovu! Pa će biti zajedno! U popa hljeba dosta!

Te se rieči krepko usjekle u Panasovoj maloj glavici.

Prvo — „u popa hljeba dosta“, drugo — „siroče Sonjka“. Jerema se vratio s dobrom viešću. Pop uzimlje Panasa k sebi. Otac reče, da ne može odbiti već kao kršćanin, a onda i pastir, a popadija, — da se u njih nadje za svakoga posla, pa da ne će ni mališ sjedjeti bezposlen. Te izreke našle takodje svoje mjesto u Panasovoj glavi.

Svi legli spavati. Marina na daščanom krevetu, uz nju Gorpina, a kraj nje kolievka s dojenčetom. Jerema se kao glava popeo na peć, al Panas mu nije zavidjao, jer ga još i sad boljeli bokovi od opeklina. Djeci razastrli nasred sobe ponjavu, pod glavu im metnuli Jeremin kožuh i sva polegala redom, „pokotom*“. A tu položili i Panasa.

Panas se izspavao na peći i nije mogao dugo da zaspi. A uz to je toga dana doživio tako mnogo novih dojmova. Najprije mu se misao preniela u zemljanku pod gradom, a srsi mu prošli maljušno, gedžavo tjelešce. Gospode, kako je ondje zima! I to bi on ondje zaspao gladan, bok o bok s mamom, koja psuje i smrdi po rakiji; a možda bi još došli i vojnici, kao što jednom u to doba, pa ga iztjerali na ulicu, a on bi trčkao oko zemljanke, dršćući cielim tielom. A što je sad s mamom? Gdje je? Možda su je gdjegod i ubili? No pa lako da je tako, strašno je zadirkivalo, u svakoga dira.

On premišlja o tom sasvim ravnodušno, a ne zgražajući se baš nimalo od takve tužne mogućnosti. Dašta! Kad samo pomisli na mater, sjeća se uviek zime, gladi, psovaka i batina. A sad mu je toplo, sit je, nitko ga ne psuje, ne bije. A sutra će ga još i popu odvesti, a u popa hljeba dosta. I prikazuje mu se široko popino dvorište puno puncato hljeba. Tu su i žemičke i pereci i kolačići i kolači. Svega dosta. „A posla se nadje za svakoga, pa ni mališ ne će sjedjeti bezposlen!“ — to je kazala popadija. A kakav ga posao čeka?

---

* **P o k o t o m je poljska rieč, a znači: r e d o m.**

Nikako se ne može da vidi u poslu. On ništa ne zna. Milostinju ga popadija ne će poslati da prosi, a drugo nije ništa naučio. A otac je za cielo svet, — ta uviek se moli Bogu. Al kakvo je to lice, to siroče Sonjka? Za cielo su je našli negdje u šumi ili na putu, baš kao što su i njega u prorubu. Mora da je tako poderana kao i on. A ipak mu je nekako strašno poći k otcu, ma da ima i dosta hljeba. Najednom će mu reći, da se moli Bogu, a on ne zna ni cigle molitvice. Za cielo je za taj posao i govorila popadija. Morat će se po ciele dane moliti Bogu. Tako je, sad je naišao na pravu misao. Zajedno će sa Sonjom od zore pa do mraka stajati pred ikonama, pa se klanjati. No pa to nije ni težko, osobito kad se uzme na um, da je u otca dosta hljeba. Al najednom će od nekud doći mama — pijana, s krvavom gubicom, pa će ga uzeti sa sobom i poslati, da prosjači „kopejčicu“?! I njega opet zazeblo. Kako ne! I on će dakle poći! Ne, k mami se ne će nipošto vratiti.

On zaspao s tvrdom odlukom, da će se već marljivo klanjati i da se ne će nikad vratiti k mami.

III.

Panas dolazi pred svoje dobročinitelje.

— Al ne boj se, budalo! Otac je dobar! — opominjao Jerema svoga štićenika, koji je usporivao korake, kad se približavali k otčevu domu, i kao da htio da se vrati kući. — Gledaj da ugodiš popadiji, jer ona — karakterna — voli red. A za otca nemaj brige!

Jerema se za cielo u velike brinuo za Panasa, kad mu je izrekao tako dugačak govor. Bilo sedam sati u jutru. Zimno sunce tek što je ustalo, a već se vidjelo, da će za dana raztopiti i

ono malo sniega, što leži na zemlji i na krovovima. Jutro bilo nalik na proljetno i nije imalo na sebi ništa decembarsko, ako je i bilo u decembru tri dana prije Božića. Došli do popine kuće. Na otvorena vrata izletjelo pô tuceta velikih pasa s lavežem i navalilo na bore Jeremina kožuha. Iz dvorišta iztrčala djevojčica desetih godina i viknula na pse. Panas pomislio, da je to za cielo Sonjka. A kako ima ružno lice! Široko s velikim nosom, garavo. U Gorpine je lice kud i kamo ljepše. Oni unišli u dvorište. Panas vidio, da je dvorište široko, čisto, al nije bilo krcato kruhom, kako si je to jučer predočio. Preko dvorišta se protegnulo uže, a na užetu bio lanac, na kojem je trčao i davio se biesnim lavežem kudravi pas. Sve to strašno zaplašilo Panasa. Kako će tu da žive sred tog čopora pasa, od kojih je svaki veći od njega? Kad ode Jerema, razderat će ga. U dvorištu kraj kućnoga praga stajala stolica, a na stolici sjedio otac. Bilo toplo i on uživao u uzduhu. Otac bio suhonjav i ostar. Duga mu brada bila gotovo biela. Lice bliedo, postno, ali dobro i kao da ozbiljno, zamišljeno. Na njemu bila crna riza, na glavi topla krznena šubara, a u desnoj ruci težka, debela batina od čempresovine. Jerema odmah skinuo kapu i pristupio k otcu pod blagoslov. A Panas stajao nepomično. Pošto je otac podigao ruke, da i njega blagoslovi, dogodi se malo nesporazumljenje.

— Ne zna on toga! — reče Jerema.

— Hodi bliže, mališu, ne boj se, — reče otac milo. Al se Panas ne mače s mjesta.

Onda ga Jerema dovuče silom k otcu, i ovaj ga blagoslovi.

— Dakle te zovu Afanasije? — upita otac. Mališ razkolači oči s nedoumkom. Ma ne zovu ga tako. Takvoga imena nije nikad ni čuo.

— Panas! — odgovori on.

— No pa to je svejedno. Afanasije ili Panas — to je svejedno. A tko ti je mati?

— Mrcina! — odgovori Panas s dubokim uvjerenjem, da tako najtačnije odgovara.

— Ti si vrlo izkvaren dječak! — primieti otac oštro. — Zar se tako smije govoriti o svojoj materi?

Panas bio poražen tom primjetbom, — pa šta je kazao? Zar nije još jučer i Jerema to isto kazao, pa još dvaput. Šutao je, a na oči mu navrele suze.

— No ništa zato, ništa zato! — utješi ga otac: — mi ćemo te popraviti! . . . Mora da si dašta živio u razvratnu družtvu, tvoja je mati, kako se vidi, poročna žena . . . Ovdje ćeš imati liepe primjere. Nuždno je samo, da se i ti uzhtiješ popraviti, jer je u svetom pismu kazano: „Bez mene Bog me ne može spasti.“ . . .

Jerema se dosjetio, da će se propovied sigurno zategnuti, a njega čekao kod kuće posao.

— Dakle ja sad idem kući! — reče duboko se klanjajući.

Panas ga moleći pogleda. Ako i nije bilo u Jereme ništa tako, što bi ga osobito privlačilo, no u njegovoj je kući proveo najljepši dan u svom životu. Njemu bilo strašno ostati s otcem, koji je još i zamišljao da ga popravi. No Jerema nije vidio toga pogleda, i veseo, što su ga odpustili, odmah ode, braneći se od popinih pasa. Otac nastavi:

— Ti si siroče, Afanasije! Mati te je tvoja ostavila, prepustila sudbini; nikoga nemaš osim Boga, tko bi se brinuo za te . . . A On se eto, kako vidiš, i pobrinuo; ne ćeš umrieti na ulici, nego ćeš živjeti u dobrih ljudi. Glavno je — slušaj starije: nikomu ne govori prosto... Dapače i Stjopku slušaj... Ništa zato, što je luda . . . Al ti ga ipak slušaj, jer u prostim srcima počiva Bog . . . „Bog odabra siromašne duhom, da postide premudre.“ . . . No pa zašto plačeš? Ma ja te valjda ne vriedjam! . . .

Panas je zbilja strašno plakao, a zašto — toga nije ni sam znao. Jesu li ga zaplašile nepoznate mu otčeve rieči, u

kojima se spominjao nekakav neznani ludi Stjopka, ili ga se tako silno dojmio odlazak Jeremin, — al on je bio strašno nesrećan. U to baš pognala Sonjka s bičem u ruci preko dvorišta tri para teladi. Panas se začudio, kako je gojna, zdrava i bujna. Mora da joj je ovdje dobro. To umanjilo njegovu bol. Čulo se trepetljivo šuštanje ženskoga odiela, odjek težkoga koraka, a na pragu se pojavila visoka žena, gigantskoga rasta, blieda lica, negda liepa, a sad naborana. Na njoj bilo prosto odielo od tamna flanela, a na glavi šarena marama, no Panas se odmah dosjetio, da to nije seljakinja. To je za cielo popadija.

— Eto, dušo moja, dječaka, kojega su jučer izvukli iz proruba? — obrati se otac k njoj, a onda se Panas posve uvjerio, da je to bila popadija.

Popadija ga pozorno promotrila od glave do pete.

— Kako je jadan! Kost i koža . . . Sonjko! — vikne.

Sonjka u tren oka već stajala pred njom, baš kao da je iz zemlje iznikla. Gledala je preglupo popadiji ravno u oči.

— Nadji ondje u sobi stare čizme od mladoga gospodina, a u maloj komorici visi njegov kaput, znaš sa zakrpom na rukavu . . . Pa onda još poišti u prljavu rublju platnene čakšire; najprije ih treba zakrpati. Doduše ljetne su, al ipak je bar nešto . . . A sad ima mjesto čakšira nekakve krpetine . . . Vi'š, odasvud se providi . . . Čekaj još malo! Što se vrtiš, kao da su te na kolac natakli? . . . Ni kape nema . . . No, liepa ti je to mati! Mora da se vucara s vojnicima, a tebe šalje da milostinju prosjačiš! . . . Vi'š, ima i vojničku kapu, dvaput veću no što mu je glava! . . . Nadji tamo i prošlogodišnji kartuz* mladoga gospodina! . . . No mama — ne ću da govorim! . . . Pa i on mora da je fina ptičica! Umiješ krasti? — dovrši popadija, obrativši se ravno k Panasu.

Popadija imala gromoran glas i nije ga štedjela. Uviek je

---

* kapa, što je gimnaziste nose.

govorila zanosno s različnim intonacijama i krupnim i zgodnim izrazima. Panas bio posvema uništen njezinim govorom. Glavno, — da je sve pogodila o mami: i da se s vojnicima vucara i da ga šalje milostinju prositi. Grozno popadijino lice, njen silni glas, njena pronicavost — uništilo ga. Nije se usudio dapače ni plakati. Na popadijino pitanje nije ni odgovorio, nego je odgovorila ona sama.

— Kako ne bi umio! Ja mislim — mama samo od toga i žive!

No to je već uvriedilo Panasa. On nije nikad primietio, da mu se mama bavi kradjom. S vojnicima se vukla, — to je istina, ali da bi krala — toga još nije bivalo.

— Ne, mama ne krade! — odvaži se da kaže.

— Gle ti njega! Kako je žustar! S njime nema šale!... Al ti ćeš se već smiriti kod mene! — obeća mu popadija.

— Vidiš, Afanasije! — reče otac blago: — ti već sad prosto odgovaraš! To nije liepo!...

— E-eh! — navali najednom popadija na otca. — Afanasije... Nema ga šta ni vidjeti, a on A-fa-na-sije!... Valjda još i — Afanasije Ivanoviću, ili kako ga već ne ćeš zvati?... Kako ti je prezime?

— Ne znam!...

— No pa zovi se onda Fanaska i nikako drugojačije... Šta da još afanasičemo!...

Panasu pravo bilo da se zove, od volje im, ma i barbos, ako bi to htjela popadija, — samo da ga ne muče. I zaista je to bila velika muka — stajati pred popadijom, pa slušati priezirne primjetbe o materi i o sebi samom. Recimo, da se baš nije osobito žalostio rad matere, ali treba da se govori istina, ona nije nikad krala, a nije ni njega učila krasti. Njega zanimalo: šta će oni s njim na koncu konca učiniti i kad će se to sve svršiti?

A svršilo se ovako. Poslali ga u konjušnicu, kamo je

Sonjka doniela sve one predmete, što ih je spomenula popadija, osim čizama, koje se još nisu našle. Ovdje se stao presvlačiti. U konjušnici stajala trojka konja s vrlo zadovoljnom gubicom i punim bokovima. Očito ih dobro hranili. A tu na četiri stupca bile pometane daske, na njima prostrta slama, pokrivena ponjavom, a na ponjavi ležao momak u cicenoj košulji, bos, s visoko zavrnutim čakširama. U momka bila kuštrava glava, koja nije, kako se čini, baš dobro poznavala češlja; a ta ti glava zapinjala za oči sa svojim malim objemom, osobito kad si je izporedio s Jereminom glavom. Lice momkovo bilo suho, nepomično, bez ikakva izražaja; sive mu oči kao da bile pospane. Momak ugledavši Panasa, osmjehnuo se.

— To je tebe Jaška juče izvukao? — upita hihikajući.

— Da! — odgovori Panas.

— Dakle ti ćeš tu da živiš? — nastavi momak, pa opet zahihoće.

— Da!

— No, pa liepo! Bit će šiba! . . .

Poslije te fraze prasne momak u smieh, al nekakav tih, izprekidan. Panas zadrhta od toga smieha. Al se odmah dosjeti, da je to sigurno ludi Stjopka, o kom je govorio otac i kojega treba slušati.

— A kako si ipak slabašan! Mora da nisi tri dana ništa jeo! — doda momak sad bez smieha, promotrivši maljušno, gedžavo tjelešce Panasovo, kad je ovaj skinuo svoje tralje, da obuče drugu odjeću. Tu opazio momak još, da Panas nema baš nikakva rublja, pa da oblači kaput na golo tielo.

Iz konjušnice izišao Panas posve preobražen. Kaput mu bio malo dugačak, al barem cio; čakšire se odlikovale svojom proljetnom lakoćom, al kroz njih se nije „providjelo“. Gimnazijska kapa bila gotovo baš za Panasovu glavu. Poslije toga presvlačenja odpravili ga u kuhinju, da zajutrakuje. Kuhinja bila odieljena od soba i bila posebna zgrada. Tu se sakupila

vanredno raznolična i u nekolike čudna publika. Predsjednica po starosti bila bez dvojbe poštovana kuharica Malanja, čeljade pedesetih godina, velika kao popadija, ali bez jednoga oka, koje si je sama izbila u bjesomučnosti; ovamo je došla iz susjedne gubernije, a otac je izagnao iz nje ljutoga biesa. Odonda nije više bjesnila, nego je samo osjećala za mladja neki neobični priliv energije, uslied česa joj se prohtjelo ma koga da tuče. No pošto joj muža nije bilo ovdje, onda se suzdržavala od toga. Od zahvalnosti je za liečenje ostala kod otca kao kuharica. Uz nju je sjedio Stjopka, koji se sad nije cerekao, nego se vladao vrlo solidno, što je svagda bilo, dok je jeo. Tu sjedjela i širokolična Sonjka. Ona je naprotiv bila vanredno vesele ćudi i uviek pokazivala svoje velike zube, kad nije bilo popadije. Vrlo skromno sjedjela dva blieda stvorenja — bolestnici, koji su došli k otcu, da se lieče od nečiste bolesti, koju je otac s uspjehom izgonio. Oni dovezli otcu svaki po dvie vreće pšenice, a zato su dobivali kod njega hranu i stan pod sušom, gdje je stajala kočija. Cielo su vrieme uzdisali i šaputali neke molitve. Bila tu još i Dunja, popadijina sobarica, jedina služavka u otca, koja je služila za platu. Ona se vrlo uvažavala, što je znala liepo gladiti rublje, a to joj je davalo prava, da se vlada prama ostaloj služinčadi malo s visoka. U nje bilo mlado, bujno lice, sve pjegavo, i zdrave grudi, koje se uviek talasale. Ostali bili bez plate. Kuharica Malanja od zahvalnosti, Sonjka, što je bila sirota, Stjopka od gluposti i najposlije netom nadošli Panas po slučaju, što su ga jučer izvukli iz proruba.

Ovdje je Panas doznao za mnoge mu nove i dielom neočekivane stvari. Ponajprije se potvrdila njegova slutnja, da je otac svet. To je potvrdjivala jednoglasno sva kuhinja. Al za popadiju toga nije smio nitko reći. Bez obzira na njenu visoku čast bilo joj je po obćem mnienju doći u pakao, a Sonjka je to dapače izustila kao svoju želju. Svi su znali, da

im od popadije nema života, da nikom ne priušćuje ni časka odmora, a Sonjka je na to odkrila desno rame i pokazala modricu. Pa koliko i sam otac trpi od nje, ma to se ne može ni kazati. Grize ga, a on se samo Bogu moli. Osim toga je škrta kao vrag (po nečemu bili svi prisutni uvjereni, da je vrag škrt). Pa eto i sad: — išao jučer otac s križem, pa dovezao kući dvoja kola svakakvoga žita, a u podrumu stoji puna bačva sledjeva. Medjutim jedu kiseli kupus sa žitnim dvopecima. Te kratke izjave, saobćene Panasu kao za prvo poznanstvo, razumije se, da ga nisu mogle oduševiti, ali se ne može ni kazati, da su ga odviše raztužile. A odista sve je to bilo mnogo bolje od gladna i hladna života u zemljanci s pijanom mamom i od bjeganja za milostinjom.

No Panas nije ipak saznao pravo, kakva ga uloga čeka na novome mjestu. Uostalom na to se nije trebalo dugo čekati.

IV.

Popadija uzgaja Panasa.

Na veče se toga istog dana saznalo, da će Panas spavati u konjušnici zajedno sa Stjopkom. Činilo se, da je to bilo zgodno s dva razloga. Prvo zato, što je Stjopka imao ovčji kožuh, pod kojim je bilo spavati vrlo toplo; drugo zato, što je Stjopka, čim se spustio na daske, odmah hrkao „bogatirskim“ snom i svu noć ležao kao zaklan, ne mienjajući položaja. Panas prospavao zadovoljno tu noć, al se probudio posve nezadovoljan, čuvši silnu lupu na vratima, koja su bila iznutra zaključana. Sprva mu se pričinilo, da je u zemljanci i da mu je Stjopka mati, a k njoj da su došli vojnici. U konjušnici bilo takodje tamno i hladno, kao što i u zemljanci, osobito

je oćutio zimu, kad je izskočio izpod topologa kožuha. Lupa se ponovila, ali sad uz gromke klicaje:

— Ej, vi! lienštine! Četvrti je sat! Ustajte!...

Panas prepoznao popadijin glas. Ton, kojim je izustila te klicaje, nije bio baš nimalo strašan.

— Ja sam već ustao! — odvrati Panas plaho.

— No zato ti i jesi dečko! — pohvali ga popadija. — I svagda treba ustajati rano! De razbudi tu ludu!...

Panas uzeo buditi ludu, no luda je samo hrkala, ne podavajući baš nikakve nade, da će se probuditi.

— No šta je? — upita popadija na vratima.

— Spava! — odgovori Panas.

— A ti ga za kosu! Vuci štogod bolje možeš! Ništa zato! Inače bi spavao do na veče.

Panas kolebao silno. Još mu se nije nikad desilo da vuče za kosu tako poštovano čeljade, kao što je bio Stjopka. No ipak, da izvrši popadijinu zapovied, uhvati Stjopku za kike, pa ga stane vući k sebi tako oprezno, kao da je to htio učiniti, da Stjopka ne osjeti. To je djelovalo.

— Stražo! — zavikne odà sna gospodar kika i saspe takav potok biranih psovaka, da se Panas pobojao i za njegov i za svoj život, ako čuje popadija.

— Tiše! popadija je tu! — prošapta Panas, a Stjopka se brže smiri i odmah otvori vrata od konjušnice. Onda pade u konjušnicu tračak svjetla od fenjera, pri kojem je popadija vršila svoj noćni red; a ujedno sa svjetlom navali u konjušnicu struja svježe zime. Konji se trznuli i naćulili uši. Dostojanstvena se figura popadijina, u marami s umotanom glavom, s fenjerom i s ključevima u rukama, dojmila Stjopke; on se počeše za uhom očito ponizan.

— Ti bi uviek spavao! — obrati se k njemu popadija moralno. — A za cielo nisi ni pomislio, da konji nemaju u jaslama ni mrve siena!...

— Šta će im već! Nažderat će se već! Nije još ni u mene bilo ni mrve u ustima! — odgovori Stjopka s dobrodušnim smieškom.

— To je naša luda! — obrati se popadija k Panasu, pokazujući na Stjopku, a da je nije baš nimalo smetalo njegovo prisuće. — U njega nije sve u redu . . .

Stjopka se nije nimalo uvriedio, što ga je tako prikazala. On je i sam baš tako isto mislio o sebi.

— A ti hajde na zavrtnicu. Ondje je već Malanja pomuzla krave; pokupi teliće, pa ih otjeraj na vodopoj! — obrati se popadija k Panasu. — Al pazi, kod mene se ne broje gavrani! Čuješ li?

Rečenica „brojiti gavrane“ značila je u popadije, zjake prodavati. Panas toga nije razumio i pomislivši, da podadija razumieva prave gavrane, začudi se jako, — zašto bi mu palo na um brojiti gavrane. Dali mu bič i postavili ga izà malog stada teladi. Sad se vidjelo, da ne zna, što bi s njima, kamo da ih goni i gdje je baš taj vodopoj.

— No ja vidim, da će biti od tebe slabe koristi, kad ti ni toga ne znaš! — reče popadija. — Ej, Sonjko! pokaži mu, gdje je vodopoj!

Sonjka izišla iz sobe čupava i pospana. Jedno joj oko još spavalo, a ona se užasno napinjala da ga otvori.

— Gospode! I kad bi se ti ljudi izspavali? . . . — uzklikne popadija s negodovanjem. — Ja sam valjda gazdarica, pa još i popadija, a ustajem ranije od svih vas! . . .

Tu je popadija zaboravila na jednu okolnost — i to, da si je priušćivala mali sanić poslije ručka od dva do tri sata, česa ti ljudi nisu mogli učiniti.

— Pokaži mu vodopoj! Al pazi, da se ne izvališ tamo gdje pod drvo.

Ni tu nije popadija imala na umu, da je to bilo u decembru, kad baš nije bilo tako ugodno ležati pod drvetom.

Panas potjerao zajedno sa Sonjkom teliće na vodopoj. Bilo još sasvim tamno. Nebo se zagrnulo u tamne oblake, nadulo se, pa izgledalo, kao da će biti mrko cieloga dana. Sonjka spavala putem, spotičući se na svakom koraku i ne misleći, da si tako može lako izčašiti nogu. Panas išao za njezinim tragom, nastojeći da vidi okolicu, e bi drugiput pogodio i bez Sonjke. Došli do strme obale. Dolje k rieci vodio širok put. Mjesto bilo Panasu poznato. Telići smjelo trčali dolje. Onda i oni morali trčati, a to je Sonjku sasma razbudilo.

— Da je djavo nosi s njenim telićima! — reče.

— A zašto psuješ? — upita Panas.

— Čekaj, bit ćeš već i ti drugojačiji! . . . Nikad ti ne da, da se izspavaš, vještica dugačka . . .

— O-ho! Kako je ti to krstiš! — začudi se Panas.

— A nego kako? — nastavi Sonjka mrko. — Odkad sam ja tu kod nje, još se nisam nijedared izspavala! . . . Eto gle, tako uviek hodam baš kao da sam omamljena!... I kojeg me je vraga samo uzela?!

— A gdje si bila prije? kod mame?

— Hm! kod mame! . . . Nisam ja imala nikakve mame!

— Kako nikakve?

Panas se začudio posve iskreno. Poimao je, da može netko nemati otca, kao što na primjer on, al da matere nema, — to mu zaista bilo nekako čudno.

— Nikakve! — ponovi Sonjka. — Ja sam živjela u gradu, u sirotištu . . . Ondje žive mnogo djece. Mene onamo strpalo, dok sam još bila mala. Ondje su sve takve. Ondje sam i odrasla. A oni me uzeli uzgajati . . .

— A zar je ondje bilo bolje?

— Ne znam. Svagdje je zlo, kad nemaš ni otca ni matere.

— A vi'š, ja imam mamu! . . . Samo je pijanica . . . Ja mislim, da će tu bolje biti! . . .

U to se već spustili i k rieci. Stalo svitati. Panas vidio,

da je ondje na obali, odkud je jučer koraknuo na led. Eno i onaj isti prorub nasred rieke, u kojem se koprcao. Već se stao smrzavati. Na obali tiho probijalo sijaset malih vrela. Sva nosila svoju bistru vodu u rieku lakim kristalnim zibanjem, čega radi se i nije zamrznuo neki dio rieke uz obalu. Telići uzeli srkati vodu svojim gubicama. Sonjki palo na um da se „tocilja". Panas nije toga mogao, jer nije imao čizama, a bosim nogama hodati po ledu baš nije najugodnije. Telići se već odavno napili. Panas vikao, da je vrieme kući, no Sonjka se zatociljala, pa joj nije bilo do žurbe. Najposlije se uzpeli na brdo.

— Dat će mi već, — reče Sonjka posve ravnodušno. — Svu će mi kosu izčupati! . . .

— Odkud u tebe tako široka gubica? — upita Panas iznenada.

— Takvu mi je Bog dao! . . . A šta tebi nije pravo?

Tim se svršio njihov razgovor za prvo poznanstvo. Sonjka je zbilja „dobila", t. j. čupali je za kosu, ali ona, kako je vična, podniela to hladnokrvno. Panasu kazali, da se drugiput ne zasjedne.

— Ti ih ne slušaj! Ni Sonjke, ni Stjopke, nikoga, — čuješ? Samo mene slušaj!

Panas se duboko zamislio, kako da s tom zapoviedi složi savjet otčev — svakoga slušaj, dapače i ludoga Stjopku. Dali mu metlu u ruke i on uzeo mesti dvorište za blagdane. Tu je učinio još jedno poznanstvo. Barbos, koji je skakao na lancu i cielo jutro režao na njega, najednom ga zavolio, pa stao mahati repom, izkazujući time svoju ljubav. Da li se već priviknuo na Panasa ili se promienio od počitanja spram kaputa mladoga gospodina, koji je bio na Panasu, to se nije nikad saznalo, ali sad više nije režao na Panasa i od tog se doba zavelo med njima ganutljivo prijateljstvo. Popadija se natezala po dvorištu s peradi. Sonjka trčala kao luda izvr-

šujući njene zapoviedi, a Panas meo i meo dotle, dok ga nisu zaboljela ledja. Onda stao da odahne.

— Ehe, derane! Tako ti ne ćeš za tri dana pomesti! Šta si stao? — reče mu popadija, koja je nekakvim čudom sve vidjela u jedan čas, i što se radilo u kuhinji, na zavrtnici i u konjušnici, u dvorištu i čak u sobama. Panas se prihvatio metle. U to unišla u dvorište žena crkvenoga starešine, onizko čeljade, vremešno, žustro i koje kao da rado pije; k popadiji dolazila svagda s jednom te istom namjerom, — da se žali na svog muža, crkvenoga starešinu, koji joj nije htio da ustupi prvenstva u piću i kojega je ona zato nazivala pijanicom.

— To je onaj jučerašnji? — pokaza na Panasa.

— Da, to je Fanaska . . . Uzeli smo ga na uzgoj . . . Ubogo je siroče! Ta mora ga netko zagrijati, prigrliti! — odvrati popadija čuvstveno. Panas je u to baš silno prionuo uz metlu, pa se zaista „zagrijao“, jer ga već oblio znoj. A popadija nastavi:

— Mati mu je razuzdana, s vojnicima se vucara, krade... Ah, te bih ja sve žene povješala . . . Pa i on nije, čini mi se, bolji... Kubura je to s njima! Samo si dušu ogrješuješ... Ne bih ga uzela, ali već — rad spasa duše . . . Pa eto i Sonjka. Bila gotovo sasma gola, kad smo je uzeli . . . Po nedjelju si dana nije gubice prala, uši je zapravo izjedale, s gladi otekla . . . A sad je gledajte, kako se razhranila! Odjevena, obuvena i sita, a od kakve je koristi? Sve gleda da umakne od posla! Od tih ljudi ne očekuj blagodarnosti, ne!... Vi'š — kojiput se već odmara! Mahne jednom, — pa se već odmara! . . . A žderu, kažem vam, svako za troje! . . .

.Starešinica požalivši se na „svoga starca“, ode, a za njom eto supruge vlastelinskoga upravitelja. Ta je svojom krupnoćom nadmašila čak i popadiju. Doduše nije bila tako debela, jer je bila mlada (bilo joj nešto preko trideset), al

zato je bila pravo pravcato zdravlje. Ona došla da pozajmi pet sledjeva.

— Odkud vam takav kicoš? — upita, pokazujući na Panasa.

— A to je siroče, što ga jučer izvukli iz proruba! — odgovori popadija. Mati mu je tatica, bavi se grabežem na velikoj cesti i vucara se s čitavim gradom . . . A ja ga prigrlila . . . Da ste ga samo vidjeli, kakav je došao! . . . Upravo gol . . . U mene se pomogao za jednu noć . . .

Panas slušao sve te razgovore i žmirkao očima od udivljenja. Onda još dolazile jedna za drugom — načelnikovica, felčerica, podupraviteljica — i svima im ga prikazivala popadija, prikazujući i njegovu mamu najkrupnijim i neočekivanim izrazima. Njega već duša zaboljela od tih prikazivanja. Zašto su ga svi gledali, kao nekakvoga malog tata, kad još nije nikad ništa krao? Pomeo je dvorište.

— Sad uzmi-de eto tu mokru krpu, pa obriši dobro sva stakla na prozorima! Priuči se na sve! — zapovjedi popadija ljubezno i on ni ne odahnuvši uze novi nalog da izvršuje.

Za brisanjem stakala došlo i čišćenje kočije; onda pranje tanjura, a onda trebalo napojiti konje i donieti im siena, jer je baš u to Stjopka opravljao saonice. Na koncu konca Panas nije ni opazio, kako je prošlo vrieme do objeda i objedovao je takvim apetitom, kakav je vidio jučer u Jereme.

— No, šta je? Je l' ti se svidjelo? — upitali ga u kuhinji. On je šutao. Poslije ručka tjeraj opet na posao, i čudnovato, nije ni sama popadija bila ni na čas bez posla. Sad se natezala s usoljenim krastavcima, kojima je trebalo napraviti novi razsol; sad liečila kokošku od kike. Toga dana (pošto je to bilo dva dana prije blagdana) popadija nije poslije objeda ni spavala. Panas izvršio sve njene zapoviedi i ona ga pohvalila.

— To će biti dečko! To će biti dečko! — ponavljala ona. — Samo da ne bi počeo krasti po staroj navadi . . .

Poslije objeda hodao Panas već u čizmama.

Sutradan došlo pismo od vlastelina. Mladi čovjek, koji je letio na sklizaljkama (bratić vlastelinkin), molio je otca, da mu pošlje na dva sata onoga originalnog dječaka, kojega su jučer izvukli iz proruba. Popadiji to baš nije bilo milo. Tako treba dječka, a oni ga odkidaju od posla rad svojih nekakvih gluposti. No ipak se nije moglo odbiti. Otac još prošle nedjelje izmolio od vlastelina stog siena. To bi dakle bila od njega skrajna nezahvalnost. Panas pošao u „dvor“.

Vlastelinov dvor bio od otčevoga manje od pô vrste daleko.

Sastojao je od dvie kuće: velike zidane na dva kata — u njoj živio sam vlastelin s porodicom — i malene drvene, kućice samice. U ovoj stanovao onaj isti mladi čovjek, koji je nosio kaput s gajtanima i koji se zvao Fjedjenjka. Panasa odveli ravno k njemu. Fjedjenjka imao tri male sobice, namještene neurednim različnim pokućstvom. Nizki zidovi bili puni slika bez okvira. Sujeti slika bili posve različni, počevši od Samsona, kako ruši hramne stupove, pa sve do posve nage žene, koja ide da se kupa. Na prozoru ležali kisti i boje; usred sobe stajao stalak, a na njemu platno s načetim poslom. Panas promatrao u čudu i sa krajnom radoznalošću Fjedjenjkin stan, a Fjedjenjka opet izbuljio oči u njega.

— Što? Ti si to? — klikne.

— Ja! — odgovori Panas, ne poimljući, kako je mogao posumnjati o njegovoj ličnosti. Umjetnik Fjedjenjka sjedio na mekom i udobnom naslonjaču, prekriživši nogu preko noge i pušeći cigar. Na njemu bio kratki kaputić sa zelenim širokim ovratnikom i s gajtanima na prsima; očito je strašno volio gajtane, jer mu svi sjurtuci, osim fraka, imali gajtane. Kaputić bio strašno izmazan različnim bojama.

— To jest tko si ti? — nastavi Fjedjenjka.

— Ja? Panas! . . .

— Hm! . . . A šta bih ja s tobom? Tebe ja ne trebam, dragane moj! . . .

Panas nije baš ništa poimao. Pa našto bi ga se baš i trebalo?

— Zar si ti onaj isti dječak, kojega su izvukli . . .

— Iz proruba! — dovrši Panas.

Fjedjenjka se začudi.

— Al onda si bio sasvim drugojačiji! . . . Ti si bio prosjak, a ja sam baš htio da s tebe spišem maloga prosjaka . . . To te je popadija preobukla . . . Ah, dosadno stvorenje, ta popadija! . . . Ajde ti pa je moli, da te obuku u jučerašnje odielo, pa onda dodji! . . . Čuješ?

Panas dašta čuo, al nije ipak razumio, što hoće s njim taj liepi gospodin. Što da „spiše“? Jučer je vidio, kako je taj gospodin pisao nogama po ledu nekakve rieči, što ih nije umio da pročita, jer uobće nije znao čitati. No to je sasvim nešta drugo. A uz to nije baš nimalo želio da se opet obuče u tralje. Al nije bilo druge; pošao je kući i kazao popadiji, šta je na stvari. A to je kazao tako, da popadija nije baš ništa pojmila. No svakako se još više uvjerila u misli, da Panasa odkidaju od posla rad nekakvih gluposti. A kad je Panas spomenuo rieč „spisati“, onda se popadija domišljala, o čem se radi i ušutkavši srce, uzela vlastoručno oblačiti Panasa. Htjela je osobito da ugodi vlastelinu, a zato ga nije samo preobukla, nego ga opravila i po svojoj vlastitoj fantaziji. Iz haljetka je povukla staru vatu, koja je onda slikovito stršila na različne strane; stare Panasove čakšire tako izdrla, da je na njima bilo težko naći mjesto, gdje se ne bi „providjelo“ (kako je popadija govorila); Panasove noge omotala krpama, ali ih je najprije izprljala blatom, gustu mu tvrdu

kosu posve razkuštrala, a vojničku kapu natukla sasma na zatiljak.

— No sad mislim, da će biti zadovoljan! — reče uživajući u svojoj vještini. — I to su ljudi, koji ne znaju, česa da se late od slasti i badavisanja! . . . Slikaju! . . . Eh! . . .

Panas pošao opet u vlastelinski dvor. Sad je strašno drhturio i zubima cvokotao, jer je popadija tako providjela čakšire i sve drugo do skrajnosti izderala, da mu je bilo tako hladno, kao da je iztrčao gol na ulicu.

— A! To je nešta drugo! — susretne ga Fjedjenjka veselo. — No sad si pravi . . . He, he! Ma to je divota! To je pravi tip! Divota, divota! Sad si momak, brate! Mesdames, mesdames! Hodite nas čas! Da se nasladjujete! To je tip!...

Pokucao u prozor, a u sobu unišle one iste gospodje, što su bile na ledu. Panas se zbunio, kad je vidio gospodje, i nespretno ogledavao svoju providnu toaletu.

— Ah, divota! Kako je tipičan! Krasota, krasota! — klicale gospodje. Panas nije znao — zašto ga hvale? Kakvi su to čudni ljudi! Ma kao da su svi šenuti! Hvale ga zato, što mu se čakšire provide! . . . Pa još gospodje!

Kad otišle gospodje, Fjedjenjka posjeo Panasa na pod po turski i naložio mu, da tako pruži ruku kao da moli milostinju; osim toga mu je zapovjedio, da napravi najtužnije lice. Panas je sve to učinio, što je bolje mogao, i u to isto vrieme mislio: „a Boga mi taj je gospodin lud!“ Onda ga stao Fjedjenjka promatrati s različnih mjesta. Često je dolazio k Panasu, pa mu sad podizao ruku, sad spuštao glavu, sad i sam krivio lice, kazujući Panasu da to isto učini, a Panas pravio s nevještine baš obratno. Napokon mu Fjedjenjka kazao, da sjedi mirno, pa uzeo ulovku. Što je tamo crtao, toga Panas nije vidio, nego mu već užasno dodijalo sjedjeti nepomično na jednom te istom mjestu i u jednoj te istoj pozi, koja mu je uostalom bila još i najmrža. Pružena ruka obamrla i pala

na pod. Fjedjenjka se napokon i sam umorio i poslije trosatnoga mazanja odpustio Panasa kući.

— Kaži popadiji, da joj liepo zahvaljujem i da ću još poslati po tebe! — reče Fjedjenjka na razstanku.

Panas poletio kući trkom. Jaoj! Bez obzira na čast, koju mu izkazaše, odabravši ga za model, ipak nije osjećao da je srećan. Prvo, bilo mu strašno zima; dapače nije ni u maminoj zemljanci doživio takve zime, jer onda još nije znao za kuhinjsku toplinu, ni za topli kaputić mladoga gospodina, a ni za Stjopkin kožuh; a drugo morat će se rad te časti počešće oblačiti u te stare tralje.

Toga je dana Panas bio heroj u kuhinji. Desetput ga sililі, da pripovieda, kako ga je risao mladi gospodin. Neki mu zbilja i zavidjali, pa željeli, da budu i oni srisani. A Stjopka je naprotiv kazao, kad bi mu i ruku odrezali, da se ipak ne bi dao nipošto risati, jer je to grieh.

V.

Panas nema ni za što dara.

Panasov se položaj u otčevu domu opredjeljivao postepeno. Iznajprije ga htjeli odrediti specijalno za kuhinju, a tu bi morao donositi drva sa zavrtnice i metati u peć slamu, loviti kokoši i guske za pečenje, mesti kuhinju, iznositi pepeo i pomije, no u Panasa nije bilo dara za tu specijalnost. Tako je bar govorila popadija na temelju toga, što je Panas jednom upustio pepeo i razsuo ga nasred kuhinje. A zapravo je popadija mislila, da bi se Malanja izkvarila, pa ne bi više obavljala svoje dužnosti, kad bi imala tako žustra pomoćnika, kao što je Panas. Onda ga dali Stjopki, al i tu Panas nije pokazao dara, jer je Stjopka sav svoj posao svalio na njega, a sam

spavao i po noći i po danu. Onda bilo odlučeno, da u Panasa ne će biti nikakve specijalnosti. Al zato težko da je bilo posla u popadijinu gospodarstvu, u kojem ne bi učestvovao Panas. Ima li silnoga posla u kuhinji, — Panas se ondje vrti i leti kao lud iz kuhinje u podrum, iz podruma u ledenicu, na dvorište, pa vuče slamu, brašno, led, sve, što u onom trenu trebaju u kuhinji. Dogodi li se, da pošalju kamo Stjopku, a najednom u otca treba, — Panas stenjući i znojeći se, vuče kola, pa upreže konja. Jedva diže dugu, a rukom ne može da dokuči konju do gubice, da ga zažvali, — ali ništa zato: on si podmeće klupčicu, pa tako obavlja sve kočijaševe funkcije, pa ide i s otcem na trebu. U njega bila jedna posebna specijalnost. Nitko nije smio da kolje kokoši i drugu perad. Panas imao spretnu ruku; pod njegovim nožem perad odmah uginula, dok se u drugih još dugo mučila nakon smrtonosne operacije. Samo još jedan posao nije obavljao. Nikad još nije bio uz Dunju i spremao sobe, a tako je silno želio. Osobito ga zanimao otčev kabinet, kao mjesto, gdje se on moli. No to je bilo još daleko.

Malo po malo stao Panas zaboravljati na maminu zemljanku i misao, da bi se mogao opet onamo vratiti, činila mu se strašna i nemoguća. On se oporavio i ugojio, pa ako mu se i nije gubica tako razširila kao što u Sonjke, ipak je bio zdravo momče. Vlastelin bio vrlo nezadovoljan Panasovom vanjštinom, kad ga je pozvao na drugo sielo. Premda je popadija opet obukla svoga pitomca „najumjetničkije“, al „tip“ je ipak mnogo gubio, što nije bilo više prijašnje mršavosti. Popadija bila vrlo zadovoljna s Panasom. Gotovo ga nije ni kažnjivala, ako se ne uzmu u račun ona dva tri slučaja, kad mu je uho okrvarila. Uzevši u obzir sredstva, kojima je popadija putila Sonjku na put istine, Panas se baš nije ni obazreo na ta dva tri slučaja. Sonjka bila uviek zaplakana, a to se dogadjalo zato, što su njeni poslovi bili takvi, da se-

morala postojano vrtjeti u „sobama“, pa je tako bila prečesto popadiji na očima.

Popadija je spadala k onoj poštovanoj kliki ljudi, koji češu ruke o ljude bose, ili s metlom u ruci, ili uobće ljude, koji težak posao obavljaju. U selo je Paničevo došla s otcem još zamlada, kad su Paničevci bili još kmetovi vlastelina Guljajeva. Pokojni Guljajev bio čovjek pobožan i poštivao duhovna lica. On nije mogao da smisli veće usluge otcu, nego da mu dade na doživotnu porabu četiri duše — dvie mužke i dvie ženske. Te četiri duše nosile na svojim plećima čitavu popadijinu kuću. Popadija ako i nije bila korenita plemkinja, nego samo kćerka seoskoga pojca, ipak je postupala s tim nesrećnim „dušama“, kao da je bila prava pravcata plemkinja. Od zore se pa do mraka miešale grozne zapoviedi s udarcima i ćuškama; „duše“ radile, jaukale, psovale i molile. Uzalud ju je otac, koji je znao na pamet pô svetoga pisma, svakiput opominjao, navodeći različne, za dotični slučaj zgodne izreke, — popadija se nije mogla da svlada, jer joj se već ruka zaukala. I tako se mučile zlosrećne „duše“, kao da se našle u očistilištu za odkupljenje svojih velikih grieha. Al najednom proglasili slobodu, a popadija ostala na cjedilu. „Duše“ se mahom razbježale. Badava im je popadija nudila odmah platu; badava im kazivala „vi“ i mjesto prezirnih „Saška“, „Maška“, veličanstveno izgovarala „Aleksander“, „Marija“. Onda je popadija pretrpjela mnogo muka. Morala je najmiti gradsku služinčad i postupati s njome blago, s poštovanjem. A medjutim jê ruke strašno svrbile, pa je kadkad osjećala takvu potrebu da ma koga ćušne, kao potrebu — svaki dan ručati. Tad je kebala na kućnoga psa, da ga ulovi u kakvome kvaru, pa mu dala bubotak, — a onda joj bilo lakše. No tako nije moglo dugo durati. Popadija bolovala i raztrojivala svoje živce, što nije mogla da udovolji svojim starim navikama, pa i osim toga jü je upravo muka spopadala, kad je vidjela tu

mazu — gradsku služinčad, koju je trebalo više dvoriti, no što je ona dvorila popadiju. Požuda za neograničenom vlašću tražila oduška i napokon je našla na veliku sreću popadijinu. Popadija uzplamtjela najednom čovjekoljubljivim osjećajima. Spomenula se dužnosti prave kršćanke, pa naumila da uzme k sebi siroče na uzgoj. Otac se iskreno obradovao, što može da učini dobro djelo, pa je odmah pristao na to. Rezultat je toga bio, da je svanula u otčevoj kući mala Sonjka, koju je popadija stala energično po svojemu uzgajati. Ta ista spoznaja kršćanske dužnosti ponukala je popadiju, da uzme k sebi Stjopku, kojega je cielo selo, a s njim i popadija, držala za ludu. Napokon se toj „siročadi“ pridružio i Panas, a to je bila popadiji nova zasluga za kraljevstvo nebesko.

Od svih je tih srećnika Panas najviše radovao popadiju. On je posve usvojivao moralna pravila, što ih je popadija usadjivala svojim pitomcima. Žustar i po naravi svojoj okretan, nije bio veseo, kad je morao sjedjeti bez posla. Uostalom to se vrlo riedko dogadjalo, jer je bilo posla uviek dosta. Nakon što su ga proglasili nesposobnim ma za koju opredieljenu specijalnost, bio je posve dobar za sve specijalnosti najedanput.

Nije prošlo ni četiri mjeseca, što je Panas bio na uzgoju kod popadije, a već nisu mogli bez njega biti. To je bilo pogotovo odonda, odkad je svanulo proljeće, pa domaća perad stala množiti svoj rod. Popadija nije još nikad skupila toliko jaja, kao što ove godine, — a razlog tomu bio Panas. U njega bila neka osobita vještina za perad, pa je kupio jaja s takvih skrovitih mjesta, kud nije nikad stiglo ni bistro oko popadijino. Lukave koke, ne želeći na kocku stavljati svoje potomstvo (da ono prije no što ugleda sviet ode na kajganu), kopale jame sred gustoga bodljikavog burjana, sakrivale se duboko u sieno, zavlačile se na tavan — i tamo živjele samotni obiteljski život, nesle jaja, pa se spremale da potajno izlegu piliće, uvjerene, da su nadmudrile popa-

diju. No Panas nanjušio sva ta potajna mjesta, iznenadio opaku koku u zločinu, oteo joj jaja i svečano ih odnio popadiji u podrum; a krivu kaznio, polivajući je hladnom vodom, što je njojzi bila ne samo paklena muka, nego i uvreda. Imao je uobće osobiti talenat za perad, a zato mu je i bio povjeren nadzor nad peradi gotovo bez kontrole. No tako se pusto zanimanje nije moglo dašta smatrati specijalnošću, zato je Panas i morao da pomaže u kuhinji, da se nateže s konjima, telićima, kravama i t. d., i t. d.

Popadija se strašno bojala, da se Panas ne bi uzoholio, a zato ne samo da ga nije nikad hvalila, nego naprotiv od vremena do vremena našla povoda, da ga rad ma česa okrivi i povuče za uho ili za kike — imajući na umu blagotvornu pobudu za daljno usavršivanje, misleći u isto vrieme u sebi: „bit će to još zlatan radnik, samo ako se ne nauči krasti“. A da se morao naučiti krasti, — to se činilo popadiji, kao da je neizbježivo.

Početkom se proljeća Panas upoznao kao što s okolicom, tako isto i sa žiteljima sela Paničeva. Često su ga slali u selo — ili u krčmu po rakiju, ili u dućan po čavle, a onda nije nikad propustio slučaja, a da se ne navrne k Jeremi. Nešta ga vuklo onamo. Za cielo bila to uspomena o jedinom danu njegova života, koji je proveo posve mirno, u toploj sobi, med dobrim ljudma, bez brige. Riedko je kad zatekao Jeremu ili Marinu kod kuće. Zato se Gorpina uviek natezala kod kuće s djecom. Ona je silno narasla za to par mjeseci, lice joj se otegnulo, pa iz okrugloga postalo dugoljasto. Radovala se Panasu i primala ga kao prava domaćica. Šteta samo, da se nije mogao zasjesti, jer se to nije slagalo s onim moralnim pravilima, koja mu je popadija utuvljivala u glavu. A onako bi se poigrali „žmure“ ili bi napravili kuću od pieska i blata, pa bi Panas sa zadovoljstvom prosjedio ondje po

ciele dane. Jeremina mu kuća bila nešta kao roditeljska kuća, kamo kadkad puštaju samo dobre djake.

Kad je Panas išao jednoć selom s praznom bocom izpod ruke u krčmu, susretne ga na putu momak, koji mu nije bio baš nimalo poznat, a ipak ga mjerio.

— Gle ti pasjeg derana! — reče momak. — A čini se i nevješt! Kako pade na popin hljebac, razhranio še, pa sad ne vidi nikoga. Da sam ja to znao . . .

— Pa ja vas i ne poznajem!

— Zaboravio si dakle, kako si se koprcao u prorubu? A?

— Nisam!

— No a znaš li ti, da nije bilo tamo Jaške Morguna, valjda bi se još i dandanaske koprcao?

Panas to priznao, ali ipak nije poimao, što bi baš rado taj momak.

— Pa ja sam taj Jaška Morgun! . . .

— Tako?!

Panas se zbunio. Zbilja, kako je nezahvalan! Al on nije onda ništa ni čuo ni vidio.

— A nego! — složi napokon Morgun. — Ja i zaboravio, da si onda bio svejedno kao mrtav! . . . No dakle znaj, da sam te ja spasao!

Panas obećao, da ne će zaboraviti.

— A evo gle — to je kuća moga otca, tu i ja živem... Svrni se kad — doda momak.

U to se pridružilo k njima nekoliko momaka.

— Ehe! Ma to je ono prasence, koje onda umalo što ne ode na drugi sviet! — kliknuli momci.

Malo po malo sakupila se oko Panasa priličan rpa ljudi. Bilo tu i momaka i žena i staraca i djevojaka. Svi s radoznološću promatrali njegovo odielo. A osobito su promatrali poštovanu gimnazijsku kapu. Svi bili toga mnienja, da se Panas pomogao i malo narastao. Mnogi nastojali da pogode,

koliko mu je godina. Po rastu mu davali jedno deset, no vračare mu čitale na licu mnogo životna izkustva, pa uvjeravale, da mu je najmanje dvanaest. Panas okupljen svjetinom, nije se ništa zbunio. Već odavna nije bio plašljiv, nego naprotiv vrlo slobodan. Pitali ga, kako mu je kod popadije, a on ukratko rekao, da ih popadija strašno gnjavi, a otac da je svet.

— Gle kako sudi! kao veliki! a?! — govorile žene. — A kako je onda bilo ubogo! Čini mi se, da bi ga mogla noktom, a sad, — de, govori s njim?...

Jednom, baš kad je otac s popadijom pio večernji čaj, postavivši stol nasred dvorišta, desilo se slučajno, da je Panas prisluškivao njihov razgovor. Moramo priznati, da Panas, pored strogih načela, koja mu je popadija neprestano utuvljivala u glavu, kad je čuo dvie tri fraze, nije dapače ni pomislio da se ukloni tako nedostojnu činu, kao što je prisluškivanje. Naprotiv metnuo je ruku na lievo uho, da mu ne umakne ni slovka. Moglo bi ga se izviniti, što se razgovor ticao donekle i njega.

— A znaš, dušo moja! — govorio otac popadiji. — Dobro je, da smo uzeli Panasa... Naskoro će doći Aljoša na pasje dane kući... Bit će mu ipak ugodnije uz toga mališa!

— No, ti mi već oprosti, otče Makarije. — odgovori popadija. — Ne bih baš rado, da mi se Fanaska odkida od posla! Hvala Tebi, Gospode, pune su ruke posla. A bez njega sam znaš — kao i bez ruku.

Taj se izraz neizmjerno svidio Panasu. Njegova živa mašta odmah naertala popadiju, kako joj je s obje strane mjesto ruku visio po jedan Panas. On se čak i nasmijao tiho.

— No, ipak kadkad... zašto se ne bi djećko malo i poigrao? — Otac je očito ublažio svoj zahtjev.

— Poigrao! A ne bojiš se, da bi taj derau mogao pokvariti Aljošu? Zar ti ne znaš, gdje je on odrastao i šta sve

nije vidio! Samo što se tu nema gdje da pokaže... Vidio bi ti inače, tko je on!... O ne, otče Makarije, tu treba na obadvoje paziti!... A kad ćeš poslati po Aljošu?

— Ta mislim — ove nedjelje...

U to Panasa zovnuo Stjopka i on se morao da odrekne naslade da dosluša razgovor. No saznao je najbitnije — domala će doći popović i možda će mu dozvoliti, da se kadkad poigra s popovićem. Ostalo nije bilo za njega novo, jer mu je popadija vrlo često spominjala o razvratnu družtvu, u kojem je odrastao.

VI.

Nove dužnosti.

Došao popović. Bio to odvažan, živahan dječak od jedno dvanaest godina, po imenu Aljoša, u divno skrojenu mundiru, u novoj kapi, koju je nosio malo nahero kao pravi kicoš, koji zna, kako se zaludjuje žensko srce. Bio ljepušne vanjštine. Tamne, pametne i žive očice odavale klicu uobraženja i djetinjske lukavosti. Pomno ošišanu kosu (na koju je osobito pazio) češljao je gore („nenaravno“ — govorila popadija), a to mu davalo vojnički izgled. Uobće mu ciela vanjština odavala skrovenu želju, — da se pokaže bar za tri godine stariji, no što je bio.

Dočekali ga prilično svečano. A da i ne govorimo o tom, da su ga silno voljeli kao nadu svoju, bilo je još od nemale važnosti i to, što će prviput u svom životu prieći u sliedeći razred, prosjedivši u ovom ne dvie godine, kao što je to svagda bivalo, nego samo jednu godinu. Takav mar za naukom, kakva još nije nikad bilo u popovića, duboko se kosnuo roditeljskih srdaca — otca Makarija i popadijinoga. Otac ga dočekao u atlasnoj rizi, a popadija u svietloj haljini

(što joj nije pristajalo godinama) baš kao da dočekuju arhijereja. Kad se kola s popovićem dokotrljala u dvorište, svi popini ukućani iztrčali iz svojih zakutaka, pa blejali u popovića. Neki ga vidjeli tek prviput, kao što na primjer Malanja, a ovima drugi kazivali, da je popović bio negda „taki“ (pokazujući dva-tri pedlja od zemlje) i da su ga onda poznavali, a sad gle „kaki“ je nadjikao. Oni se čudili, kao da su bili uvjereni, da se popovići radjaju na sviet aršin visoki, u gimnazijskom mundiru i u kapi.

Najprije ga dašta pogostili s pečenom prasetinom, koju su baš za njega priugotovili. Onda uzeo otac izvlačiti iz njega gradske novosti, izpitkujući osobito, kako služi u crkvi novi arhijerej, da li je strog ili blag. Aljoša nije ipak odgovarao sabrano. Mamilo ga dvorište, gdje je tada jarko sjalo ljetno sunce; vukla ga želja da otrči u vlastelinski vrt, gdje miriše zelenilo i nedozrele kruške. A htio je da se upozna i s Panasom, o kojem mu je putem pripoviedao Stjopka. Zato je i zagledavao kroz prozor. Napokon se iztrgnuo i odmah otrčao u konjušnicu. Konje je strašno volio, — htio je da ih pozdravi. U konjušnici bio Panas. Popović ga malko promotri.

— Ti si Fanaska? — upita ga izravno.

Panas ne zanieka. Popović u to gladio rukom konju gubicu.

— Skoknimo u vrt! — predloži.

— A popadija! . . . — reče Panas plaho, koji je već odavno htio da se prodje vrtom.

— A, šta ona! Pouzdaj se ti samo u mene! — reče popović.

Panas ne reče više ništa. Strjelimice izlete iz konjušnice, pretrče preko dvorišta i polete put vlastelinskog vrta.

— Fanaska! Fanaska! Kuda ćeš? Natrag! Konje treba napojiti! — vikala popadija kroz prozor, kad je spazila bieg. Panas se nevoljko zaustavio. No to je bilo samo na čas.

— Ne okreći se, kao da i ne čuješ! — reče mu popović tiho, a Panas se više nije zaustavljao.

Kad su dotrčali u vrt, — popović se uvjerio, da je u Panasa našao divnoga druga. Odkako je Panas kod popadije, danas je prviput dahnuo slobodno. Na vratu mu nikakav posao. Obuzelo ga tako silno veselje, da nije znao zapravo, šta bi. Skakao je kao divlja koza, vikao, cikao; govorio puste rieči, koje ništa ne znače i koje su mu bile smiešne, kao što na primjer „barlibaldi“, a onda im se smijao kao lud. Kao majmun se penjao na drveće, trgao plodove, trpao u džepove i u njedra, što nije dospio da pojede. Plodovi nisu bili ni izdaleka zreli, al on ih je ipak jeo ne samo s tekom, nego baš lakomo. Popović, koji se veselio i selu i kući i vrtnu zelenilu, nije nimalo zaostajao za Panasom, nego je isto tako lakomo punio svoj želudac sa svačim. Riečju, prvi je dan njihova poznanstva bio gotovo najveseliji dan u životu obojice. Panas izpripovjedio popoviću, kako su ga izvukli iz proruba, prikazao mu svoju mamu i vojnike, što su dolazili k njoj. A popović raztumačio Panasu, što je gimnazija. Na osnovu toga je tumačenja zaključio Panas, da je popović najnesrećniji čovjek na cielome svietu. Nadalje mu popović pokazao, kakvo lice pravi učitelj latinskog jezika, kad unilazi u razred; kako muca učitelj aritmetike, kad se počne srditi i t. d. Sve je to pokazivao tako vješto, da se Panas od srca smijao, zaboravivši i na popadiju i na konje i na kokoši. Bolno je izkrivio lice, kad je popović kazao, da je gladan i da je zato hora kući. Panas još nije bio gladan. To jest možda je bio, ali je bio tako veseo, da nije toga ni osjećao. Očito je bio silan idealista. Kad se vratili kući, popadija se na veliko čudo Panasovo jako malo ljutila na njega i nije se dotaknula ni njegovih ušesa a ni kika. Kazala je samo, da se nije trebao tako dugo zaigrati. No to je bilo samo zato, što je popović prešao u viši razred, a možebiti se roditeljsko srce popadijino smek-

šalo, što je došao Aljoša. Pa čak i Sonja, koja se rodila, kako su svi držali, samo zato, da može popadija na njoj počešati svoje ruke, — čak i ona dobila toga dana u zatiljak samo jedan bubotak, i nije ništa plakala. Panas se ipak uvjerio, da mu je sav posao, koji je toga dana njega zapadao, ostao netaknut: konji bili nenapojeni; telići skakali i čekali, dok ih žestoki Panas ne pogna „u čordu"; ambari odključani; riečju — imao je još puno posla. Toga se dana motao do ponoći i tek onda, svršivši sve, što je njegovo bilo, legao spavati i odmah zahrkao, kao pravi pravcati srećnik.

Drugoga se dana zbili vrlo čudni dogadjaji. Popović rekao, da ne može iz kreveta. A kad stali buditi Panasa, i on počeo stenjati, pa rekao to isto. Pomna iztraga izniela na javu, da obojicu boli strašno želudac, što su odviše jeli zelena voća. Dali im da mogu rad sebe, a ta zajednička nesreća, kao što to svagda biva, zbližila ih posvema, ako i nisu bili parovi. Na veče se već pentrali na stog siena i gledali da ga dobro urede. Toga dana nije Panas morao ništa ni da radi, jer je na sreću imao istu bolest kao što i popović.

Ako je Panasa i veselilo, što je došao popović, no teret, koji ga je teretio, nije se nimalo ublažio. Popadija nije mogla nikako dopustiti, da se naruše pravila, što ih je ona jednom ustanovila. Od toga bi stradao red u gospodarstvu. Zato se Panas dizao sad mnogo ranije od sunca, ma da je ljetno sunce na jugu râno, pa se ne diže docnije od četvrtog sata. Popović se budio oko deset, kad je već Panas namirio i teliće i konje i kuharicu Malanju, riečju — obavio sve, što je imao da obavi u jutru, — pa čekao popovića na dvorištu. Popović je znao vrlo vješto u čas da izmisli kakvu igru, al najmilija mu bila igra „kónjâ", u kojoj je Panas uviek izgubio lutriju. Kod „kónjâ" se razumievalo jahaće; jedan je od igrača morao biti konj, a drugi — jahač. Potonji je prvomu zajahao na ledja i na oko ga bio bičem. Ne treba da kažemo, da je

za prviput zapala konjska uloga Panasa. Popović, koji je bio za pô glave viši Panasa i kud i kamo krupniji, zajahao mu na ledja, podbo svoga konja tvrdim peticama od čizama. Junački je zavalio svoju kapu na zatiljak, podbočio se lievom rukom, pa se ukočio kao pravi jahač, ošinuvši bičem svoga vatrenog konja po nogama. Panas poskočio i pokazao da toga ne trpi. Popović ga zažvalio prilično debelim užetom, držeći mu krajeve u rukama, što je bilo mjesto uzda.

— No - o! — vikne popović, a konj-Panas ponese ga po dvorištu.

Držao se kao kasač od najplemenitije pasmine, rzao je, kočio se, nogama topao; a kad se popović mašio biča, vatreni kasač stao rzati, oponašajući vrlo vješto pravo konjsko rzanje. Taj je izum izazvao furor. Svi iztrčali na dvorište, da vide, kako popović jaše Panasa. Izišao i sam otac. On uostalom nije odobravao.

— To nije liepo, dušo moja, da dozvoljuješ Aljoši takve šale! — reče popadiji. — Čovjek se ne smije ponizivati, ma to bio i Fanaska? . . . Bio što mu drago, — ipak je čovjek, od Adama . . . Pa kako ga se može usporediti konju?! . . .

— Istom štogod, otče Makarije, — uzvrati mu popadija. — Aljoša je lagašan kao perce . . . Pa gle — Fanaska se ni ne grbi! . . . Fanaski mora da je i ugodno, što može malko da trči! . . . Ta nek se djeca igraju! . . .

Otac je samo digao oči k nebu i tiho mumljajući neku molitvu otišao u svoj kabinet, da ne vidi, kako se jedan od potomaka Adamovih, po imenu Fanaska, uporedjuje konju!

— Odgovarat ćeš za sve na sudnjemu danu, — progovori već u svom kabinetu, kad ga popadija nije mogla više čuti.

Jao! nije imao nikakva utjecaja na popadiju i njegove su groze sudnjim danom vrlo slabo na nju djelovale.

— Tpru! — zaorilo kraj popadijina uha, a vatreni konj stade kao ukopan kod praga. Popović sidje na zemlju.

— No sad ću ja biti konj, a ti sjedni! — reče želeći da se ponese gizdavo. — Na tebi je red!...

Popadija se trgne na taj predlog. Panas jê nevoljko pogleda i pročita na njenu licu nešta, što mu je bilo vrlo dobro poznato.

— Ne ću! — reče.

— A zašto ne ćeš? Sjedni samo — uvjeravao ga Aljoša.

— Pa što ga siliš, Aljošo, — reče popadija. — Kad ne će, pa i ne treba... Najposlije — hora je već da bude kraj toj igri. Fanaska ima posla!...

No Aljoša nije ipak bio voljan da završi igru. On je zaključio, pošto Panas nije htio da bude jezdilac, da mu se dakle bolje svidja konjska uloga, pa pristade da se preskoči njegov red. I zajaše mu na ledja lako kao što i prije, a „igra“ se nastavi.

— No i to je divna igra, da bi rieči! — govorila Malanja, obrativši se k Sonji.

— A mene će za cielo domala pretvoriti u kravu! — odgovori na to Sonjka.

Popoviću se vrlo svidjela igra „konja“, a zato ju je igrao gotovo svaki dan. Panas uz to bio nepokolebljivih načela, pa i nadalje volio konjsku ulogu od jezdilačke. Oni znatno proširili granice svoga hipodroma, pa otišli za bašču. Ovdje se širila nedogledna gladka stepa, po kojoj je vatreni Panas nosio svoga jezdioca s takvim iskrenim veseljem, da su kadkad bili dvie vrste od sela daleko. Tu se odmarali, razgovarali, premetali, a onda opet isto onako „dolazili“ kući.

Jednoga se ljetnog dana moglo opaziti u otčevoj kući, da su bili svi nekako široke volje. Otac služio službu božju s obćom molitvom, ma da je bio radni dan, a popadija se pored pare i dima okretala u kuhinji oko nekakvoga čudnog tiesta. A sve to bilo zato, što je bio toga dana imendan popovićev. Uostalom se nije ništa osobito važno dogodilo,

osim što je bio popović neizmjerno veseo. Med ostalim imendanskim darovima dao mu otac malu, krasnu i izvrstnu pušku sa svim lovačkim potrebicama osim sokolova i pasa. Veselje bilo toliko, da je popadija dozvolila Aljoši, da povede sa sobom na lov i Panasa. Najposlije drugojačije nije ni moglo biti, jer na lovu budne i takvih potežkoća, koje bi Aljoša jedva svladao bez Panasove pomoći. Drugojačije da kažemo, Panasom je popadija dala Aljoši lovačkoga psa. I oni pošli u lov. Nedaleko Paničeva prostrli se ogromni prostori puni trske, koja je u izobilju izrasla na močvarnu tlu. Tamo su divlje patke i trčke nesle jaja i liegale svoje mlade. Gdjekad se usred trske napravilo plitko jezero, pokriveno glibom. Ovdje se moglo ući u trag i šljukama i kozicama. Naši su lovci obično ovamo i dolazili. Popović nosio pušku zato, što nije mogao Panasu povjeriti takve dragocjenosti. Panas vukao torbak s prahom i s olovom. Osim toga je bio i povoz, pa ga obteretilo različnim zalogajima, kojih je svagda bilo u izobilju. Kad su stigli do pravoga mjesta, gdje je bila po njihovu mnienju blizu divljač, Panas je zastao i ostajao straga, a popović se krao i pucao iza trske. Ako je šta ubio, onda se popovićeva uloga i dovršila, a Panas ostavljao na čas ulogu nosača, skidao sa sebe opremu, razodjenuo se i postao lovački pas. Koprcajući se u blatu i natičući se na oštre batrljice, što su ostale od prošlogodišnje trske, dočepao bi se onoga mjesta, gdje je ležao svladani neprijatelj, pa ga radostnom krikom vukao k mladomu gospodinu. Onda je oprao blato sa sebe, u koliko je to bilo moguće, pa metao na se svoju opremu i snova preuzeo prijašnju ulogu.

Treba da primietimo, da Panasu nije bila ta odviše poštovana uloga baš nimalo težka. Naprotiv mu bilo u tim trenutcima vrlo liepo, a htio je isto tako rado da zamieni i sokola, da je imao krila. Za lovnih dana odilazili oni od kuće

prije sunčana izlaza, a vraćali se tek na veče. Sad više nije nikako mogla popadija natjerati Panasa, da obavi na veče one poslove, koje je mogao obaviti u danu. Bilo to nemoguće, a Panas gledao da zadrži Aljošu podulje na lovu, ne bi li bilo još nemogućnije. Badava im popadija nalagala, da se vrate ranije. Oni dolazili svaki dan sve docnije i docnije. Osim te slobode, Panas uživao još u jednoj udobnosti. Popadija, zaljubljena u svog Aljošu, napunila mu „torbicu“ najboljim produktima svoje kuhinje. Bilo tu i pečenih pilića i pîtâ s pirinčem i jabuka i finih kolača. Panas nije nikad jeo tako šta u kuhinji, a popović, koji se vladao kavalirski, učinio ga ravnopravnim učestnikom svoga stola. Iza svako pô sata sjedali oni da se odmore na kojem panju staroga posječenog drveta, a jer su obojica imala divan apetit, otvarali bi dašta dobrotvornu „torbicu“ i gutali njenu tečnu sadržinu, spominjući popadiju liepim riečima. Rad svega toga postao Panas strastven lovac, pa je uviek zvao Aljošu na lov, koji mu je bio dapače miliji i od tako ugodne zabave, kao što je bila igra „konja“.

VII.

Panas utječe zlo na popovića.

Dječaci proveli zajedno već više od mjesec dana, pa si nisu mogli ni da predoče onoga časa, kad ih budu razstavili.

Mladi je gospodin često pripoviedao Panasu o gradskom životu, koji mu je bio, čini se, vrlo dobro poznat, ma da je bio tako mlad. On je točno opisivao, što se radi na bulevardu, i puno toga pripoviedao o gimnazistkinjama nižih razreda. Panasa zadivljavala osobito ona mjesta Aljošinih pripoviesti, kad je upotrebljavao izraze od prilike ovakve:

„Tâ je bila zaljubljena u mene, pa mi dapače jednom poslala i pismo sa sladkišem . . . Ja sam joj kazao, da je luda.“ Ili: „Kad ja prolazim mimo žensku gimnaziju, na mene gleda cio treći razred . . . Jedna mi kazala, da sam dušica . . . Ha, ha! A ja joj kazao, da je luda!“ Ili najposlije ovako: „Toj već godinu dana udvaram!“ Takvih je doživljaja u Aljoše bilo toliko, da je Panas posve ozbiljno upitao:

— A niste se još ni jedared oženili?

Na to je Aljoša prasnuo u grohotan smieh i otčinski objasnio Panasu, da se čovjek može samo jedanput oženiti i da zato mora biti velik i da mora imati brkove.

Često mu je Aljoša pripoviedao, što uči u gimnaziji, pa mu je često razlagao ciele naučne teorije, koje je sam upamtio. Dokazao mu je vrlo jasno, da je zemlja okrugla, a i to, da se Panas ljuto vara, ako misli, da se sunce vrti, a zemlja da stoji, dok biva u istinu obratno. Često je Aljoša poražavao Panasa čitavim latinskim izrekama, i pošto je sam došao do četvrte sklonitbe, natjerao je Panasa, da nabuba latinski znamenitu izreku dubokoga filozofskog sadržaja: „tolle me, mu, mi, mis, si declinare domus vis“*. A Panas opet poražavao svojom mudrošću čitavu kuhinju.

Jednom pod utjecajem latinskih izreka pade Aljoši na um čudna misao.

— Hoćeš, Panase, ja ću te naučiti latinski čitati? — ponudi mu popović.

— Ma još ne znam ni ruski! — odvrati Panas.

Popovića porazilo njegovo neznanje i on odlučio, da će najprije naučiti Panasa ruski čitati. Lekcije bile u konjušnici, gdje je Panas upoznao prvu slast natucanja. Ne može se reći, da je vrlo brzo shvatao nauku, no ipak se već spremao da

* Ne upotrebljavaj: me, mu, mi, mis, ako hoćeš da sklanjaš „domus“.

priedje s natucanja na gladje čitanje; kad jednom unišla iznenada u auditoriju popadija.

— Šta je to? — začudi se.

Aljoša objasni, da poučava Panasa u čitanju i pisanju i ponosno doda, da već ide kao po loju.

— Šta tebi još ne će pasti na um! — reče popadija. — Treba mu baš to čitanje i pisanje! Šta će se s telićima, šta li, knjižki razgovarati? . . . Da mi više toga ne bude! Čuješ? . . . Ma onda će mi se sasma odbiti od posla! Baš mi treba učenih radnika! . . .

I želeći uništiti zlo u samoj klici, uzme popadija knjigu, pa je svečano baci u vatru. Tako je to pogubno poduzeće bilo svojevremeno presječeno i učenost Panasova ne dodje dalje od natucanja.

Jednoć kad su netom mladi prijatelji dovršili igru „konjâ" i kad je Panas uzeo otirati znoj s lica, što ga je obilno oblio, popović se strašno kiselo nakesi.

— Znaš šta, Fanaska! — reče vrlo tajinstveno: — strašno mi se hoće pušiti!

— Kako pušiti? — upita Panas posve poražen tom izjavom.

— Pušiti! . . . Cigaretu! . . . Ja već dvie godine pušim! U nas puše gotovo svi u gimnaziji! . . . Kad dodjem kući, ne pušim, jer tata misli, da je to grieh, a mama ne trpi duhanskoga mirisa! . . . Al sad mi se užasno prohtjelo! . . . A znaš, da bude i . . . muka!

— A zar vam u gradu dozvoljuju? — upita Panas.

— Slabo mi pitamo! Mi pušimo u . . . — i tu spomene Aljoša mjesto, gdje gimnaziste puše.

— A što pušite? Kržak? — nastavi Panas začudjeno, ne poznavajući nijedne druge vrste duhana osim kržaka.

— Nije nego još nešta! Ja pušim najfiniji! — odgovori Aljoša uvriedjeno.

Nadalje reče, da nema ni jedne cigarete, a onda se odmah dosjeti, da izmoli od matere na orahe, što i bi. Panas je morao neopazice da prodje u dućan, pa da kupi duhana i papira sve za petnaest kopejaka. Kad je Panas izvršio poruku, Aljoša mu ponudio da zajednički uživaju. No Panas bio tako nevješt, da nije umio ni cigarete ufrknuti; popović mu morao sve pokazati. Onda se vidjelo, da ni duhanski dim baš nimalo ne godi Panasu. Profanacija je bila tolika, da je puštao dim iz usta i ne uvlačeći. Aljoša ga naučio uvlačiti. To se dogadjalo u konjušnici onda, kad nije bilo Stjopke. Duhandžije već nedjelju dana uživali i Panasu se počelo svidjati. Jednom se ipak dogodilo, da se sam otac Makarije htio lično uvjeriti — je li u pravom redu konjušnica. I to se dogodilo baš onda, kad se nad konjskim gubicama vijali oblaci duhanskoga dima, uslied čega su pražitelji konjušnice kihali, a mladi prestupnici tek zapalili svoje cigarete. Otac, koji je smatrao pušenje najvećim smrtnim griehom, probliedi od gnjeva.

— Tko je pušio? — upita gnjevnim glasom. Prestupnici šuteći drhtali pred njim.

— To je . . . za cielo . . . Stjopka! — jedva izusti Aljoša.

— Stjopke nema kod kuće! Lažeš! Hodi ovamo! — i privuče Aljošu k sebi. — Diši!

Aljoša je morao disati malo ne dotičući se svojim ustima brkova otca Makarija. Aljoša ga htio prevariti, pa mjesto da pusti uzduh, on ga naprotiv povuče u sebe. No otac je, čini se, poznavao tu mudroliju, pa ga je prisilio da diše, kako se diše.

— Gade! — reče otac gurnuvši ga od sebe.

Onda morade Panas dihati, al taj najednom priznade užasnu istinu.

— Ništarijo! — reče mu otac i uhvativši čvrsto obojicu za uši, povuče ih preko dvorišta k sebi u kabinet. Aljoša se

derao strašno, uvjeravajući sveudilj, da je Stjopka pušio. Panas je pokorno išao za otcem, duboko uvjeren, da je kriv. Susrela ih popadija, a oni joj rekoše, o čem se radi. Popadija, opazivši gnjevno lice otca Makarija, uplaši se od pomisli, da Aljošu čekaju šibe.

— Ma počekaj, otče Makarije. Najprije treba da se sazna, tko je kriv! — zaustavi muža. — Ta ne može biti, da se on sam (popadija pokaza na Aljošu) odjedared sjetio na to! Ta meni se čini, da on ne vidi u nas zlih primjera!...

— Ah, majko moja (taj je izraz upotrebljavao otac Makarije umjesto „dušo moja", kad je bio ljut)! Ti ga svagda maziš... Ja ne mogu da oprostim takvih mrzkosti!...

— A ja ti velim, da tu stvar treba iztražiti! — tvrdila popadija. — Ja sam već i prije govorila, da će Fanaska zlo utjecati na Aljošu! Pa eto vi'š! Nije to njemu prviput! Ja mislim, da je on još s mamom zajedno pušio!...

Ta je sumnja sklonila otca da odgodi kaznu. Daljna je iztraga pokazala, da je Panas išao u dućan po duhan (to reče dućandžija), a otale se zaključilo, da nije nitko drugi bio inicijatorom, nego Panas. Iztraga se svršila tako, da je otac izšibao vlastoručno inicijatora, no značajno je, što Panas nije ni jednom riečju odao svoga mladog gospodina. Uostalom otac bio pravedan, pa kaznio i Aljošu. Aljoša je bio pametniji, pa je zato trebao da opameti glupljega — Fanasku. A budući da nije toga učinio, ostade dva dana bez ručka. Ne treba ni da spomenemo, da je u te dane zajutrakovao po triput, jer nije dobivao ručka.

No sve to bile samo trice, uporediš li s njima glavni rezultat. Pošto su vidjeli u Panasu opaka razvratnika, razstavili ga od Aljoše. Zabranili im zajedno lov loviti, igrati se „konja" i razgovarati o svjetskim dogadjajima i gradskim gimnazistkinjama. Ne zna se, tko je više izgubio od njih dvoje, al se vidjelo, da je odonda popoviću bilo strašno dosadno i

da najposlije nije znao ni što da radi. A Panasu nije bilo nimalo dosadno, jer je svom dušom prionuo uz telad, perad, konje, kuharicu i uz sve druge starije u kućanstvu. S popovićem se susretao vrlo riedko, a pošto je to bivalo samo u popadijinu prisuću, susretaji bili hladni. Aljoša je htio, nek se vidi, da se posve pokajao i popravio, a zato je gledao Panasa s visoka, dapače govorio o njemu s nekim gnjušanjem, što je i dolikovalo Panasovu zvanju. No takva bila samo vanjština, dok je duša Aljošina žudjela u konjušnicu k Panasu. Desio se danak, kad je mladim prijateljima pošlo ipak za rukom da se sdruže.

Bilo, da je u početku avgusta Bog poslao kćerku supruzi paničevskog starešine. Budući da je starešina bio poštenjaković, a uz to godimice zasijao do dvjesta desetina zemlje, onda nisu mogli ni popa ni popadija, kad su već bili pozvani na krstitke, a da ne dodju. No poznato je, da nije ni u kojem slučaju pristojno djeci prisustvovati krstitkama, zato je Aljoša i morao da ostane kod kuće. No on nije najposlije ni želio da ide, jer je znao, da to nije i onako pristojno, a onda i zato, što je htio da se sastane s Panasom. A popadija se toga nije ni bojala, jer je vjerovala, da se Aljoša iskreno pokajao. I tako ostao Aljoša sam. Sobarica ga Dunjka slabo smetala, jer se sva preostala družina, kao što i Malanja i Sonjka, zavalile u san, čim je otišla popadija. Svi već odavna očekivali taj praznik.

Aljoša zaviri u konjušnicu.

— Fanasko! — zovne.

Ovaj se odazva.

— Hajdemo u sobe!

Tome se pozivu Panas nije mogao nikako a da ne odazove, jer je to bilo njegovo davno maštanje, da vidi nutrašnjost otčevih odaja. Išao je za popovićem, ogledavajući se plaho. Oni unišli u veliku sobu.

— To je dvorana! — pokaza Aljoša.

Dvorana nije bila ni izdaleka sjajna: par nezgrapnih naslonjača, obučenih vunenom zelenkastom tkaninom, tuce stolica s tvrdim žutim sjedalima, širok divan od orahovine, dva stola i staro veliko zrcalo. No Panas još nije nikad vidio u svom životu takva sjaja. Najviše ga porazilo zrcalo, u kojem je ugledao sebe. Pred njim je stajao jedno dvie minute, zinuvši i ne usudivši se narušiti muka. Onda se najednom uhvatio za bokove, pa se stao grohotom smijati, ne skidajući očiju sa svoje slike.

— A što ti je? — začudi se Aljoša.

— Alaj sam čudan! . . . Ha, ha, ha! Panase! Ej, ti, Panase! . . . Ha, ha, ha! . . .

I on se stao svakojako ceriti, što ga je strašno veselilo, videći to u zrcalu. Najviše ga veselilo i bilo mu smiešno, što je jasno vidio svoje vlastite uši. No radoznalost ga tako obuzela, da je htio da vidi i zatiljak, pa se dugo mučio, dok ga najposlije nije donekle i vidio.

— A to je kabinet! — nastavi Aljoša, pokazujući mu. Stupivši u kabinet, Panas odskoči odmah dva koraka natrag. Bila to mala soba, u kojoj bili zidovi gotovo svi puni puncati slika u kiotima, a onda srebrnih, pa i zlatnih riza. Na stoliću ležalo veliko Jevandjelje u baršunastu uvezu, dvie prosfore, nekoliko velikih metalnih krstova, svezka voštanih svieća, a nasredini jarko gorjelo kandilo. U sobi vonjalo po tamjanu i maslinovu ulju. Panas se odmah poklonio i stao krstiti.

— Otac mora da je za cielo svet! — izustio Panas sa strahopočitanjem.

Aljoša se nasmiešio.

— Hajdemo „konja“! — ponudi.

Panas pristao, al prolazeći kroz dvoranu još je jednom zirnuo u ogledalo, pa izplazio jezik.

Poslije igre „konja", koju su igrali kao što i prije, Aljoša mislio, da bi sad bilo zgodno da malo i zadime. U njega u džepu od prsluka ostale duhanske mrvice i on ufrknuvši sebi cigaretu, ponudio i Panasu.

— Ne, ja više ne ću! Vrag je odnio! — reče Panas, sjetivši se, kako ga je otac onomadne izšibao.

Kad se popa i popadija vratili kući, našli svu družinu za poslom, radeći uz to i nekako vrlo oštro. Panas u to gonio teliće „u čordu", a Aljoša sjedio vrlo pobožno u kabinetu, dočitavajući posljednju stranicu Ivanova Jevandjelja. To se vrlo svidjelo otcu. On pohvalio Aljošu, pomilovao ga po glavi i dao mu jabuku, koju je uzeo na krstitkama baš za njega.

Taj dan bio Panasu posljednji svetac. Došao kobni petnaesti dan avgusta, — Ljoša odputovao u gimnaziju.

VIII.

Panas se iznenadjuje.

Jesen bila kišovita i vjetrovita, a zato je trebalo silnih muka, dok se pod nadzorom Panasovim odhranila glavna gospodarstvena grana, osobito perad. Mlade ćurke zadavale baš trista jada. Taj je rod, kako nam je poznato, neizmjerno osjetljiv i nježan. I najmanja vremenska promjena djeluje na tu koli veličanstvenu, toli i glupu pticu. Panas napeo svu svoju umnu snagu, samo da mu ćurke prežive to kišovito vrieme. No njegova se briga nije svagda ovjenčala uspjehom, pa je često morao da javi popadiji nenadanu smrt koje od svojih vaspitanica. A onda je pretrpio takav kar, kao da je bio slučajni krivac smrti ljudskoga života, s tom razlikom,

da se u potonjem slučaju kazna ograničuje na crkveno pokajanje, a u Panasa trpjele uši, kike i zatiljak.

Ta godina bila uobće Panasu teža nego prošla. Onda je došao k popadiji ravno iz zemljanke, gdje je odviše rdjavo živio, pa mu se novi život pričinio rajem, koji je Sonjka i ostala družina tako grdila. Sad je imao za izporedjivanje ljetno žiće. Taj je rajski užitak proživio zato, što je došao popović. Upoznao se s krasotom vlastelinskoga vrta, s prostranim poljem, s dječjim igrama, s napornim ali i prijatno-zamamljivim lovnim doživljajima. U njega više nije bilo one prijašnje energije u obavljanju kućnih posala; jasno je ćutio dosadu i umor. A kad je došla na kuhinjski stol ne baš komplicirana „družinska“ kiselica u pratnji ječmene kaše i raženih suvaraka, padali mu na um tečni kolačići i drugi paprenjaci, kojima se s Aljošom tako obilno gostio na lovu. I on je jeo „družinsku“ hranu, al ne zadovoljno kao negda, nego samo zato, da ne bude trbuh prazan. Riečju bilo mu kao čovjeku, koji je jeo sladko, pa mu se gorko — gadi.

Bistro je oko popadijino dašta sve to vidjelo. Popadija je često ponavljala, da se „Fanaska kvari . . . to je sve taj lov i knjiga kriva! Ja sam još onda govorila!“, — pa strašno napala na Panasove uši, nastojeći da ga učini onako savršenim, kao što je bio prije grieha.

Došla zima — hladna, bezsniežna, obilna mećavama. Panas se i nadalje vrtio ciele dane pod odkritim nebom, kako mu je to posao i zahtievao. Za njega nije bilo ni zime ni mećave. Samo kad je pala noć, — onda je našao odmorište u konjušnici, pod toplim kožuhom Stjopkinim.

Te se zime javljalo nekako neobično mnogo prosjaka. Poderanci, dršćući na pola ukočeni i gladni, strpljivo stajali pred vratima s izpruženim napola golim i mršavim rukama, dok im nisu dali koricu kruha. Tu je dužnost vršio Panas, a kad je vidio te nesrećnike, sjećao se mamine zemljanke i

zime i gladi. Onda je u misli hvalio Bogu, što nije ni gladan, nit mu je zima, — i u te je dane radio vrlo marno.

Jednom, kad je poslije mećave sva družina s lopatama u ruci uzela čistiti snieg i kad im je popadija zapoviedala, što je trebalo, — vrata se otvore, a u dvorište unidje prosjakinja. Njeno zgrbljeno truplo bilo obučeno u tako providne tralje, kakvih još nisu nikad vidjeli u svom životu popadijini ukućani. Ona pruži ruke i slabim glasom zamoli kruha. Panas otrča u kuhinju i donese joj komad kruha. No u onaj isti čas, kad joj je davao kruh, žena ga pogleda. Panas malo da nije upustio svoje breme.

— Mamo! — kriknu iz sveg grla i najednom zaplaka gorko.

Strašno se prestrašio. Pričinilo mu se, da mu je mama ustala iz groba i došla po njega, da ga odnese — u grob, koji je još tješnji i hladniji od njene prijašnje zemljanke. Svi okupili njega i prosjakinju.

— To je tvoja mama? — upita popadija.

— Da, mama! — odgovori Panas, badava nastojeći da suzdrži suze.

— Gospode, Ti, Bože moj! — progovori prosjakinja. — Gle ipak se dogodilo . . . A ja već mislila, da ga ni na svietu nema!... Dobri ljudi, dobri ljudi!... A kome te Bog dao?...

— Popadiji, evo! — reče Panas, pokazavši očima na popadiju. Onda se prosjakinja bacila popadiji pred noge, obujmila joj koljena i ljubila joj cipele.

— Dobročinitelju! . . . Spasitelju! . . . Dobročinitelju! — šaptala, a ruke joj drhtale od zime.

Taj nenadani manevar sprva je prestrašio popadiju, a onda ganuo. Popadija bila vrlo hvalohlepna. Jedva bi joj što drugo moglo tako razmekšati srca kao ponizno priznanje njenih dobročinstva.

— Idi u kuhinju, draga moja, pa se ogrij! — reče popadija, čineći se, kao da hoće pridići Panasovu mamu.

Odveli je u kuhinju i posadili na klupu. Dok se ona grijala, svi je uzeli promatrati. Bila je gotovo visoka rasta. Tielo joj bilo do skrajnosti mršavo. Na modrim joj se i tankim usnama odrazivala bol, kao da su joj neke silne muke, nenadano je porazivši, ostavile na licu svoj duboki, vječni trag. Zjenice se njenih živih očiju razširile i blieštile. Odjeća joj sastojala od takvih predmeta, kojima se ne bi moglo naći imena. Bile to naprosto na ulici nadjene krpe i dronjci svakojakih boja. Panas nije mogao nikako da prestane s plakanjem. Sad se nije više bojao, da će ga mama ponieti u grob, nego si je jasno prikazivao, što je na stvari: mama nije umrla, ona prosjači i slučajno se natepla u Paničevo. No on nije nikad prije vidio, da joj je bilo tako užasno zlo. Kad se razstao s njome, bila je strašno mršava, i njemu se činilo, da već ne može čovjek biti mršaviji, a gle sad je vidi još jedared mršaviju. On je nije nikad volio, a sad je ne može da gleda a da ne plače: srce ga baš boli, a suze mu teku kao lude.

— Mora da je gladna kao pas! — domisli se Malanja.

Metnuli pred nju zdjelu s kiselicom. Svi gledali s užasom, kako je lakomo progutala kašiku za kašikom, kako joj uz to plamsale oči, a ruke drhtale. Kako i ne bi! Danas je treći dan, kako joj nije bilo u ustima ni mrvice kruha. Mećava jê zbila s puta i zadržala negdje u trsci. Kako se samo nije smrznula ondje! Sigurno je Bog htio, da još jedared vidi svoga Panasa. Pojedavši, prestade drhtati i poče nesuvislo i prekidno pripoviedati o svojim putnim nezgodama. Nad neprolaznom guštarom trske cvilio i gudio vjetar, a ona bila sama samcata bez hljeba i u toj užasnoj odjeći. Čula je, kako vuci zavijaju, pa se molila za svoju grješnu dušu, uvjerena, da ne će više ni vidjeti ljudi. Kako se izkopala odanle i kako

se dovukla do sela — ne zna; mora da se Bogu sažalila, pa je pustio nek žive rad pokajanja.

Popadija joj poslala svoju staru haljinu, maramu i cipele. Preobukla se. „Nek se izspava!“ zapovjedila popadija, i odveli je u maljušnu sobu uz kuhinju. U tu sobu metali zimi guske i ćurke, a gdjekad teliće i prasce, ako im je bilo u to doba ugledati božji sviet. Tu kraj peći prostrli ponjavu, i Panasova mati legla na počin. Zaspala je smjesta, ma da su guske gakale, a prasci ujkali. Ostavili je samu. Panas se malo po malo smirio i prestao plakati.

Toga se dana popadija neobično promienila spram Panasa. Bila mu blaža, obzirnija; zapoviedala mu umjerenim glasom, u kojemu nije ozvanjao onaj prijašnji bies, prijašnja uvreda. A što je tako djelovalo na popadiju? Nije li je ganula ta jadna žena, ili nesavladivo ridanje Panasovo? . . . U popadije i zbilja nije bilo zla srca, pa je nije bilo težko ni ganuti. Surova je bila samo spram družine, jer je o njoj imala stroga načela. A možda se i zato promienila, što je Panasu, koji nije imao zaštitnika, koji nije imao nikoga u cielom svietu da se zauzme za njega, — najednom poslala sudba zaštitnicu . . . Ako je i prosjakinja, ali je ipak mati! Tko joj može braniti da podstavi svoje grudi, kad bi na Panasa poletio udarac; da kaže gorku priekornu rieč, kad bi se na njegovu sudbinu oborila uvreda? Zar nema vlasti, da ga uzme za ruku, pa odvede sa sobom na bezkrajna potucanja? . . . U dubini je svoje duše popadija priznavala, da joj je Panas bio gotovo neobhodan, pa da ode, — gospodarstvo bi joj strašno štetovalo.

Na veče išli da vide, što radi nenadana gošća, al su vidjeli, da još spava. No nastalo i jutro, a ona se nije probudila. Onda stali da prisluškuju — diše li. Čulo se, da diše vrlo pravilno. No popadija se ipak počela bojati, kad se nije probudila ni drugoga dana na veče. Sam otac došao u ko-

moricu s krstom, pa izmolio kratku molitvicu. Pri tom je morao da spomene njeno ime, a Panas reče, da je zovu Paraska. No i nakon molitve Paraska spavala sladko.

— Mora da nije već nedjelju dana spavala! — reče popadija: — ili je strašno prozebla . . .

Bližnji susjedi: upravitelj i podupravitelj sa suprugama, starešinica, crkveni stražar, vlastelinova ključarica, pohodili redom komoricu, a domala saznalo i cielo selo o Panasovoj materi i o njenom čudnom spavanju. Žene dolazile s nakraj sela, pa koješta kazivale. Većina mislila, da Paraska „zamire", t. j. pretrpljuje vremenitu smrt. Duša joj ostavila na vrieme tielo, pa hoda po drugom svietu, da vidi različne muke; a onda, kad se vrati u tielo, da se pokaje. Glasovi o neobičnu Paraskinu stanju došli čak i do vlastelinskog dvora, pa došao i sam Fjedjenjka, koji je negda crtao Panasa, pa kazao, da je to letargija, čime dakako nije baš nimalo razjasnio stanja nit uzkolebao mnienja o „zamiranju". On zaželio da sriše Parasku, no otac nije dozvolio.

Paraska se probudila treći dan na veče. Užasno se začudila, kad je vidjela oko sebe gomilu žena. Osobito jê porazio otac, kojega je vidjela prviput u svom životu i koji ju je krstom krstio. Na pitanja — što je vidjela na onomu svietu? — nije mogla da odgovori posve tačno. Vidjela je mećavu, zavijane jaruge, čula vučje urlikanje i sve tako slično. No uvjerenje, da je putovala po drugom svietu, nije se ipak nimalo uzkolebalo. Zaključili, da će se ona već sjetiti s vremenom na stvari, koje više odgovaraju tako daleku putovanju, a dok se to zbude — dali joj da se dobro najede.

Nekako došlo već samo od sebe, da je Paraska ostala u popadije. Nitko joj nije govorio, da je vrieme na put, a ona sama opet nije imala nikakva povoda da se žuri.

— Nek se oporavi! — govorila popadija.

— Bog će se spomenuti toga na sudnjem danu! — ponavljao opet otac.

I Paraska se zbilja oporavljala. Za dvie nedjelje nije više bila nalik na ono strašno čudovište, o kojem je Panas mislio, da je mrtvac, koji je ustao iz groba. Ona se nekako vrlo brzo upoznala s poredkom, što je vladao u popadijinoj kući, pa je znala biti od koristi. Svagdje bilo za nju posla. Sad u podrumu nešto premetne, pa gle, — tako baš i treba da je; sad u kuhinji napravi nešta novo, — pa opet da ne može biti bolje. A glavno je — uviek je vidjeli u poslu; ma i oko trice kakve, ma čavao zabijala u zid, al ipak u poslu. Očevidno je već tako radina od naravi.

— Ehe! Ma to ti je vražja baba! U nje je isti karakter kao i u Fanaske, — govorila popadija, osmješkujući se.

No najglavnije bilo to, što je oštroumna i izkusna Paraska instinktivno pogadjala jednu popadijinu slabost, koju obično imaju sve brižne gospodarice . . .

— A vaša Sonjka, popadijo, u-uh kakva je! — govorila ona popadiji povjerljivo. — Sve gleda da sjedne gdjegod . . . Izmiče, izmiče . . .

— Ma ne govori mi, golubice moja, ne govori! Zar ja to ne vidim? Sve ja vidim, mila moja; pa zar bih i mogla šta s njima? . . . O-oh-oh! Sad da ti pravo kažem, ne služi služinčad nas, već mi nju! — I popadija razgalila svu svoju dušu, posve zadovoljna, što je našla u njoj sumišljenicu.

— Eh, popadijo! — Kad ja pogledam vaše žiće! Ma u vas je kao u Boga na krilu! — započimala Paraska drugiput. — Šta im fali, tim bekrijama? . . . Jela dovde; a posao, da kažemo, baš dječji! Pa da bar ta, kako joj je... Malanja!... Zar je takva kuharica za vas? . . . Spora nekakva, bogami, spora!

— Trpim, dušice, trpim! Ta mislim, da ću već samo za

to u nebo! . . . Al da ti vidiš, kako jedu . . . — I popadija opisivala Paraski dugo, „kako jedu“.

Tim je Paraska osvojila popadijino srce. Njoj je povjerila popadija svoje tajne, koje se ticale nesavršenstva služinčadi. A ni „spora“ Malanja nije bila bez nadzora, i ona je vidjela jasno, da pod njom podkapaju. Bila to „žena s honorom“, pa nije htjela da čeka, dok joj odkažu, tim više, što nije imala baš za čim da osobito žali. Mislila je, da se već dovoljno zahvalila otcu za izgon biesa, pa je kazala, da čezne za „čovikom“. Odpustili je s mirom, a na njeno mjesto, kako se i moglo očekivati, došla Paraska. Od to se doba Panasov položaj u nekolike izmienio. Da počnemo s onim, kako nije nimalo gore jeo od otca i popadije. Dok se natezao s kokošima i telićima, imao je dosta povoda, da se često zatrči u kuhinju. A tu već bio gotov — ili debeli komadić mesa ili svježe izpečen kolačić ili poslastice s gospodskoga stola. Svi se kuhinjski ručavači čudili, da je Panas, koji je prije tako neobično mnogo jeo, izgubio sad posve apetit, te se za objedom jedva doticao jela. Druga bila promjena, što ga je Paraska često uzela na noć k sebi, a onda je spavao na peći, gdje se nije mogao tužiti na zimu. U takvim noćima pripoviedala mu ona o svom skitanju po božjemu svietu, o svojim mukama i uvredama, što ih je pretrpjela od ljudi. Te pripoviesti bile čuvstvene i pravedne; one su često nagnale Panasa da proliva suze. I te ga noći nezamjetno sbližile s Paraskom i on je, čini se, prviput osjetio, da mu je mati ipak nešto, pa ma kakva bila, a da bližega, rodjenijega od nje nema bića na svietu. I on pomisli, da se sad više ne bi ni za što razstao s njom.

Promjena se dogodila i u tom, što ga popadija nije više ćuškala, ni za kike ni za uši vukla, samo kad je bila skrajna nužda. Možda je osim Paraske bilo povodom toj promjeni i jedno odkriće, koje je sve silno zadivilo.

Evo što je: Panas je ostao gotovo onako isto malen,

kakva su ga izvukli iz proruba. Kad se pitalo za njegove godine, davali mu najviše dvanaest. No Paraska reče, koliko se ona sjeća, da je Panasu bar četrnaesta, ako već i petnaesta ne uživa životne slasti.

— Ehe! Ma bit će već naskoro momak! — kazali svi.

A na pitanje — zašto ne raste, sami sebi odgovorili:

— Mora da će najedared izrasti, za nedjelju dana. To biva! Najprije treba da se uhrani, kako treba, a onda će već rasti. Inače ne bi ni imao iz česa da raste!...

Paraska se posve pokajala i uvjeravala otca, da joj se prijašnji grješni život čini kao nejasni i odvratni san.

Ona postila i otcu izpovjedila sve svoje griehe. Ti su griesi očeva tajna, zato nam ih na žalost nije nikako moguće ni doznati. Ipak je vrlo vjerojatno, da su u njima najglavniju ulogu igrali vojnici, na koje nije ni Panas zaboravio. No nije bilo ne samo grieh, nego ni tajna, da je Panas — plod zakonita braka Paraskina s njenim mužem, kojega uzeše u vojnike i ne vratiše ga više Parasci. Otac je dapače saznao, da je Panasovo krštenje obavljeno u crkvi Vozdviženija, koja stoji na groblju gubernijskoga grada. A to je bila vrlo važna izjava, jer se odkrivali tragovi k Panasovim dokumentima.

IX.

Povišenje.

One godine bilo divno proljeće. Pod kraj zime palo mnogo sniega, a sad se raztalio i ovlažio zemlju, pa se polja pokrila zelenim ćilimom. Paničevci se vesela lica vozili u polja i zvonko fićukali idući iza svojih prvobitnih plugova. Svagdje se vidjelo, da će biti žetve.

U to se doba pričinilo Panasu, da mu se mama nekako

ulienila. Više nije radila tako marno, kao što je izprva, a vidjelo se, da je danomice i opadala. To ne umače popadijinu oku.

— Nešta ne će biti dobro! — govorila popadija sama sebi. — Ne bilo me, ako joj se opet nije prohtjelo slobode!

I ona promatrala pozorno Paraskino vladanje. Jedno samo nije opazila, da je Paraska u te dane osobito zavoljela svoga Panasa. Čim se desio koji slobodniji časak, — ona ti ga zovne u kuhinju, pa počešlja, ili samo privine k sebi i poljubi. Drobnina (kad se za ručak priugotavljala perad) sasvim izčeznula s gospodskoga stola, ma da je otac bio osobiti ljubitelj kokošjih želudaca. Njih je već zavremena Panas tamanio, a Paraska javljala popadiji, da „ih je proždrla prokleta mačka“.

— Zameće se, zameće! — ponavljala popadija.

Jednoga se ranog proljetnog jutra vidjelo, da je popadija imala pravo. Paraska izčeznula i nitko nije znao da kaže — kad i kuda. U kući se digla strašna graja, a pri tom se ušlo u trag užasnim stvarima. Iz podruma nestao veliki komad šunke; falile tri srebrne kašike; netragom otišla popadijina vunena marama. Popadija bila izvan sebe od bjesnoće.

— Ha! nisam li ja govorila! nisam li ja proricala! — vikala iz sveg grla tako, da se čulo i u porti. — Ma to je već takva lopovska familija! Mora da je već odavna vukla na mjerove žita, pa davala svojim vojnicima! Očekuj ti hvale od njih! Ogrijala sam je, nahranila, razdebljala se na mom kruhu kao svinja, — a to je hvala! A mislite, da Panas toga nije znao? O, ma on joj je, čini se, i pomagao! Kud ti je otišla mama? Govori, kud ti je otišla mama? . . .

Ta pitanja bila popraćena poštenim zaušnicama. Panas nije znao, kud mu je otišla mama. O da je to znao, zar ne bi otišao s njom zajedno? Pa nek bi morao gladovati, prosjačiti, — bar bi znao, da to čini za mamu. Bio je nesrećan,

poništen, i nikad mu još nije bila popadijina kuća tako tudja, kao u tim časovima. Zašto ga je mama ostavila? Htjela je, da mu bude bolje, a nije htjela da gladuje s njom. A sama je zaželjela slobodu, veselje, onaj najgrješniji život, za koji se pokajala pred otcem. Panas nije gotovo ni osjećao udarce, što ih je sipala popadijina ruka na nj. U dnu je duše svoje osjećao kud i kamo veću bol.

Položaj mu se najednom promienio. Oduzeli mu čak i dojakošnje ime, i prezirno „Fanaska“ mora da mu je bilo vrlo poštovano, kad su ga stali nazivati naprosto „tatom“. A glavno, — svi ga prezirali, i ludi Stjopka, pa i Ulita, nova kuharica, koja je znala samo po pripoviedanju njegovu istoriju. Od sve popadijine družine bila mu samo jedina Sonjka sklona. Dobrano je poodrasla i omršavila. Popadijine je batine više nisu nagonile u plač, al zato su joj svagda u očima izazvale zlokobni bliesak. Popadija je to opazila, pa se bojala nesreće.

— Njoj to nije ništa podpaliti kuću, — premišljala ona.

Sonjka medjutim češće zalazila u konjušnicu. Tu je sjela uz Panasa, pa izjadala svoje jade, što joj pali na srce.

— Znaš, Panase, — šaptala mu: — tu ja ne ću dugo... Kadkad mi se takva tuga svali na dušu, da bi, čini se, otišla, kud me oči vode... Pa ma i u bunar, strmoglavce... Dabogda pobjesnila, vještica! Ne, htjela bi joj se baš pred nosom objesiti u njenoj spavaonici!...

Na Panasu se medjutim izpunilo proricanje o njegovu rastu i on počeo brzo rasti. Već početkom godine gotovo dostiže Stjopku.

— Gle kako ga potjeralo! — govorila popadija. — A da je o maminu kruhu živio, ostao bi za ciela života škembe!

Zato su i mogli da svale na Panasa sve slugine poslove, pogotovo, jer je Stjopka dao za to važan povod.

Taj pokorni i plahi rob popadijine volje, koji je sve

radio, doduše — nevoljko, lieno, nevješto, al koji se nije usudio ni jedared da ne posluša, sad najednom nije htio da radi.

— A šta sjediš skrštenih ruku? — upropasti se popadija.

— Tako. Ne ću! — jednostavno će Stjopka.

Popadija zalomi rukama.

— Što, ne ćeš?!

— Dodijalo mi! — lieni će sluga još jasnije.

— Gospode Isuse! Dodijalo mu raditi! A žderati mu nije dodijalo!

— Žderati mi nije dodijalo! To mi ni ne može nikad dodijati! — reče Stjopka posve razložno, pa se čak i nasmjehne svomu oštroumlju.

— Dakle što ćeš, zapovjediti mi, da ti se divim? A? ljepoto moja zlatna! A?

No Stjopka uporno i nadalje odbijao posao. Spavao je do devet sati u jutru, onda je zajutrakovao, zatim legao spavati, poslije toga je objedovao, onda spavao, počivao i dovršavao svoj naporni dan spokojnim snom. Popadija naprosto nije znala, što da počne. Na čas je pomislila, da je Stjopka s uma sišao, al tu se dosjetila, da mu nije bilo „s česa sići“. Napokon se Stjopka odvažio, da odkrije tajnu svoga srca. Zato je i namazao kosu kravljim maslacem, počešljao se, dobro umio, salom namazao čizme i svanuo u otčevu kabinetu. Tu bio otac s popadijom.

— Otče i vi, popadijo! — započe svečano svoj govor. Ja sam došao moliti, da me vjenčate!...

Možemo si predočiti užas, koji se odrazio na otčevu i popadijinu licu. S kim? Tko će poći za njega, za ludu? — padala pitanja.

— Ima već koja će! — nasmjehne se Stjopka lukavo: — Gapka u majuru, Garbuzinova nećakinja!

Gapku, Garbuzinovu nećakinju, svi vrlo dobro poznavali.

I ona bila takva luda, kao što i Stjopka, samo malo gluplja. I za nju govorili, da joj „fali jedna daska."

— Ta gle ipak se našli! — reče popadija: — ne govori se badava: „luda ludu vidi izdaleka!"

— Ja te ne smijem vjenčati . . . Ta ti znaš, da ste oboje i ti i Gapka slaboumni . . .

— Znam, otče . . . A jesmo li mi krivi?

— No, eto vidiš! Al zakon zabranjuje vjenčati slaboumne!

— Dakle ću onda tako . . . bez vjenčanja . . . grješno! — Stjopka će iskreno.

No otac nije mogao da dopusti takva grieha. Prije se odlučio da radi protuzakonito i da pretrpi kar, nego da dopusti nezakoniti brak. Bilo odlučeno, da vjenčaju Stjopku.

Mnogo bilo smieha u Paničevu, kad su mladenci bezbrižno išli iz crkve u majur. Stjopka dobio od otca tele kao nagradu za mnogoljetnu službu. To tele bilo odmah prodano židovu za pet rubalja, a za te novce živjeli mladenci za vrieme medena mjeseca. A čim će živjeti kroz cio ostali život? — za to si niesu glave trli.

A Panas postao odsad pravi sluga. I sad je popadija vidjela, kolika je razlika izmedju njega i Stjopke. U njega bilo u konjušnici vanredno čisto; konji svagda siti i na vrieme napojeni; dvorište ometeno još dok je popadija ležala u krevetu; kočije oprane; vrata opravljena; riečju — na svemu se vidjela energična i vješta Panasova ruka. Panas je svom dušom svojom čeznuo za radom. Čim je oćutio, da je on glavni sluga, nije se mogao uzdržati, a da ne popravi sve sam. On je bio prije usrećen tim povišenjem, nego ogorčen većim poslom. Pa i vrlo mu se mililа ta neograničena vlast nad konjušnicom i ambarima.

U noćno je doba legao nasred gumna na visoku perinu od svježega siena, a oko njega čitav čopor ogromnih kućnih

*

pasa, pod vodstvom njegova najboljega druga Barbosa, kojega su puštali noću s lanca. Oni ližu Panasu i ruke i lice svojim vrućim jezicima i pripravni su na prvu rieč da se bace na svakoga, pa da ga razderu na komade. U tom se trenu osjećao carem. Na njega gledali već kao na odrasla, kao na momka. On nije mogao da se ne poda onom gizdavom prčenju, kakva su već svagda djeca, kad ih postaviš na mjesto odraslih ljudi, pa je htio da dokaže, da je zbilja momak — silan, vješt, koji se ne boji ničesa. Toga je ljeta naučio kositi, pa je već kosio kao najbolji gazda. Kad je došao Aljoša još uvijek onako malen i sitan, kao što i prije, — Panas se vladao prama njemu kao stariji. Med njima sad nije bilo ništa zajedničko.

Popadija se nije mogla da naraduje svom novom sluzi. Već ga odavna nije više nazivala „tatom“, nego posve naprotiv svima govorila, da je Panas (sad ga više nisu mogli zvati Fanaska) — „zlatni čovjek“. Jednomu se samo čudila: da se u Panasa s uzrastom ńekako i ćud promienila. Prije živ i veseo, — sad postao zamišljen i mučaljiv, nije volio ljudskoga družtva. Šta mu je bilo?

A Panasu bilo to, što nije mogao nikako da zaboravi na mamu. Uviek mu se melo po glavi: Gdje je? Kako žive? Kakvih joj je još novih muka poslala sudbina? Često mu se prikazivala onako užasna, kakva je došla k popadiji. U tim je časovima bio gotov da sve ostavi: i mile pse i siguran objed i popadiju i otca, — gotov poći nakraj svieta da je traži. Ali gdje da je traži? Tko je poznaje? Pa je li i živa? Sve mu se nešta uviek činilo, da će se opet za cielo susresti s mamom. No onda je ne će pustiti od sebe. Onda će biti pravi momak, radit će kao vol, pa će hraniti i sebe i nju. Valjda će doći kad vrieme, kad će i on živjeti kao ljudi! . . .

Očekujući to zlatno vrieme prošla nova zima, novo ljeto, — ali sve ostalo po starom. Paraski ni traga ni glasa.

X.

Kovačica Stjepanida.

U Paničevu bio kovač — Jevstafij Kovalj*, i nije bilo čovjeka u selu ili u okolišnim majurima, komu nije skovao ma kakvu željeznu stvar za gospodarstvo. On se zato i zvao Kovalj, što je bio od poroda kovač. I njegov se djed i otac bavili kovačijom, pa i njega izučili tomu zanatu. I Jevstafij bio zdravo momče, čvrstih mišica, visokih ramena i zdravih širokih prsiju. Da ste ga vidjeli svetcem, kad je okupavši se u Dnjepru umio s lica i ruku čadju i gar, — kako je to bilo djedjerno momče! okretan kavalir! kakve su mu svietle, jasne oči gledale izpod gustih i ravnih obrva! Zato je i dobio ženu, kakve nitko nema u cielom Paničevu. Zvali je Stjepanida, a sam jê Kovalj zvao Stjoša. Rumena, okruglasta lica i crnih obrvica; oči — kao dvie zviezde, pa još kao najjarče, što sjaju na tamnom nebu u ljetnoj noći, kad mjeseca nema. Kad je išla sokakom s obramnicom o ramenu, ili gonila svoju kravicu u čordu, — ni jedan momak nije prošao mimo nju ne rekavši:

— Ah, to je ženica! Ne ide, već sva gori i pali te! . . .

Nije liepo zavidjati srećnomu čovjeku, a momci zavidjali Kovalju. A za cielo se moralo nešta dogoditi s njim, čega radi ga već odavna nije bilo vidjeti u selu. Pa i Stjepanida se riedko kad pokazivala; a ako je i izišla . . . eh, sasma je drugojačija bila! . . . Skunjila se . . .

Uzeli Jevstafija u vojnike, a odonda ga i nije bilo vidjeti. I kud medju samo tolike ljude, Gospode, ti, Bože moj?! A već bi mu i vrieme bilo da se vrati k svojoj Stjepanidi,

---

*** Kovalj, hrvatski — kovač.**

sedam ljeta prodje, odkako ostade selo Paničevo bez Kovalja, — a njega nema, pa nema.

— Bog zna što sad kuje u tudjini? — mislila Stjepanida gorku misao. — Možda si je već izkovao grob? A možda i drugu ženicu!? . . .

Razvalila se Jevstafjeva kovačnica, zasuli se miehovi, kojima je razpirivao vatru, iznemoglo od čekanja Stjepanidino srce, smalaksalo u samoći, u pustoj kolibi, u siromaštvu, na nadnici . . . Ne izlazi ni na ulicu svetcem, kad se momci i djevojke nadmeću veselo šalama, ni na prelo, gdje pjevaju pjesme i gdje se gledaju dugim, vrlo značajnim pogledima! . . . A da se Stjepanida samo pokaže ondje, — odmah bi se cielim selom pronio rdjav glas . . . I šta sve ne bi samo nalagali o njoj, Bože! . . . A kad bi došao Jevstafij, sve bi mu kazali . . . sve, česa nije ni bilo. Što bi onda bilo?

— No, što je, Stjepaniduško? Nema Jevstafija? — pita kadkad pop otac Makarije, u koga je često prala rublje.

Stjepanida mahnula samo rukom. Ma bila je već gotovo sigurna, da Jevstafij ne će doći. Uzeo je tamo negdje drugu, a ona mu nije ni nakraj pameti.

Stjepanidina kuća stajala na brežuljku, kao kuća samica, jer je u njoj bila kovačnica. Kraj nje vodio put, kojim se Paničevci vozili, kad se veliki sokak pretvori u blatno jezero. To je bivalo proljećem. Njome išli oni, kojima se htjelo ići dulje, jer je zavijala. Ako li je upravitelj ili otac poslao svoju služkinju u dućan ili u krčmu, — ona bi za cielo pošla tim putem, polagacko dižući noge, da što dulje bude na slobodi. Tim putem išao i Panas i često gledao na prozore Stjepanidine kuće, a onda mu se činilo, da u prozoru viri glava i da ga nečije sjajne oči provode. Često mu pala na um glupa želja da zaviri, što ona radi ondje u svojoj kući — sama samcata. Mora da se žena dosadjuje! Tako zdrava, krv i mlieko, — a i mlada . . . A oči joj kao vatra, tako gore . . .

On doduše nije mnogo razgovarao s njom za cielo vrieme svoga poznanstva. Gdjekad ju je samo susreo u otčevoj kuhinji za obćim stolom, gdje se ručavalo, ili na gumnu, gdje je kupila slamu za peć, kad je on grabio sieno za konje. No tu nije bilo zgode za dugi razgovor, jedva da je dospio nabaciti dvie tri rieči. Pa i o čem bi govorio s njom? Što je on spram nje? Ima mu svega kakvih sedamnaest godina, a njoj će valjda biti već trideseta. Nije ju drugojačije ni nazivao, nego „tetka“.

Ona ga kadkad umoli, da mu donese vode za pranje, pa kaže:

— Hvala, momče!

A drugiput još doda:

— Gle garavonje!

Panas nije zapravo ni imao garavih obrva, jer su mu obrve bile takve boje, kao dlaka u otčeva sivca. Ali to se samo tako veli, kad hoćeš koga da pohvališ.

U posljednje je vrieme opazio, da ga je stala dosta često moliti, da joj donese vode, a još češće dolaziti na gumno po slamu, i nije propuštala zgode a da mu ne kaže garavonja. A glavno je — njene oči za to vrieme . . . Oh, to su oči! Pale te skroz na skroz. Ne, nije ona ono, što je svaka druga žena, koja se baš nimalo ne tiče Panasa. Ima u nje nešta tako, od šta mu se magli pred očima.

To ti je tetka! No da je sravnimo ma i sa Sonjkom. Ma ta Sonjka (vražja djevojka, ta Sonjka! Još nije ni narasla kako treba, a gledajder šta već zbija i šta sve ne govori!) dodje k njemu u konjušnicu (pa još ne ma kad, nego baš dockan, kad već svi legnu spavati!), pa sjedne uz njega, pa ga zagrli, pa onda još i privine. Govori, govori (a šta govori? — najviše o popadiji, da je vještica), i ne može da ušuti i ne da joj se spavati, kao da se, prokleta, nije dosta natrčala za dana. A njemu — ništa; kao da je i nema tu. Stjepanida

je nešta drugo. Stjepanida treba samo da riečcu kaže i očima da ga pogleda, a njega već trnci prolaze. Ne vele badava za nju, da nije bilo takve djevojke u cieloj guberniji, dok je još djevovala. No, to mora da je i bila djevojka.

I svakiput kad je Panas prolazio kraj kuće Stjepanidine, udaralo mu srce, a koljena drhtala. A jedared ju je vidio. Bilo to zimi. Tek što je sunce zašlo, a zima pritisnula. Panas nosio pod rukom bocu rakije, pa se žurio, jer je bilo gosti u otca. Pa i zima ga ljudski ujedala. U Stjepanidinoj kući gorjelo slabašno svjetlo. Tek što je došao do njene kuće, škripnula vrata, a ona osvanula na pragu.

— Je l' ti možda zima, momče? — oslovi ga.

U nje bio nježan, sonoran glas. Panasu se milio taj glas. Svidjelo mu se i to, što ga ta krasna ženica nazivlje momkom. Recimo, da nije bio više dječak, ali je bio još sasvim golobrad, pa mu još mnogi vikali: „Ej derane!“

— Pa u tebe se čovjek ne može zgrijati, tetko Stjepanido! — on će, kao što bi i svaki pravi momak odgovorio.

— A zašto se ne bi moglo? Kuća mi je topla, a peć široka! — odgovori Stjepanida.

Ne zna se, zašto se Panasu malko zavrtjela glava, a pred očima kao da mu se proniela laka magla.

On ne reče više ni rieči i uskori korake. A za njim se čula i kao da ga je stizala pjesma:

> **„Otca doma nema,**
> **u krčmi se veseli!**
> **A ti, srce, dodji,**
> **mene virno ljubi!...“**

— Vražja ženica! — opsuje Panas glasno i poćuti, da mu se dogodi još jedared tako šta, onda bi za cielo zašao Stjepanidi u kuću.

Domala je opet vidio. Tada nije Stjepanida izustila ni rieči. Stajala je na vratima i nešta tiho pjevuckala.

— Zima je, tetko Stjepanido! — reče Panas, a glas mu drhtao. A Stjepanida stajala pred njim, pa ga šuteći gledala. Činilo mu se, da je u nje bilo tužno lice, a u očima kao da joj se caklile suze.

„Mora da jako zlo žive!" — pomisli Panas i tako mu bi žao Stjepanide, kako je žalio samo jedinu mamu, kad se spomenuo njena skitanja.

— Ti si siroče? — upita ona.

— Da, — odgovori Panas.

I opet ga gledala dugo šuteći.

— A ti znadeš, momče, da sam ja udata? — opet će ona.

„Zašto mi to govori?" pomisli Panas.

— A što onda, ako te vidi tu kod moje kuće koja baba, pa još u to kasno doba?! . . .

A oči joj se za to vrieme upiljile u nj. Strast, koja se u njima iskrila, predavala se Panasu, a njemu se činilo, kao da mu je goruća struja projurila kroz tielo.

— Bolje da odem! — pomisli, jer mu ruke drhtale i kanda protiv njegove volje bile gotove da segnu za njom.

— No, pa onda s Bogom! — reče i gotovo biegom pojuri širokim putem.

Čuo je, kako se oštro zalupnula vrata.

Poslije toga nije dugo vidio Stjepanide. Baš kao navlaš nije ni k otcu dolazila, a medjutim ga vuklo k njoj. Često sred noćnoga mraka, kad je odklapao polusanene oči, prikazivala mu se kao živa. Dva sjajna oka upiljila se u nj, kao onomadne, kad je stajao pred vratima njezine kuće; razžareni se obrazi doticali gotovo njegovih obraza i pričinjalo mu se, da osjeća njen topli dah. Onda ga sasvim obuzeo žar i već je htio da poleti k njoj. No neka ga plahost držala na mjestu . . . „Što je ona pomislila? — razmišljao je gdjekad. — Pa zašto sam pobjegao, kao glupo derište?" I činilo mu se, da se tim biegom ponizio, a ona mu se valjda sada smije.

No ona se nije smijala, nego pogibala danomice. Pod kraj zime došla k otcu da pere. Panasu se pričinilo, da se promienila za to vrieme. Obrazi joj bili bliedi, pogled sjajnih očiju zbunjeno tražio nešta. Kadno se pod veče spremila da ode, Panas ode za gumno. Tu se susreli, no on ju je gledao šute i nije mogao ni rieči da progovori.

— Eh, momče! — izusti Stjepanida, a u tim riečima čuo Panas porugu.

— A što je? — upita.

— A što ne ćeš pobjeći? . . . Ja mislila, da ćeš svagda tako! . . . Ha, ha!

„O, ima pravo da mi se ruga!“ pomisli Panas.

— A možda i ne ću svagda! — reče lukavo, a uz to si momački popravi kapu. Na žalost nije to bila siva ovčja šubara, kao što dolikuje pravomu momku, nego još uviek ona popovićeva šepica.

— Vidjet ćemo! — doprlo mu izdaleka, jer je Stjepanida uskorila korake i bila već daleko.

— Vidjet ćemo! — ponovi Panas i dugim pogledom izmjeri prostor od otčeva gumna do njene kuće.

Od toga je časa već imao tvrdu odluku.

Što bi kazala popadija, kad bi saznala, da je te noći bila konjušnica izvana zaključana, a u njoj da nije bilo nikoga osim trojke konja, koji su uostalom žvakali sieno tako isto zablenuto kao što i prošlih noći! . . .

Ona bi dašta prevrnula čitavu kuću, sjatila sve susjede, pa im kazala, da joj je Panas odnio pet mjerova pšenice i mnogo drugo. No popadija nije toga znala, a zato je sve prošlo srećno, tim više, što se Panas vratio kući ranije, no što su na nebu stale bliedjeti zviezde. Vrativši se, više nije ni legao spavati, nego je odmah uzeo čistiti konje, tako da se popadija, kad je došla u obično vrieme, t. j. poslije tri sata da ga budi, strašno začudila i pohvalila ga. Da nije bila

tako kratkovidna, onda bi mogla opaziti, da to nije bila jedina noć, kad se konjušnica zaključavala izvana i kad se pokazao Panas odviše marnim kočijašem, ustajući ranije od same popadije.

XI.

Darovi.

Popadija je svagda mislila, da za vjernu i revnu službu treba čovjeka i nagraditi. U toliko je bila nepristrana, što nije mogla a da ne vidi onu Panasovu revnost u njenu gospodarstvu. To ju je osobito ganulo, što se odista nije zadovoljavao dnevnim radom, nego je često ustajao u dva sata noću, pa uzeo čistiti konje. To jê potonje i navelo na misao, da ga obraduje. A kad je već to čvrsto naumila, počela je razmišljati s praktične strane, — koji bi predmet mogao iz njena gospodarstva da naplati usluge Panasove. Pomnjivo razmišljajući najposlije je našla takav predmet, pa je smatrala, da mora to kazati i otcu, koji je, ako se i nije bavio gospodarstvom, bio ipak — glava.

— Hoću da se porazgovorim s tobom, otče Makarije, — popadija će svojoj glavi, kad su jednom pili zajedno večernji čaj.

— A što, dušo moja? — upita otac Makarije.

— Hoću da se porazgovorim s tobom o Panasu — odgovori popadija, a otac Makarije dašta bio gotov da je sluša.

— Momak je (da je to čuo Panas, već bi tim bio vrlo zadovoljan, što mu je i sama popadija priznavala, da je momak), kako vidim, revan i kao da se... posve popravio!...

— Ako ti to misliš, dušo moja, onda je sigurno . . . Ti bolje znaš! — na to će glava.

— Ja mislim, — nastavi popadija, — da ga treba nagraditi! Šta ti misliš, otče Makarije?

— Ja bogme mislim, da ga treba nagraditi! — odgovori otac Makarije.

— Ja sam mu dakle odredila bičića, kojega će na proljeće oteliti naša rumenka!

— Pa kako mu ti možeš, majko moja, dati ono, što još, može se reći, nismo ni dobili? . . . Al ako se najednom šta dogodi?

— A šta bi se moglo dogoditi rumenci, otče Makarije? Hvala ti Bože, ona baš svake godine oteli bičića!

— Ti sudiš lakoumno, majko moja! — uzvrati otac Makarije vrlo ozbiljno. — Moglo bi se lako dogoditi, da rumenka ne oteli te godine bičića . . .

— Alaj si ti čudan čovjek, otče Makarije! A zašto da te godine ne oteli bičića, kad ga je svake godine otelila? Ja nikako ne mogu da pojmim, zašto ti se baš čini, da rumenka ne će te godine oteliti bičića! . . . Dakle, rekoh, odredila sam toga bičića Panasu . . .

— Kako hoćeš, majko moja! — razdraženo će otac Makarije. — Radi, kako znaš, a ja perem ruke!

No popadija se već naviknula na to, pa se nije ni obazirala.

— Još sam ti i to htjela da kažem. Budući da nas Panas valjano služi, treba mu kupiti kožuh, a osim toga i šubaru, jer još uviek hoda u Aljošinoj kapi, a ja sam sama čula, kako mu se momci podrugivaju. Ti, kad podješ u grad, uzmi ga sa sobom, pa mu to sve kupi.

U tom predlogu nije otac ništa našao, česa ne bi mogao odobriti, zato je odmah i pristao. Sonjki bilo naloženo, da zovne Panasa. Za vrieme razgovora ona spremala popadiji postelju u posljednjoj sobi i dašta prisluškivala razgovor. Kad joj zapovjedili, umalo da nije prasnula od smieha. A kad je došla u konjušnicu, Panas nije mogao pojmiti, o čem se radi, — tako se grohotom smijala.

— Idi, Panase . . . Dobit ćeš nagradu! . . . Alaj ćeš se obogatiti! . . . Al gledaj — da ne digneš nos, pa nâs kukavce ne zaboraviš!

— Ma jesi li poludjela! Kud da idem? Šta govoriš? — pitao Panas.

— Idi u sobu! . . . Tamo će te otac i popadija da nagrade! — razjasni Sonjka, smijući se sveudilj.

Panas ipak nije razumio.

— Popadija te zove! — reče najposlije Sonjka jasno.

Onda Panas otišao u sobu. Zastao na vratima. Pogled mu pao na stol, prostrt bielim stolnjakom, na kojem je kipio krasni samovar, stajalo posudje, kruh, pô pečene guske, flašica s rakijom i čašica.

„Možda me naumili rakijom počastiti!“ — pomisli Panas, koji još nikad nije okusio rakije, a sjećao se vrlo dobro, da se njegovu predšastniku Stjopki dopuštala gdjekad ta obiest. No mjesto rakije čekao ga cio govor.

— Evo, Afanasije . . . Ti si sad već odrastao! — tako započe otac svoj govor. — Sjeti se, kakav si došao k nama, a gle, kakav si sad! . . . Došao si u traljama, gladan i slabašan . . .

— Gospode, kako je to bilo jadno stvorenje! — uplete se popadija: — čini se, da bi te nestalo, kad bi samo vjetrić duhnuo . . .

— Čekaj, dušo moja, ne prekidaj me, — zaustavi je otac Makarije, koji je imao na umu da spusti pravo „slovo“, pa se opet obrati k Panasu: — Do onda si živio u razvratnom družtvu, ali eto sam se tvoj andjeo-čuvar pobrinuo za te, kad je upravio tvoje stope u našu kuću. Sad si postao pravi čovjek . . .

Možda bi očev govor bio dulji, a i po svoj prilici, da bi u njemu bilo i vrlo poučnih stvari, no popadija nije mogla da izdrži. Ona je mislila, da otac Makarije samo zabadava

trati rieči, koje ne će pasti na plodno tlo. Visoki slog, po njenu mnienju, bio umjestan u crkvi, u propoviedi, zato je doslovno upala u sred otčeva govora, pa započela po svom.

— Jednom riečju, — započe tako glasno, da otcu nije bilo druge, nego da uzdigne oči k stropu, — može se reći, da smo te pobrali na ulici — gola, gladna i ozebla, pa te nahranili, napojili, odjenuli i uzgojili . . . Sad si — pravi momak! Gle, kako je narastao, mogao bi te čovjek i oženiti. Boga mi!

Popadija se baš ponosila tim, što je Panas u nje narastao, a to pripisivala izključivo sebi, zaboravljajući, da joj je tu malo i priroda pomogla.

— Ti si nam bio svejedno kao sin! — nastavi popadija. — Ali to nije sve: došla i tvoja mati, a mi i nju uzeli, odjenuli, zavoljeli, a ona, mrcina, prevarila nas . . . Da, ona kuja, prevarila nas i okrala! No Bog s njom, mi se ne ćemo da sjećamo toga zla! Od toga se nije za cielo udebljala!

„Tako će me dakle da nagrade, evala!“ — pomislio Panas i zaključio, da su ga za cielo pozvali ne rad nagrade, nego da ga malko muče.

— Ti si, Panase, bolji od svoje matere! — utješi ga najposlije popadija . . . Pa kako je sad stala, to uhvati otac zgodu, da nastavi svoj govor.

— Ti Panase, — kao i ona izgubljena ovca, kojoj se pastir više raduje, nego onim devedeset i devet, što su ostale, — raduješ nas, što si se popravio! — započe otac, nastojeći da se ne zaustavi, pa da ga ne uzmogne popadija prekinuti. — Vjernom si svojom službom i revnošću zaslužio nagradu, jer mi ne možemo a da ne nagradimo očitu revnost . . .

Tu je otac morao stati, pošto je mislio, da nije moguće obećati bičića, koji još nije ni došao na sviet. A zato nastavi brže bolje govor popadija.

— Bičić, kojega će oteliti u proljeću rumenka, nek bude

tvoj! — svečano će popadija. — A onda će ti otac kupiti još kožuh i šubaru . . . Ja mislim, da mu treba kupiti i čizme. Što misliš, otče Makarije?

— Pa kupit ću mu i čizme! — odgovori otac Makarije. — U ponedjeljak ćeš sa mnom u varoš!

— Blagodarim pokorno! — reče Panas i kao što obično biva u tako ganutljivim zgodama, poljubi ruku ponajprije otcu, a onda i popadiji.

Već je htio da ode, al se popadija maši za bočicu, pa mu natoči iz nje u čašicu.

— Evo pij, da bude rumenka zdrava, a bičić da bude jak i dobre forme! — reče, pa mu pruži čašicu.

— U vaše zdravlje! — pozdravi Panas, obrativši se k popadiji, a progutnuvši rakiju, užasno izkrivi lice. Bila to prva čašica, što ju je izpio, i moramo reći, da se nadao od nje većemu užitku.

— No, a sad idi večerati! — reče mu popadija.

— Blagodarim pokorno! — još se jednom pokloni Panas i ode.

Vani stade razmišljati, — što su mu zapravo darovali. Zimu je pretrpio bez kožuha i tople šubare, a na proljeće darovat će mu jedno i drugo, onda čašicu rakije, a najposlije — bičić, kojega još nema ni na svietu! „To su darovi! Nije se badava Sonjka cerekala!“

Te večeri bila u kuhinji prevesela večera. Panas pripoviedao o svojim darovima i svi nastojali da rieše pitanje — što će sa svojim bičićem? Jezičljiva Sonjka uvjeravala, da Panas ne će moći ni spavati. Uviek će mu se činiti, da je bičić pobjegao. Dunjka opet dodavala, da će sad Panasu biti ljeto strašno vruće, jer mu se ne će dati iz kožuha.

U ponedjeljak otišli u grad. Panas vrlo dobro poznavao blatne ulice gubernijskoga grada. Po tom je blatu u minulo doba često trčao za svakim prolaznikom, proseći milostinju,

dok nije spazio gdjegod izdaleka stražara. Onda je bježao i sakrivao se med drvenim šatrama, gdje su jevreji prodavali svoju galanterijsku robu.

Ponedjeljak je vašarski dan, zato je bilo u gradu mnogo paničevskih seljaka, koji su, sjedeći na svojim kolima i prolazeći mimo otca, skidali kape. Uostalom otca Makarija poznavali seljaci gotovo cieloga okružja, budući da je slovio svojom svetošću i budući da su k njemu dolazili da moli, kad se dogodila kakva velika nesreća. Budući da je dakle bio tako nadaleko poznat, prolaz je otca Makarija kroz gradski vašar bio pravi triumf. Otac je samo skidao šešir, pa se klanjao desno i lievo. A i trgovci ga poznavali dobro. Rusi mu se klanjali zato, što je molio za njih, a drugi, osobito žene, dolazile k njemu na izpovied, jer nije ni jedan popa u gradu izpoviedao tako dugo, valjano i strogo, kao što otac Makarije. Jevreji ga poznavali, što se otac Makarije, zalazeći k njima u dućane, uviek prepirao s njima o religiji, pa se tako zanosio, da je zaboravljao i na svoje kupovanje. Prepirao se ozbiljno, ne podrugujući se nimalo. A pošto su to jevreji vrlo riedko kad vidjali, to su zato štovali otca Makarija, ma da su ostajali svojih starih načela.

U svemu tomu triumfu učestvovao protiv svoje volje i Panas, jer je sjedio na boku i ponosno upravljao parom konja. Kada su došli do dućana, gdje se prodavala gotova odiela, pošao Panas zajedno s otcem u dućan i s užitkom primjerivao kožuh i šubaru. Otac ga dašta prikazao trgovcima.

— To je moj pitomac! — reče. — Mi ga pobrali na ulici, dok je još bio mali. Sad je, vid'te, narastao! . . . Siroče! Mati mu je pijanica, pokrala nas! . . . Razvratna žena!

To je objašnjenje dobio Panas kao privagu uz kožuh, koji je morao skinuti i metnuti u kola, jer je vani već sjalo proljeće. Šubaru je ipak metnuo na glavu, jer mu se premalo svidjala šepica. Onda su otišli u drugi dućan, gdje si je

Panas odabrao čizme. Otac ga i ovdje prikazao. Dok je probao čizme, dopirali mu s drugoga dućanskog kraja pojedine fraze: „Izvukli ga iz proruba . . . Odnieli nam pô tuceta srebrnih kašika . . .“ I slično. Očevidno si otac Makarije dobro upamtio ono, što je tako često ponavljala popadija.

Kad je otac Makarije boravio u gradu, nije običavao ići k poznatima na ručak. Bila to samo navika popadijina. A otac se Makarije svagda žurio kući, jer ga čekali različni bolestnici. Zato je zalazio samo u dućan prekomorske robe, gdje je svagda kupovao i gdje su ga vrlo dobro poznavali, pa je izpio čašicu rakije i pojeo kutijicu sardina. Tako je baš učinio i ovajput. A Panasu je dao petnaest kopejaka, dodavši: „Kupi si pletenicu, pa jedi u zdravlje!“ Ma da su godine Panasove, što ih je proživio na svietu, nadmašile broj spomenuta novca samo za dva, — ipak je on sad prviput u svom životu imao tako veliku svotu. Doduše imao je još i takav imetak, kao što je bičić, kojega će tek oteliti rumenka, — no taj se imetak nije mogao prije budućega proljeća nikako realizovati. Panasu zadavalo dosta briga pitanje, na koji predmet zapravo da najsgodnije upotrebi to bogatstvo, pošto mu je ostalo još deset kopejaka, nakon što si je kupio pletenicu (jer ova stoji, kako je poznato, samo pet kopejaka). Na vašaru je vidio mnogo različnih stvari, od kojih bi mogao svaku prilično svečano metnuti na stol u kući Stjepanidinoj. Bilo tu nakita i marama različne boje i krstića i cipela, — a Panas dolazio k trgovcima, uzimao sve u ruke, pitao za cienu i s užasom doznavao, da je u njega premali kapital. Onda ga spopao bies, jer mu je misao, da donese Stjepanidi dar, silno zasjela u glavu. On je opet spravio svoj grivenik* u džep, progovorivši kroz zube: „al sam puno zaslužio, dašta.“ I u to se opet sjetio bičića, što će tek doći na sviet, i kožuha, što leži u kolima.

* Srebrni novac, deset kopejaka.

Otac dojeo srećno svoje sardine, nije bilo više nikakvih zapreka, da podju kući, — i kola odrndala iz grada. Već se mračilo. Zapadno sunce oblilo večernjim žarom gladku, bezkrajnu stepu, na kojoj već ovdje ondje proklijala rana zelen. Na tri vrste od grada presiecala široki kolnik uvala, što se otegnula na nekoliko vrsta, a gusto nasadjena baščama pričinjala se kao blagodatna oaza nasred gladke poljske ravnice. Na toj uvali, na onom mjestu, gdje je presiecala put, stršio nahereni kućerak s riedkim krovom i s cimerom: „Krčma i preko ulice.“ Nedaleko od krčme, gotovo baš kraj bunara, uviek sjedio kakav sjedobradi sliepac, koji je molio napamet i vikao u sav glas po ciele katizme iz psaltira, ili žena sa sakatim nogama, koje je pružala napried da se vide, ne bi li time ganula srca putnika. Putnici se zaustavljali kadkad i metali kopejke u male drvene posude, što su ih imali prosjaci u rukama. Otac se Makarije uviek zaustavljao, kad se vraćao iz grada kući, na tom mjestu, i slao kočijaša s milostinjom. Ovaj je put dao Panasu petak, a kad se ovaj približio ženi, koja je pružila k njemu ruku, oniemi od prepasti, jer je u toj ženi prepoznao svoju mamu Parasku.

— Šuti! — izusti Paraska jedva čujno. — Na starom sam mjestu! . . .

Panas makinalno izvadi iz džepa svoj grivenik, pa ga dometne k očevu petaku. Ruke mu drhtale. Htio je da pita Parasku, kako žive, al je znao, da mora šutjeti.

— Doći ću! — prošapta i pogledavši Parasku duboko, značajno, vrati se žurno na kola.

Sve se to dogodilo u tren oka, pa otac nije dašta ni slutio, što se dogodilo u Panasovoj duši, kad je stresavši svojom novom šubarom, zategnuo uzde i viknuo na konje:

— Hej - hej! Šta ste zaspali? — a uz to i zazviždnuo oštro.

XII.

Stari prijatelji.

— A mora da su te liepo pogostili u gradu, dječače! Ili ti možda ne idu u tek valjušci? . . .

Tako pitala Ulita, koja je zamienila u popadijinoj kuhinji Parasku upravo onako, kao što je i potonja negda zamienila Malanju. Uostalom se ne može reći „upravo onako“, jer popadija nije bila ni izdaleka tako zadovoljna Ulitom, dok u Paraske nije našla ni jedne falinge, dakako — do izvjestne katastrofe. Ulita bila više nalik na predšastnicu Paraskinu: bila isto tako „spora“, troma, a razlikovala se od Malanje samo tim, što je imala vrlo malo i slabašno tielo i gledala na obadva oka. Uz to treba da još dodamo, da je bila vesele ćudi i nikad nije govorila u vjetar, nego je svagda imala na umu da bocne koga svojom dvoličnom riečcom. Napokon da sve kažemo o njoj, moramo još dodati i to, da otac nije iz nje nikad izagnao biesa, pošto si bies nije odabrao Ulitu za svoje prebivalište. A uz to se Ulita nije smatrala sirotom (imala je oženjena sina, koji joj je bio vlastelinski kravar), niti je itko mislio, da je bila od prirode slaboumna (nego dapače naprotiv). A zato nije ni imala razloga da služi otcu badava, pa je dobivala mjesečno tri rublja. Možda je baš zato i bila popadija manje zadovoljna s njom, nego što je bila s njenim dvjema predšastnicama.

Njene rieči, što ih je izustila Panasu, bile kao i sve, što je govorila, prepune fine ironije, kojom je mislila reći, da mu baš ne idu valjušci u tek.

Panas sjedio za stolom uz Sonjku. A tu bila i Dunjka. Panas kao da nije čuo tih rieči. Možda nije vidio ni činije s valjušcima, što je stajala nasred stola, nego mu je namjesto

nje lebdjela pred očima mama, kako sjedi na uvali s izpruženom rukom.

— Gle sad ne će ni da gleda valjuške! — nastavi Ulita ironično. — Eto što znači voziti se u grad! . . . Sad je već gospodin postao! . . . Panase! Ej, Panase!

Panas trgnuvši se uhvati kašiku, pa se naglo baci na valjuške takvom lakomošću, kao da to nisu bili komadići običnoga raženog tiesta, skuhani u osoljenoj vodi, nego na primjer pšenični trganci sa sirom i s kajmakom, što plivaju na maslacu, ili kakvi rezanci s makom, pripravljeni svježim, mirišavim medom. Uostalom, uvjerivši se, da to nije ni jedno ni drugo, odmah si utaži lakomost.

— Mora da se zato uzoholio, što su mu kupili novi kožuh i šubaru, pa još i čizme! — opet će Dunjka zavidno.

— A nek ide do vraga s tim kožuhom, šubarom i čizmama! — odgovori na to Panas, pri čem su svi znali, da se to ticalo dašta ne Dunjke, nego popadije.

— Ni-ije to! Ma čezne! — izusti Sonjka tako značajno i tako lukavo, da njena napomena nije nikako mogla a da ne izazove pitanja.

— Za kim? — upitale Ulita i Dunjka u isti čas.

— Za pranjem! . . . Nešto već odavno nismo prali! . . .

— To je to! . . .

— A hoćeš li valjda, da ti s tom kašikom nos razcopam? — upita Panas svoju susjedu, pa je tako pogleda, da je odmah ušutjela.

Da, u tom je pogledu bilo tako mnogo zlokobne odluke, da su i drugi zamuknuli i nisu izustili ni rieči, dok nije Panas natukao svoju novu šubaru i otišao u konjušnicu.

Glupi konji nisu dašta ni slutili, što se dogodilo te noći nedaleko od njih — u Panasovoj glavi. Ta originalna, ali vrlo zapuštena radionica imala je da rieši neka ovažna pitanja.

Prvo pitanje: „kako da ode?“ — riešilo se vrlo jednostavno. Zaključati konjušnicu izvana i otići, a pred zoru se vratiti. Drugo pitanje: „čim da podje?“ — ne poluči tako povoljan odgovor, jer se nije mogao smatrati povoljnim na primjer takav odgovor: „praznim rukama“ ili ovakav: „s toplom riečju“. A Panasu padali baš takvi odgovori. Dakle — doći k mami, naužiti se time, kako gladuje, pa se vratiti. Onda je bolje i ne ići. Zamoliti u popadije? Reći: za mamu, mama se našla! Ona bi je odmah na sud dovukla i: „ovamo kašike!“ — rekla bi, i ostalo. No valjda je što zaslužio? Hvala Tebi, Gospode, dan i noć se muči, pa će valjda što za to i dobiti!

Ništa nije Panas smislio, što da odgovori na svoje težko pitanje, ma da mu je glava cielu noć mozgala. Te noći uzalud gorjelo slabašno svjetlo u Stjepanidinoj kući gotovo do zore. Kućna joj vrata nisu ni jedared škripnula i na njih nije unišao onaj željeni gost, kojega su ondje očekivali. Šta je njemu do žena, kad je u njegovoj glavi carovala materina slika i odluka, da po što po to spase svoju mamu od prosjačenja. I ona treba da se jednom smiri! Domala eto već i starosti. A kakav je on sin, kad ne može da hrani svoje matere, koja je u njega sama? Pa još je momak!...

A, proklete žene! Što reče ta labrdasta Sonjka sinoć za večerom? „Za pranjem čezne!“ Dakle zna. A zna li već ona, onda će svi znati, ta to već tako svagda biva na svietu. A šta će onda biti sa Stjepanidom? Spleo se momak, samo gledaj — da ne bude zla! Gledaj, momče, dobro! Ništa zato, što je u konjušnici mrak, kao na dnu duboke jame! Gledaj samo! Eno već se sjatile žene u očipkama* i viču kao jato čvoraka, kad naleti na trešnju. Govore, što je bilo, ali još više, česa nije bilo. Gle, kako se kose na trošnu kuću

---

* **Marama, kojom povezuju ruske udate žene glavu.**

samicu, što stoji na zavojnu putu, kako migaju na razvaljenu kovačnicu. A eno ulicom ide ženica blieda lica, poniknutim očima . . . A one odskočile od nje, kao od kakve kuge ili napasti. Ali to još nije sve. Doći će vojnik, — pa će mu sve reći. On će za cielo doći, jer već tako svagda biva: nije došao, kad je žena ginula za njim, kad joj danomice bliedili, opadali obrazi i gasnulo oko . . . A doći će, za cielo će doći, kad već bude na umoru . . .

Ne će tako biti! Svima će dokazati, da toga nije nikad bilo. Svima će začepiti usta, sve će obsjeniti, zavarati . . . ta još nije kasno! Sad samo nagadjaju i počet će paziti. A što da odsad više ni jedared ne ode u Stjepanidinu kuću? Što su vidjele? Pa što su vidjele, lajavice? A to je sad i odlučio, i nemajte više brige, ne će odustati.

Toga je dana bio Panas strašno nezahvalan i do skrajnosti surov. Nije baš nimalo bio ljubezan popadiji, koja ga je došla po običaju da probudi oko četiri sata s fenjerom u ruci. Ona bila ljubezna, govorila tako milo, gotovo materinjskom nježnošću, da bi drugi na Panasovu mjestu bio toga jutra najsrećniji čovjek na svietu.

— No što je, Panasuško, nije li hora napojiti konje? — čuo se nježan popadijin glas, u koliko je dašta mogao da bude nježan.

„Panasuško! Fju-u! do čega li je došlo!“ Ta sad se trebao sabrati, poletjeti k popadiji, pa sasuti pred njom svu blagodarnost za kožuh, šubaru i čizme, pošto jučer nije dospio da to učini. A Panas polako ustao, počešao zatiljak i pogledao popadiju tako mrko, kao da ga je popadija uvriedila. A na blagodarnost nije baš ni pomislio.

— No je l' dobar kožuh? — pitala popadija, želeći da ga navede na pravi put.

— Ta jeste! — odvrati Panas surovo, zauzdavajući sivca.

— A šubara i čizme? . . .

— I one! — odvrati Panas nimalo ljubeznije, pa ni rieči blagodarne.

Popadija već planula, al se suzdržala i nije rekla ni rieči.

„Nešta jê, nešta jê! — ponavljala u sebi. — Treba naćuliti uho.“

Panas odveo konje na vodu, a kod rieke susreo Sonjku, koja se ondje gonila s telićima.

— A kakve ti to laži razturuješ, kobilo popovska? — upita je vrlo neljubezno.

— Kakve laži?

— Pa o pranju?

Sonjka prasnula u smieh. No Panas je tako oštro pogledao, da se najednom kao zagrcnula i prestala smijati.

— Čekaj! Dosmijat ćeš se već! Doći ćeš ti već k meni! — dodao Panas. Sonjka otišla pokunjena kući, kao pas, kad utegne rep.

Kad se Panas vraćao s vodopoja, jašući tako na sivcu, kao da su ga na nj posadili za kaznu, — sine mu najednom misao.

„A kožuh! — uzklikne iznenada. — Kojeg će mi biesa on? Šta će mi u proljeću i ljeti?“ A do zime će već, Bog zna, možda Panas kud i na nadnicu, pa i zaslužiti kožuh!

I tako podbode sivca nogama, obuvenim u novim čizmama, da je ovaj odmah djipnuo. Kad je skokom unišao kroz popina vrata, lice mu bilo veselo i reče gotovo na glas:

— Odniet ću mami kožuh! za njega će dati liepe novce?...

Nikad mu još nije posao tako smrdio kao što ovoga dana. Baš rûke mu nisu htjele ni za kakav posao, kao da ih je svagda zaustavila misao: „kojeg će mi biesa posao? svejedno je, od toga mi nikakve koristi . . . mami ne možeš ponieti!“ I otčevi se konji mogli pravom da potuže na Panasa, jer im je zaboravljao siena davati. On je dapače odlučio da ode od kuće, pa je zato javio popadiji, da ga boli glava i

da svakako mora poći k feldšeru. Badava mu je popadija govorila, da se posluži s njenim sobstvenim receptom, da poveže glavu mokrom maramom i na sljepočice metne nasoljeni krastavac.

— Ne ću, već ja idem k feršalu! — nepokorno će Panas. — To je kriva krv!... Ja to znam!... Možda treba krv pustiti!

I ma da mu je popadija baš zabranila da to čini, ipak je pošao, samo dakako ne k feldšeru. Bilo mu najposlije svejedno, da makar kud ode, samo da ubjegne poslu. Zato se odputi seoskim sokakom nadajući se, da će susresti kojega poznatog momka, pa se malko porazgovoriti. On se zapravo i ne sjeća, kad je s ljudima razgovarao; samo zna, da se nateže sa ženama, jer je u popadije sva služinčad ženska.

Bio ugodan ožujski dan. Sunce već otopilo sav snieg, koji je sasma bio prekrio polja i krovove seljačkih kućica. Veliki seoski sokak presiecalo svagdje sijaset potočića, što su dolazeći daleko sa stepe, najsitnijim strujicama, protjecali k Dnjepru i jedva čujno žuboreći, kotrljali se u nj nuz strmu klisurastu obalu. Jasni i bistri uzduh već nosio u sebi tanki proljetni miomir, koji navješćuje obilnu zelen u vrtovima, poljima, livadama, i napunjuje srce poljodjelčevo nadom na obilnu žetvu. Bio to od najljepših vedrih dana, kakvi bivaju samo na selu, — od onih dana, kad sunce obliva vlažnu zemlju svojim mekim zrakama i gleda tek proklijalu zelen izpod zemlje, pupove na drveću, što su jedva počeli pupati, svu tu proljetnu, poljsku i vrtnu mladost — gleda tako milo, kao da i ne misli za mjesec dva oteti zemlji svu njenu vlagu i svojim žarkim zrakama obojadisati je žutom bojom, prijevremeno postarati i osuti borama sve, što sad s nedužnim mladjahnim smieškom niče izpod zemlje, pa se zeleni.

Tako divnoga dana koračao Panas selom, kad ga zovnuo prosti, promukli i kako mu se činilo poznati glas.

— Ej, Panase! Nisi li ti to? — vikao glas izdaleka, a kako je dopiralo s one strane, odkle je sunce sjalo, to se Panas badava mučio da vidi, tko ga viče.

— Ja, ja! — on će. — A tko je to?

— Hm! . . . Ma ja . . . zar ja — nisam Jerema? — nastavi glas.

No Panas je dakako onda pogodio, čiji je to bio glas. Pa nije ni bilo težko pogoditi, jer se sam Jerema, kao da izskočivši iz jarkih sunčanih zrâkâ, stvorio pred njim. On se već odavno nije vidio s Jeremom, za cielo — nije manje od godine dana. A Marinu i Gorpinu nije vidio Panas već dvie godine.

— E, dječače! . . . Ma što govorim dječače! Ti si već pravi momak! No dakle, momče, a što si ti već sasma i zaboravio put k Jereminoj kolibi? A? A pitala me još jučer Gorpina za tebe. „Je li, kaže, još živ?“ Hm! . . . Ti si možda već zaboravio, da je na svietu kakva Gorpina? A? Nisi li zaboravio Gorpine?

— Nisam, čika Jeremo! Hvala joj, što pita za me! Mislim, da je već djevojka? . . .

— Djevojka, — nije djevojka, al bome nije ni daleko! . . . He, he! Ma treba li im mnogo? Rastu kô pečurke! A milo mi je Panase, Boga mi, milo! Hajdemo u kuću!

Panas nije sumnjao, da je Jeremi milo. To se već po tome vidjelo, što je tada bio Jerema pun rieči i toliko ih izustio, da ih ne bi mogao izbrojiti. Panas uzeo objašnjivati, zašto nije zalazio k Jeremi. „Nikad vremena. Od jutra do mraka u poslu. Popadija drži ježevim rukavicama . . .“

— Ma . . . ima ona . . . karaktera, — potvrdi Jerema, — No, al ipak joj hvala! . . . Primila te!

Panas nije htio ogorčiti Jereme, pa mu nije kazao ništa, nego ga upitao, kako mu idu poslovi.

— A! — mahnuo rukom Jerema, i u tom bio sav nje-

gov odgovor, po čemu je Panas znao, da mu ide isto onako zlo, kao što i dojako.

Unišli u kuću. Ovdje bilo sve po starom. Promienilo se možda samo to, što je nasljednik Jeremin, koji je onda ležao u kolievci i kojemu je mala Gorpina pjevala pjesmu uspavanku (divna to bila pjesma! — sjetio se Panas), trčao sad po kući u jednoj čarapi i bos, a na Marinim rukama ležao novi pretendent Jeremina imetka; a možda još i što je Marina nekud kanda ostarila i nagrešpala se. Ostale djece nije bilo u kući, a Gorpina otišla po vodu. Razpreli se dugi razgovori, koji su unieli neku toplu struju u srce Panasovo. Razgovori bili neveseli. Marina se žalila (strpljivost joj smalaksala, pa se stala u posljednje doba žaliti) na gorki život, na pretežki rad, na krstobolju. Žalio se i Jerema, a i Panas im se pridružio. I ma da su bili razgovori tako tužni, Panasu se htjelo dugo, dugo sjedjeti ovdje i slušati žaobe tih prostih i dobrih ljudi.

U kuću unišla Gorpina. Ta, malo joj je falilo do djevojke! Ruke joj bile ukrašene žuljevima, a na licu joj (ono ostalo još uviek onako malo i okruglasto) svanuo već izražaj ozbiljne radinosti.

— Ni za što ne ćeš pogoditi, Gorpino, kakav momak sjedi kod nas! — reče joj Marina.

Gorpina nije dugo gledala u momka.

— Oh, ti, Gospode! Ma to je Panas! — progovori, sklopivši ruke, pa se s nečesa zacrveni.

A Panas joj dugo gledao u lice, kao da je htio zauviek da upamti njene crte. U nje bile ravne, crne obrve, a velike joj trepavice okružavale tamne oči. Te se oči svidjale Panasu, gledale ravno na njega i tako prosto i tako milo, kao što onoga dana, kad joj je izpripovjedio svoju kratku istoriju i kad mu je kazala: „ti si ubogi dječak!“, a onda mu padoše nekako na um druge oči, koje takodje gledaju ravno u njega,

ali drugojačije, o! sasma drugojačije! Ove gledaju ljepše. Od onih mu se magle oči i zima mu prolazi tielom, a ove... Takve je oči vidio u crkvi na ikoni, kad je postio u Velikom postu, pa se skrušeno, preskrušeno molio.

Stali spominjati onaj dan, kad su Panasa izvukli iz proruba i kad je ležao na peći. Sve se spomenulo: i kako je skočio s peći, pa kazao: „ja sam dječko“, i kako je jeo na peći ležeći i kako je Gorpina pjevala svoju pjesmicu. Sve, sve se spomenulo, a to spominjanje kao da ga još više svezalo s Jereminom porodicom. Eh, nikad ne bi otišao iz te uzane kućice, ali mora: popadija ga ondje za cielo svim vrazima kune!

— Pa dodji, Panase! — kazali mu gazde, a Gorpina ni da bi rieči, no oči joj kazale to isto.

XIII.

Prvi korak.

Kako je to bila divna noć, kad je Panas išao okolišnim stazicama, tražeći polurazvaljeno zaklonište svojih prvih dana! Mjesec srebrio okolišnu ravnicu i svietlio tako jarko, da se mogli izdaleka vidjeti crkveni tornjevi gubernijskoga grada. Široki Dnjepar tiho počivao u svom udobnom prostranom ležaju, a na njegovoj se površini samo kadkad ovdje ondje pojavljivali promjenljivi uzorci zibanja, koji nam svjedoče, da on ne spava, nego samo driema, a u driemežu nastavlja svoj vječni rad. Eto on se izvio kao krasna duga i zajedno sa svojom trskom i desetcima uzanih pritoka otišao nekud u dolinu i kao da se sakrio pod zemlju, a ondje gle opet izlazi i bliešti, odrazujući u sebi sve nebo.

Panas korača hitro, — popadija ga naučila hodati. Još

da se gega, kad mora proći jedno deset vrsta, a toliko i natrag, a uz to se još vratiti pred zoru! On dapače ne može ni ići drumom, nego se mora probirati stranputicom, jer te noći idu zemljaci drumom na vašar: oni bi ga dašta upoznali, pa bi mu se čudili. Kožuh si je složio, pa ga nosi na ramenu. Iznajprije ga obukao, ali od nagla mu hoda postalo vruće, razkopčao dapače i ogrlicu od platnene košulje. Već je prošao uvalu, gdje se susreo onomadne s mamom; do grada mu ostalo još jedno tri vrste. Al on i ne mora u grad. Zakrenuo je lievo. Nedaleko od grada prostrlo se predgradje; jedno tri desetka miniaturnih zemljanka liepilo se jedno uz drugo, kanda se složile, da se obćim silama brane od opasnosti, koja im prieti od grada. Ovdje se ugniezdila najbjednija raja i kako se pogovaralo, ta su mjesta bila opasna za noćne šetnje mirnih i imućnih gradjana. Uz zemljanke nije bilo ni dvorišta ni ograda, ni drugih zgrada, kao da se stanovnici nisu nastanili ovdje za cio svoj život, nego samo na nekoliko dana, spremni nakon odmora da se dignu i podju dalje.

Panas je dobro poznavao ta mjesta. Nisu mu ništa ugodno dozivala u pamet. Tu nije bilo nijednoga mjestanca, koje bi ga nagnalo da se zaustavi, pa da se preda na čas ovoj ili onoj sladkoj uspomeni. Ovdje je u zimno doba, odjeven u traljama, promatrao na velikoj cesti kočije ili kola; ovdje je — u dubokoj tmini jesenske noći pod vjetrom i kišom, dršćući i plačući, trčkao oko tih zemljanka, kad su k mami dolazili vojnici, pa ga izagnali na ulicu. Takve su bile i druge uspomene na ta prekrasna mjesta. Kod jedne se od tih zemljanka zaustavi i pokuca u prozor. Na tom prozoru nije bilo stakala; mjesto njih bila priljepljena sinja, debela artija. Panas je ipak mogao vidjeti, da su u kolibi zažegli svjetlo. Pristupi k vratima i začuje šušanj bosih nogu, koje su stupale po zemljanu podu.

— Tko je?

— Panas! — odgovori nestrpljivo, jer je ono bio Paraskin glas.

Otvorili mu vrata. Pred njim stajala Paraska u poderanoj suknji, u košulji, koja nije vidjela pranja, bosa i s razpuštenom, riedkom kosom.

— Mamo! — izusti Panas uzrujano i poljubi joj usne — tanke, nabrane, staračke usne, jer mu se Paraska činila sad posvemašnjom staricom, ma da joj nije bilo još ni pedeset godina.

Iz triema unišli u sobu. Panas omjerio svoje prijašnje boravište i opazio, da se malo promienilo. Pusta soba s nizkim stropom, s tamnim prozorom bez stakla, s hladnom, polurazvaljenom peći, koja nije znala, šta je to vatra; nikakvih stvari, ničesa, što bi moglo bar nalik biti na pokućstvo: ni stola, ni klupe, ni kreveta. Na zemlji (goloj, vlažnoj zemlji) bila razastrta slama, a na njoj ležala žena u dronjcima i kao da spavala.

— A tko je to? — upita Panas, pokazujući na ženu.

— A to je ... žena! — odgovori Paraska.

A drugojačije mu i nije mogla odgovoriti, jer subjekt, o kom se govorilo, i nije imao nikakvoga družtvenog položaja. Bilo to isto tako bezkućno stvorenje kao što i ona, živjela od isto takva zanata i mučila se isto takvim porokom, koji je objema pomagao, da zaboravljaju na užasnu zbilju, koji je uljepšavao i činio im donekle podnosljivim njihovo žalostno bivstvovanje, a ujedno ih time i danomice gonio, da padaju sve dublje i dublje.

Paraska sjela na slamu, metnuvši nasred sobe svieću i izpruživši svoje polunage, blatne i izgrebene noge. Izražavala nije ni radosti ni uzbudjenja, njeno lice kao da nije više bilo kadro odražavati na sebi njeno duševno stanje. Panas stajao nasred kolibe, lako oborivši glavu, jer se doticala stropa; u

rukama je držao svoj kožuh, koji je imao da obraduje Parasku, — i šutio je. Da su ga pitali, što je osjećao u tim trenutcima, jedva da bi mogao reći. On je vidio samo jedno, da mu se mama valja u blatu i gine od gladi, zime i svakakve nužde, dok se on — zdrav, mlad, momak u naponu svoje snage, uzoran sluga, ubija za druge, a za nju ne može ništa da učini. U srcu mu zakiptala zloba na svu prošlost (sad se obazreo na nju), koju je svim svojim žarom žrtvovao popadiji i od česa nije postao ni za groš bogatiji.

— Mamo, evo ja sam vam donio kožuh!... Nov je!... Prodajte ga! — izusti nekako gluho, gledajući u stranu, kao da se izvinjuje pred Paraskom, što joj je donio samo kožuh, a ne toplu kolibu, u kojoj bi kao u čestitih ljudi stajale klupe i stolovi i sanduk s kojekakvim stvarima, visjele ikone i slike, u peći gorjela vatra, a na stolu osvanulo varivo.

— Hvala, prodat ću ga! — odgovori Paraska.

Imala je promukli glas, koji je bio prava slika njena života. Panas je poiskao očima, kud bi metnuo kožuh, no vidjevši, da nema zgodna mjesta, metne ga u kut na zemlju. Stajao je i nadalje šuteći, smućeno saznavajući, da se tu šutnjom najbolje provodi vrieme. Progovorio ti ma o čem, — na sve će ti se odgovoriti najgorčim žaobama na siromaštvo, na glad i zimu. Tako je kanda mislila i Paraska, jer je i ona šutjela. Gledala je Panasa pospanim očima, a na licu joj bio takav izražaj apatije, bezrazličja, kao da je pred njom stajao prečesti gost te čatrlje i ona je nestrpljivo čekala, kad će najposlije otići. Panasu palo na um, da nije onda Paraska otišla od popadije, onda ne bi toga ničesa bilo, ili bar da je onda uzela i njega sa sobom . . .

— Mamo! — izusti i zastrepi, jer mu je glas nekako strašno, kao u grobnici, zaorio u toj pustoj kolibi: — zašto ste me onda ostavili? . . . Ja bih pošao s vama! . . .

Paraska podigne oči na nj.

— A ti si mislio, da je u tvoje matere namjesto srca komad gnjila drveta? a? — zahripi Paraska tiho. — Zar ja nisam znala, na kakav ću život? Dakle da sam i tebe povela na tu muku — iz tople kuće i od gotova kruha! . . . Nisam ja valjda zmija! A što sam samo prepatila i kako sam žalila, što nisam ostala na mjestu! . . . Nisam mogla! Sile slabe! Slobode mi se prohtjelo! Oh, sloboda, sloboda! Ta sloboda!

I zaokruži čatrlju očima, koja je personificirala tu slobodu. Onda nije više mogla da suzdrži potok suza. Malo po malo oživljavala, glas joj kao da narastao, postao jači, kreštaviji; med riečima padale sve češće i češće psovke, koje je izgovarala isto tako jednostavno, kao i ostale rieči, ne zamjećujući med njima nikakve razlike. Ona psovala sebe, psovala ljude, psovala sav sviet, jer nije mogla da nadje pravoga krivca svoje nesreće. Govorila pjeneći se, i čini se, da joj je u tom trenu pred nogama ležao sviet, ona bi ga bez promišljanja sgazila nogom. On je to po njenu mnienju i zavriedio, jer u njemu nije ništa dobro. Gdjekad nije bilo moguće uhvatiti smisla njezinim riečima. Gdjekad je govorila o takvim predmetima, kojih nije ni sama poznavala, a u tim je trenutcima bila nalik na poludjelu. Njene gromke psovke razbudile „ženu“, koja se okrenula licem k Panasu i pridignuvši se na lakte, stala ga gledati. U nje bilo široko, crveno lice, sa svježim grebotinama na obrazima; oči bile nabuhle; polaizderana košulja nije nimalo pokrivala njene suhe, naborane grudi, no to je nije baš nimalo smućivalo.

— To sin? — upita Parasku prostim, gotovo mužkaračkim glasom. Onda se Paraska kao da osviestila od svoga buncanja, pa prestala vikati.

— To je momak! — pohvali ga „žena“, a uz to pokaza svoje žutosive zube i bliede, gotovo biele dljesnice.

— Kožuh je donio! — reče joj Paraska. — Sutra ćemo ga prodati.

— O-o! — još se jednom nasmieši „žena“. — To je divna stvar! — I ona se podigne sa slame u svom noćnom kostimu, koji je bio samo zato na njoj, da pokaže njeno blatno tielo. Takva prodje mimo Panasa u kut, pa se nagne, da vidi kožuh. — To je divna stvar! — ponovi i kao u dokaz te misli udari se po bedrima.

— Moram ići! — reče Panas. — Prije zore moram biti ondje.

— Čuj, dječače, donosi češće! — „žena“ će mu. — Ja znam divno mjestance, gdje se može svaka stvarca prodati... Ha, ha, ha!

O, to je bila, kako se vidjelo, vesela žena! Ona je za cielo jednom odlučila, da se nikad ne jedi, ma što joj donosio život, pa je na sve gledala s veselim, akoprem odvratnim (kako se Panasu činilo) smieškom.

— Ti služiš u paničevske popadije? — nastavi vesela žena. — O, ima ona koješta! . . . Ja sam bila negda kod nje na nadnici . . . već odavno! Ima ona koješta! — ponovi, podmigujući Panasu, kao staromu znancu.

— S Bogom, mamo! — izusti Panas.

— Hoćeš li doći? — upita Paraska, ne ustavši sa slame.

— Doći ću već! . . . Samo . . . mamo . . . nemojte ga zapiti! . . .

— Koga to? — upita Paraska srdito.

— Kožuh! . . . Nego bolje kupite hljeba!

— Dobro! — odgovori Paraska, a vesela žena prasne u promukli smieh, kao da joj je Panas rekao kakvu dosjetku. — Zaključaj kolibu, Frosko, — doda Paraska, još jače nabravši obrve. Posljednji joj se Panasov savjet nije nimalo vidio.

Panas izišao u triem, a Froska pošla za njim.

— Popadija ima mnogo koječesa! — ponovi mu nad samim uhom, a pri tom ga se, kako se pričinilo Panasu, dotakne s cielim svojim tielom. Od toga je odvratnog dodira morao da drhtne i kao striela izleti iz triema na ulicu. — Ima ona mnogo koječesa! . . . — začuo se još jednom iza njega promukli glas, a vrata se zalupnula.

Panas nije bio nigda osjetljiv i nitko ga nije takvim smatrao. No ovajput mu bio rukav od košulje vlažan, kad ga je prevukao niže čela. Zurio je napried, no nije vidio kud ide. Kao da je bio još uviek u čatrlji i vidio pred sobom mamu — staru, izmoždenu, ogorčenu do skrajnosti. Malo bilo tu za njega novo. Ta čatrlja sa svojom užasnom pustotom i vlagom, sa svojim hladnim stienama i vječnim gladovanjem — sve je to negda i on proživio; ali sad već gleda na sve to drugojačije. Da se u tom trenu stvorila pred njim popadija, za cielo bi joj ravno u lice kazao:

— Daj mi, što sam zaslužio! Zar nisam za četiri godine djavolskoga rada ništa bolje zaslužio, no što je taj obećani bičić i kožuh? . . .

On nije viko na dobar život, a nije bio nikad ni sudbinino mezimče; ali ta užasna rupa, u kojoj je netom vidio mamu, jedina pomisao o njoj — tresla mu cielo tielo. Bilo nešta strašno, zlokobno u tom mraku, vlazi, pustolini, s gladom i zimom . . . A uz to još i ta drugarica Froska, s nabuhlim licem od pijanstva i razvrata, u tom nevjerojatnom kostimu . . . Ta se za cielo više ne će ni pred čim zaustaviti. A zar mama ne žive, ne dieli s njom, i zar se ne pomaže tako isto? Bilo mu jasno, da su te dvie žene spremne ukrasti ma što, samo da dobiju mjericu rakije. A jedna mu je od njih — mati . . .

Sinula mu misao — da ostavi mamu, pa da ode kudgod na nadnicu. Ali tu izniče pitanje — tko će ga uzeti? Tko ne zna, da je služio u popadije, da ga je ona primila kao

siroče, bezkućnika? Zar ne viče svakomu u uši, da mu je dobročiniteljica, da ju je njegova mama okrala? I svaki će pomisliti (a ona će svakoga i uvjeriti), da je zločinac i da je pobjegao od nje samo zato, što je takav, kao što i njegova mati. No bilo kako mu drago, al Panas ne može više tako da radi, kao što je dosad bilo. Ne može sa spokojnim srcem gledati, kako mu se mama davi u biedi, a u isto doba ulagati sve svoje sile, da popadijino dobro uveća, kad mu od toga nikakve koristi. No, ako ne bude mogao otići, on će tako šta učiniti, da će ga protjerati. O, nek onda govore, što hoće! Svi su vidjeli, kako je radio, svi će vidjeti, kako će on prognanik otići praznih ruku, a onda joj ne će nitko vjerovati, kad bude govorila (a sigurno će svima to vikati), da ju je okrao. A da ga protjera, za to ne treba mnogo. Treba je samo razljutiti, — a to je i naumio da učini.

Ubogi konji otca Makarija! Kako su hrzali toga jutra, kad im je Panas gladio bokove češagijom i obmahivao metlicom, što je bila napravljena od njihovih sobstvenih repova! Boljelo ih, no oni bi dašta oprostili Panasu, da su znali, što mu je bilo na duši, tim više, što se već prije mnogoput uvjerili, da im Panas dobra želi.

Drugi dio.

I.

Veseli ljudi.

Stjepanida Kovaljeva zgrtala u svom dvorištu ostatke od trske, da naloži peć, kad je iza trščane ograde provirilo široko Sonjino lice.

Stjepanida radila svoj posao, nizko se nagnuvši, a uz to gundrala neku pjesmicu, ili bolje mumljala, jer je pjesmici ton bio srdit.

— Tetko! Oj, tetko! — zovne je Sonjka.

Stjepanida podignula glavu. Nije se baš osobito obradovala gošći, jer nije voljela Sonjku. Osobito u posljednje doba, kad se opazilo, da Sonjka baca nježne poglede onamo, u što se po Stjepanidinu mnienju nije trebala pačati. Ne može se reći, da je baš i Sonjino srce voljelo Stjepanidu, a to bilo s onoga istog razloga, to jest zato, što se opazilo u Stjepanide isti takvi pogledi i s tom istom namjerom, a Sonjka je mislila, da ti pogledi nisu bili Stjepanidi k licu. Trebalo je dašta samo pogledati Stjepanidu — njen razkošni stas i duboke tamne oči, njen dostojanstveni hod, — sve, čim se ona već odavna slavila u selu; čuti njen pjevajući grudni glas, a onda odmah pogledati Sonjku — njeno široko, macesno

lice, s velikim zubima i vječno nabuhlim očima, njene nezgrapne ruke, kratki stas i žurni, zečji hod, — trebalo je čuti njen prosti i kričljivi glas, pa bi odmah bilo jasno kao dan, da „guska nije krmači drúga“ isto tako, kao što i Sonjka nije Stjepanidi suparnica. No Stjepanida, ako je to vrlo dobro znala, ipak je bila odviše zainteresovana u tomu, da sve to dobro vagne, pa nije mogla da se odrekne užitka (a to je i zbilja — veliki užitak) imati suparnicu.

— Tetko Stjepanido! popadija vas zove, da dodjete prati! — reče Sonjka.

— Dobro! Doći ću! — odgovori Stjepanida posve neprijazno, pa uze opet zgrtati trsku.

Sonjka je medjutim još stajala, premda više nije imala da o čem razgovara, pošto je posve tačno ovršila svoju misiju. Stjepanida se činila, da je ne vidi i da misli, da je otišla, pa opet zagundra svoju pjesmicu.

— Tetko Stjepanido! A voda je već nanesena! — progovori Sonjka, začinivši ton svoga glasa ogromnom porcijom izpodmukle lukavosti i podmignuvši dapače lasti, koja je u taj par proletjela kraj nje.

— No pa onda? — upita Stjepanida, ne podignuvši glave.

— Ma ništa! a po trsku ću ići ja na gumno! — Nastavi Sonjka, podmigujući vrani, koja je u taj par sjela na preostali krov polurazvaljene Jevstafijeve kovačnice. Stjepanida nije kazala ništa, al joj najednom izpala podignuta kecelja, a iz nje se izručila na zemlju sitna trska. Stjepanida stala žurno kupiti, ali ona joj opet padala, jer su joj ruke drhtale. Osjećala je, da joj se lice oblilo rumenilom, zato se nagnula još niže. A okrutna Sonjka, videći, da su joj rieči proizvele željeni efekt, nastavi, no sad podmigujući svim pticama, koje su slučajno u taj par proletjele kraj nje:

— A Boga mi, tako je sama popadija zapovjedila; jer

kaže, Stjepanide dugo nema, kad po trsku ode, a, kaže, treba se žuriti s pranjem! ... I Panasovu ćemo košulju prati! ...

Ta maljušna napomena razljuti napokon Stjepanidu. Šopi u stranu nepokornu trsku, pa se oštro izpravi, što je bolje mogla.

— Dat ću ti ja, draga, pranje, da ne ćeš ni puta naći k popadijinoj kući! — zaviče, mjereći Sonjku biesno, a uz to joj se tresle ruke i kao da već htjele spopadnuti gošću za grlo. — A šta si me ti tu uzela koriti? ... Jesi li vidjela? Govori: jesi li vidjela? a? Jesi li vidjela-a? ...

I Bože moj, što vidje u tom trenu Sonjka! ... Vidje, da su Stjepanidi kanule dvie krupne suze iz očiju, a usne izkrivile, kao da će sad nà zajecati.

— Tetko! ... Stjepanido! ... Nisam htjela! — progovori i sama gotovo plačući, a u taj par nije više nikomu podmigivala.

Naprotiv joj se stegnulo srce, i oćutila je, da je kriva. Te dvie krupne suze kao da su joj objasnile svu golemu nesreću te žene i ona sama, ne znajući zašto, osjetila je, da joj se nikad više, nikad više ne bi mogla rugati. Više se nije usudila ni rieči prozboriti, nego je pošla kući lakim korakom i oborene glave.

Stjepanida došla k popadiji mrka i toga dana prala lieno, sporo, kao da su je silili; bila je slomljena, kao da ju je prije toga posve izmučila groznica; sve joj se činilo, da nisu bili pogledi, koje je susrela toga dana, onakvi kao što svagda, da je ton, kojim su govorili s njom o tako običnim stvarima, kao što je rublje, sapun, voda i druge sitnice kod pranja, — bio nekako osobit, protkan tankom, ujedljivom porugom. I ona je nastojala da ne diže glave i da ne odvraća očiju od posla. Nakon toga, što joj je kazala Sonjka, stvorila si hitro cielu sliku, koja ju je prenerazila. Za cielo se htio da pohvali, kako je on, golobradi momčić, komu se još nije na usnama ni

mlieko osušilo, — osvojio tu nepredobivu ženicu. I sad već trube o tom sve paničevske žene, a osobito one, koje ni same nisu bez grieha.

„Ta eto nepredobiva je! Prvomu se dječku bacila o vrat! Udata žena! Gledajte je dobri ljudi!“ Dašta to je sve onako kako ona misli, a sad već o tom zna i popadija i otac i cio sviet . . . A odkud je to mogla doznati buljasta Sonjka? A, Panase! Takav si ti! Koliko se ljeta žalostila Stjepanida u samoći i gle — dade dušu izdajici Judi!

Kao navlaš ne dodje joj toga dana Panas ni jedared na oči. Bježi! a nego! sad ga je stid u oči joj pogledati. No al ona će ga već uloviti i još kako će ga uloviti.

Već i sunce davno zapalo i krave odagnali u čordu; sasvim se smrklo, a Panasa još nije susrela. Al eto začuje fućkanje iza gumna; to je njegovo fućkanje, dobro ga poznaje. Nitko nije umio u cielom selu tako zvonko i orno fućkati kao što Panas. Ona se oprosti s popadijom i podje zavojnim putem, al onda naglo krene k polju. Ondje se crnjela neka spodoba. Stjepanida tiho stupa, jedva se dotičući bosim nogama. On je dašta ne čeka, al čeka možda Sonjku, ili možda još koju treću. Šta je njemu? On je slobodan kozak! . . .

Panas stajao na brežuljku; vidio je, kako je išla k njemu i kako se onda zaustavila na pet koračaja od njega. Lica joj nije vidio, jer je bilo tamno; no znao je, da je to Stjepanida.

— Nisi mene čekao? — upita nekako čudnim glasom.

— A koga sam čekao? — spokojno upita Panas. — Koga bih ja i čekao? Valjda popadiju? Ha, ha, ha!

— Našle bi se i bez popadije! Al mene ne čekaš! . . . Put, mislim, da znaš . . . Ili si — zaboravio? . . .

— Nisam zaboravio, — odgovori Panas mrko, — al bi trebalo da zaboravim! Čuj Stjepanido! — i pristupi k njoj, pa joj metne ruku na rame. — Ti si već pomislila Bog zna

šta . . . A ja za tebe! . . . Misliš ti, da mi je lako zaboraviti taj put? E-eh! A čuj, šta govore . . . Ta je labrdasta Sonjka za cielo pazila, lopovska cura . . . Njuškalo! „On — kaže — za pranjem čezne!“ Al samo to zna! . . . A da sam dolazio k tebi, — toga ne smije kazati! A ja sam pomislio: — sad će pući naklapanje; počet će paziti . . . Pusti dakle ta pseta nek prostoje sto noći kraj tvojih vrata i nijedno ne će ništa opaziti . . .

— A ne lažeš li ti? Ne? — stisnula se k njemu i svojom vrućom rukom gladila mu kosu. Panas jê ljubavno ogrli i ne mogaše skinuti očiju s njena žarka lica.

— Zar ne vidiš? — odgovori joj.

— Mili dječače! Kako si dobar i srdačan! A ja mislila!...

— Šta bi tu mislila, Stjepanido? Ja mislim samo na te i na . . .

— No? Na koga još? . . .

— Na mamu . . . Eto na koga! . . . Našao sam je . . . bio sam kod nje! . . . Eh, bolje da nisam ni išao onamo.

Sjeli redom na vlažnu zemlju, i Panas joj izpripovjedio o svom putu k Paraski.

— Kožuh će taj zapiti, znam. I sve će zapiti, dok bude živjela u onoj grobnici . . . Pa stjeraj i mene ondje da živem, i ja bih, čini se, ma da i ne volim rakije, i dušu svoju zapio od žalosti! . . . A sad opet gladuje. Što da joj odnesem? Ja nemam ničesa! — govoraše, izpripovjedivši sve, kako je bilo.

Stjepanida trže naglo maramu sa svoje glave.

— Panase, golube! uzmi to! kod kuće imam drugu!... Gospode! zašto sam tako sirota? . . . Ničesa nemam! . . .

— A šta to radiš? . . . Da još i od tebe uzimljem? . . . Uzmi samo, poveži je natrag!

No Stjepanida je nije uzela, nit povezala, nego mu metnula maramu u njedra. — Ne vriedjaj me! — doda.

— Idi kući, Stjepanido! Već je kasno, ja ću otrčati onamo — k materi . . .

— Ostani još malo! — i pritegne ga silnim rukama k sebi.

Nitko im nije branio da tako sjede, jer u polju nije bilo ni žive duše, a oblaci zastrli i zviezde i mjesec.

Kad se Panas vratio kući, bilo već kasno, svi spavali. Bio je za dugim putem. Prošla upravo nedjelja dana, odkako je bio u Paraske. Sumnjao nije, da od kožuha nije više ostalo ni traga. A što da sad ponese? Stjepanidinu maramu? Izvadi jê iz njedara, pa jê uze promatrati. Tà — nekakva krpa, za koju će dati groš. Gle, kako je Stjepanida dobra! Posljednju krpu dala! Sve njegovo bogatstvo bilo u novoj šubari i u čizmama, za koje će nešto dati. No da Paraski da čizme — nije moguće. Sutra bi popadija upitala, gdje su mu. Što bi onda kazao? Spremio? Al ne bi ona vjerovala. Pokaži — kazala bi. Ne, o tom ne treba ni da se misli . . .

I badava se mučio i razbijao glavu, — što da odnese materi. Sjedio je u konjušnici. Pred njim gorjela lojenica. Tmulo svjetlo padalo konjima na hrbat, na stiene s obješenim amovima i na samoga Panasa. On podignuo glavu i ogledao konjušnicu, kao da pita pogledom: „nema li tu šta zgodno?“ I bio je tren, kad mu je na licu zadrhtao čudni smiešak, kakva još nikad nije bilo na tom licu — smiešak, smiešan sa strahom, pitanjem i prepašću. Onda izčeznuo smiešak, usne mu pobliedile, a rumen nestala s lica, na kom se odrazila neka strašna napetost; obrve se nabrale, a na čelu odskočile bore. On ustao i koraknuo k stieni, na kojoj bili porazvješani različni dielovi amova. Pogled mu se zaustavio i kao da se nije mogao odkinuti od novoga homuta, što je visio u kutu. Taj su homut nedavno kupili za nova još i nenapravljena, nego tek naručena kola, koja su imala da po-

raze sviet svojom ljepotom. Kola ne će biti gotova prije jeseni, a dotle . . .

— Dakle lopovski! — jekne konjušnjicom usred duboke tišine, a Panas se obazre zbunjeno unaokolo, kao da nije on izustio te rieči.

Konji strignuli ušima. „Čuju prokleti!“ — pomisli Panas. — A zar nisam zaslužio? a? — misleći, obrati se konjima, kao da je htio predobiti za se jedine svjedoke svoga zločina. Pade mu na um obećani bičić: „Neka njoj bude, a meni homut! Ha, ha!“ Gotovo se glasno nasmija, a taj ga smieh kao da ohrabri. „Za četiri se godine valjda može zaslužiti homut!“ — dodade još jedan razlog, koji ga obodri, a u to se sjeti, da je već dosta kasno. Bude li još premišljao, onda se ne će moći vratiti prije zore. Homut bio već u vreći, a svieća utrnuta. „To će mami dosta dugo trajati!“

Panas zaključa tiho konjušnicu i kao tat, obzirući se i prisluškujući, ode preko gumna. Barbos skakao oko njega šuteći, digao se na stražnje noge i lizao mu lice. „Čuj me, nikomu ne kazuj!“ — našali se Panas, a Barbos ga pogleda svojim umnim očima, koje su u mraku blieštile, kao da je odobravao Panasov čin i obećavao mu, da će sačuvati tajnu u svom pasjem srcu.

Težko bilo breme Panasu! Provlačeći se stranputicom, još daljnijom, no što je one noći, kad je nosio kožuh, grbio se pod bremenom, ogledavao i često prestrašen zastajkivao, videći u kojem panju živo stvorenje. Jedno triput je zastao kao ukopan, ne ćuteći u sebi snage da ide dalje i gotov da se vrati. No to je duralo samo tren. Pao mu na um bičić, pa se nasmijao i u po glasa dodao: „neka njoj bude! on vriedi homuta!“ Onda je pošao dalje, nastojeći da bude i nadalje vesele ćudi. Kad je pred sobom opazio predgradje i vidio Paraskinu kolibu, s udivljenjem zastade. Tako kasno (a bilo već poslije ponoći) gorjelo u maminoj kolibi svjetlo.

Šta je to? Pristupi k prozoru. Ehe! Ma tu je cielo družtvo! Čuli se i mužki glasovi. Dakle — zapijaju kožuh. Ipak im je dosta dugo trajalo! I Panas na čas kolebao, ne bi li odnio homut natrag u otčevu konjušnicu, pa ga objesio na staro mjesto? Svejedno će ga zapiti to družtvo, kao što i kožuh. No u to mu sinule jasno glavom rieči, što ih je danas sam kazao Stjepanidi: „Stjeraj me da živem u toj grobnici, pa i ja bih zapio vragu dušu, ma da ne volim rakije.“ I istina je, jer je to bila i zbilja grobnica . . .

Čvrsto pokuca na prozor i vikne:

— Ja sam — Panas!

— Ha-a! Panas! . . . Evo gosta! — odgovorili najednom nekoliki glasovi. Čuo se glas i njegove mame, promukao i poderan.

„Za cielo je sasvim pijana!“ — zaključio Panas, sudeći po glasu.

Pustili ga u kolibu. O, kakvo je to bilo veselo družtvo! Istina, bilo ih je malo — četvero, ali su tako bučili, kao da ih je bilo sto. Froska se posadila vojniku na koljenima, koji si je po svojoj pristojnoj vanjštini mogao naći i malo pošteniju družicu. Bio je mladjahan, stasit, gustih brkova, koje nije znao da cieni, a zato ih je i držao u podpunu neredu, — i ridjastih zabrčnjaka. Froska bila u istom onom odielu, u kojem ju je Panas vidio, kad je prviput pohodio Parasku. Drugi gost bio takodje vojnik, no bio znatno stariji i kud i kamo ružniji. Lice mu obraslo napola siedim dlakama, a ta dlaka pokrivala doslovno cielo lice osim čela i nosa; na glavi mu se ljeskala ćela isto tako široka, kao što i glava, uz to tamne boje, jer se primaknula k njoj druga tjelesa. Vojnici ako i nisu imali bogzna kakva odiela, ipak su bili u Paraskinoj kolibi i u družtvu Froskinu i same domaćice vrlo liepi, pa se tako doimali čovjeka, kao da su dopali ovamo zabunom, a nipošto ne u svoje družtvo. Ako uzmemo samo

na um, da su im kabanice bile sasvim ciele, a u mladoga — dapače nova, dok su s domaćica visjeli dronjci, pa i sve ostalo je bilo ovdje kao kakva razvalina. Za goste se našle i stolice, koje nisu bile ništa drugo no dva velika kamena sa ulice. Na zemlji stajala užežena i u bocu utaknuta svieća, onda ploska do pola natočena tekućinom i krnjava čajna zdjelica. Zalogaja nije bilo nikakvih. Očito je, da tu nisu bili u modi. Mladi gost nevjerojatnim glasom tulio pjesmu, koja je gotovo sva sastojala od: „Ej lju, ej lju, ej lju-li!“ i još tako nešta. Uz to se strašno zanosio, bacio glavu natrag i razmahivao se i rukama i nogama i cielim svojim tielom tako, da mu je njegova dama Froska protiv svake želje odskakivala na koljenima gotovo do stropa. Solidni se gost vladao tako, kako je zahtievala njegova solidnost. On se srdio, i ako je glasno izražavao svoj gnjev, što je Paraska, njegova dama, stara i krezuba, i što ne može zato da izvuče od nje nikakve hasne (tako je po prilici izražavao svoju misao), ipak se uz to vladao drveno i nije se nepristojno razmahivao. Paraska stajala, jer nije bilo na čemu sjedjeti, pa se svakiput, kad je htjela da pije, nevoljko klanjala zemlji prama ploski. A kad se Panas pojavio, skoči mladi gost naglo s mjesta, a Froska, ne nadajući se tomu, a možda još i zato, što je pila na prazan želudac, odleti na zemlju i stade prosvjedovati protiv toga silnom krikom i bezsmislenim mahanjem nogu. Gost se prikazao Panasu i kao dosta civilizovan čovjek dao mu ruku. Imao je čudnu naviku nebrojeno puta tresti ruku i još čudnije porodično ime — „Zakovirka“. Drugi se gost nije običavao prikazivati. On je samo zažmurio lievim okom, a desnim zaškiljio na Panasa; onda uzeo plosku, natočio iz nje u zdjelicu, napunivši je vrhom i šuteći jê pružio Panasu. Panas već odložio svoje breme u kut. Nije mu bilo ni nakraj pameti da zasjedne u to ugodno družtvo, htio je samo da kaže dvie tri Paraski, naime da je umoli,

da ne učini s homutom tako lakoumno, kao što je učinila s kožuhom.

— Ja ne pijem! — reče.

Gospodin ga vojak pozorno pogledao desnim okom, a onda kao da je vidio, da to nije dosta — otvorio je i lievo, pa onda zinuo, a zatim se već same od sebe podignule i obrve, dapače kao da se i dlaka na licu naježila kao u razdražena ježa — i cielo mu lice izobrazilo tako ogromni upitni znak, kao što za cielo nije još nijedno ljudsko lice. Odista se strašno začudio. To je zbilja čudna igra prirode: Paraska guta rakiju na čaše kao vodu, a on, njen rodjeni sin — ne pije? Tu baš nema nikakve logike, a zato nije vojnik ni vjerovao Panasu. On mu je kao što i prije turao čašu s rakijom k licu.

— Treba piti! — reče Zakovirka.

— Kao da ne piješ? — upita Paraska vrlo, vrlo sumnjivo. Ona bila duboko uvjerena, da samo vrlo srećni ljudi mogu da ne piju, a nije imala nikakva razloga da takvim smatra svoga sina.

— Boga mi, mamo, ne pijem! — odgovori Panas.

— Pi-ij! — zakrešti Froska, a uz to se htjede silom dići, al joj ipak ne podje za rukom.

— A kako ne bi čovjek mogao piti u družtvu? — delikatno uvjeravao gospodin Zakovirka. — To bi bila uvreda . . . I vaša vas mamica moli!

— No, Panase! u moje zdravlje! . . . No! . . . — progovori Paraska, uzevši čašu od svog kavalira i malo mu ne izpljusnuvši rakiju na ćelu.

— A Boga mi, mamo! . . . — opet se Panas opirao, no čaša mu bila već u ustima, i on oćutio miris od rakije. Onda ju je uzeo, da se što prije odieli, pa izkapio do dna. Zanosni poklici pozdravili to junačko djelo.

— A što si mi to dovukao? — upitala Paraska i dovukla

nasred sobe Panasovo breme. Zakovirka joj pomogao iz vreće izvući homut.

— Homut! . . . He, he! Pa još kako divni! A! Tu je možda u vreći još i konjić? Ha, ha, ha! — vikne Zakovirka. — A on to sam pravi?

Na Panasovu se licu odrazilo udivljenje.

— Ehe! on sam pravi homute! — Paraska će vrlo ozbiljno. — On je majstor! . . .

— A gdje ste izučili? — pitao Zakovirka radoznalo, uživajući u homutu, jer je vidio, da je divan posao. On se razumio u to, jer je prije vojničtva bio kočijaš u kotarskog upravitelja.

— U majstora! — odgovori Panas kratko, shvativši značajni pogled Paraskin. No taj pogled nije zapazio samo on, nego i stariji vojnik, koji je po tome još značajnije mignuo Zakovirki.

— Moram ići! — dodade Panas, kojemu je bilo već mučno od rakije i od svoje laži i družtva; no obćinstvo tvrdilo, da se mora piti za homut.

— Ma ja sam i onako izpio, ma da nisam nikad još ni pio! — branio se Panas, ali je vidio, da će samo badava gubiti vrieme. Paraskin mu kavalir prinosio k ustima punu čašu, a uz to je mucao: „z-za ho-m-mu-t.“ Panas morao izpiti. Onda se oprostio i otišao, zaboravivši reći dvie tri Paraski.

— Dodji! — viknula za njim Paraska.

— Doći ću! — odgovorio je sebi pod nos, idući prama Paničevu. Od rakije mu gorjelo lice i po cielom tielu trčali mravi.

„Treba izvući mamu iz te jame?“ ponavljao cielim putem i osjećao u svom srcu takvu odluku i uvjerenje u uspjeh, da mu nije ni jedna mračna misao pala na um. Nije bilo više daleko od zore, a zato je upravo trčao skokom.

Pošao je ravno na gumno i načupavši brzo siena iz plasta, zgrabio ga objema rukama i ponio ka konjušnici lakim korakom. U to baš izišla iz sobe popadija sa svojim starim fenjerom. Ona pogledala Panasa pozorno.

— Prerano ustaješ, djećače! — primieti sumnjivo. Njoj se već odavno činilo, da s Panasom nisu čisti računi.

Panas, komu je neprestano šumilo u glavi, oćuti protiv običaja silnu želju, da se upusti s popadijom u razgovor.

— Bog bi znao, kako bih vam ugodio!... Sad vam je prekasno, sad opet prerano! — odgovori preoštro i pregrubo, samo da razdraži popadiju.

No popadija nije izustila ni rieči, nego se samo jako ugrizla za donju usnu.

„O-o!“ pomisli: — „Treba ga ukrotiti, jer bi mogao inače naskoro i na me! Tu nešta nije dobro! Da se nije spleo s kim?“

I odluči da odsad bolje pripazi na Panasa.

II.

Tamne noći.

Sparne ljetne noći, kad je umorni mjesec, povjerivši zvjezdama nadzor nad spavajućom zemljom, sâm otišao na počin; kad se sve sjene salile u jednu bezkrajnu sjenu, koja je prekrilila ogromnu ravninu i Dnjepar i selo s njegovim kolibama, crkvom, grobljem i krčmama; kad se nije čuo ni lavež pasa, ni šušanj od sunca požutjele trave, i kad je dapače i nestašni vjetar, koji je neumorno polivao za cieloga dana sve, što žive i raste, svojim sparnim dahom, utihnuo, kao da zato, da sabere svježih sila za idući dan; kad bdije samo onaj, tko ne može obaviti usred bieloga dana svoj

tamni posao, — takve se noći za vlastelinskim gumnom u dubokoj uvali razpreli dugi razgovori izmed Panasa i njegove drúge. To mjesto bilo zaštićeno od slučajne radoznalosti. Ležalo je daleko od velike ceste, a do njega nije vodila nijedna staza. Za sastanka je Panas gledao preozbiljno i zadubljeno i slabo je bio nalik na nježnoga ljubavnika. Gotovo svagda je šutio, a Stjepanida neprestano govorila tako tihim šaptom, da ga ne bi mogao čovjek u toj noćnoj tišini ni na korak daleko čuti. Panas jedva poimao, o čem je govorila. U to je vrieme gotovo svagda nešta drugo mislio. Ovdje su se obično zasjedjeli preko ponoći, a kad se od sela čuli drugi pietli, oni polazili tiho, nečujno — svako u svoju stranu.

U takvoj tamnoj noći, samo kad je duvao noćni vjetar, a osobito onda, kad su oblaci zastrli zviezde, — mogao si vidjeti Panasa za svojim noćnim poslom, koji mu nije već odavna bio više nov, nego mu postao navikom; kao što i one noći, kad je prviput nosio svoje zločinstveno breme, stupao je nečujno preko gumna uz vjernoga si Barbosa, koji je isto tako kao i Panas priviknuo već takvomu putu. Namjesto homuta dolazile različne gospodarstvene stvari otca Makarija. Tu igralo svoju ulogu i proso i žito i ječam i kokošja jaja, dapače jednom — i par debelih gusaka, kojima je Panas predbježno poodkidao glave i rad kojih je bilo sutradan, kad se doznalo, da ih nema u jatu, mnogo vike, i palo iz popadijinih usta mnogo gorkih istina povodom nemoralnosti susjedâ, no najčešće je morao Barbos njuškati vreću sa zoblju. Za taj plod, koji je bio poslastica otčevim konjima, vodio brigu izključivo Panas. On je imao ključeve od ambara, gdje je bila zob.

S početka drhtale svakiput Panasu ruke, kad je dizao vreću, da je naprti sebi na rame. Onda se sjećao obećanoga mu bičića, pa se tješio mišlju, da će bičić ostati popadiji mjesto onoga, što je nosio. Nije imao kad, a ni volje da vodi

tačne račune. U protivnom bi se slučaju mogao uvjeriti, da je bičić bio već odavno izplaćen bar deset puta. No to bilo s početka. Docnije mu to išlo u naviku; ruke se kao što i savjest pokorile njegovoj volji, pa prestale drhtati; ni bičića se nije više sjećao, nego obavljao svoj posao isto tako spokojno i ravnodušno, kao što je sutradan vodio konje na vodu ili sjedao u kuhinji da ruča. To se zbivalo gotovo mekanički i nije ga stajalo velika truda. Tih se noći mogao mirno vraćati u konjušnicu i nastavljati prekinuti san, jer sad više nije morao vući svoje breme u predgradje. Hvala budi čestomu izkustvu i nekoj dapače tačnosti, posao postao sam od sebe jednostavniji. On je nosio svoju vreću samo do uvale, u kojoj je provodio druge, poetičnije noći; ovdje ju je bacio kao suvišnu stvar, a onda se vraćao kući. Zemljaci češće vidjali ranim jutrom vrlo biedno odjevenu ženu, koja je išla prama gradu, noseći na ledjima težko breme. Gdjekad se odviše grbila pod svojim bremenom, a onda je zemljaci žalili i uzimali kukavicu na svoja kola. Ona im pripoviedala, da žive na nekakvom majuru, jedno trideset vrsta od grada, a u gradu da imade udatu kćerku za vojnikom. I eto sad nosi kćerci koješta. Ta žena bila Froska, koja je bila u tim prilikama sasma triezna, pa izgledala kao kakvo pošteno čeljade.

Sve to bilo tako jednostavno i lako, da Panasu nije više ni padalo na um ostvariti svoju maštu — ostaviti popadiju ili je na to navesti, — da ona njega progna. Sad je marljivije i radio, jer je mislio da je dobro naplaćen, — nije dakle zabadava radio. Često ga vidjeli vesela, gdjekad se dapače moglo pomisliti, da je i pio. Jednom mu za objedom kazala Ulita u lice, da smrdi po rakiji, a Panasu nije bilo ni na kraj pameti, da oprovrgne tu zlobnu klevetu. Mračne ga misli obuzimale samo onda, kad je išao k uvali, i sjedeći uz Stjepanidu, slušao njen bezkrajni šapat. Onda je nekako sasma

drugojačije sudio svoja noćna djela. Stjepanidi je kazivao sve, što mu je bilo na duši, no o tim joj djelima nije spomenuo ni rieči. Koliko joj je puta htio da kaže sve! Al mu se jezik nije htio da pokori, iz usta padale rieči sasma neke druge, nego što su mu bile na umu. I svakiput, kadgod se uvjeravao, da joj toga ne može reći, jasno je vidjao pred sobom propast, u koju je srtao; svoje vladanje crtao je crnim bojama i plašio se prisutnosti i blizine toga bića, koje nije znalo za njegove zločine. Gdjekad je osjećao za Stjepanidu neprijazno čuvstvo baš zato, što joj nije mogao da kaže svu istinu. U tim je časovima trpio, ali docnije toga svega nestajalo, a njega se jače i jače hvatala ta navika. Svi opazili da je Panas mršavio danomice, a oči njegove, koje su negda gledale tako ravno, spokojno, sad kao da su izbjegavale tudji pogled. Najbolje to opazila Sonjka. O, ona je mnogo opažala, jer nije nitko osim same popadije tako pozorno sliedio svaki Panasov korak kao ona. Mnogomu se čudila, mnogo nije poimala i široko je gledala, no poslije se nije više čudila. I ona je mršavila još jače od Panasa.

Ona se strašno promienila. Razvila se, ojačala i nije više bila nalik na djevojčicu Njeno se omršavljelo lice suzilo i postalo mnogo ljepše. Pogledi, kojima je Panasa gutala, bili dugi i puni neke sladostrastne čeznje. Popadija uvjeravala, da se Sonjka sasma „odbila od posla“, a da je ukroti, nemilo ju je vukla za kosu, ma da je već i bila odrasla djevojka. Sonjka je i zbilja samo razbijala posudje, rušila samovar s vrelom vodom i ofurila pile, što slučajno podidje, gazila popadiji na suknje, otcu na noge, riečju — činila sve, što je popadiji moglo da uzmuti mir! Na ćuške se i kirenje nije ni obazirala, a kanda nije osjećala ni boli kod tih operacija.

Došla jesen. Njene kišne, vjetrovite noći postale Panasu najmilije noći, jer su krile njegov posao. Jedne takve noći, kad si je Panas naprtio na ledja pretežko breme i prelazeći

preko gumna, morao zastajkivati i spuštati ga na zemlju, da odahne, — pričinilo mu se, da se iza plasta maknula ljudska spodoba. On se trgnuo, nagnuo k vreći i pritajio. Spodoba se medjutim primicala k njemu. Barbos, koji je svagda pratio Panasa, stao tiho i nepovjerljivo režati, a onda, kao da je upoznao tu spodobu, zamaše repom. I Panas je upozna. On se izpravio sasma, a u očima mu sievnula strašna zloba.

— Svagdje je vrag nanese, tu pasju djevojku, — izusti biesno. — Upopriečila mi se kao kost u grlu! . . .

— Ts! . . . Tiše! zar me se bojiš, Panase, — prošapta Sonjka. — Ja već odavna znam . . . Šta misliš, da ću te odati? Ma ja bih ti htjela još i pomoći! Htjela bih, da odnesemo koje noći sve, što ima, sve njeno dobro! . . . Već mi je dodijala! . . .

— A što se ti dovukla? — upita Panas neprijazno, a oči mu sjale kao što i otoič zlobom.

Sonjka u tren oka pritrčala k njemu, pa mu ogrlila rukama vrat. Panas zaludu nastojao da je odgurne. Ona se stiskala cielim svojim dršćućim tielom i bila kao da gotova da ga zadavi.

— Panase! . . . Idi odavle, pa uzmi mene sa sobom!... Ja ću ti raditi kao služkinja . . . Ja ne mogu tako živjeti . . . Nisam kadra! nisam kadra! . . . Ja te sliedim. Kad ideš k njoj onamo k uvali . . . Ja gledam za tobom! . . . Ja stanem izdaleka, da vidim, kako je grliš! . . . I vidiš — ja ginem! . . .

Ona govorila kao da bunca. Panasu bila strašna, očajna. On se bojao da je oštro odgurne, a zato je nastojao da je nježno odstrani. Uz to mu bilo žao te uboge, ružne, od svih zaboravljene sirote, pa mu se prohtjelo da joj kaže koju milu.

— Čekaj, djevojko, čekaj! Ne sad . . . Al doskora ću sasvim otići odavle!... Onda ćemo zajedno! Sad idi unutra... Čut će — zateći će nas . . . Idi, idi! .

— Onda ćeš me uzeti? — upita ona, opustivši ruke, kao da je najednom oslabila.

— Onda, onda! — promrmlja Panas, nagnuvši se k vreći. — Pomozi mi da dignem na rame!... Hajde!...

Ona mu navali vreću na rame.

— Komu to? Njoj? — upita.

— Ti ludo! Kaki „njoj“? Mami!

Sonjka se zapanji.

— Mami, — nastavi Panas, — žive u predgradju. Nema ništa da ždere!... Idi, Sonjko, idi... Ili će nas opaziti!

Ona se makinalno vrati u dvorište i teturajući podje k sobama.

„Kako da ne nastradam od nje? Oh, uboga djevojko!“ pomisli Panas. No u taj čas poćuti, kao da mu se najednom poslije toga razgovora promienilo prijašnje osjećanje za Sonjku. Je li se to dogodilo zato, što je odala žarku ljubav, ili zato, što je ona jedina znala — njegovu tajnu i tim kao da ga privezala uza se; ili je možda uvidio, da Sonjka nije sad više onako nezgrapno i glupo djevojče kao što je bila, o koju se nije možda zadievao samo onaj, koji nije imao kad, — ili što je postala djevojka, koja je kadra da žarko ljubi i da bude odlučna... Dogodilo se to rad ma česa (a možda i rad svega zajedno), — no sad se više nije mogao vladati spram Sonjke tako bezrazlično, kao što se dosad vladao. Osjećao je, da ih je taj razgovor svezao čvrstom niti i da će odslije, bio ma gdje, često misliti, sjećati se Sonjke. Osim toga je vidio u njoj vjerna, a uz to i nesebična saveznika. Sad se više nije bojao, da će Sonjka raztrubiti njegov odnošaj sa Stjepanidom. Nije ona takva, da bi mu podmetnula nogu. A zašto ga žene tako vole? Osim Stjepanide i Sonjke još je kanda jedna, koja ga je gledala sasvim drugojačije, nego što ga sve glede. No u te je bilo tako spokojno, pravedljivo lice, ona ga je gledala povjerljivo kao nedužno diete, tako,

*

da ga u taj čas, kad nosi na ledjima svoje zločinstveno breme, vriedja njena uspomena. Ona nije za njega. Nek bude srećna s valjanim čovjekom, s poštenim gazdom, komu je Bog dao svoje polje i koji ne teče sred jesenske noći, obzirući se na sve strane i bojeći se, da ga ne vidi koji drugi čovjek.

Eh! Kako je ipak predaleko zabrazdio u tom poslu, koji se tako lako i nevino začeo s njegovim vlastitim novim kožuhom! . . .

III.

Domaćičino oko.

Jesen se primicala kraju. Zaduhao hladni, oštri vjetar; jutarnja rosa na požutjelom opalom lišću drveća — postajala inje. Paničevci se obukli u kožuhe; samo najkuražniji, i to više od gizde, hodali u košuljama, a gdjekoji razgalili još i svoja rutava prsa. Panas držao, da još nije baš tako hladno, a gdjekad je čak i uvjeravao, da mu je vruće. Došao napokon i Filipov post*, a snieg zapao. Onda se već svi Paničevci obukli toplije i nije bilo ni jednoga med njima, komu bi na um palo hvastati se, da još nije zima. Jednom je popadija vidjela, kako je Panas, kad je dovezao s Dnjepra bure s vodom, čvrsto tr'o svoje ruke i mahao njima, kao što vetrenjača svojim krilima. „A zašto ne će da obuče kožuh?“ upita sama sebe, a pošto nije bilo tako lako na to pitanje odgovoriti, onda ode k Panasu.

— Ej, Panase! Šta se ti to ježiš? Zar ti nemaš kožuha? — upita ona.

— Kako ne bih imao kožuha? A kud bio dospio? — upita Panas opet nju.

* Božićni post.

— Čuvaš li ga ti dakle za ljeto? a?

— A šta bi s njime ljeti? — odgovori Panas neopredieljeno.

— Pa šta ga ne obučeš?

— Još je rano! Zar je to zima? Kakva je to zima?

Nije nuždno reći, da ti odgovori u upitnoj formi nisu baš nimalo udovoljili popadiju.

„Ne bilo me, ako ga nije zapio!“ reče popadija sebi. „Ne bilà više popadija, ako je od toga kožuha ma samo trag ostao!“

Sad odluči popadija provesti nenadanu, strogu, a uz to i tajnu reviziju. Bilo joj malo vode dovezeno, pa pošalje Panasa po drugo bure. Tek što se izvezao s dvorišta, dade popadija naloge Sonjki i Uliti. Sonjka morala otići do žene crkvenoga starešine, pa se uvjeriti, ne ide li joj muž sutra u grad. Uliti zapovjedi, da ode u podrum, pa da premjesti lonce s mliekom. Uvjerivši se, da nije od neprijateljskoga tabora ostalo nikoga u dvorištu, uputi se popadija u konjušnicu. Tu je stala riti Panasov krevet, ali osim slame, ponjave i nečesa, što je bilo slično jastuku, nije našla ničesa. Pogledala je i u jasle, ogledala i stiene.

„Nema kožuha! Zapio ga je, ne doživjela Božića, ako nije tako!“ zaključi popadija najposlije.

U to joj zape oko o onaj kut, gdje je obično visio novi homut.

— A-a! Novi homut izčeznuo! A-a! Sutra će dovesti kola, a homuta nema! Ehe-he! Tako dakle! Al to nije sve! Ne, ne, to nije sve!

Ona tiho zapre konjušnicu, ode u komoricu i uzme ondje ključeve od svih saraja, ambara i drugih spremišta svoga dobra. Unilazila je nečujno, poput sjene, kao da je naumila da krade svoje vlastito dobro. Svagdje je vidjela tragove zločinačke ruke. Dapače i ondje, gdje je bilo sve netaknuto,

činilo joj se, da je odnesena polovina. Konštatirala je, da manjka žita, pšenice, prosa, a kad je unišla u komoru, gdje je bila zob, zapanjila se od čuda. Zob gotovo sva izčeznula, dok je bila spremljena za cielu zimu. Bies joj nije imao granica, al je ipak bila tako jaka, da mu nije dala oduška, nego je izišla iz komore isto tako tiho, kao što je i unišla u nju. Ona ode u svoju spavaonicu i ne reče ni rieči otcu Makariju, koji je u to vrieme u susjednoj sobi ljubavno čavrljao s kanarincem i mienjao mu vodu.

— Gle, dušo moja, — reče otac Makarije popadiji, gledajući kroz prozor i pokazujući prstom prama rieci, odkud se vozio Panas, sjedeći na buretu: — a što ne zapovjediš, da Panas obuče svoj novi kožuh, koji sam mu ja kupio? Gledaj, kako se guri! Može se još prehladiti, pa i ljudi će reći, da smo ga zlo odievali! . . .

— O! to je lûdo, otče Makarije! — odgovori popadija sasvim ravnodušno. — Šta će mu biti? U tih ljudi koža debela, kao u vepra . . . Šta ti ne pada na um — prehladit će se! Zar se oni kad prehlade? . . .

— Al šta govoriš, majko moja, tako „ludo“, kad je vani ciča zima? Pomisli, šta će ljudi reći? . . .

— Al ja ti ipak velim, da je to „ludo“! Najposlije ja sam mu već kazala. Al on mi je kazao, da to još nije zima i da mu je dapače vruće! . . . Zbilja: sutra će dovesti nova kola? a?

— Da, sigurno sutra. A što je?

— Ništa. Naloži Panasu, da očisti novi homut! Treba da sve bude gotovo.

Kad se Panas vratio, otac ga pozva k sebi u kabinet.

— Sutra će dovesti nova kola, Afanasije! A ti gledaj da pripraviš homute. Sutra ćemo se da provezemo.

Panas zadrhta i zašuti. Onda mu pade na um zgodna misao.

— Sad ima dosta sniega. Mogli bi na saonicama . . .

— Dašta! Al kola ćemo oprobati. Razumiješ?

— Razumijem! — odgovori Panas, jer je zaista razumio, ali samo nije znao — odkud da uzme novi homut.

— Da još i to, — nastavi otac Makarije: — zašto ne nosiš kožuha?

— Ta još mi nije zima! . . .

— Čuvaj samo, da se ne prehladiš! No sad idi s Bogom.

Panas ode žalostan, dapače potresen. Neko mu nejasno predosjećanje kazivalo, da se dogodilo nešta osobito. Taj razgovor o kožuhu i što će doći nova kola, navela ga na skrajnu misao, koja mu titrala u cieloj toj njegovoj zaplašenoj mašti. A kako se radovao, kad je sutradan došao crkveni starešina iz grada i donio glase, da kola još niesu gotova, nego da će tek biti najdalje za mjesec dana. Uz ovu radost evo još i druge: sunce provirilo iz oblaka i raztalilo snieg; jugovina dozvoljavala, da se zaboravi na kožuh, i on se gotovo smirio.

Moglo se već pomisliti, da ogranulo sunce nije samo raztalilo snieg i nadahnulo čisti uzduh jarkim svjetlom jesenjega dana; moglo se već pomisliti, da je zavirilo i u dno popadijina srca, pa ga silno ganulo i razmekšalo svojom toplom zrakom. Ljubeznost, kojom je popadija obsipavala Panasa, nije imala granica. Popadija si je kanda postavila cielj, da faktima dokaže svoju izjavu, koju je svima kazivala, misleći, da je za to svaka prilika dobra, izjavu: „mi ga ljubimo kao rodjenoga sina“. Panas još nije ni bio gotov sa svojim jutrenjim poslom oko konja, a već šalju k njemu Sonjku:

— Panase, hodi, popadija zove! Čaj ćeš piti!

— Ha, ha, — od srca se Panas smije. — To je pripoviedka! Panas će piti čaj!

Al ipak ide k popadiji i ne istom kudgod, nego ravno

u blagovalište. Ondje mu samo ne izkazuju jedne česti, — ne posjednu ga za stol; ali ništa zato, može on i kod vrata postojati. I eto stoji kod vrata, držeći u jednoj ruci zdjelicu s čajem, a u drugoj komadić šećera. Revno duše na zdjelicu i odavajući usnama osobiti, melodični zvuk, srče toplu tekućinu. To mu podaje čisto idealni užitak, pošto mu se sam čaj čini vrlo čudno piće, koje bi s drage volje dao za vrč žitnoga kvasa, ali ne može da ne cieni osobnu čest, koju mu popadija izkazuje.

— Evo, Panase, pij! Ti se mučiš! — veli popadija, pruživši mu čašicu s rakijom, a kako joj je uz to glas ljubezan!

„Boga mi tu se tvore neka čudesa! Popadija kao da je druga; stara kao da je izčeznula, a mjesto nje dao Bog novu, bolju.“ Pred večerom opet čašica rakije. „Ma što je to najposlije? Nije li valjda naumila da se pokaje za svoje griehe? A bilo bi doba. I sa Sonjkom postupa drugojačije. Eto već treći dan, kako je ne vuče za kosu.“ Riečju, nastala blagotvorna vremena. Samo se još žalilo, što niesu prije nastala. A da se pokaže još darežljivija, pozva jednom popadija Panasa k sebi, pa mu reče:

— Pazi dobro, Panase, na rumenku! Bit će tvoja! I njen će bičić biti tvoj, pa i nju ću ti pokloniti.

Panas preneražen, poljubi popadiju triput u ruku. A popadija dodade:

— Mi se brinemo za te kao za rodjenoga sina! . . .

Moramo primietiti, da se od spomenute krave još nije bilo nimalo nadati, da će Panasu darovati bičića. Do proljeća bilo još daleko.

Medjutim je popadija prostrla zrake svoje ljubeznosti na još neke osobe, koje po svom družtvenom položaju nisu mogle to nipošto zahtievati. Tako se popadija, ma da je bila vrlo težka, pa nije gotovo nikad išla dalje od svojih sokačnih vrata, uputila k crkvenom stražaru, zašla u njegovu stražaru, pa po-

častila dugu klupu, — jer je sjela na nju, hrastov stol, — jer se nalaktila o nj objema rukama, radšta je lako zadrhtao i prignuo se, stražarevu ženu, — jer ju je pitala o različnim gospodarstvenim poslovima, napokon malu stražarevu kćerku, — jer ju je pogladila po glavi, pa kazala (uostalom dosta blago), da je sramota da tako velika djevojčica (a bilo joj je pet godina) ne umije sama snažiti svoj vlastiti nos. Izkazavši sve te ljubeznosti, pozove popadija samoga stražara u crkvenu portu, pa reče, da mu ima reći dvie tri rieči. U porti mu bile dvie tri rieči saobćene, koje su bile vrlo duge, jer ih je popadija izgovarala bar četvrt sata. Nakon što ih je napokon izgovorila, stražarevo lice (lice, moramo primietiti, vrlo poštovana vida, budući da je bio na njemu nos solidne veličine, kozičav, a što je bilo osobito, gledao vam je svojim nozdrvama ravno u lice i vi ste zato mogli vidjeti sve, konačno sve, što je bivalo u stražarevu nosu; osim toga bili na tom licu kuštravi zabrčnjaci strašno mrke boje, kao i cielo stražarevo lice, koje se činilo, kao da je čadjom izmazano; a što se tiče podbradka, lako je bilo pogoditi, da je svagda bio obrijan, jer je stražar bio vojnik u pričuvi i u njega bila izvrstna britva) — dakle to se lice do skrajnosti začudilo, a nozdrve se stražareve tako razvalile, da je popadija, čini se, trebala samo pozornije zaviriti u njih, — pa bi vidjela, ne samo, što biva u stražarevu nosu, nego i ono, što biva u mozgu njegovu, ako li dašta dopustimo, da je ondje šta bivalo. Nakon toga razgovora poljubi stražar popadiju u ruku, reče, da će svakako ovršiti njezin nalog i poblagodari za vrč kisela mlieka, što mu ga je popadija tu obećala.

Nakon toga ode popadija k podupravitelju, onda pohodi čuvara, napokon izkaza čast i crkvenom starešini. Svagdje je bila ljubezna sa ženama, muževima kazivala dvie tri, —

svagdje darivala po vrč mlieka (starešini sladka, a svim ostalim kisela) i svagdje joj cjelivali ruke.

I eto nasta noć — tako tamna, bezzvjezdana noć, kakvih nije bivalo ni jeseni. Snieg padao velikim pahuljicama, a vjetar ih kidao i raznosio po svim zakutcima. Panas nije mogao dočekati ljepše noći, da odnese svoju vreću k uvali. Ta vreća puna svega i svačesa, već dva dana čekala na svoju sudbinu, skromno ležeći u konjušnici pod Panasovim krevetom. S Froskom bilo urečeno, da dodje k uvali prve tamne noći. I on natovario na rame težko breme, pa izišao iz konjušnice tako, kao da vrši svoj obični posao. On dašta nije opazio, da je na prozoru, što je iz popadijine spavaonice gledao u dvorište, bio kapak odškrinut i da je baš u onaj isti čas, kad je on izlazio iz konjušnice, palo nečije široko lice na staklo i par nečijih bistrih očiju s napetošću gledao na vrata od konjušnice. Nije mogao znati ni da se netko ganuo tiho, vrata otvorio u triem, iz triema u dvorište i da se težki, ali ovajput, čini se, laki koraci kao uzduh, uputili za njim. No već je morao dobro čuti, kad mu je iza ledja u isti onaj čas, kad je prelazio preko gumna, zaorio gromki kašalj.

— Kha, kha, kha!

Onda mu se breme srušilo s ledja i težko bubnulo o smrznutu zemlju. Prvo mu pade misao na um, da je Sonjka. No pred njim stajala krupna spodoba, lica u marami umotana, — vrlo poznata mu spodoba, da je posumnjao. Krv mu zalupala sljepočicama; bio tren, kad se već htio da baci na neprijatelja, pa da ga zadavi. No nije dospio ni da promisli o tom, jer je već bio obkoljen. S različnih strana dotrčali: crkveni stražar, crkveni starešina, čuvar i podupravitelj.

„Stupica!“ — pomisli i bezsilno mu klonu ruke. Odpor bi bio uzaludan.

— Momče, derane! momče! — izusti popadija glasom, punim najgorče poruge. — Za mamom si pošao! . . .

— Tako dakle blagodariš popadiji za dobročinstva! a? — zaklima crkveni starešina glavom, istom onom glavom, koja je još sinoć bila naderana.

Panas šutio, a neke mu se nejasne misli gonile glavom. Sad mu sinula misao, — da se najednom pusti u bieg, pa da izčezne pod okriljem duboka mraka; sad mu se htjelo izsuti sve, što mu se u duši nabralo protiv popadije — i za mamu i za bičića i za zaslužbu ... Onda mu sinula ova misao: „Ne, za mamu im ne ću ništa reći, makar mi kožu derali.“ Onda mu se činilo, da bi bilo badava, da je sad i onako svemu kraj, jer će sutra cielo selo o tom govoriti. Napokon je odlučio da se preda na volju sudbini; nek bude šta bude.

— To je hvala! — govorila medjutim popadija. — Vjerujete li, ja ga voljela kao rodjeno diete! Što mu je trebalo? Odjeli smo ga, obuli, odhranili; dala sam mu bičića, a još juče i rumenku! I da se bar na što mogao potužiti! Al nije to sve, što u kuhinji tako jedu, da im već trbusi gotovo pucaju, nije to, rekoh. sve, — ja sam ga zvala i k sebi u sobu, poila čajem: „na, Panase, pij!“ Pred objedom — čašicu rakije, pred večerom — čašicu rakije ...

U to je vrieme Barbos kao da nanjušio, da je njegovu gospodaru prietila nesreća, pa podiže silan lavež. Za njim zaurlali svi popadijini psi. A ćurke, guske, patke i kokoši, što se probudile od tog laveža — nezadovoljne podigle dreku. Ulita skočila s peći i kao luda vičući poletjela u dvorište, onda na gumno; Sonjka mislila, da je buknula vatra i bezsmisleno mašući rukama, — trčala po dvorištu, badava tražeći, gdje gori. Otac šapćući molitvu, miran, veličanstven i blied kao smrt izišao u zimskom polukaftanu. Neki susjedi, što se probudili od laveža i krike, dotrčali s vilama, grabljama, lopatama i različnim drugim poljodjelskim orudjem, jer se takvo orudje upotrebljava na selu u svim težkim ne-

zgodama, počevši od požara, pa sve do — kad nadju zrikavca. Sve se to skupilo oko Panasa, koji je stajao nad svojom kobnom vrećom, blied i dršćući. Svaki novi došljak davao popadiji povoda, da ponovi pripoviest o čašici rakije pred objedom, o čašici rakije pred večerom, o čaju, o bičiću i o rumenci. Donieli fenjer i zavirili u vreću. Bože! šta svega nije bilo u vreći?! Stražar, koji je vadio iz nje stvar po stvar, časomice razvaljivao sve jače i jače svoje nozdrve. Eto izvalilo se par pataka bez glave; eto novi ćilimić, što su ga nedavno poklonile župljanke popadiji; eto četiri komada slanine, a pod njima — stari jastučak, za koji se već odavno mislilo da se izgubio; onda — vunena kecelja popadijina, ukrućena i ugladjena Aljošina košulja — s prilegnutim ovratnikom, vrećica pšenične krupice, baršunasti pojas otca Makarija, izšiven biserom, a na dnu — čvrsto začepljeni kazančić sa sječenim kiselim kupusom. Ta to je pazar! Ovamo se trpalo očevidno sve, štogod je došlo pod ruku.

— Liep si! liep! — ponavljala popadija. — A vi mislite, da je to sve? Nije nego još nešta! Ta to već biva tri godine. On mi odvuče pola žita, pšenice, prosa, pola peradi pokla, a zob odnese gotovo svu!!

— A-a! — aknula u čudu svjetina.

— Pa ni to nije sve! — nastavi popadija. — Nek vam on kaže, gdje mu je novi kožuh, koji mu je otac kupio prošle zime? Gdje je? No?

Panas je šutio. A zašto da i govori? Osramoćen je bio do skrajnosti. I ma da je bilo gluho noćno doba, otrča neka nestrpljiva žena u selo i raztrubi, da su Panasa uhvatili u kradji. On nije osjećao u svom srcu ni straha, ni želje, da se brani, da kaže koju u svoju obranu. Pa što da i kaže? Ulovljen je na činu. — Dakle . . . tat. Eto i vreće i sve, što su iz nje izvukli. Zar sve to ne uvjerava svakoga, da je tat? Jedno je samo jasno osjećao u svom srcu — duboku, biesnu

mržnju protiv popadije, koja je stajala pred njim i časomice ga sve jače i jače sramotila pred ljudima. Sa svakom njenom riečju rasla i mržnja u njemu i došla do skrajnosti. Od nje, ali ne od česa drugoga, drhtao je cielim tielom, a oči mu sievale.

A popadija nastavila:

— Kožuh je već odavna zapio! A eto nek kaže, kud je novi homut, za koji je otac Makarije dao četrdeset srebrnih rubalja? Nek on kaže?! Šutiš? A? Zapio si? A? . . .

— Zapio! — odgovori Panas. Svi se zgledali, kao da su očekivali, da će se braniti. U to došli od obćine dva desetnika. Rekoše im, što je.

— Da ga svežemo? — upita jedan.

Zar će ga svezati i povesti kroz selo u ono doba, kad bude sunce izlazilo? Svi će iztrčati na ulicu, pa će buljiti u njega. I Gorpina će izići . . . Kako će ga ona pogledati? I Stjepanida? . . . Ne, Stjepanida ne će izići . . . Bolje nek ne izidje. Je li ona mislila, da će njeno milo momče biti tatom? . . .

— Ne trebate vezati. Ostavite! — odluči popadija velikodušno. — Kud će pobjeći? Svi su vidjeli, svi znaju! Nikud ne može! . . . Idite, dobri ljudi, kući! . . . Već sviće, domala će i sunce ogranuti! . . . Ja ga ne ću da tužim! . . . Bog s njim! Ja nisam zla! Kad mi je tako platio za moju dobrotu, — neka ga Bog kazni, a ne ja . . . Ne, ne ja! . . .

Dobri se ljudi stali sasvim nerado razilaziti. Nije im bilo nikako pravo, da se komedija tako brzo svršila. Razišli se uz pratnju strašna laveža Barbosa i njegovih drugova. Ostao samo crkveni starešina, stražar i podupravitelj. Panasu dozvolili da unidje u konjušnicu. Ondje je zasjeo sâm i želio da nikad više ne izidje odanle, ma mu bilo i sudjeno ondje skapati od gladi.

IV.

»Svoj brat.«

Sunce nije htjelo da gleda sramotu Panasovu i cio dan ostade za oblacima. Sniežne pahuljice padale kao što i prije s visine i ne doliećući do zemlje, razpadale se na vjetru. Panas sjedio u tamnoj konjušnici, i bilo mu lakše zato, što nije vani sunce sjalo, a pod nebom što je bilo tako mračno i hladno, kao i u njegovu srcu. Ulita mu doniela u konjušnicu komad hljeba i srdelja i ćutke metnuvši preda nj, otišla. Panas je i ne pogleda, nit se dotače zajutraka. Nešta mu se činilo, da tako baš i u tamnici biva. Sjedi čovjek u kakoj tamnoj, hladnoj i vlažnoj rupi, pa mu donose kruh, ćutke i surovo, jer bi razgovor s njime mogao oskvrniti čista čovjeka.

U to se vrieme u otčevu kabinetu razpreo osobiti i vanredno žestoki razgovor. Ikone, što su visjele na stienama, nikad još nisu čule tako slobodnih, vatrenih rieči; one su kao da blagosiljale, kad se orio govor otca Makarija, pun teksta i kršćanskoga velikodušja; a mrštile se, kad su stale letjeti silne i okrutne rieči iz popadijinih usta.

— Ja ću ga protjerati! Ja ne mogu držati u svojoj kući takvu ništariju! — cikala popadija. Zar to nije dosta, što sam mu oprostila, što ga nisam htjela tužiti? Hoćeš li, da nam odnese iz naše kuće cielo pokućstvo? On može, može! On će i vrata odnieti! Čekaj! Samo mu razveži ruke! . . . Ne, ne, ne! Ja ga ni za što ne trebam! A što ti to govoriš? Dužnost kršćanska? A! Ja sam izpunila svoju dužnost! Ja sam ga pobrala na ulici, ja sam ga učinila čovjekom! . . . Ne, ne i ne! . . .

— Čekaj, dušo moja, čuj me! — ponudi otac Makarije krotko. — On je sagriešio, to je istina. Bio nam je nezahvalan, uvriedio nas, nanio nam štete! No zar je moguće proživjeti na svietu bez ogorčenja? Ogorčenje — to je krst, koji nam šalje Bog. Što strpljivije podnosimo taj krst, to ćemo veću nagradu dobiti ondje (otac pokaza prstom gore). Pomisli: on je izgubljena ovca! Znaš li ti, da će se toj ovci, ako je spasemo, vratimo na put istine — svi andjeli radovati? Sjeti se samo, dušo moja, da smo svi u Božjoj vlasti i da nam život visi na dlaci!... Sjeti se napokon priče o izgubljenom sinu... A Panas je naš izgubljeni sin, jer su oni svi naša djeca i svi izgubljeni, a kad se kaju, moramo ih primiti. A on će se možda pokajati! Možda već i sad, sjedeći u konjušnici, gorko oplakuje svoj grieh?... Evo slušaj, ja ću ti pročitati, što je kazano za ovo u jevandjelju...

— Ne, ne, ne, otče Makarije! Ja ne ću da slušam! Ne ću da slušam! — prekine popadija otca Makarija, koji je već otvorio jevandjelje i umalo što već nije našao priču o izgubljenom sinu. — Ja ću ga protjerati! Taj korov treba s korienom izčupati! Nek se sad prodje selom! Rado bih znala, tko će ga primiti u službu! Rado bih znala, tko će ga uzeti na koji majur. O, neka to sazna!... A onda, onda... Kad bude vidio, da ga nigdje ne će uzeti, — onda će on doći k meni, a ja... ja ću (popadija se zadihavala), ja ću ga... (popadija se težko spusti na stolicu) — ja ću ga onda kao spužvu cieditì.

Otac Makarije pokuša još jednom da otvori jevandjelje, al je popadija tako silno zamahala rukama, kao da je u njoj sjedio bies, koji se dapače i od same te knjige plašio.

— Ti ćeš, majko moja, odgovarati pred Bogom! Ne ja, ne, ne ja! — grozno dovrši otac svojim svagdašnjim zaključkom, koji je utjecao na popadiju isto tako, kao što i ostalo. — Zovni mi ga!

Popadija zaključila, pravilno računajući, da joj nakon tako užasnog zaključka otca Makarija ništa drugo ne preostaje, nego Panasa protjerati. Pozvali ga. On je išao preko dvorišta, nizko, oborivši glavu, blied, s pritvorenim očima. Nije vidio ni starešine, koji je sjedio na panju, pa mu pratio svaki korak, ni Ulite, što je stajala na pragu od kuhinjskih vrata, ni Sonjke, kako je plaho gledala iza posudnog ormara, što je stajao u triemu. Unišao je u kabinet i zastao kraj vrata.

— Pokloni se, Afanasije, i okaj svoj grieh! — reče otac. Panas makinalno pade na koljena i uze se klanjati.

— Ustani sad i čuj, što ću ti reći.

Panas ustao, a otac mu stao razlagati suštinu kršćanskog ideala. Svaki pravi kršćanin mora čeznuti za savršenstvom. Svi griesi, svi poroci dolaze od puti, od strasti. Treba ubijati put, da se duh uzvisi i slavlje slavi. To su bile osnovne teze otčeve nauke. Nadalje je nacrtao sliku strašnoga suda i adskih muka. Vječni, neugasivi oganj, plamen i dim, vječne muke od grižnje prestupne savjesti — to je sudbina grješnika. Zato kakva radost čeka pravednika! Sad sliedio opis rajskoga blaženstva. Panas je morao težiti da bude pravednikom. Marija Magdalena živjela grješno, al onda se pokajala i sad je svetica. A to se može dogoditi i Panasu, ako se iskreno pokaje i po silama svojim vrati sve, što je odnio. Napokon je izpripovjedio priču o izgubljenu sinu.

— Sad, Panase, — završi otac, ja sam ti dao nauk, ja sam udovoljio svojoj pastirskoj dužnosti . . . Mi smo ti oprostili — i ja, i popadija ti je oprostila, . . . no držati te ne možemo! . . . Idi s Bogom, kud hoćeš! Pokajat se možeš svagdje! Idi u Kijev,* ondje ima valjanih izpovjednika. Odkrij

---

* **Kijev: gubernijski grad kijevske gubernije, tvrdja i gotovo najdrevniji ruski grad na desnoj obali Dnjepra, sa 200.000 stanovnika s predgradjima.**

kojemu svoju dušu! ... No, idi s Bogom! ... Evo ti tvoja izprava! Za to sam se ja sâm pobrinuo ... Hajde! — Panas je metne makinalno u njedra, pa se okrene k vratima. — Čekaj!

Otac Makarije segne u stolić.

— Evo ti za prvo vrieme!

Panas zgnječi u ruci dobivenu rubalj-banku.

— Glavno je, — dovrši otac, — budi pravi sin crkve, postizavaj savršenstvo! ... No, no, idi, idi! Ne trebaš mi zahvaljivati! ...

Panas tupo saslušao sav nauk otca Makarija, gotovo ga bezsvjestno uhvatio za ruku, da je poljubi, i omamljen izišao iz kabineta. Prešao je preko dvorišta, mimo konjušnicu, ne gledeći ni na što; onda otvorio poznata vrata od gumna, prošao ga i izišao na stepu. Pred njim pukla bezkrajna ravnina, sva zastrta bielim pokrivalom. Hladni ga vjetar probijao do kosti, na njemu bila topla samo šubara i čizme, a ostalo sve ljetno. Kuda će? Ni zima, ni glad, ni potreba da razkaže komu o svojoj nesreći — ništa ga nije vuklo natrag u selo. Ta biela ravnina, na kojoj nije bilo ni žive duše, mamila ga svojom pustolinom, svojom tišinom. Ondje ne će susresti ničijih očiju, koje bi ga priezirno mjerile od glave do pete, a onda se gadljivo odvrnule, kao od kakve nakaze. Ondje šumi samo vjetar, koji ne umije ljudskih rieči, pa mu ne će reći, da je tat, protjeran, osramoćen. I on je išao, išao, i sam ne znajući kud i ne osjećajući ni zime ni gladi, ni umora. Već je Paničevo davno izčeznulo iza njega, već sunce prevalilo podne, a on išao još uviek tako žurno, kao da se žurio kud po poslu. Napokon zastade. Zima ga nekako najednom stisnula sa svih strana, on je osjetio, ako ga noć ulovi na polju, onda više ne će čuti ljudskoga glasa. A našto da čuje ljudski glas? Zar mu taj glas može reći što, osim uvredljive rieči — „tat“? Zar će se komu odkinuti s usta utješljiva rieč? Stjepanida

— i ona, — ma da me ljubi, — sigurno će me dočekati tom riečju, pa još prekoriti: „eto vi'š, ja sam ti dušu dala, a ti! . . . No kako je gordo podigao glavu, kad se sjetio matere: ni jednom je rieči nije odao. Svi misle, da je zapijao kradeno, a on je eto sve samo za nju činio. Da, za nju! Nek cieli sviet govori o njemu, što hoće, al ne će nikad saznati, rad koga se Panas osramotio. Ma zar su zbilja svi povjerovali, da ga je popadija obsipala dobročinstvom, a on da ju je okrao? Zar ne će nikomu pasti na um, da je valjda što zaslužio u četiri godine, da se valjda nije badava mučio i znojio? Ma zar su zbilja svi s uma sišli? Zašto je pobjegao? Vratit će se u Paničevo i najbogatiji će ga seljak uzeti u službu. Vlastelin — i on će ga uzeti. Dat će mu i još koju paru! Zar ne govori cielo selo, da takvoga sluge nema, kakav je Panas!

I vratio se u Paničevo. Lice mu, rumeno od zime, bilo veselije. „Ja ću pokazati, da Panas nije tat! Ne trebam krasti, ako mi dobro plate!“ munulo mu glavom.

Eto i Paničeva. Nalievo, na ulazu velika voćnjaka vlastelinski dvor — zidan, na dva kata. Preko puta — valjkasta kuća pod drvenim krovom; ovdje žive upravitelj. Ovamo se Panas i uputio. Upravitelj ga susreo na dvorištu. Bio to debeljko, malena rasta, mesnatih i crvenih obraza, koji su reliefno, kao par rumenih jabuka, izbili iz crne, velike brade. Njegov mali trbušak nije mu kao da bio baš nimalo težak. Letio je lako po dvorištu kao konj kasač. Novi ovčji kaputić, presvučen sierim suknom, dobro mu branio od zime valjkasto tjelešce. Velike čizme nehajno i vlastno gazile snieg, koji mu dopade pod noge. Upravitelj bio veseljaković, a zato je i dočekao Panasa smijući se.

— Što-o je? Ha, ha, ha, ha! Tebe-e? Ha, ha, ha! Ma valjda mi nije stalo do vlastelinskog dobra, a? Hajde ti samo...

Panas pokušao da kaže nešto u svoju obranu; kazao je,

da ne će biti nuždno krasti, ako mu dadu platu. No upravitelj se samo smijao. Panasu nije preostalo drugo ništa, nego da ode.

„Ne, taj ne pojmi prostoga čovjeka! Svoj, seljak — on može pojmiti! A ti su svi jednaki“, — utješi se Panas.

I on požali, što si je nepromišljeno naprtio suvišnu uvredu. Podje k „svomu bratu“ — seljaku. Mnogo baš nije bilo u Paničevu takve „braće“, koja je trebala sluga. Selo sastojalo gotovo od same sirotinje, koja nije ni sama znala, kako da se prehrani, a gdje bi onda bilo govora o slugama! Od seljaka bila samo dva — Vodenjuk, u koga se godimice zasijalo preko sto lanaca, a onda još Semjon Muraška, koji je uzimao k svomu dielu još od vlastelina jedno tri desetka lanaca. Još su dva bogata seljaka u Paničevu — krčmari Šlema i Jicko, al ti ne siju zemlju, ne stječu od zemlje, a i u svakoga je samo po jedan sluga, koji se voze u grad s bačvama po rakiju. K njima ne treba ni da ide. Panas odluči najprije k Semjonu Muraški.

Semjon Muraška živio na odaljenom kraju sela. Kuća mu se razlikovala od drugih time, što je kraj nje bilo veće gumno, nego u susjednih kuća, a onda još i tim, što se na dvorištu izticala nova drvena suša, koju Semjon Muraška nije dospio prije zime obiti, ni trskom pokriti. Sam Muraška bio seljak od starosti već nemoćan i pobožan. U njega bila velika porodica, a u njoj četiri oženjena sina, koji su začudo živjeli, ne tražeći diobe i ne praveći vlastitih kuća. Nisu htjeli da ogorčuju starca, pa su strpljivo čekali na njegovu smrt, da mu sutradan poslije sprovoda ovjekovječe spomen medjusobnom tučnjavom za otčinstvo.

Semjon Muraška bio u to vrieme kod kuće. Kako je dočekao Panasa, moglo se nadati, da će biti dobar svršetak. Starac se zagledao u njega, pa ga prepoznao.

— A! Onaj, što je u otca!... Panas?! Poznajem te. Sjedi, momče.

Rad visoka stasa i staračke grbe na ledjima morao Semjon nositi svagda oborenu glavu. Mukom ju je podignuo, kad je morao što da pogleda. Panas nije sjeo. On je sveudilj stajao kraj vrata, vrteći u ruci svoju sivu šubaru.

— To nije liepo, momče, što si otca okrao... To nije liepo! — nastavi Semjon. On je polako i nejasno izustio rieči. Silno mu je smetao prednji jedini zub, što mu je ostao u ustima. — Krasti je dašta grješno u svakoga... I u mene ukradeš li — grješno je... I u Trifona moga susjeda — grješno, i u udovice Panibratihe — grješno. U udovice još grješnije, jer je — udovica!... Grješno, velim ti!... A u otca — kako se može krasti u otca?... On se žrtvuje za sve nas, pa kako bi mogao čovjek njega da vriedja?! To je već takav grieh, da se ni oprostiti ne može... Tako ti je to.

Panas nestrpljivo očekivao, da Semjon dokrajči. Bio je već gotovo uvjeren, da će ga primiti u službu, jer u protivnom slučaju — zašto razgovaraju s njim, pa mu još nudjaju da sjedne?

— Da se taj grieh okaje, treba zato cio život žrtvovati, jer je on naš molitelj, on se žrtvuje za nas! — nastavi Semjon Muraška. — A u službu veliš? U službu? U službu te ne ću uzeti... Ne, ne, ne ću te uzeti!

— Ne ćete me? — upita poraženi Panas.

— Nikako, nikako!... Da ja uzmem tvoj grieh na svoju dušu? Imam i svojih dosta!... I onako mi se od njih ledja grbe! Ne znam, kako ću ih donieti onamo, pred sudiju!... A-a! Kako bih mogao, kako bih mogao da ja tebe uzmem, momče! Nije moguće! Ne srdi se! Na starca se nije moguće srditi! Grieh je! Al ja te ne ću uzeti!...

— S Bogom! — reče Panas nekako oštrim, suhim glasom i gotovo iztrča iz kuće.

Već počelo noćati. Kojegdje na panjevima sjedjele žene i tandrljale o različnim seoskim stvarima, a ponajpače o noćnom dogadjaju u otca.

Panas išao po pô puta, nastojeći da ne gleda po stranama. Htio je da ga ne opaze, pa je jedva čujno hodao putem, izabirući ona mjesta, gdje je bila meka zemlja. Do uši mu dopirale nesuvisle fraze, i on je odmah znao, da svagdje, u svakom kolu ide rieč o njemu, kao da su u cielom selu najednom propale sve druge brige.

— Nije badava i na sviet došao ne ljudski! — govorili na jednom mjestu. — Iz rupe! Čudna stvar! I onda su već žene kazivale — ne sluti na dobro!

Panas hitro prolazio dalje, ne držeći, da će čuti što ugodno. Ali eto opet rpa ljudi, a do njega dopire:

— Da nije Bog popadiji pomogao . . . bilo bi zlo! Vjeruj, cielo bi selo raznio . . . To je sigurno. Tako je! . . . Takvo je već pleme . . .

Panas uskori korake, al ga već stiže sa trećeg mjesta:

— A ti misliš, on sam? . . . Dašta! Ni mati mu, kažu, nije praznih ruku pobjegla!

— Dakle to je kao kompanija . . .

Panas, stiskajući zlobno šake, brzo krenuo k polju. Silno se bojao, da će ga opaziti. Pa — smijali bi se, sniegom nabacivali! O, taj „svoj brat“ — upoznao ga je! Svi su jednaki! Ima li tkogod ma mrvičak svoga, taj ga već gleda kao vraga. A još juče — svi mu bili prijatelji. „Panase, Panase! Kuda ćeš? Panase, hajde na čašicu rakije!“ Djevojke se uviek s njime šalile. A sad — nek se prodje, — možda će mu tkogod i u lice pljunuti! Pa i on ih sve mrzi, — i pljuje na njih. K Vodenjuku, dašta, ne će. Zašto? Da još jednom čuje sve te uvredljive rieči? Ali kuda? Kuda? K Jeremi? Da ga svega zameću zlatom, ni onda ne bi onamo. Što mu može reći taj dobri jadnik? On će dašta primiti Pa-

nasa. Zatomivši srce, dat će mu konak i bit će mu prijazan. Al što će osjećati? Sutra će saznati susjedi, pa će reći: „za cielo je bio s Panasom u kompaniji“ . . . Ni za što! A kako bi ga sad gledala Gorpina? E, sad ga već ne bi nikako pogledala; odvrnula bi se, sakrila oči — te blage, dobre, pronicave oči, da ne pokaže na njima ukora.

Išao je poljem, gdje nije bilo puta. Noge mu duboko propadale u snieg, iznemogao je od zime, gladi i od danju nanesenih uvreda. Kuda će? Ne može se valjda pružiti nasred polja, pa čekati, dokle dodje gladni vuk, pa zakriesi nad njim svojim ognjenim očima. A tamna noćca spuštala na zemlju sve jače i jače svoje težko pokrivalo. U selu više nije bilo nigdje svjetla. Sve spava, samo on protiv volje bdije, noseći širokim poljem svoju sramotu. Sve? Što? Zar je i Stjepanida spokojno zaklopila oči, pa ga više ne čeka, jer zna, da se na njega survala nesreća; ne dolazi uzrujano k prozorčiću i ne izviruje na ulicu? To nije moguće. Ona ne spava, ona nije takva. Ona pogiba za njim.

Pa onda će dakle i poći k njoj! Ne, nije ih zaista u dobri čas sudbina združila . . . A zajedno je i trpjeti nekako lakše.

V.

Topla koliba.

Stjepanida već u jutru doznala za dogadjaj na otčevu gumnu. Ona išla po vodu, kad je susrete Sonjka.

— Tetko! A u nas nesreća, — reče joj Sonjka, pa uz to se bojazljivo ogledno na sve strane.

— A kakva to u vas nesreća? — upita Stjepanida nehajno i ne zaustavivši se.

— Nesreća s Panasom . . . Ulovili ga! . . .

Stjepanida umalo da nije upustila obramnicu s vedri-

cama. Zlobnim pogledom omjeri Sonjku, misleći, da joj se ova hoće opet da podruguje.

— Tetko Stjepanido, ja se ne rugam, ja odista . . . I vi se ne bojte mene! Makar da ja i znadem, al da mi glavu režu, — ja ne bih nikomu kazala . . .

— Što znaš? Što ti znadeš? — upita je Stjepanida zadihavajući se. One se već spustile k Dnjepru. Stjepanida baci bučno vedrice na kamenu obalu. — A šta ti to znaš? — ponovi.

— Znam, što sam vidjela. I na uvali noću i za zimne noći . . . Velim vam, — ne bojte se, tetko . . . Da me živu zakopaju, — ne bih kazala! . . .

— Ne bi! — protisne Stjepanida kroz zube, pa se uhvati za vedricu, al je odmah opet baci.

— A Panasa ulovili! — nastavi Sonjka.

— Gdje? Šta ti to brbljaš? Na čem?

— Noćas . . . Sama popadija . . . Vukao je vreću na ledjima . . . Svačesa je bilo . . . kradeno . . .

— Kradeno?! Panas krao?! . . . Ti sigurno lažeš, prokleta! Hoćeš da me razljutiš . . .

— Ubio me Bog tu na mjestu! Skamenila se, ako je tu lažna ma i jedna slovca!... On je već odavna tako radio... I kožuh svoj i novi homut i slaninu i žito i zob i guske...

— Panas?! Panas?! — pitala Stjepanida, bliedeći.

— Panas! — odgovori Sonjka ubitim, grobnim glasom, kao da je dovršila nadgrobno slovo i naumila baciti posljednju grudu u Panasov grob. — On je sve to svojoj mami nosio, Parasci!

— A-a! mami!

Sad je Stjepanida i zbilja povjerovala. Sad joj je najednom bilo jasno, zašto bijaše Panas posljednje godine tako riedko veseo i gotovo nikad nije govorio o svojoj materi; zato mu je u očima tako često čitala nemir, a on odvraćao

glavu, kad se zagledavala u te oči. Sve je Stjepanida pojmila i dopustila, ako joj je i bilo težko dopustiti za svoga dragoga. Kako joj snadje težka bol izmučeno srce! A sad joj još i ta Sonjka spominje u lice o ljetnim noćima na uvali i o zimskim sastancima u njezinoj kući. Ona se kune, da ne će nikomu reći. A zar se tomu može vjerovati? Zar nije ona isto takva baba, kao što su i sve druge? Zar žena može zadržati u duši ono, što je saznala o susjedi? Od nje bi se moglo nadati još i nešta gore. Nije badava pazila, nije badava išla za Panasom, kao vjeran pas.

— Već su ga protjerali! — nastavi Sonjka. — Otišao je nekud stepom ... Oh, šta će sada s njime biti? ... Tetko Stjepanido! ... A i ja ću sad pobjeći od nje ... Ne da se podnieti! ...

Stjepanida se težko uzpela na brdo. Činilo joj se, da se sve vrti oko nje i šumi, da joj padaju vedrice s ramena na zemlju, da Sonjka, koja je otrčala napried, da ih ne vide zajedno, ceri sad zube i hihoće u sav glas.

Toga dana nije htjela da izidje iz kuće, al ju je vuklo u selo, — da čuje, što govore žene ... Bože! Šta sve nije čula toga dana! ... Panasa uhvatili u onom času, kad se došuljao u otčev kabinet k ormaru, gdje su bili novci. No nisu zaboravljale ni na znamenitu vreću, u koju je mašta pripovjedačeva natrpala toliko različnih i omašnih predmeta, da bi trebala i čitava ladja, kad bi ih htjeli natovariti. Kolao dapače glas, da je Panas odveo rumenku i bičića. Glas nasta odatle, što nisu razumjeli jasno popadijine rieči. Ostalo je samo neriešeno, — kud je Panas nosio svoj plien? Jicko i Šlema, krčmari, poštenjem uvjeravali, da nisu dobili od Panasa ni stvarce. No, ta tim se ljudima ne može vjerovati! Baš bi kazali, da još dodju na sud! To su bile viesti, kojima su žene počastile Stjepanidu. Docnije se raznieli glasovi, da se Panas nudio u službu vlastelinu i Semjonu Muraški. Trebalo je vi-

djeti, kako se samo razžestili seljaci i žene, kad su dočuli za tu nečuvenu drzkost Panasovu. Što? Nakon što je pokrao gotovo cielo otčevo gospodarstvo, još može i pomisliti, da bi ga tko uzeo k sebi? Ma komu nije do svoga dobra?! Pa kome bi sad još palo na um, da odhranjuje, prigrljuje takvu štenad? A što je bio, kad su ga izvukli iz proruba? Nisu onda badava govorili, da je to — djavolska napast. A to se i obistinilo.

Kad se vani smračilo, Stjepanida se vratila kući. Zažegla je žižak i napeto prisluškivala i najmanji šušanj na ulici. Ona se bojala, da će Panas doći, al u isti je čas i htjela, strašno željela, da dodje. Što će mu reći? Nije se oboružala ni jednim ukorom, ni jednom gorkom, uvredljivom riečcom. Ona je samo htjela da vjeruje, da Panas nije tako kriv, kako to misle žene, da nije bilo u njega očaja, — on se nikad ne bi odvažio na takav čin. Ali zašto joj nije nikad govorio o tom? Zar se bojao, da će ga odati? Ili ga je možda suzdržavao strah, da će ga ona ostaviti, da ga ne će više ljubiti?! E, ne bi on tako mislio, kad bi joj zavirio u srce i vidio, kako ga ljubi. Pa kad bi joj kazali, da je Panas i razbojnik, da su ga vidjeli na velikoj cesti u noćno doba, — pa ni onda ga ne bi mogla odgurnuti, izbiti iz svoje glave postojanu misao o njem i samo o njem . . .

Kad je netko tiho pokucao na prozoru, stvorila se jednim korakom kod vrata. A kad je otvorila vrata, slabi trak svjetla pade na Panasovo lice. Na tom se licu odrazile sve one uvrede i muke, što ih je on doživio u tom dugom danu, koji je počeo od ponoći. Ni žurni hod ni zima, ni zloba — ništa nije moglo da mu zadahne lice rumenilom: ono bilo bliedo.

— Nisam te poštedio . . . došao sam! — izusti Panas promuklim glasom i zaustavi na Stjepanidinu licu svoj zbunjeni pogled.

Stjepanida je pojmila, da je gladan i u čas, ne rekavši

ni rieči, postavi na stol zdjelu s varivom i komad žitnoga kruha. Panas bio vrlo gladan i ne časeći časa, uze jesti. Oboje šutjelo, a Panasu kao da bila ugodna ta šutnja. Stjepanida sjedjela na drugom kraju stola, oduprvši se o stol laktima i pokrivši lice objema rukama. Najednom se Panasu pričinilo, da ona plače. U tren je oka odgurnuo zdjelu s varivom od sebe i sjedio već uz Stjepanidu.

— Stjepanido, golubice moja, ne žalosti se! — govoraše drhtavim glasom, nastojeći, da joj skine ruke s lica i zaviri u oči. — Ne vjeruj im, tim djavolskim ženama! . . . Ja nisam još takav zločinac, kako one kazuju! . . . Ta ti poznaješ Panasa! Poznaješ? . . . A što ti nisam govorio, žao mi te bilo . . . Žao mi te bilo, Stjepanido! I bojao sam se. Što, ako me ostavi? A? Bolno si mi mila . . . Al ja ću ti sve reći! . . .

I bujica uspomenâ nesuzdržno probi iz njegovih usta. Spomenu sve do najmanje sitnice, počevši od rane mladosti, pa do svoje sramote. Al i ondje u djetinjstvu, zar nije bilo sramote? Zar nije sramota — na pola gol, gladan poniženo pružati ruku za milostinjom za svakim prolaznikom? I sav njegov život bio satkan od uvreda i poniženja. To šiljanje za tudjim ljudima, to postojano napominjanje o dobročinstvu, o milostivo darovanom kruhu! Nije prošlo dana, da mu nije tko natuknuo, da mu je mama — zločesta, nizka žena. I on je vidio tu mamu i mora priznati, da već niže čovjek ne može pasti. Pijanstvo, prosjačtvo, kradja i razvrat — eto u kakvom je družtvu vidje postojano . . . Pa zar je on mogao to spokojno gledati, kad drugi žive kao ljudi i kad on ima zdrave ruke, da zasluži kao i svaki drugi sluga? On je u popadije krao — to je istina. A zar nije ona krala u njega robijaški rad? Zar joj nije kosio ljeti, kad je kosač dobivao na dan po dva rublja? Zar nije na njegovim ledjima bilo cielo njeno gospodarstvo i zar nije žrtvovao tomu gospodarstvu sve svoje sile? Za to dobri gazde plaćaju slugama po

stotine rubalja na godinu, a što mu je ona dala? Nek mu dadu vremena da se oporavi, pa će svi vidjeti, da Panasu nije do kradje, kad mu ljudski plate za rad. Samo k njoj, k popadiji, — ne će više poći, ne će! Pa da i podje, pošao bi za cielo zato, da joj napravi štete. O, ona mu dodijala! Svagda mu dodijavala, a onoga dana ga još i osramotila! Sazvala pô sela, sve priugotovila, sve udesila, da uveliča njegovu sramotu! . . . No, dobit će ona svoje! Taj će mu dug preostati za uviek, dok ga ne izplati posve.

— Šta ćeš da učiniš? Šta hoćeš da učiniš? — upita Stjepanida prestrašeno.

— Ništa! . . . Što bih mogao učiniti? Ruke su mi svezane! . . . Ništa ne ću učiniti! A što bih učinio? . . . Znaš, Stjepanido, meni je danas palo na um . . . da upalim tu prokletu . . . sa četiri strane! . . .

— Oh, Gospode!

— Ne boj se! Ne ću se prljati! . . . Ništa ne ću učiniti. Nek sudi Bog i nju i mene! . . . A što mi sad mama radi? Sigurno od gladi skapava . . . Znaš, Stjepanido, ja ne idem k njoj . . . Šta da idem praznih ruku? . . . Prije ću se proturati med ljudima, ne bi li se našao gdje posao. Idem u grad u luku — vreće vući . . . Vidio sam, kako ih vuku. Čovjek se grbi, napinje, stenje, kao da iz njega dušu gnjetu . . . Al ipak vuče, vuče . . . jer — treba jesti! . . . I ja idem onamo! Ništa zato, ne ću izdahnuti! Moram ranije otići od tebe: težko tebi, ako vidi koja susjedna svraka, — onda ti nema života! . . . E, ne tuguj, golubice moja! Čemu plakati? Evo gle moje ruke, — čvrste kao željezo! Podniet će! I još kako će podnieti! O-ho-ho!

Pietli zapjevali prviput, kad se Panasu žurilo. U kući bilo već odavna pogašeno svjetlo, da ne svrati ljudsko oko na se. Stjepanidino srce bilo spokojno. On ju je utješio svojim dugim, tihim, srdačnim pripoviedanjem i žarkim cjelovima.

Sve će proći, sve će se popraviti i nije radšta tugovati. On će skoknuti k njoj za tamnih kišovitih noći. Alaj će mu sladko biti na srdašcu žarkom svoje mile! I ona ga ogrli na razstanku tako nježno, spokojno, kao da je već bilo sve gotovo i kao da će im već sutra biti dobro.

Panas se verao stranputicom, tiho koračajući. Kad je selo sasma ostavio iza sebe, okrenuo se, pa zastao na čas.

— S Bogom Paničevo, i ti, Stjepanido! Hoćemo li se još ikad vidjeti? I ti, Gorpino, i ti, Stjepanido! — ponovi u misli. Onda mu se lice izkrivilo od zlobe. — No, pa s Bogom i ti! — dodade prieteći u uzduhu svojom moćnom šakom i predočivši si veličanstveni lik popadijin. — Ne dao ti Bog samo da se vidiš s Panasom! . . .

I žurno pohrli prama gradu. Noćna ga zima gonila. Eto već svitalo i predgradje se vidjelo, eno — Paraskine čatrlje... Ali je prošao mimo i namjerio preko grada ravno k luci. Ondje se zorom počinjao posao, i njegove ruke i ledja dobro došla.

VI.

Sonjkina karijera.

O istoriji Panasovoj imali Paničevci još dugo šta da pripoviedaju. Kad se nekoliko žena skupilo gdje na klupi svetcem poslije službe božje da malo preklapaju o različnim seoskim dogadjajima, odmah su započinjale o Panasovoj istoriji, natanko ponavljajući po stotiput, što je već bilo svima poznato. A na koncu prije no što će se razići, dodavale gdjekoje komšinice tiše i podmigujući o Stjepanidi:

— Šteta Kovaljeve . . . Upropastit će se s tim razbojnikom . . . Muž će doći — ubit će je . . . Oh - oh - oh! . . .

Malo po malo ode istorija Panasova s repertoara seoskoga

razgovora. Na Panasa kao da su sasma i zaboravili; ljeti ga nisu više ni spominjali. Al zato däde Paničevcima nove, svježe gradje Sonjka.

Onoga dana, kad su Panasa, nagradivši rubljem „za prvo vrieme", velikodušno prognali iz otčeve kuće, ostade popadija podsječenih ruku. Kao da su joj zajedno s Panasom izbili izpod kuće temelj, pa se bilo bojati, da će se sad nà kuća srušiti. Sve se na Panasu držalo. A da i ne spominjemo, kako nije nitko umio tako dobro čistiti konje kao što on, — na njemu ležala briga za cielu perad, koja je bila od vrlo velike važnosti u gospodarstvu. On, jedini je on znao broj gusaka, ćuraka i kokoši i ćud svakoje. On je i orao i kosio i sjekao trsku. Riečju u gospodarstvu je bio sve. Popadija je to pojmila, a pojmila je i svoju pogrješku već nakon tri mjeseca poslije odlazka Panasova, t. j. onda, kad su se započeli poljski poslovi i kad se posve uvjerila, da se Panas ne će vratiti k njoj s poniznom molbom, „da ga ciedi kao spužvu". Onda je pojmila, da se tako i moralo dogoditi. Panasu je trebalo plaćati i revno ga nadzirati, — pa bi postao uzoran sluga. Sve je popadija pojmila, ali to nije htjela ni sama sebi da prizna. Naprotiv joj je mržnja protiv Panasa tako sad uzavrela, da si nije mogla oprostiti, što ga je onda ostavila na slobodi. Ne, trebalo ga svezati i predati sudu. Da se malko odmori u tamnici.

Bilo kako mu drago, al bez sluge se nije moglo ostati. Vrieme bilo medjutim tako, da se valjan sluga ne bi htio nipošto najmiti na godinu, a kad bi se i najmio, onda bi zaiskao toliko, što je popadija mislila, da je svakako odviše za slugu. U to je vrieme Stjopka, izkusivši već sladosti bračne sreće, došao moliti službu u popadije. Bio je gladan, mršav i poderan. Njegova ženka Gapka počela već natjecati od gladi. Bio u njega i sinčić, ali toga je uzeo Bog k sebi. Težko bilo popadiji predati svoje uzorno gospodarstvo u ruke nevješta,

glupa i liena sluge, al ona ga ipak dala, prionuvši i sama još revnije uz posao. Stjopka dašta nije dobivao plate, radio je za hranu, koju je dielio s Gapkom. Za njega se popadija bar nije bojala, da će je krasti. A kad bi je i krao, onda bi se odmah ulovio, jer je glup, kao jato ćuraka.

No nikoga se nije tako dojmio Panasov odlazak kao Sonjke. Ona nije nikad prije bila revna služavka, a zato je i dobivala danomice kazne od popadijine ruke. No bar se činila, da je u poslu „imala bar savjesti", kako je govorila popadija; a sad je „hodala kao smušena" i „bez savjesti", vladala se, kao da je bila popadijina gošća. Zasjela gdjegod u koji zakutak, pa driema, a samovar eno već prekipio i podignuo čitavu buru.

— Ej, ti! Mrcino! — bubne je najednom iz sve sile popadija u bok.

Sonjka skoči, ogleda sobu, pa opet prisjedne, ne poimajući ili ne htijući poimati, šta je!

— Samovar je gotov! Hajde, skidaj dimnjak*! Namjesti stol! — pouči je popadija, podkrepljujući svoje rieči nogom.

— Odmah! — progundja Sonjka razsijano, pa se opet dade na driemanje.

Onda skoči popadija vrlo vješto k njoj, pa je uhvati objema rukama za kosu i stade vući kroz dva triema na dvorište, gdje je stajao razljućeni samovar.

— Eto ti! Vidiš? — i tu dodade još nekoliko epitetona.

Sonjka se stane vrzti oko samovara. Sve joj šumi i grmi. Posudjem tresne tako o stol, da bi se zaplašeni psi razbježali, kad bi slučajno u taj par stajali pred vratima. Zaklopac se

*** Svaki ruski samovar ima ozgo po sriedi dimnjak, koji se zatakne u samovar, da u njemu žeravica bolje klija. Ne skine li se za vremena dimnjak, onda obično prekipi voda u samovaru.**

tako čvrsto držao samovara, da ga niesi mogao skinuti bez kakvoga željeznog alata.

— Ne, to se može i rukama! Djevojka je luda! — govori popadija, al zašto je luda — to je ostalo neriešeno.

Jednom za objeda, kad je bio u otca kotarski upravitelj i njegov perovodja, Sonjka čula nešto malo njina razgovora.

— Ja sam mu oprostila, ne ću da se ikad sjećam zla! — govorila popadija.

— To baš nije dobro! Tim samo kvarimo ljude! — primieti kotarski upravitelj. — Oprostili ste! Al ako mi dodje na oči, — ne bio ja kotarski upravitelj, ako ga ja ne bih posadio u tamnicu! I posadit ću ga! . . .

Tad je Sonjka držala u rukama tanjur s pitom. Upraviteljeva se odlučnost nje tako kosnula, da je izpustila tanjur, koji se odmah i razbio, a pita razletjela po cieloj prednjoj sobi. Popadija dašta odmah izletjela, čim je čula tresak, al pošto su bila vrata od blagovališta otvorena, pade joj na um, da je Sonjka prisluškivala razgovor. Tad je shvatila, zašto je zapravo i nastradao tanjur, a pite sramotno ležale na podu.

— E-e-e, djevojko! Tako je to! Dakle zato si se odbila od posla! Čezneš za Panasom? a? Gle kakva je kobila izrasla! Preplašila se, što će ga u tamnicu posaditi? A? No pa što onda? Kradide i ti! I tebe će posaditi! Pa ćete biti zajedno!

Ovajput nije bio kažnjen prestupak Sonjkin, jer je bilo gosti. Al zato je popadija odsad svakom zgodom spočitnula Sonjki Panasa. Kad ju je vukla za kosu ili samo spuštala bezbrojno svoju težku ruku na njezinu glavu, onda je to ovim opravdala: „Ja ću ti već izbiti iz glave Panasa!“

Sonjka je zaista ginula za Panasom. Posao joj tako omrznuo, da se sama osudjivala na sve uvrede, udarce i kirenje popadijino, čim se samo dotaknula ma česagod. Je li možda zato, što je neprestano sanjarila o Panasu, o njihovom

zajedničkom životu, o životu, koji je Sonjki lebdio u najrealnijim formama, samo što je njena čuvstvena narav svadjala sve k noćnoj tami i osami; ili zato, što je Sonjka za cielo vrieme svoje službe u popadije premalo spavala, — al njoj je uviek padao san na oči: trebala je samo da sjedne i već je spavala. Spavala je i na hodu s odkrivenim očima, a zato joj je možda sve i padalo iz ruku. Ali jednom kao da se iznenada probudila u njoj neka nova sila, koju ona nije poznavala i koja nije nigda bivala u njenim grudima. Jednoga dana saznali najednom, da je prijašnje pospane, liene i glupe Sonjke nestalo. Sonjka nešta smislila i to ju je nekako sasvim preporodilo. Popadija saznala to iznenada . . . Jednom Sonjka razbila čašu. Posve je naravno bilo, da će popadija — pružiti obje ruke k Sonjkinoj kosi i postupati s njom običnom strogošću. Ona je to i učinila. Al kako se popadija začudila, kad joj je Sonjka ne samo olakšala trud (postavivši svoju glavu pod njene ruke), nego ga otešćala, odskočivši od nje na dva koraka! Popadija poleti za njom. Ali tu vidje u očima Sonjkinim opasni plamen.

— Pa de pro-obajte! — reče Sonjka, pa stane izazivno.

— Što-o? — izusti popadija, al još uviek nije spuštala ruku, pa je izgledala, kao da hoće da blagoslovi Sonjku.

— Probajte! — ponovi Sonjka, odkoraknuvši još za korak, a lice joj bilo sasma drugojačije, no što se popadija naučila da ga vidi. Odkud na njemu junačtva, prkosa i samouvjerenja! . . .

Na to spusti popadija ruke, al se ne usudi izustiti konačne odluke. Naprosto nije poimala, šta se to zbiva i kako se to moglo dogoditi. Taj novi izražaj tako malo dolikovao Sonjki, tako bio neobičan; njoj je tako divno pristajala uloga glupe, pokorne robinje, da se nije mogla ozbiljno ni zamisliti takva promjena.

U životu se ipak dogadjaju nevjerojatne stvari, pa se po-

padija odmah uvjerila, da se Sonjka ne šali. Na veče joj konačno sazrela odluka u glavi, a u jutru nije više bilo Sonjke u Paničevu. Onda je popadija shvatila jučerašnji prizor. Ona se nije ni začudila, a nije se baš jako ni ljutila. U posljednje je doba Sonjka bila od slabe koristi i samo joj je burkala krv. Osim toga se popadija već priviknula na ljudsku nezahvalnost, pošto je Sonjka bila treća, koja je pobjegla. Nenaravno bilo samo jedno, — a to, što su svi manje više vredniji predmeti u gospodarstvu popadijinu ostali netaknuti. Zar se odatle nije moralo zaključiti, da je Sonjka otišla praznih ruku, ne uzevši ničesa „za prvo vrieme“? O, ne! To bi bilo nevjerojatno i sigurno će se docnije odkriti kakva velika šteta. Tako je bar popadija uvjeravala ne od zlobe, nego samo zato, što je bila o tom duboko uvjerena.

Sonjka se uputila u grad. U nje nije bilo ni kopejke, ni korice kruha, ni duše poznate. Ona nije poznavala ni ulica ni kuća. Kad je odilazila iz Paničeva, mislila je samo na — Panasa. U gradu će ga naći. On zaslužuje sad mnogo novaca, pa će je uzeti k sebi, kako joj je obećavao one noći. No čim je stupila u grad, odmah je vidjela, da ovdje nije tako lako naći znanca, kao u Paničevu. I ona lutala kao po šumi. Prošla sve ulice, bila i kod Dnjepra, vidjela parobrod, zašla i u dvie crkve. No Panasa nije nigdje našla. Tako se skitala gotovo cio dan. Pod veče joj probudio glad užasnu misao, da na svietu može čovjeku biti i gore, no što je služkinji paničevske popadije. A nego! Noć pada: Sonjka gladna, a nema ni konaka. Kad su trgovci s pazara otišli, zaključavši svoje pomične dućane, kad su kola okolišnih seljaka polako odilazila iz grada, a pazar se prometnuo u grdan pusti trg s jednim slabim fenjerom na sriedi, — Sonjka stala pogledom tražiti mjestance, gdje bi mogla prisjesti. Njen zbunjeni vid i plahi pogledi najednom odali u njoj biće, koje ne zna, što da radi. Drúgâ nije imala. Bitange si i noćni za-

natlije odabirali za konak skrovitija mjesta, a ona se kao navlaš stala ogledati po trgu. Njoj je bilo to svejedno. Ona nije poznavala gradskih običaja ni dobrotvornu pozornost stražarevu. Bojala se samo, da ne bi zaposjela tudje mjesto. Kad se već počela namještati kod jednoga najžalostnijeg dućančića, mimo nju jurne tanka, visoka i vanredno vrpoljjiva figura jevrejeva u dugačkom kaftanu i s predugom i preuzkom bradom. To nije bilo slučajno, jer se jevrej naskoro vratio, ali sad je već prošao lakše i bliže. Trećiput je bio na jedno pet koračaja od nje i već je prilično pozorno ogledavao. Tako ju je lovio, kao što se droplje love. Prolazeći četvrtiput, zastade na dva koraka pred Sonjkom i reče tiho i vrlo ljubezno sa svojim specifičkim naglasom:

— Aj, aj, aj! Uboga djevojko! Tu hoćeš da spavaš!

Sonjka nije znala, kako da se vlada prama nepoznatom, — ili da mu zahvali na laskavu sućut ili da očekuje uvredu.

— Pa da! — reče i okrene se licem k dućančiću.

Jevrej jê čas gledao, pa izčeznuo. No domala je dotrčao opet, ali sad se nije šetao, nego ravno pristupio k Sonjki

— U mene je mjesto! . . . divno! Hoćeš, odvest ću te? a? — šaptne.

Sonjka šutjela, a jer je jevrej stojao preblizu, bojala ga se.

— No? Velim ti — divota! Veselo mjesto! — nastavi nestrpljivo. — Hoćeš?

— Ne ću! — odvrati napokon Sonjka. Ona nije poimala, o kakvom joj je mjestu govorio jevrej, ali joj je bilo strašno.

— A zašto ne ćeš?

— Ne ću! — ponovi Sonjka.

Jevrej se kiselo nakesio i izčeznuo u mraku. Više se nije vraćao. Sonjka vrlo rdjavo prospavala noć. Probudila se pred zoru, pa brzo umaknula, bojeći se, da je ne zateknu piljarice. Toga ju je dana strašno mučila glad. Na pazaru je svaki čas vidjala jela, koja su joj se činila neizmjerno tečna: kolače,

kobasice, suhu ribu, pečenu džigericu; a gledajući ih gotovo da je plakala. Badava je zagledavala svakomu prolazniku u lice, — nijedan nije bio Panas. Bar da Parasku sretne, — ali ni Paraske nije vidjela. Toga je dana već težko hodala, a poslije podne se bezsilno spustila na kamenitu stepenicu velikog skladišta. Glad ju je mučio. Jučerašnji se jevrej prošao polako dvaput mimo nju, dobacivši joj dva tri pogleda. Ona ga promotri. Nije joj bio nimalo strašan, nego prije — jadan. Mršavo i do skrajnosti bliedo lice s izpupčenim uložnicama, upalim obrazima; duga brada prekomično lelijala tamo amo, kad je i najmanji vjetrić popuhnuo; zgrbljena ledja; dugačke se ruke s bliedim iztegnutim prstima uviek micale. Ne, odkud bi on mogao čovjeka uvriediti! Ta sâm se gotovo ruši od vjetra. No sad joj se nije približio, nit joj šta rekao. Opet pala noć. Sonjka se jedva dovukla do jučerašnjeg konaka. Osjećala je, da bi mogla te noći umrieti s gladi, al sutra će za cielo jedva moći da ustane. A tanka figura bila već tu.

— N-no? — upita jevrej kratko.

Sonjka se makinalno digla i šuteći pošla za njim.

— Jela bih! — ona će mu na putu.

— Bit će! — odvrati jevrej: — o, i još kako dobro! govedina, govedina! a?

Sonjka zadrhtala, kad joj je spomenuo to tečno i hranivo jelo. Išli su pustim ulicama, često zakrećući u uzke, prljave i kose uličice. Eno zablieštila u daljini i dva velika fenjera, pa osvietlila fasadu zidane jednokatnice.

— To je! — reče jevrej, pokazujući na osvietljenu kuću.

Fenjeri bili na vratima. Kroz poluotvorene se prozore čula muzika, pjevanje i vika. Sonjka nejasno naslućivala, o čem se radi. Samo nije tomu znala imena. Ne da se uplašila, nego joj je bilo nekako strašno — unići u tu kuću, gdje ima tako mnogo ljudi, a uz to još veselih i sitih. Izsmijat će je rad jadne joj haljine i široka lica. „Govedina, govedina!“ po-

novilo joj se jasno u ušima, i kao da ju je gurnulo nešta napried. Ne unidjoše na vrata, — jevrej je povede u dvorište.

Te večeri bijaše i sita i pijana.

VII.

Nosač.

Luka na Dnjepru, gdje se zaustavljali mali trgovački brodovi i buksirni* parobrodi, bila najživlje mjesto u cielom gradu. Ta je luka davala značaj gradu, jer je bila točka, gdje se zaustavljali svi brodovi, koji su plovili od izvora Dnjeprova u more. Ovdje se pretovarivali tovari s barka i manjih ladja — na parobrode i velike ladje ili parobrodiće, jer kojekako zbijene barke nisu bile za morsku plovidbu, a razstavljene tovarile se kao drva za gorivo i gradju. Ne budi te luke, grad bi već odavno izčeznuo s geografske karte, a zato se gradjani s pravom i ponosili njome.

Tu se najživlje radilo u proljeću i ljeti. Onda se pretovarivalo neprestano i od rane zore pa do mrkla mraka čuli se poklici nosačâ i šum teretnih kola. No ni zimi nije tu bilo zatišja. Prevrtljiva južna zima naučila je brodovlastnike, da budu svagda na oprezu. Gdjekad se usred zime poslije ciče najednom sve otapa i Dnjepar zaplovi. Onda luka opet ožive. Tamo tovare robu, tu dovezu i zakvače za nakrcane ladje buksirni parobrod, koji polako napinjući se i pihteći vuče sred plovećih santa cio red barka i ladja, dok ih ne doveze u more. A u moru — divota! Ondje nema leda, samo treba da počekaš na zgodni vjetar.

U luci su većinom — nosači. Po vanjštini su to naj-

* Parobrodi, koji vuku sa sobom druge ladje.

blatnija i najnezgrapnija stvorenja na svietu. Platnene košulje, a isto takve hlače mienjale po desetput svoju boju prema boji tovara, koji su prenašala ledja nosača. Brašno, boje, kameni ugljen, kreč, — sve to zaredom ostavljalo na njima svoj trag, čineći im lica sad smiešnima sad strašnima. A pošto se priviknuli, da se uviek grbe pod teretom, hodali su pogureni i kad nisu ništa nosili; blato, koje se časomice hvatalo njihovih ruku, zavlačilo se duboko u pukotine žuljeva i nije se nikad izpralo, a zato su im dlanovi — široki, težki i nezgrapni, izgledali kao da su bili tetovirani. Ti ljudi živjeli medju se druževno, ali nikad nisu govorili jedan drugom o svojoj prošlosti, nit je itko pitao svoga susjeda o tom, jer im je svima bila prošlost crna. Nosiočev rad bio najteži i jadno plaćen. Zato amo dolazi onaj, koji već nema kud bi.

Za poslom gledaju mrko i malo razgovaraju. Njihovi su razgovori kratke fraze, gotovo svagda psovke, takve psovke, koje su nikle tu u luci i kojih ne ćeš čuti na drugom mjestu. No za vrieme odmora su ti ljudi veseliji i razgovorniji. Kod luke stoji velika i blatna krčma, koja je gotovo izključivo za nosače. Ovdje provode oni u velikom družtvu sve slobodne trenutke, zapijaju svu svoju zaslužbu, buče i viču, lupaju i psuju, a često se najposlije i potuku. To je njihov klub; u njem zaboravljaju na sve svoje životne veze. Gdjekad osvanu tu i žene, — blatne i žalostne predstavnice najnižeg i najjeftinijeg razvrata. Gdjekad nadodje srećni danak, kad ih ledja osobito bole, a u džepovima kad zvecka više sitniša no obično. Onda proširuju oni polje svoje djelatnosti, idu u grad i posjećuju gostione niže vrsti.

Nakon petmjesečnoga boravka u tom družtvu, Panas se nije više ni u čem razlikovao od svojih drugova. Bio je isto tako blatan, isto tako prost, a govor mu bio izkićen isto takvim psovkama, kao i u ostalih. Ni u zapijanju svoje zaslužbe nije zaostajao za drugovima. Iza nedjelje ostajao mu u džepu

kaki poltinik*, koji je odnio mami. Za pet mjeseci je bio samo dvaput u Stjepanide. Kad ga je ona ugledala prviput, uprepastila se: tako je bio prost, divlji. A njegov govor, izkićen odabranim riečima, odkidao joj iz grudi težke uzdahe. Ali ona se kao i dojako stiskala k njemu, ne osjećajući ni vonja od rakije ni gnjusnih psovaka (što ih je sipao ne samo na popadiju, nego i na cielo Paničevo); njoj se prikazivao drugi Panas — nježni, plahi mladić, liepi i stasiti, kojega je negda poznavala. O, kako je patila, kad su joj oči ugledale drugoga — prostoga, razvratnog psovača, što zaudara po špiri!

— Što? Koga da štedim? — govorio joj Panas promuklim glasom, udarajući šakom po stolu. — Mamu? He! Svejedno je — nju sad ne možeš odbiti od rakije! Ma da je pozlatiš — sve će zapiti! Tebe? A zar bi ti pošla sa mnom, kud nas oči vode? Dašta?! Doći će ti muž — sigurno, a o Panasu ne će biti ni spomena! Ha, ha! Dašta, poznajem ja vas! Sve ste jednake. Ali ona, ona (pokazivaše pesnicom onamo, gdje je bila kuća popadijina) . . . ona — ne će tako lako proći. Platit ću joj, do zgode . . .

— U Sibir ću, al ću joj platiti . . . Pa i tê bi sve Paničevce žive u zemlju zakopao. Tu su samo dvie duše — tvoja i Jeremina . . .

Stjepanida mu se nije usudila ništa da kaže, bojeći se njegova strašna pogleda i lica, koje se zalilo krvlju. Sad bi mu se pokorila samo od straha, da nije u njemu ljubila prijašnjega Panasa.

Jedne jesenske noći prije prve zime, kad se nakrcavale žurno ladje u luci, a nosačima u džepovima zveckalo mnogo sitniša, — odputilo se veliko družtvo u gradske krčme, ponapivši se ponajprvo u svom klubu. Kad je prešla ponoć, pošli oni nakraj grada, pa stali lupati u kuće, što su bile

* Pô rublja ili pedeset kopejaka ujedno.

osvietljene sa dva fenjera. Tako su bili strašni, da ih nisu htjeli pustiti ni u te neizbirljive kuće. No oni provaljivali silom unutra. U jednoj takvoj kući našao Panas Sonjku. Bio to čudni susret. Panas razvalio široko oči i u prvi tren nije mogao ništa da kaže.

— Eto gdje je ona! — izusti napokon.

A Sonjka stajala pred njim, pa se previjala od smieha. Imala je svietlu haljinu od svietloga cica. Grudi joj bile gotovo gole. Noge joj se mele, jer je te večeri mnogo pila.

— Smije se! — ljutito će Panas kroz zube.

Ona ga ipak odvukla u posebnu sobu. Tu je bila sasma druga. Njena okretnost i cerekanje izčeznulo, a na licu joj se odrazio skrajni umor. Dugo nije spuštala očiju s Panasa.

— Kakav si ti postao! — tiho će ona.

— Da! Kako ne bih i postao takav! Ded ti pokušaj vući vreće u luci! — odvrati Panas mrko. — A kako ti dopade ovamo? . . .

— Dopade! Za tobom sam čeznula, ha, ha! Mislila sam, — doći ću u grad, a Panas će preda me. A Panasa ni za liek!... Dva sam dana lutala, a onda s gladi ovamo i došla! . . . Već dva mjeseca!

— Što? Hajde sa mnom! Tu je gnjusno! . . .

— Ha, ha! Vreće vući? Zašto bi? Meni je tu dobro!

— Dobro? — pogleda je Panas upitno.

— Izvrstno! Vidiš? — i pokaza na svoj kostim.

— Ta ti si pijana kao . . . kao i moja mama!

— A ti si valjda triezan!? Ha, ha! — zahihoće Sonjka.

— A šta se smije? Budalo! — razsrdi se Panas, kojega je vriedjao taj glupi smieh. — Mora da nam je ipak obojemu dobro!

— Ne ću s tobom! Zašto me nisi onda poveo, kad si otišao? — nastavi Sonjka, ali već sasvim ozbiljno.

— Ha! Ta ti misliš, da ću se otimati za tebe?! „Ne ću!

Zašto me nisi poveo!" Ne ćeš li. hajde k vragu! Čami tu . . . svejedno kao u tamnici! . . . Šta misliš, da ja trebam ljubavi tvoje? . . . Tako od prijateljstva, jer smo se zajedno napatili kod nje, kod proklete, — ne učinio joj nikad nitko dobra! . . . A ona: „ne ću!" — Pa ne idi!

Panas ustao i htio otići. Sonjka dotrčala k njemu, pa mu ovila golu ruku oko vrata.

— Panase, golube, ostani! — izusti moleći. — Ja sam to samo tako kazala. Meni je tu dodijalo, evo dovde mi je (pa povuče po vratu). Ogavno. Sami strani, nepoznati, pijani! Tuku se, psuju! Ja bih otišla, al me ne puštaju. Sva sam u dugu!

— Već! A je l' mnogo? — upita Panas.

— Jedno trideset srebrnjaka!

Panas sjedne, pa se zamisli. Odluči u duši, da će Sonjku svakako odkupiti. Htio je, da joj izkaže veliku uslugu. U nje bilo za njega nešta srodno. I on se trže, pa zabaci kosu natrag.

— E, bit će! Ma umro, al bit će! — reče odlučno i u čas mu sine glavom strašna, smjela, odlučna misao.

„E! svejedno — moraš propasti! — Pa onda već nek bude zašto! Gorega si glasa ne ćeš steći!" — i silno potrese glavom, kao da mu nije baš nimalo do glave.

Te noći ostavi Panas svoje drugove.

Kad se razstao sa Sonjkom, više ih nije bilo. On ne podje u luku. Opojen toplotom južne noći i omamljen vinom, osjećao je da mora na neki odlučni, opasni posao. Podje za grad, a došavši do predgradja, krene Paraskinoj čatrlji. Ondje bilo tiho i tamno.

— Za cielo su gladni zaspali! — pomisli Panas: — a nisu imali ni šta da piju! — dodade, pa mu bi žao matere i Froske, jer nisu imale šta da piju.

Pokuca na prozor. Froska izidje.

— Mama spava? — šaptom će Panas.

Froska kimne glavom.

— Čuj! — i Panas joj stade brzo govoriti nešta gotovo u uho.

Froska klimala glavom, primala do znanja.

— Ne zaboravi! Kod staroga mlina. Prije zore! Ja idem odmah. Je l' pouzdan? — upita Panas najposlije.

— O! Svejedno kao i ti sam sebi! — odvrati Froska. Ona bila blieda i drhtala. Ako je i bila gotova na sve, ali to je bilo nešta vrlo krupno i opasno.

— Ne zaboravi! Jer ću — propasti, al ni tebi ne će biti dobro. Pa i svi ćete onda k vragu!...

Panas već koraknuo, da podje, al u to Froska zatetura i odskoči u stranu kao da je odbaci neka postrana sila. Panas oćuti, da se nečija ruka zakvačila za njegovu ruku. Ogledne se i opazi Parasku.

— Oh, Panase! Ne idi! Golube, ne idi onamo! — šaptala ona, dok je Panas htio da se otme.

— Što govorite, mamo? Jeste li poludjeli? Pustite! — odvrati Panas prosto.

No Paraska odlučila da upotrebi sve sile, samo da ga uzdrži.

— Ne idi, Panase! Ja znam, kuda ti ideš! Vi ste tu šaptali, pa ste mislili, ja spavam! A ja sam sve čula! Oj, ne idi, ne idi! Poslušaj svoju staru, pijanu mamu!... Pana-ase!

Panas se naglo maknuo napried i koraknuo nekoliko koračaja; Paraska se srušila i ne puštajući njegove ruke vukla se za njim. Onda Panas zastade i zlobno je omjeri.

— Pustite, mamo, ili ću vas ... — i nadvije nad njenom glavom desnu ruku, energično mašući pesnicom po uzduhu.

— No, ubij me, ubij! Al samo ne idi! — šaptala Paraska očajno. — Čuješ! Ne idi! Jer — tamo ćeš da stradaš!... A ja sam ti ipak mati! Pijana, al ipak ...

No u to se Panas trže napried tako silno, da je Paraska jauknuvši odskočila u stranu.

— Ne idi! Panase! — zahripi za njim, al on se više nije ogledavao.

— Pijana budalo! — progundja srdito. — Nema što da ždere, a ipak me odvraća! — i on hitro pojuri k velikom putu, koji se nedaleko bielio.

Išao je dobro poznatim putem u Paničevo. Eno dolje se pojavile Paničevske livade; eno vidi se vlastelinski vrt, a eno i otčeva kuća sa širokim gumnom, i Panas zašao za gumno. Kad je došao k vratima, biesno navali na nj čopor pasa, ali u isti čas ne izdavši ni jednoga zvuka, upoznaše svoga prijašnjega gospodara i zamahaše repovima. Barbos mu skakao na ledja i lizao obraze. Panas zastao i uzeo se razgledavati, što biva na gumnu. Po njegovu mnienju konji za cielo niesu ostali za tople jesenske noći u konjušnici. Bivali su na dvorištu pod vedrim nebom kraj plasta svježega siena. Tu je morao nedaleko spavati Stjopka kao stražar. No Panas je vrlo dobro znao, kakav je to bio stražar. Sred noći bi ga probudio valjda samo usijanim željezom. Pošao je na gumno. Sve bilo tako, kako je i mislio. Trojka konja mirno žvakala sieno kraj plasta, iza kojega se tajinstveno čulo srećno hrkanje Stjopkino. Plien mu išao sam u ruke. Panas kao gazda odvezao konje, ali je vidio, da na njima nema uzda, nego samo ular, kojim se ne može zauzdati. Duboki Stjopkin san, prijateljski susret pasa i ostatci hmelja — sve to porodilo u njem neku preuveličanu hrabrost. On s nova privezao konje, uputio se u konjušnicu, uzeo par uzda, pa se vratio na gumno. Sve to radio pametno, ne žureći se, ne kao tat, nego kao čovjek, koji želi da ovrši svoj posao valjano. Nasred dvorišta spavala neka zgvrčena žena, za cielo Ulita. Ona se probudila i podignula glavu, ali je onda opet spustila i spavala dalje. Sigurno je Panasa držala za Stjopku. A nego! Ta koji bi tat

tako smjelo hodao po dvorištu? Ma to ne bi nikom palo na um. Panas skinuo ular, a mjesto njega nadjenuo uzde i tiho poveo par konja na vrata, koja su vodila u polje. Iza plasta se sveudilj razliegalo nesmućeno hrkanje Stjopkino. Na stepi se popeo na jednoga konja, i vješto namotavši na ruku krâj druge uzde, jahao pustom stepom malo u stranu od grada.

„Ha - ha!“ — smijao se. — „No, to je čuvar! Ha, ha! Da se tko usudio to učiniti, dok sam ja bio kod nje! . . . Uzeo bi, dakako! Ta prije bih mu odbio obje ruke, no što bi ih uzeo! . . .“

I Panas se cielim putem rugao Stjopki, jer mu nije odbio ruku.

Kod staroga mlina, što je bezposlen stršio na sjeveru od grada, jednu vrstu daleko od njega, — Panas predao svoj plien „pouzdanomu čovjeku“. „Pouzdani čovjek“ po svim znacima bio ciganskoga roda, a članovi toga roda razapeli za gradom cio logor šatra, baveći se po danu kovačkim zanatom, ali su po cielim nedjeljama kovali jednu te istu podkovu, jer im nije nitko davao posla, — a noću kradjom, čim su se i hranili. „Pouzdani čovjek“ bio krupna i plećata ljudina, sa kuštravom glavom i dugim brcima na tamnome licu. Kad se smijao, dva su reda bielih zubi kao mlieko poražavala svojom krasotom. Imao je na sebi dugi plavi kaftan i crnu šubaru. Panas mu ćutke predao konje.

— Ja sam te vidio! — reče „pouzdani čovjek“: — u Froske! Ti ode, a ja dodje! . . .

— A - ha! — razsijano će Panas: — je li sigurno?

— Kao i to, što prviput zajedno razgovaramo! No daj Bože, da nije posljednji! Dobit po pola!

I „pouzdani čovjek“ sjeo na konja, pa izčeznuo u mraku.

Panas pošao k Paraskinoj kolibi.

VIII.

Paničevski dogadjaji.

Panas nije više išao u luku. Težko bilo reći, gdje mu je bilo stalno boravište.

Mogao si ga vidjeti na pazaru, u Paraskinoj čatrlji, u krčmama i javnim kućama, a da pripaziš pozornije, i noću sred stepe, kako biesno skače na konju. On nije imao ni stalna zakloništa, ni stalna dohodna vrela. No vrela mu uz to bila još i nestalna, kako nam je kazivala njegova vanjština. Sad je došao u Paraskinu potleušicu — u novom kaftanu od modroga sukna, u velikim čizmama, dapače i u košulji s narukavcima*. Onda je bio nalik na putnoga trgovca, koji je došao izdaleka da pokupuje robu mjestnoga proizvoda. I taj mu je kostim vrlo pristajao uz mrko lice, kaftan mu čvrsto stezao struk i izpravljao ledja, koja se priviknula da se grbe pod teretom vreća u luci. Drugda visjeli na njem žalostni ostatci platnenoga nosačkog odjela, jer je svoj trgovački kostim zalagao u krčmi. I u tom je blatnom odielu hodao ne smućujući se dotle, dok novi plien nije dozvolio da izkupi iz krčme kaftan i čizme. Poznavao se ponajviše ondje, gdje su cigani razapeli svoje šatre. U mnogim je šatrama provodio vrieme kao njihov čovjek, ali najviše se družio s „pouzdanim čovjekom“, jer je i zbilja bio pouzdan i savjestno dielio plien po pola, uzimajući i na se svu odgovornost poduzeća. Sonjka bila izkupljena, ali ne znamo, da li je to šta koristilo. Ona je htjela da žive s Panasom, da ga svakud prati, da dieli njegovu sudbinu, ali to nije bilo moguće. Panas nije mogao imati po svom zanatu stalna zakloništa, pa naj-

* Manchette.

poslije ni on jê nije baš htio da vuče svakud za sobom. Morala je dakle da se nastani kod Paraske.

Paraskina se čatrlja znatno promienila. Potleušica bila nanovo izmazana izvana i iznutra. U prozore metnuli umjesto papira od šećera prava stakla. U samoj kolibi pod bio pomnjivo izmazan žutom glinom, a na njemu osvanulo pokućstvo: stol, klupa, dva kreveta, kojekakvo posudje. U popravljenoj se peći svaki dan ložilo i kuhalo, i Panas se mogao utješiti, da je doživio svoj ideal života, koji je želio da namakne mami. Pa kako je bilo veselo u toj kolibi! Jedva da je utonulo sunce, a koliba se punila gostima. Bili to ponajviše ljudi vojničkoga staleža, med kojima je bio i Zakovirka sa svojim prijateljem. Na stolu se javljala ploska, a u pripravi bila i druga. Bilo tu i zalogaja. A tad se započinjala pijanka, koja se dovršavala pred zoru, kad se gosti i gazde, promuknuvši od krike, psovaka i pjesama, izgubivši sviest, rušili na jednu rpu, pa zaspali slabo razlikujući mužko od ženske. Sonjka se neizmjerno sprijateljila s takvim životom i mislila, da već veselijega nema. Dapače nije se nimalo ubijala za Panasom, što ovaj nije mario za nju, pa se skromno zadovoljavala Zakovirkom. Panas medjutim nije nikad bio na tim pijankama. Sad se plašio velikog družtva, tražio je druga neopasnija mjesta, gdje je isto tako veselo, kao što i Paraskini gosti, provodio vrieme. A vjerni mu je drug bio „pouzdani čovjek“, koji ga nije htio nikako da pusti iz ruku, a zato mu je dao na volju svoj šator, svoju ženu i crnooku kćerku.

Jednom se samo odputio Panas k Stjepanidi. Bilo to jeseni. U kasno se doba jesenske noći došuljao u Paničevo i pokucao joj. Kako ju je porazio njegov izgled! Iznajprije nije upoznala Panasa, u njegovom kicoškom kaftanu, u gospodskoj košulji i s velikim srebrnim prstenom na ruci. Ali se onda odmah dosjetila, da nešta nije dobro. I najednom joj se

vratio onaj strah, koji je onda oćutila, kad je bio kod nje kao nosač.

— Nisi me upoznala? — upita Panas. — To su popadijini konji! Što? Pobliedila? Dršćeš? A-ha! . . .

— Popadijini?! — tiho će Stjepanida. — A možda i vlastelinovi i Muraškini i Vodenjukovi? . . . A?

— A možda i . . . možda! Al deder ne brbljaj! — okosi se na nju i pogleda je srdito.

U posljednja dva mjeseca bili i zbilja ukradeni konji i vlastelinu i Muraški i Vodenjuku.

— A gdje sad živeš? — upita Stjepanida.

— Gdje živem! Nigdje! Zar takvomu, kao što sam ja, i treba?... He! Tako, gdje budne!... U predgradju, ondje!... Kuću opravili! Sad je veselije! Pijančuju! . . .

Panas zašuti i uze nešto premišljati.

— A ti, Stjepanido, ne ćeš ostaviti? — upita.

— Koga?

— Kuću svoju i Paničevo i taj sav smet? Vi'š, oni te sigurno grizu, prokleti narod! . . . Gle kakva si! Strašno te je gledati!

Stjepanidu su zbilja „grizli". U selu već javno govorili, da žive s Panasom, da Panas zalazi noću k njoj i da mu ona pomaže sakrivati kradeno. I Panas je rekao pravo, da ju je bilo strašno gledati, — tako se postarala i omršavila za tih posljednjih nedjelja.

— Ne, ne ću da ostavim! — tiho će ona.

— A ja bih ti u gradu našao divnu kućicu! . . . Često bih došao . . . Ostavi, Stjepanido! . . . Čuješ?

— Ne ću da ostavim! . . . Znaš, Panase! . . . Ne dolazi ti k meni! . . . Zaboravi! . . . Ili ostavi taj pogani zanat! . . . Bolje ostavi! . . . Boga mi ostavi! . . . Onda ću poći s tobom, kud hoćeš! Nakraj svieta idem! . . .

Panas ustao, pa se uzpravio sasma.

— Bojiš se dakle?! — izusti zlobno. — „Ostavi, pa idi vreće vući!“ Ha! ha! U-ne, ne ću! Nemam radšta da ostavim! Svejedno je — sad me ne će nigdje primiti! Već su ozloglasili Panasa u cieloj guberniji! . . ! A tko me ozloglasio? Brat — seljak!... Pa još kad mu nisam nikakva zla učinio!... Ne, još me nisu upoznali, nego će me tek upoznati! Ja ću im pokazati, što sam ja! Kad viču svud širom, da je Panas tat i razbojnik, onda nek i bude!... S Bogom, Stjepanido!... Bog ti dao svako dobro! Ja te više ne ću sramotiti!

Stjepanida nečujno plakala, pokrivši lice rukama, al nije mogla da ga zaustavi. Sa zamirućim srcem gledala za njim, kad je izilazio iz kuće i slušala škripu vrata, koja se zatvorila. Ona je pojmila, da je svemu kraj, osim sramoti, koja će joj uviek ostati na imenu. Pojmila je i to, da sad nije više bila nuždna Panasu. I kako joj je u duši svitalo to saznanje, u srcu joj se dizala i buktala zloba. Orijaškom brzinom rasla ta zloba i eto već ju je cielu obuzela i za čas joj izsušila suze na očima. Ne, ona nije više mogla plakati. Svim silama duše svoje mrzila je Panasa, rad kojega je tako lakoumno osramotila svoje pošteno ime i koji ju je sad ostavio, kao suvišnu doderanu krpu.

A sramota njena bila velika. Sva se prokletstva, izazvana nesrećama posljednjeg vremena u Paničevu, sipala na njenu glavu, jer je njena glava bila bliža od Panasove. Na nju pokazivahu prstima, s njom ne htjedoše da razgovaraju.

A dogadjaji u Paničevu postali opasni. Počelo se s otčevim pârom. Popadija nije ni na čas posumnjala, da je to „Panasov majstorluk“. A tko bi drugi? Tko poznaje tako dobro njen domaći red, Stjopkin karakter, a i gdje vise uzde? A osobito je služila kao dokaz protiv Panasa smjela kradja uzda iz konjušnice. Najposlije komu bi tako lako dali psi da odvede konje? Svi su znali, kakvi su to bili psi. Dopadne li im tko, — raznieli bi ga na komadiće. Jasno je dakle bilo kao

dan, da je konje odveo Panas. Nije prošlo ni dvie nedjelje, a nestalo trojke iz vlastelinove konjušnice; tražili ih svuda, al badava. „Hvala Bogu, seljaka ne dira“ — utješili se medju se Paničevci i bili donekle poraženi, kad je nestalo par konja iznajprije Muraški, a zatim Vodenjuku. Onda Paničevcima ostala samo jedna utjeha: Muraška i Vodenjuk bili bogati seljaci. Al eto se širi glas, da su nestali konji jednom gazdi srednje ruke, onda drugom, trećem . . . Dakle tat nije više htio da razlikuje bogataša od siromaha. Onda se dignula u Paničevu galama. Bjesnoća se još više razmahivala, što med postradalima nije bilo ni Jicke ni Šleme, a poštovani se krčmari kao da i nisu bojali, da ih čeka sveobća sudbina. Njihove rage stajale noću na gumnu pod vedrim nebom bez čuvara i nitko ih nije dirao. Medjutim odvelo seljanima posljednjeg konja izpred nosa. „E, prokleti jude! Mora da im nisu ruke čiste!“ govorili seljaci i pozorno pazili na krčmare, al nisu ništa opazili.

Popadija napokon uvjeri srećno sve, da ta nedjela počinja Panas. Malo po malo se počeli dogovarati, što da počnu, pa jednom dapače sabrali zato i skupštinu. Na skupštini se razjasnilo, da ne znaju, kako bi do Panasa. A on je vrlo vješto obavljao svoje poslove. Ta već su i čuvali i zapirali u saraj i bdili noću, — al on samo nosi pa nosi. Najgore bilo to, što je bio — njihov čovjek, što je u Paničevu odrastao i poznavao sve zakutke i red. Njega poznavali i voljeli svi seoski psi, a zato ne samo da nisu bili psi čuvari, nego su, možemo reći, bili tatu pomagači. I skupština ne bi baš ništa ni na što došla, da nije izišao iz svjetine najsiromašniji i nedavno najnečovječnije okradeni seljak. Njemu odveli konjica, koji mu je bio sve na svietu, a kad ga je izgubio, klonuše mu ruke. Zvali ga Jakov Majboroda. Bio to seljak srednjih godina i srednjega rasta, mršav i ružan, s licem pepeljaste boje i riedke, bjelkaste brade. On je glupo žmurio svojim sićušnim očima i silno mucao. Izišavši iz svjetine, mahnuo je

rukom, kao da je dozivao k sebi zemljake, da im kaže neku tajnu. Onda je grčevito zaklimao glavom, što je svagda činio, kad je htio nešto da kaže, i napokon rekao:

— St . . . St . . . Stjep-panida! . . .

I to bio njegov cio govor. Jakov Majboroda kazao samo jednu rieč, al i to je bilo dovoljno, da u glavama njegovih zemljaka mune najednom genijalna misao.

— Tako je! Tako je! — čuli se tihi glasovi. — Ona zna! Nju ćemo prisiliti!... Al, zemljaci, ćutac!... Do noći!...

Takve nesuvisle napomene išle od usta do usta i najednom se riešilo samo od sebe i svima bilo ponjatno, da bez Stjepanide ne mogu ništa. Zemljaci se razišli sa skupštine mûkom kao zavjerenici i cio taj dan savjestno izbjegavali svaki razgovor sa ženama, bojeći se da se ne zareknu o skupštinskom zaključku. Ta reci ženi samo rieč, — a već će u isti čas cio sviet saznati i ono, što je, i ono, česa nije nikad ni bilo, nit će biti.

Stjepanida bila već u postelji, kad joj se pričinilo, da se orili silni udarci na vratima. Ona se sabrala i hitro prebacivši kojekako preko sebe gornju haljinu, upalila svieću. To dašta nije došao Panas. On ne lupa nikad tako jako. Ili se možda napio, pa došao, da je posve osramoti pred cielim selom? Udarci se ponovili jače. Ona pošla u triem i otvori vrata. Rpa seljana provali unutra i umalo da jê nije srušila. Bili u kratkim kožusima, s batinama i ćuskijama u rukama. Stjepanida oćuti, da joj se kanda zaustavljao dah; oniemi i ne mogaše ni pitanja izustiti.

— Dobro veče, Kovaljiho! — izusti nekoliko glasova najednom. — Evo . . . mi k tebi s poštovanjem! . . . Ej, braćo! Podrž'te je! . . .

Morali je podržati, jer je Kovaljiha, blieda, iznemogla, zaglavinjala i skoro pala. Podržali je i poveli u kuću. Tu je

posadili na klupu. Ona došla k sebi i zaustavila pogled na gostima, kao da će pomnjivo slušati.

— Čuj, Kovaljiho! Cielo selo znade za tvoj grieh . . . Mi te ne osudjujemo, a dodjosmo, rekoh, s poštovanjem . . . Ti to jedina možeš . . .

— A što? — gotovo prošapta Stjepanida, ne skidajući očiju s govornika.

— Možeš li nas odvesti do tog razbojnika, otimača, koji je cielo selo zbunio . . . S poštovanjem te molimo! . . .

Stjepanida ih tupo gledala, kao da nije ni poimala, o čem se radi.

— S poštovanjem, Stjepanido, s poštovanjem! — ponovili seljaci. No Stjepanida se nije ni ganula.

— A ne ćeš li s poštovanjem, onda ćemo silom! — začuje se jako prosto grlo med svjetinom.

— Silom? . . . — Stjepanida skoči s klupe. — A što ćeš mi ti silom uzeti? A? Mene? . . . Mene ćeš uzeti! Ali jezik, jezik . . . možeš li prisiliti da pisne rieč? A?

I ponosno omjeri sve svoje nezvane goste. Seljaci priekorno pogledali svoga druga.

— Silom ne ćemo! On je to samo zbrbljao! . . . Ali ti prosudi: orobio nam je kao ljuta zvier cielo selo. Najsiromašnijem seljaku odveo posljednje kljuse! . . . Pa kako da nije onda tat, razbojnik? A i tebe će, Stjepanido, ostaviti... Vjeruj nam! . . .

— Mene? . . . Već je ostavio! . . . — omače joj nekako nevoljko.

— Eto tako je!

— A ako ni sama ne znam? . . . Ja nisam nikad bila kod njega!

— No, a kako ne bi ti znala, Stjepanido? Nisi bila, al ti je kazivao! . . . Nije moguće da nije! . . . Pokaži nam bar put! . . .

Oni nisu opažali, da je Stjepanida tada buljila gotovo bezumno. Nijedan nije znao, što se nakupilo u njenoj duši, odkako je Panas bio kod nje posljednjiput, kakva je bura tamo ujala i koliko joj je puta pala misao na um, — da podje, da ga nadje, pa da ga zadavi, što ju je osramotio i ostavio kao suvišnu stvar, — ostavio tako lako, kao da ju je poznavao samo jedan dan i kao da mu ona nije dala svoju čest, svoju dušu i sebe. On se obradovao, što mu je onda kazala: „ne dolazi k meni“, kao da nije znao, da se ne bi plašila sramote, pa svakud pošla za njim, kad bi vidjela, da on to želi. I u tom joj trenu munula glavom misao, — osvetiti mu se najednom za svu svoju sramotu, a onda . . . Onda će biti i onako svemu kraj.

Šuteći je hitro povezala kecelju i maramu i obula cipele.

— Hajdemo! — vikne, a seljani se razstave pred njom i dadu joj put.

Pet se punih kola seljana kretalo prama gradu. Na prednjim sjedjela Stjepanida. Ona šutjela, a nitko se nije usudio da progovori. Seljani poimali, da je Kovaljiha u nekom osobitom bezsviestnom stanju, da ju je „spopalo“. Svatko se bojao, da je ne bi svojom neopreznom riečju „osviestio“. Eno već se vidi predgradje, a Stjepanida vidi, da u jednoj potleušici slabo titra svjetlo. Ona si dozivlje u pamet pojedine Panasove opise i zaključuje, da je za cielo to Paraskina koliba.

— Ondje! — reče posve tiho, kao da se boji, da će taj zvuk doletjeti do potleušice i opomenuti Panasa. Kola stala, a pet seljaka podje na svjetlo.

Panas te noći baš morao doći k materi da noći. Sjedio je za stolom u svom kicoškom odielu; žene već poliegale u krevete. Kad se zaključana vrata treskom razletjela, a pred njim kao iz zemlje izniknulo pet poznatih lica — i sami veliki

momci, Panas ne samo da se nije prestrašio, nego se još nasmijao. Bojati se ili braniti kako, bilo već dockan. Žene nisu ni viknule, nego si bezsviestno posakrivale glave pod jastuke i pritajivši dah, zamrle.

— Našli me ipak! Ulovili! — Panas će stoičkom ravnodušnošću, pa se tobože dostojanstveno dade svezati užetom.

Dok su ga vezali, nastojao je da pokaže, kako je posve ravnodušan i kako prezire tu opasnost, koja ga čeka.

— A-ha! Sad valjda znate, tko je Panas! Ha, ha! Dobili ste! Pokazao sam vam! ... A onda ste svi navalili na me kao,na šugavo pseto! ... Ha, ha! ... — No pored tako plemenita govora bilo mu lice ipak bliedo kao smrt, a glas drhtao. Vrlo je dobro znao, kakve ga muke čekaju, pa si je jasno predočavao sav njihov užas. Seljaci radili svoj posao šuteći, a kad su ga doveli k drugovima, pa posadili na posljednja kola, onda je i Panas zašutio. Tu je konačno klonuo duhom, ostavila ga prividna hrabrost.

Još bjesnije letjeli konji natrag, kao da su osjećali, da voze svoga krvnog neprijatelja, da mu se osvete.

Na jedno dvie vrste od Paničeva, sred nedogledne stepe, sišli seljaci s kola — i sud započeo. Kola, na kojima je sjedjela Stjepanida, bila u strani, i Panas nije vidio svoje mile. A Stjepanida plamnim očima pomnjivo pratila sve, što se dogadjalo. I koji bi je god pogledao u tom trenutku, za cielo bi kazao, da je — luda.

Vidjela je, da se pojavila „maznica“ sa smołom, da je nastala očajna borba izmed Panasa i seljana, onda je čula česte udarce batina, očajni Panasov jauk i biesne psovke seljana, u kojima se spominjali svi zločini Panasovi, i sva šteta, što je nanio svomu selu, koje ga je odhranilo; spominjalo se i ono, kako su ga izvukli iz proruba na nesreću sebi, i ono, da je „osramotio i ostavio mladu ženu, koja je bila uzor ostalima“.

— A-ha-ha-a! — raztolegnu se sred noćnoga mraka ženski krik, — a Panas bez obzira na udarce, psovke i strašne boli začu taj krik, pa se obazre.

U mraku mu se prikaza obličje Stjepanidino, cielo njeno izpravljeno tielo, kako stoji na kolima. On stisne šake i zaplače od pakosti, jer je pojmio sve, pojmio ulogu, koju je igrala njegova ljubovca u toj istoriji.

No Stjepanide nije više bilo na kolima. Zaplićući se u vlastitoj haljini, spotičući se neprestance i ne videći pred sobom ničesa, osim svoje goleme sramote, hrlila je onamo, gdje bijaše Dnjeprova obala najviša i kamenita, i gdje se dolje nije moglo ništa razabrati, osim grozna šuma vječno uzburkana valovlja. Dotrčavši do obale, stala je samo na čas, da se prekrsti, a onda se zajedno sa svojom sramotom bacila u Dnjeprove valove.

Panasa ostavili na slobodi, i on je samo to znao, s kakvim je mukama dopuzao u jutru do šatre „pouzdanoga čovjeka“ — gol, izprebijan, izmazan smolom i izvaljan u prašini, koja je bila s pieskom izmiešana, — i kakav si je zavjet zadao te užasne noći.

*
* *

Od onda prošla ciela zima i nastalo novo proljeće tako mlado i zeleno, kao i dojakošnja proljeća. Paraskina potleušica stajala sa zatvorenim prozorima i naviek zaključanim vratima. Nijednom nije svietlilo svjetlo u njoj od one nezaboravne noći, kad su ulovili i odvezli Panasa. Odmah poslije toga, kad su Panasa izvezli iz kolibe, žene iztrčale na ulicu i bezsviestne od straha i ničesa ne videći u mraku, razbježale se na različne strane i više se nisu sastale. Frosku vidjeli poslije toga na uvali, gdje prosi milostinju. Parasku našli jednom na ulici gradskoj pregaženu kolima, pod koja je pala pijana. Odvezli je na redarstvo, a odavle odpravili u bol-

nicu, gdje se iza nekoliko sati preselila na drugi sviet. Sonjka dugo lutala gradskim ulicama, dok se nije vratila na staro mjesto, gdje je negda prodala sebe za komadić mesa i čašu rakije.

Panasa nije više nitko vidio u njegovoj običnoj okolici. Nije dolazio ni u šator „pouzdanoga čovjeka“, čim je samo uzrujavao cio mirni ciganski tabor. No jednom ga vidjeli u kasno doba tamne noći efektno osvietljena krvavom rumeni požara. Efektnost se slike upopunjavala strašnom trkom naroda, krikom, plačem, guranjem i stiskom.

U Paničevu bila te noći najednom dva požara. Na jednom kraju gorjeli na popadijinu dvorištu saraji, plastovi siena i slame, a na drugom — krcato gumno Semjona Muraške. Sve se onda vrtjelo u bezumnom trku, samo je krvavo nebo mirno gledalo sa svoje daleke visine, a Panas, stojeći podalje i podbočivši se, nesmućenim mirom uživao u djelu svojih ruku, kao i umjetnik kad uživa u svom najboljem umotvoru.

On je izvršio zavjet, koji si je zadao one noći, kad je izprebijan i osramoćen puzao u šator „pouzdanoga čovjeka“. Njemu nije palo na um da bježi, da se sakrije.

Njemu je smrtno dodijalo tužno, prestupno, sramotno živovanje. On se bojao samo jednoga, — da će ga prerano zgrabiti, ne davši mu da dogleda, kako će do tla, do posljednje slamčice izgorjeti popadijino dobro.

S neizkazanom je nasladom gledao uzaludan napor jedne pole otčevih župljana, koji su badava lomili krov od saraja, trčali s motkama, s vilama, vikali, uzdisali i nastojali da pomoću vedrica uguše buktanje. Eno Ulita trči bezsmisleno oko kuhinje, lama rukama, užasno viče i leleče. Eno ludi Stjopka nastoji da iznese iz upaljene konjušnice par uzda, dok je trojka konja ostala ondje, pa se davi, okružena nepronicavim dimom, a eno jedan biesno provalio iz plamena i leti kroz svjetinu, rušeći i gazeći ljude . . . Izdaleka promatra pozorno požar

poznata figura u kaputu s gajtanima. To je umjetnik Fjedjenjka. Zar će i to da nariše? Po dvorištu trče sve sami poznati, Paničevci, koje mrzi iz dna duše. Sve, sve ... osim možda jedinoga Jereme s Marinom i Gorpinom ... I nešta ga zabolje unutri, kad se sjetio tih ljudi ... Ni sramota, ni pijanstvo, ni razvrat — ništa, ništa nije moglo da utomi u njemu duboke blagodarnosti k tim ljudima za jedan, samo za jedan dan u njegovu životu, koji je proveo srećno i bezbrižno u njihovoj biednoj kolibi.

Napokon ga opazili. Sva zbunjena svjetina kao da je za tren zaboravila na požar, pa poletjela onamo, gdje je stajao Panas. Čudno! Nisu navalili na nj, nisu ga proburazili vilama, nisu ga raznieli na komade. Vid mu porazio strašno Paničevce. Nikad nisu vidjeli tako mršavoga, izmoždenoga i mučeničkoga lica, takvih sjajnih, velikih očiju, takve jadne, izderane odjeće. Bio je nalik na strašnu sablast i mnogi su Paničevci, gledajući ga, drhtali, sjećajući se davnoga ribolova i pitajući sebe — nije li onda bio zbilja k njima poslan djavao u obličju čovječjemu?

— Uzmite me, zemljaci! Dosta mi je! E-eh! Sad ma opet u rupu! — izusti Panas suho, muklo.

Mnogi se odvrnuli, drugi, ne znajući ni sami zašto, zaplakali, a treći se krstili, no našlo se i pametnih ljudi, koji su pristupili k Panasu, pa ga uhvatili.

Ovajput ga predali oblastima.

Te iste godine osvanule na jednoj umjetničkoj izložbi u priestolnici dvie slike od slikara Fjedjenjke. Jedna se zvala „prosjak“, a druga „palikuća“. U ličnim crtama junaka jedne i druge opažalo obćinstvo sličnosti. Slike pobudile obću pažnju, a slikara zvali mladim talentom, koji podaje velike nade.

Sadržaj.